

JOS. PEKAŘ

DĚJINY
ČESKOSLOVENSKÉ

PRAHA 1922

DĚJINY ČESKOSLOVENSKÉ.

PRO NEJVYŠŠÍ TŘÍDY ŠKOL STŘEDNÍCH.

Napsal

JOSEF PEKAŘ,

profesor české university.

S DVĚMA MAPAMI V PŘÍLOZE.

22.60 +
CENA 26 Kč.

NÁKLADEM HISTORICKÉHO KLUBU V PRAZE-I., KLEMENTINUM.

1922.

I. ZEMĚ ČESKÉ V DOBĚ T. ZV. STĚHOVÁNÍ NÁRODŮ.

Stěhování národů. Čechové, Moravané a Slováci sídlí ve vlasti své nepřetržitě bezmála půl druhého tisíciletí. Vstup jejich do dnešních sídel souvisel s mocným pohybem slovanských kmenů z Povislí a Podněpří na západ a na jih do střední a jihovýchodní Evropy. Pohyb ten počal se v 5. stol. po Kr. a trval po dvě až tři století. Byl poslední závěrečnou fází t. zv. stěhování národů. Jako Slované v udané době zaplavili největší část střední a východní Evropy (až na jih do řeckého Peloponesu), tak před tím bylo pět až šest století dějin evropských naplněno stěhováním národů germánských. V té době zaujali kmenové germánské ze sídel svých při moři Severním a Baltským v podivuhodném mocenském rozpětí západ, střed i východ Evropy. A jdeme-li ještě dále zpět, do dalších století před narozením Kristovým, vstoupíme do doby, kterou vyplňuje výbojný rozmach a stěhování národů keltských (galských). I tito ze starších sídel svých (v pozdějším jižním Německu) ovládli největší část záp. a střední, ano i část východní Evropy (zejména v Podunají) — ba vnikli i do Malé Asie. Stěhování národů a zápolení jejich o lepší sídla bylo, zdá se, pravidelným a přirozeným stavem u národů barbarských v pravěku.

Stěhování slovanské.

Stěhování germánské.

Stěhování keltské.

Z toho, co pověděno, vyplývá, že v dějinách naší vlasti, pokud lidská paměť sahá, vystřídaly se po sobě tři doby: **1. keltská, 2. germánská, 3. slovanská.** O obou dobách prvních víme velmi málo. Stopy prastarých sídel keltských v našich končinách jako v celé střední Evropě zachovala nejvíc jména řek (u nás snad na př. Labe, Jizera), kromě toho výkopy archeologické, svědčící o dosti pokročilé kultuře Keltů i o jejich přímých vztazích obchodních s Gallii doby Caesarovy (hradiště Stradonické na Berounce a Oklucké u Boskovic na Moravě). Konečně i prastaré jméno, pod nímž zná českou zem západní Evropa, *Boiohemia* (Böhmen) zdá se býti odvozeno ze starověkého *Boiohemum*, t. j. vlast mocného keltského kmene Bojů. Třeba ovšem poznamenati, že toto *Boiohemum* (v němž panovali Bojové až asi do sklonku prvního století př. Kr.), musíme si představit jako sahající na jih až k Dunaji do dnešních Bavor a Rakous (a tedy snad zaujímající jen část Čech pozdějších a část jižní Moravy); zprávy historické nasvědčují vůbec tomu, že středisko bojských sídel bylo v blízkosti Dunaje. Na Slovensku je bojský kmen Ko-

Stopy osídlení keltského u nás.

Boiohemum.

Kotlin.

tinů doložen v té době někde v končinách horního Hronu, v území železných rud; někteří badatelé kladou Kotiny na Moravu.

Germáni
v Boiohemu.

Markomanni.

Quadové.

Gótové.

Nájezd Hunů.

Langobardi.

Markomanni, Quadové, Gótové, Langobardi. V době, kdy Římané založili své panství nad keltskými kmeny v pozdějších rakouských zemích alpských (poč. 1. stol. po Kr.), sídlily již v starých sídlech Bojů kmeny germánské. Tlačily se znovu a znovu k hornodunajské hranici (kterou Řím během 1. a 2. st. po Kr. vybudoval jako mocnou ochrannou linii pevnostní), vábeny bohatstvím a kulturou zkvétajících provincií římských za Dunajem, Norica a Pannonie. Nejdříve, v době kol narození Kristova, vystupuje mezi nimi v popředí národ Markomannů, zakládající si za vedení krále Marobuda říši Římu nebezpečnou. V té době tedy jest si představití vlast naši osazenou kmeny germánskými (a snad zbytky Keltů); panství nad nimi měli zpočátku Markomanné, soustředění později především v dnešní jižní Moravě a Rakousích až k Dunaji, a dále Quadové, ovládající záp. Slovensko. Císař Marcus Aurelius musil i později (r. 173—180 po Kr.) v těžkém boji hájiti proti Markomannům a Quadům hranic Pannonie. Řím potom dovedl po celá tři století uhájit tu svých mezí — ukázalo se zajisté, že nebezpečnějším než hornodunajští Germáni stal se mu mocný národ Germánů severních, Gótů, který ovládl, postupuje od západu k východu, širé země slovanské v Zakarpátí, pronikl až k Černému moři a odtud zaplavil římskou provincií Dácii (Visigotové od konce 3 st.), aby pak buď jako spojenec nebo dobyvatel pronikl rozličně na půdu říše římské, na Balkán nebo do Pannonie (Ostrogotové v 5. stol.). V té době již jméno Markomannů na Moravském Poli mizí; na místě jejich nalézáme při dunajské hranici germánské Heruly, Skiry a zbytky Quadů. Ti všichni, i s Ostrogoty, podlehli v 1. pol. 5. stol. násilnému panství mongolského národa hunského, jenž přilhnuv se od Černého Moře do nížin uherských ovládl na krátko všechno sousedství. Od konce 5. stol. po Kr. vládne tu pak národ Langobardů (který asi podobně jako kdysi Markomanné posunoval své sídlo od severu přes Čechy k Dunaji). Langobardi vstupují v 1. pol. 6. st. na místo Ostrogotů do Pannonie. R. 568 ji opouštějí, aby si založili na troskách panství ostrogotského říši langobardskou v sev. Itálii. Noví páni země, kteří brzo potom objevují se v těchto končinách, aby si tu založili vlast trvalou, jsou již Slované.

Stopy germán.
osídlení na naší
půdě.

Germánské kmeny té doby, od Markomannů až do Langobardů, byly kulturně pozadu za Keltů; proto pochopíme, že panství jejich v našich zemích nezachovalo (kromě některých jmen říčních, zgermanisovaných to starých jmen keltských, na př. Vltavy, Sázavy, Nitravy) žádných stop na naší půdě; hrobů jejich nelze rozeznati určitě od hrobů slovanských; archeologie je proto na rozpacích, má-li (na př. v severních Čechách) v prvních stoletích po Kr. předpokládat osídlení slovanské či germánské. Kmeny germánské, kdekoli hlouběji vnikly na římskou půdu a osadily ji, podlehly brzo romanisaci; není vyloučeno, že zbytky jejich v naší vlasti poslovanily se po příchodu Slovanů. Nalézali archeologie v středních Čechách v době asi 5.—7. st. po Kr. hroby zřejmě germánské (t. zv. »merovejské«), jde tu, jak se zdá, o pozdější přistěhování kulturně pokročilejšího kmene germánského ze západu, Franků nebo Durynků.

Příchod Slovanů. Avaři. O tom, kdy a jak přistěhovaly se slovanské kměny do našich zemí, možno pronášeti jen domněnky. Pravděpodobno je, že vnikly k nám znenáhla, sledující ustupující Germány, ze severu, t. j. z pozdějšího Saska, Lužice a Slezska. Tedy teprve v době, kdy se Slované ze svých sídel v Zakarpátí rozšířili na západ za Vislu, do rozsáhlých končin až k Labi a Sále. Toto stěhování mohlo dobře naplniti dlouhou dobu 4.—7. století. Ale o Slovanech, kteří od poč. 6. stol. vnikají útočně na Balkán a znenáhla jej zaplavují, i o těch, co od dolního Dunaje dostávají se k Dunaji střednímu, do Pannonie a k Adrii (snad i o těch, kteří osadili bývalé Noricum) víme jistě, že útočný pohyb jejich byl spolu způsoben a veden divokými mongolskými nájezdníky: jednak hunskými Bulhary, jednak a to zejména od polovice 6. stol., přibuznými jim Avary. Po odchodu Langobardů do Itálie (568) utábořili se Avaři pevně v Pannonii, vykonávající odtud barbarské panství nad všemi okolními Slovany a podnikající spolu s nimi nebezpečné útočné výpravy až k Cařihradu a Solunu nebo na západ na státy germánské.

Odkud přišli Slované.

Kdy přišli.

Bulhaři a Avaři vůdci Slovanů.

Avaři byli původu turkotatarského jako Hunové. Byli surový národ jízdných kočovníků, těl velkých (proto v jaz. západoslovanských jejich jméno »obři« znamená člověka nad průměr velkého; podobně zapsali se v paměť Germánů Hunové jako obři-«Hünnen»), hlav větším dílem oholených se zbytkem vlasů spletených v cop. Proti jízdným vojskům jejich bylo těžko pěším bojovníkům slovanským se ubrániti. Zotročených mass slovanských užívali Avaři jak k opatření svých hospodářských potřeb tak k účelům vojenským. Rozsáhlá tábořiště jejich v Pannonii slula »hryny«.

Povaha a zjev Avarů.

Hranice germánsko-slovanská. Rozsah panství avarského. Z germánských států bylo Avarům na ráně jednak langobardské vévodství furlandské, jednak východní části tvořící se tou dobou říše francké: Bavoři (záp. za Enží na pr. břehu Dunaje), Frankové (asi záp. od linie Řezno-Norimberk) a Duryňkové (sev. od Franků na stf. Mohanu). Až k této linii a severněji až za levý břeh Sály (kde sousedili se Slovany Sasové) sáhalo všude osídlení slovanské. Zda Avaři vykonávali skutečné panství i nad Slovany zemí našich, zejména v Čechách pozdějších, nevíme; pravděpodobnější je, že vlastní tíha moci jejich ležela na slovanských kmenech v Podunají, t. j. v pozd. Uhrách, na jižní Moravě a Dol. Rakousích. Do krajín dále položených konali asi jen občasné zájezdy. Ale významné slovo české »pán« jako maďarské »išpan«, župan, jež je původu turkotatarského, zdá se býti neklamným dokladem velitelské moci jejich nad Slovany v Podunají a v sousedství.

Hranice mezi Germány a Slovany.

Panství Avarů nad Slovany.

Říše Samova. A na záp. kraji tohoto panství avarského, t. j. asi v pozd. Dolních Rakousích a jižní Moravě vznikl pravděpodobně prvý samostatný stát slovanský na západě, jež znají dějiny. Asi padesát let po založení tyranie avarské v Podunají povstali tu (r. 624), vedeni franckým kupcem, jménem Samo, zotročení Slované, kteří se již byli krevně s Avary pomísili, aby střásli jho utiskovatelů. Dobývše svobody, porazili později i vojska francká (r. 631; bitva u hradu Vogaštu, místa neznámého). Samo založil značnou říši, jež rozpadla se až po jeho smrti (658); pravděpodobně patřili k ní

Říše Samova.

i Slované zemí českých. Střed její klade se obyčejně do Čech; nepřilíš pozdní pramen však tvrdí, že Samo sídlil v Korutanech (Carantanii), jež tenkrát sáhaly na sever až k Dunaji.

Boj
na dvě fronty.

Krátká historie říše Samovy je takřka předobrazem tisíciletého osudu Slovanstva v našich zemích — vklínění mezi dobyvatele mongolské na východě (Avaři sic zahynuli v moři slovanském během 9. stol., ale na místo jejich brzo přišli příbuzní jim Maďaři) a dobyvatele germánské na západě musí od samého počátku na dvě fronty hájiti své svobody. Příznačné je i, že je to cizinec, jenž dá předkům našim potřebnou autoritu a organizaci v boji osvobozovacím. — Souvisí-li nějak s panstvím Samovým stopy t. zv. merovejské kultury v hrobech středčeských 5.—7. stol., nevíme.

Rozrůznění Slo-
vanů ve skupiny
národní.

Počátky národů slovanských. Germánskému západu sluli Slované Vindy, podobně jako římským geografům (Vinidi) a Řekům (Antové); Řekové však rozeznávali dvojí Slovary: Anty a Slověny. Toto jméno (Sclavi) znenáhla nabylo převahy ve světě římském i západním. V Itálii a Byzanci ještě dlouho do středověku označují rozlehlé země slovanské v Podunají jednotným názvem Sclavinia. Je to důkaz, že bezpočet kmenů nedospěl dlouho k organizaci ve větší celky národní. Tak Slovary české pod zvláštním názvem Beovinidi nebo Behemi znají teprv letopisy západní od konce 8. st., Slovary moravské a hornouherské pod jménem Maraharii nebo Margenses od první pol. 9. st. V téže době jmenují se po prvé v přímořské Dalmácii (Chervati a východně od nich Srbové. Nejdříve 7. stol.) jmenují se Srbové severní, při Sále sídlící. Jméno Poláků vyskytuje se až v 10. stol. Národ ruský nabývá historického názvu svého teprv poslovaněním normanských (germánských) ruských družin vojenských v 9. a 10. st., podobně národ Bulharů poslovaněním panujících čeledí hunských.

Domněnky
o nejstarš. ději-
nách Slovanů.

Otázka, jak bylo možno, aby kmeny slovanské z dosavadních sídel svých za Karpaty a Vislou zaplavily během 6.—7. stol. území tak ohromná, dávala ode dávna vznikati domněnkám, jež chtěly rozličně záhadu vysvětliti. V 18.—19. st. dokazovala řada učenců, že Slované jsou v zemích našich usedlí od prvopočátku (škola autochthonistická), ano i že Bojové a Markomanni byli Slovary. Nejnověji proniká stanovisko prostředkující, chtějící tomu, že vlastní massy slovanské dostaly se v pohyb do zemí dunajských sic teprv v 2. pol. 5. stol. (v té době asi zaplavena byla Dácie), ale že ojediněle usazovali se Slované při Dunaji již v 1.—4. st. po Kr. Z nálezů hrobových se pak dovozuje, že i v severních Čechách a záp. od Visly usídlení byli Slované mnohem dříve, než připouštělo vládnoucí mínění (výše vyložené), a to snad již v době před Kristem.

II. ZEMĚ ČESKÉ NA POČÁTKU DOBY SLOVANSKÉ.

1. Kultura starých Slovanů.

Stát a společnost. Staří Slované nebyli živlem státotvorným. Prvé větší organisace státní zakládali jim cizinci (Samo, Normané na Rusi, Bulhaři). Rozpadali se od počátku v bezpočet drobných států kmenových, Kmenové státy. navzájem se potírajících. K m e n spojovalo v jedno vědomí společného původu; Kmen. skládal pak se z členů s v o b o d n ý c h rodů neboli čeledí, t. j. velikých rodin, bydlících a hospodařících společně, pokud tomu poměry dovolovaly. R o d byl Rod. základní jednotkou hospodářskou, právní i vojenskou: hospodařil společně v určitém oddílu pastvin a lesů, společně mstil nebo pykal za spáchané křivdy a v kmenovém klínu vojenském členové jeho stáli pohromadě. Mezi rody byly rozdílly co do urozenosti a bohatství; z nejurozenějšího byl volen kníže (od Kníže. Římanů zvaný princeps, rex, dux). Vedle této panující vrstvy svobodných byli nesvobodní a otroci, ukořistění ve válkách nebo z rodů vyloučení a potomci jejich. Ti jednak opatřovali hrubší hospodářské práce rodu, jednak byli předmětem vývozního obchodu. Rozdělením společnosti na vrstvu svobodných pánů a vrstvu nesvobodnou osobně nebo hospodářsky nelišili se tedy Svobodní a nesvobodní. barbaři v podstatě od Římanů.

Za to veliké byly rozdíly v životě hospodářském. Římská společnost byla vybudována na pokročilé kultuře městské; Slované jako Keltové a Germáni měst neznali a původně neznali ani stálých sídel vesnických. Byli to především p a s t e v c i a l o v c i, žijící v lesích a u vod, kde lov zvěře a ryb, chov lesních včel, chov vepřového dobytka v dubových a bukových lesích, chov ovcí a menší měrou hovězího dobytka a koní měl dlouho převahu nad skrovným zemědělstvím, jež nezamýšlelo vůbec vzdělávati pole k stálému využitkování jeho. Převaha pastevství a dobytkařství způsobila, že kmeny snadno stěhovaly se z krajiny do krajiny; osady rodů byly stavěny tak lehce (z tyčových, hlínou vymazaných chat), že opustiti je nebylo velkou ztrátou; cennější části byly stěhovatelné. Byla to spíš občasná tábořiště než pevná sídla. To vysvětluje podstatně i možnost stálého »stěhování národů«, jinak nám těžko srozumitelnou. Takto porozumíme také, proč staří Slované neznali s o u k r o m é h o v l a s t n í c t v í půdy a proč jen celý okres nezbytný pro výživu do- Snadná stěhovavost. Převaha pastýřství a lovcství nad zemědělstvím. Obecné vlastnictví.

bytka, náležejícího rodu nebo kmeni, mohl jim býti předmětem vlastnického nároku. S tím souvisí, že země osazené těmito polokočovnými kmeny byly řidce osídleny; neboť rod, žijící jen z lovu a z dobytka, bez vydatné pomoci zemědělské, potřebuje k výživě značné prostory. Vše to se změnilo, když vlivem římským poznali znenáhla prospěchy pokročilejšího zemědělství a když byli připoutáni trvale k novým svým vlastem.

Hospodářství
přírodní.

I potom ovšem trvaly mezi kulturou římskou a poměry kmenů slovanských tak hluboké rozdíly, že jich nedovedl vyrovnati vývoj celých století. Slované (jako jiní barbaři) žili nadále v t. zv. hospodářství přírodním, v němž každý rod opatroval si domácí práci (žen a otroků), co potřeboval na šatu a nářadí (z řemesla znali asi jen hrnčířství a kovářství) a v němž prodej a koupě zboží byla neznáma a nahrazována byla výměnou. Hlavním bohatstvím stále ještě nebyla půda rodu náležitá, nýbrž dobytek jeho, a les a pastviny k osadě slušející stále měly velkou převahu nad zoraným nebo jen líákem (nedokonalým pluhem) rozrytým polem. Ale v této pokročilejší době vyvíjí se již soukromé vlastnictví jednotlivých rodin k zorané půdě, kdežto les a pastviny jsou stále společným majetkem rodové osady.

Počátky soukr.
vlastnictví.

Stopy prvotní
kultury
v jazyce.

»Statek« dosud v nářečích moravských znamená tolik co dobytek a slovo »skot« samo souvisí jazykově s ním. »Schatz«. Slovo »kupec« pochází od lat. caupo (obchodník vínem); »prodávati« znamená původně: dávati výměnou. Slovo »platiti« souvisí s »plátnem«; ještě v 10.—12. st. byly kusy plátna u severních Slovanů směnnou hodnotou kupovaného zboží. Práce zemědělské vykonávali nesvobodní a otroci (smerdi a robi) a ženy; svobodný Slovan, jako Germán, pokládal je za nepřiměřené stavu svému.

Moc knížecí.

Družina knížecí.

O rozsahu moci knížecí nejsme zpraveni jasně; zdá se, že byla absolutní (jako moc starešiny v jeho čeledi). Ale jistá závislost knížete na vůli předních starešin rodových, scházejících se v daný čas (t. j. »rok«, »rokovati«) k soudům, byla nepochybná. Vítězství nad znepřáteleným kmenem rozmnožilo nejen počet otroků, ale dalo knížeti v moc i nová území, jehož částmi kníže poděloval později členy své bojovné družiny. Tou cestou, nejdřív u Germánů, dospělo se asi ke vzniku soukromého velkostatku. U Slovanů je knížecí družina vojenská dosvědčena teprve později.

Krevní msta.

Pokuta.

V životě právním byla každá čeleď odkázána na svépomoc; zabítí svého člena trestávala krevní mstou nebo přijímala za ně výkup. Ještě dlouho do středověku je soudnictví slovanské (i germánské), jež řídí se ovšem jen právem obyčejovým, proniknuto zásadou, že všechny zločiny (kromě zrady) lze smířiti náhradou hmotnou. Pokuta (u Slovanů obecně »cena«) je rozličně stupňována podle velikosti úrazu nebo podle velikosti »cti« zabitého (slovo »čest« souvisí prý s »počítati«). Pokuta za zabítí slove západním Slovanům »hlava«. Pravda zjišťuje se přísahou nebo božím soudem, ale provedení rozsudku záleží zas hlavně od svépomoci.

Význam
příbuzenství.

V životě rodinném jsou si krevní příbuzní (na př. bratr a sestra) bližší než manželé; vůbec myšlenky příbuzenství a proslulého příbuzenství (urozenosti)

jsou směrodatny pro všechny vztahy právní a společenské. Ženy a děti jsou v moci mužů, podobně jako otroci. Nevěstu získává muž zpravidla výkupem («věno» je kupní cena) nebo únosem (únos bývá i formalitou po výkupu); bohatí žijí v mnohoženství. Těla mrtvých jsou buď spalována nebo pohřbívána; u některých kmenů spalují se zemřelým bojovníkem nejen jeho zbraně, nýbrž i vdovy.

Pohřby.

Co náboženství se týče, jsou soustavy bohů a bohyň, jež u Slovanů objevilo starší badání, vesměs pozdějšího nebo pochybného původu. Lze říci, že Slované věřili v posmrtný život duše a v demony, t. j. zosobněné síly přírodní, jež vyvinuly se posléze v představu bohů, a to v představy rozličné, podle pokročilosti skupin kmenových nebo i vlivů ciziny. Z bohů nejohrovnější byl bůh hromu a blesku (Perun). Bohům a démonům, jejichž sídla tušili v hloubi studánek, v zurčících potocích, v listoví stromů a hájů a na výšinách horských, přinášeli oběti. O kněžích zpráv není; za to o kouzelnících a čarodějích, kteří hovořili velmi vyvinuté pověřivosti lidu.

Představy náboženské.

Vnější zjevem lišili se Slované (jako Keltové a Germáni) od malých, snědých a černovlasých Římanů velmi podstatně; byli vysocí, bílé pleti a narudlých vlasů (jako všichni národové severu). I chvály i hany, jichž se po v a z e jejich dostává, vysvětlují se z kulturního stavu jejich přirozeně: byliť mravů nezkažených, stateční, pohostinní, dobrosrdeční, ale i ukrutní, lstiví a věrolomní. Chválená svobodomyslnost jejich byla jen rubem jejich neukázněnosti, neschopnosti poslouchati a podrobiti se vyšším potřebám celku. »Všichni se mezi sebou navzájem potírají a nikdo druhého nechce poslouchati«, píše o tom řecký vrstevník. Také v ohledu vojenském stáli Slované za Germány, kteří byli dokonaleji vyzbrojeni (ač se s nimi shodovali v tom, že bojovali jen pěšky, nikoliv koňmo, jako na př. Avaři a Maďaři); data historická i archeologická svědčí vůbec o pokročilejší kultuře germánské.

Vnější zjev a povaha.

Vojenství.

Okolnost, že Germáni Slované v kultuře předstihli, vysvětluje se přirozeně. Germáni byli pět set let dříve přímými sousedy Římanů, brzo pak hromadně usazení mezi románským obyvatelstvem. Ve třetím až čtvrtém stol. vystupují již v pozdějších sídlech svých větší národní celky Franků, Alamanů, Sasů, Durynků. U Slovanů pozorujeme to teprv 500 let později. Jazyk německý prozrazuje dosud velkým množstvím slov původu latinského, jak pronikavé a dlouhotrvající byly kulturní vlivy Říma na Germány. Slované, kteří za podobných okolností učili se později z kultury řecké na Balkáně, nepodlehli jí jazykově do té míry. Mnohem více přejali Slované již dříve od Gótů; slova: kníže, chléb, chyše, chlév, stodola, meč, brnění, helm, snad i pluh a jiná pocházejí odtud. Z toho viděti, že Slované byli žáky Germánů i ve vojenství. Je přirozeno, že také křesťanství přijali Germáni mnohem dříve; ariánský biskup gótský Wulfila překládá bibli do góštiny již v 2. pol. 4. st., a to někde v Moesii; je zajímavé, že o půl tisíciletí později překládána v sousední Makedonii bible poprvé do slovanského. Ostatek by bylo chybou představovat si, jako by Slované pravěku byli vesměs téhož rázu a téže povahy. Mísení s jinými národy počalo se jistě záhy; slovanské kmeny přicházející od střední Odry nebo Labe stály kulturně nepochybně výše než kmeny, pochozí přímo z bažin a lesů pripetských.

Příčiny kulturní převahy germánské.

Vliv Gótů na Slované.

Mylné názory starších historiků.

Starší historiografie 19. stol. představovala si, že mezi Germány a Slovanů byly rozdíly zásadní. Germány líčila jako národ bojovných dobyvatelů, žijících z lovu a kořisti a sociálně rozdělený v pány a otroky, Slovanů jako národ holubičí povahy, národ pokojných zemědělců, neznající stavovských rozdílů a zřízený vůbec demokraticky. Toto pojetí Slovanů zbasněno je na př. Kollárem v slavném jeho Vstupu v »Slávy Dceři«. I němečtí badatelé té doby líčili staré Germány nesprávně jako národ svobodných sedláků. Na omyly ty působily theorie Rousseauovy a Herderovy o dokonalosti »přírodního« stavu kulturního a potom vlivy romantismu.

2. Založení nadvlády francké v našich zemích.

Země naše v 7. a 8. stol.

Vzrůst moci francké v českém sousedství. Od zániku říše Samovy po celých stopadesát let nedovídáme se o osudech Slovanstva v našich zemích usídleného ani slova. Můžeme se pouze domýšleti, že jižní Morava a Slovesko stálo pod přímým panstvím Avarů; ostatek země, pokrytý většinou rozsáhlými pralesy a řídce obydlený, rozdroben byl v drobná knížectví; stěhování kmenů s nájezdy silnějších na slabší bylo asi ještě v plném proudu.

Říše francká.

Zatím na západě sídel kmenů československých rostla k větší a větší moci říše francká. Nesena germánskou výbojností a opírajíc se o vliv vzdělanosti římské, jenž na půdě staré Gallie zapustil kořeny s dostatek hluboko, aby mohl dáti Frankům převahu nad sousedy na východě, stala se znenáhla velmocí, vládoucí v západní a střední Evropě. Zvláště účinnou zbraní, převzatou z dědictví římského, bylo jí od počátku křesťanství, jehož mravní a kulturní síla jí dala nejen veliké sebevědomí proti nevěřícím barbarům v sousedství, ale i nárok a záminku, šířiti s naukou Kristovou i panství své mezi nimi. Představa, převzatá z doby římské, že jen jedna veliká říše a jen jedna pravá víra má sloučiti v jedno všechny národy, při tom spolu působila. Již Slované Samovi uznávali v zásadě svrchovanost Franků nad sebou. Podmaněním Bavorů Frankům vstoupila pak moc nové říše těsně na hranice české; kol r. 740 zakládá Anglosas sv. Bonifác biskupství v Řezně a Solnohradě. To znamenalo, že nová křesťanskogermánská velmoc stanula pevně již i na jihu sídel Slovanů českých; řeka Enže (ve vzdušné čáře jižně od Prahy) byla tou dobou jistě hranicí mezi zemí bavorskou a avarskou; Dunaj od Řezna dolů až k Enži byl hranicí moci francké a kmenů českých.

Základy kulturní převahy a výbojnosti francké.

Křesťanská biskupství na hranicích českých.

Karel Veliký († 814).

Obnovení císařství.

Zkáza Avarů.

Obnovení římského císařství Karlem Velikým. Podmanění českých zemí Frankům. Za vlády velkého dobyvatele franckého, Karla Velikého († 814), došlo konečně k tomu, co se dlouho připravovalo, t. j. i k formálnímu znovuzaložení císařství římského s jeho světovládnými nároky. Po podrobení a pokřesťanění Sasů stála moc francká na celé linii od ústí Labe až k Řeznu na hranicích sídel slovanských; od r. 791, když Karel vytáhl podle Dunaje, aby vyvrátil i panství Avarů v Pannonii (úkol byl dokonán tažením syna jeho Pipina r. 796), obchvácena byla sídla českoslovanská pan-

stvím franckým i na jižní, dunajské linii. Kmeny české a moravské se za té situace podrobily, jak se zdá, Karlovi většinou dobrovolně; tažení císařovo do Čech, na řeku Ohři, r. 805 platilo asi jen části odbojných kmenů v zemi. Stará tradice česká zachovala zprávu, že Čechové zavázali se tenkrát Frankům ročním poplatkem 120 volů a 500 hř. stříbra — a jak hluboko vtisklo se jméno hrozného dobyvatele v pamět Slovanů západních, zřejmo z toho, že stalo se jim jménem krále vůbec.

Podmanění
českých
Slovanů
Frankům.

Situace v slovanském Podunají po vyhubení Avarů. Svrchovanost francká nad českými a moravskými Slovy znamenala asi, že Frankové osobili si vliv na dosazování knížat a přijímali od Slovanů dary a poplatky; pro ty Slovy, kteří dosud trpěli panstvím nebo nájezdy Avarů, bylo panství německé, vstoupivší na místo panství mongolského, ziskem. Tak již v dvacátých letech 9. st. postihujeme vliv francký na Slovensku. Ale Frankové rozšířili panství své i nad Slovy mezi Sávou a Drávou až do Srému, dále do Istrie a sev. Dalmácie, ano panovali i nad některými kmeny srbskými. Tak moc francká octlá se tu na samých hranicích říše byzantské. Vyhubení Avarů znamenalo tedy, že založena byla nepřetržitost sídel a knížectví slovanských od zemí českých až do nitra Balkánu a že myšlenka hledati proti germánskému císařství západnímu opory nebo pomoci v řeckém císařství východním, slabším sic zbraněmi, ale mocnějším slávou i kulturou, mohla brzo vtěliti se v čin. Že ji uskutečnili Slované moravští, souvisí nejen s poměrnou blízkostí sídel jejich k Balkánu, ale nepochybně i s tím, že seděli na severním břehu Dunaje, v krajinách, kde bylo po staletí shromážděno národů, hledajících cestu do provincií římských, tedy v území vlivy římskými mnohonásob prostoupeném, t. j. kulturnějším a k založení státní moci vhodnějším, než byly tehdejší Čechy.

Nadvláda
Franků nad Slo-
vany v Po-
dunají.

Frankové ve
Srému.

Rékové oporou
proti Frankům.

3. Zápas vlivů franckých a byzantských na naší půdě.

Po rozdělení francké říše r. 843, jež položilo základ k osamostatnění Německa, Francie a Italie, zdělila výboje a nároky Franků na východě říše východofrancká. Hlavní sídlo panovníka jejího Ludvíka Němce, vnuka Karla Vel., bylo Řezno, čímž středisko výbojného postupu Franků k východu posunulo se zcela blízko k hranicím našim. S tím souvisí, že v té době (845) přijalo 14 knížat kmenů českých v Řezně křest (zdá se, že šlo jen o kmeny v dnešních Bavořích a Rakousích sev. od Dunaje, nebo v jihozáp. Čechách sídlící). To znamenalo jistě utužení německého panství nad kmeny českými; svrchovanost německá nezabránila ovšem občasným povstáním a s nimi novým a novým bojům.

Říše
východofrancká.

Pokřtění částí
Čechů r. 845.

Nitransko. Ale ještě dříve než o Čechy, pokusilo se křesťanství, spolu s německým panstvím šířené, o Slováky. Kníže Pribina, vládnoucí v Nitře, t. j. asi v největší části dnešního Slovenska, vystavěl nedlouho před r. 830, působením arcibiskupa solnohradského (ač sám byl ještě pohan), v Nitře kostel na jméno sv. Emmerama, patrona bavorského. To je první kostel křesťanský na půdě československé, o němž zachovala se zpráva, a zároveň první určitý doklad výbojné německé péče v naší zemi. R. 830 byl

Slovensko
v 9. stol.
Pribina.

Nitra.

Knížectví
panonské
(Kocel).

Morava na
rozhraní dvou
kultur.

Velká Morava.

Mojmír,
Rostislav,
Svatopluk.

Konstantin a
Method
na Moravě.

Slovanské
písmo a slovan-
ské mše.

Svatopluk
(871—894).

Zajetí
Methodovo
v Bavořích.

Pribina vyhnán z Nitranská knížetem Moravanů, Mojmiřem. Později, od r. asi 840, přijav křest, dosáhl milostí Franků knížectví v Pannonii (sídli na hradě Mosaburku u jez. Blatenského); v knížectví tomto po něm nastoupil syn jeho Kocel (861—874).

Dějiny staré Moravy. Svatí Cyril a Metoděj. Nejstarší dějiny Moravanů jsou důležité tím, že je s nimi spojena památka prvé srážky řecko-slovanského východu s germánsko-latinským západem na naší půdě. Srážka ta je nejen zápasem o vliv politický, ale má i svou stránku kulturní a národně jazykovou, ano poněkud i náboženskou. Starou Moravou rozumíme největší část dnešní Moravy a Dolní Rakousy až k Dunaji spolu se Slovenskem. Moravané, jichž prvním známým knížetem je Mojmír (od r. asi 830), již poznali křesťanství, jež šířili mezi nimi němečtí věrozvěstové. R. 846 dosadil jim Ludvík Němec, jako vrchní pán země, za knížete Rastice (Rostislava), synovce Mojmiřova. Synovec Rostislavův Svatopluk vládl současně jako úřední kníže na Slovensku někdy Pribinově, se sídlem v Nitře. Rostislav poznával politické nebezpečí německých misí, proto žádal, a to spolu se Svatoplukem, o věrozvěsty slovanské, nejdříve u papeže, potom v Cařihradě (r. 863). Císař byzantský Michal III. vypravil vskutku do Moravy vynikajícího dvorského učence svého Konstantina, jenž byl již osvědčil se v náboženských poselstvích k Arabům a Chazarům, a pocházející ze Soluna, nejen uměl dobře slovansky, nýbrž byl také sestavil (na základě řecké kursivy) písmo vhodné pro jazyk slovanský a přeložil díl knih bohoslužebných (později i bible) do slovanštiny. Konstantin provázal starší bratr jeho Method, dříve císařský místodržící mezi Slovany, potom mnich. Bratři působili přes tři roky nejen v moravských knížectvích, ale i v Pannonii Kocelově (kde byli před tím vykonávali církevní správu a stavěli kostely arcibiskupové solnohradští); do bohoslužby zavedli jazyk slovanský (slovanská liturgie = slov. mše) a vychovali si dostatek žáků; vracejíce se domů, dosáhli v Římě od papeže Hadriána II. schválení slovanského jazyka bohoslužebného. Konstantin však, vstoupiv v Římě do kláštera jako mnich Cyril, zemřel předčasně; Methoda posvětil papež na arcibiskupa a poslal jej na žádost Kocelovu zpět k Slovanům dunajským (870).

Říše Svatoplukova. To bylo v době, kdy moc francká na celé hranici slovanské od Sály až k Moravě byla s povstálými kmeny slovanskými v boji. Ve válkách těch násilný Svatopluk vydal strýce Rostislava v moc Franků; sám však konečně postavil se proti nim, zvítězil, ale r. 874 učinil mír, jímž zavázal se k poplatku. Method, jemuž papež zatím přidělil diecési s rěmskou (pannonskou), dostal se za bojů mezi Franky a Moravany v zajetí biskupů bavorských. Biskupové bavorští pokládali Pannonii za svou provincii, a proto, i pro Methodovy novoty jazykové a jeho řecké zvláštnosti církevní, stali se úhlavními nepřáteli jeho. Teprve papež Jan VIII. vyprostil Methoda z rukou násilných biskupů, ale zároveň mu přísně zakázal sloužiti mši slova sky. Odtud Method

spravoval církev moravskou až do své smrti (885). Z biskupství, jež v zemi založil, známe jménem pouze biskupství nitranské.

Moc Svatoplukova byla se zatím rozšířila daleko do sousedství; podrobil si kmeny Slovanů českých, část polských kmenů na Visle a v hrozné válce v letech 883—884, kterou vedl s vnukem Ludvíka Němce Arnulfem. vládnoucím v Bavořích a Korutanech, a s jeho pomezními hrabaty, ovládl i Pannonii. Působení Methodovu otvíralo se tedy širší pole: víme na př., že pokřtil českého knížete Bořivoje (asi r. 874) i choť jeho Ludmilu. Ale poměr jeho k Svatoplukovi horšil se stále. Svatopluk byl drsný válečník a rozkošník; v okolí jeho stále drželi se kněží němečtí (na př. Viching, potom biskup nitranský a konečně kancléř Arnulfův) a vlašští, méně přísní k slabostem knížete než Method, jenž »na pranýř stavěl duchamornou hořkost vši rozkoše«. Z okolí Svatoplukova opět docházely žaloby do Říma, že Method přece slouží mši slovansky a že učení jeho je promíšeno řeckými bludy. Rozpory vedly konečně k tomu, že Method dal Vichinga a Svatopluka v klatbu. Po smrti Methodově opanoval Viching Svatopluka úplně; kněží a žáci slovanští byli ze země vyhnáni, ano i prodáni do otroctví. Hlavní část jejich nalezla novou vlast mezi Bulhary; také v Čechách se slovanská liturgie vedle latinské držela.

V historii Methodově je dosud mnoho nejasného. Legendy, z nichž hlavní jsou psány staroslověnsky, a listy papežské, pokud se nám zachovaly, si navzájem odporují. Největší potíž působí nepodezřelý list papeže Jana VIII. z r. 880, liturgii slovanskou slavnostně povolující, neboť jiné nepochybné zprávy tvrdí, že ji též papež (podobně jako nástupce jeho Štěpán V.) přísně zakázal. Písmo, jež Konstantin sestavil, sluje hlaholské; písmo cyrilské vzniklo asi o něco později v Bulharsku na základě řeckého písma uncialního. Jazyk, jímž bratři solunští psali, bylo nářečí makedonské, dnes vymřelé. Jmenujeme jej staroslověňštinou (starobulharštinou) nebo církevně-slovanským jazykem. Zakladatel staroslověnské církevní literatury netušili, jakého rozsahu nabude dílo jejich: dnes slyší při bohoslužbě na 115 milionů lidí texty, tlumočené před víc než tisíci lety Konstantinem. — Jméno sídelního hradu Svatoplukova jistě neznáme. Morava měla nepochybně několik hradních pevností; jednou z nich byl asi Děvín u Bratislavy nad Dunajem, jinou Velehrad, snad sídlo Methodovo, jinými hrady v Pannonii jako Vyšehrad, Bělehrad, Ostřihom.

4. Maďarský vpád.

Konec říše moravské. Svatopluk, odolav v několikerych těžkých válkách útokům Franků (spojujících se posléze proti němu i s Bulhary a Maďary), zemřel r. 894. Po smrti jeho knížata Slovanů českých vytrhli se z poslušnosti synů Svatoplukových, kteří moc svou oslabovali nad to vzájemnými boji mezi sebou i s Bavy. Kníže Mojmír II. přece hájil s prospěchem samostatnosti země i její samostatnosti církevní; od papeže vyžádal si znovu zvláštního arcibiskupa pro Moravu. Ale v l. 903—907 učinili konec všemu Maďarům.

Maďaři se byli objevili v nížině uherské již za života Methodova; hlavní massa jejich přišla však asi r. 896. Moravané a Frankové se obviňovali navzájem, že si je na

Říše
Svatoplukova.

Křest Bořivoje.

Viching.

Method († 885).

Vyhnání žáků
jeho.

Záhady
v historii
Methodově.

Staroslovanská
církevní
literatura.

Děvín,
Velehrad.

Morava za synů
Svatoplukových.

Mojmír II.

Maďaři.

pomoc zavolali. Maďaři přišli od dolního Donu, kde prý sedm kmenů jejich sjednotil náčelník *Arpád*; potom založili si panství nad Slovanů na dol. Dunaji. Byli promíseni Turky a Řekům také sluli Turky, Slovanům *Ugři*. Byl to divoký, kočovný národ čeledi finskougorské, v létě bydlící pod stany, v zimě v chatrčích z rákosí a hlíny, žijící z chovu dobytka, lovu a loupeže.

Vítězství Maďarů nad Moravany a Bavorsy.

Maďaři usadili se v Uhrách, právě když moc říše byla nejvíce poklesla. R. 899 zemřel císař *Arnulf*; syn jeho *Luďvík* byl dítě šestileté; skutečnou moc vládní strhli na sebe vévodové jednotlivých kmenů německých. Po pádu Moravy byli nejvíc na ráně maďarským útočníkům *Bavoři*. R. 907 postavila se jim v cestu vybraná vojenská moc Bavorů, ale Maďaři ji zničili skoro úplně. Cesta k nájezdům dovnitř říše byla jim odtud volná. Co dobyl *Karel Veliký* na Avarech, bylo najednou ztraceno; hranicí mezi Bavorsy a Uhry byla zasažena *Enže*.

Rozbití jednoty slovanské.

Následky maďarského vítězství. Usídlení se Maďarů v Uhrách bylo velkým neštěstím pro budoucnost Slovanstva. Nejen, že největší slovanský stát v Podunají byl jimi zničen tak, že po celé století není takřka zmínky o Moravě a Moravanech, ale osudné bylo, že vpádem maďarským byli Slované jižní a severní od sebe odtrženi a že počínající se kulturní styky Slovanů západních s řeckou Byzancí byly zprůchýlny. Slované zemí českých a alpských byli přinuceni hledati opory státní i kulturní v říši německé, rodící se z trosek říše východofrancké. Za takových okolností posunulo se těžiště moci a naděje československé z Moravy do Čech. Od konce 9. stol. vystupuje mezi Slovanů západními v popředí stát, založený kmenem Čechů, jenž sídlil ve středu Čech, v krajinách na levém břehu dolní Vltavy. Čechům podařilo se poměrně brzo spojit v jednu státní moc kmeny vlastní země české a konečně připojit k ní i velký díl staré Moravy. Ale Slovensko bylo ztraceno jednotě národní na víc než deset století.

Počátky říše německé.

Čechové.

Ztráta Slovenska.

Protiva germánsko-slovanská.

V bojích Franků s Moravany posledních let hlásí se již rozličně protiva germánsko-slovanská. Bavorští biskupové domlouvají papeži r. 900, aby dbal toho, aby méně cenný lid (t. j. Slované) nebyl zesílen a lepší (t. j. Němci) zeslaben. A arcibiskup mohučský píše papeži neméně vášnivě o Moravanech: Ať chtějí nebo nechtějí — před franckými knížaty šiji skloniti musí!

III. ŘÍŠE ČESKÁ V DOBĚ OD R. 900—1200.

1. Přehled dějin českých do r. 1034.

Prvá knížata Čech. Sv. Václav. Starší dějiny české až do 11. stol. známe velmi nedokonale. Knížata kmene Čechů, kteří r. 895 po smrti Svatoplukově přihlásili se Arnulfovi v Řezně znovu k poslušenství říše východofrancké, bratři **Spytihněv** a **Vratislav**, byli považováni za nejpřednější mezi náčelníky kmenů slovanských v zemi. Byli to synové **Bořivoje** a pocházeli z rodu, který původ svůj odvozoval od rolníka **Přemysla**. jenž spolu s chotí svou, čarodějkou **Libuší** (jednou z dcer báječného **Kroka**), byl založil hrad **Prahu** a první organisoval řádnou vládu. Křesťanství, již dříve z Řezna šířené (pokřtěni 14 knížat r. 845), proniklo působením **Methodějovým** i v kmeni Čechů (pokřtěni **Bořivoje** a sv. **Ludmily** asi r. 874), ale učinilo od počátku Čechy účastny kulturního boje mezi západem a východem; bohoslužba konala se obřadem slovanským vedle latinského, což asi zavdávalo příčinu k sporům, podobně jako na Moravě; velký díl národa trval ještě v pohanství.

Spytihněv
(† asi 916) a
Vratislav
(† 920).

Obřad
slovanský
a latinský.

Spory těmi určován byl i osud prvního českého světce-mučedníka, mladého kněze **Václava**, jenž po předčasné smrti otce svého **Vratislava** (920) byl dědicem trůnu. Poněvadž však byl nedospělý, vládla na místě jeho matka **Drahomíra**, z knížecího rodu **lutického** pocházející. **Václav**, o jehož vzdělání byli otec i bába **Ludmila** horlivě pečovali (uměl latinsky, řecky i církevněslovanský), oddal se celou duší službě křesťanství, zejména od té doby, co dospěl plných let a převzal vládu. Strana, která mnišskou horlivost jeho nelibě nesla, a již v čele stál mladší bratr **Václavův Boleslav**, odstranila jej vraždou ve **Staré Boleslavi** (28. září 929). Zavraždění sv. **Václava**, jehož vláda založena byla na přátelských stycích s novou německou dynastií **saskou** (králem **Jindřichem I.**) i církví **řezenskou**, bylo i popudem **Jindřichovi**, aby proti novému knížeti **Boleslavovi** zakročil a donutil jej k slibu poslušnosti. Saští panovníci v té době počali obhvacovati Slované české i ze severu, podrobuje si kmeny **srbské**; **Jindřich I.** již pevně stanul v **Míšni**.

Sv. Václav
(† 929).

Německý
obchvat
ze severu.

Sv. **Václava** oslavily legendy (slovanské i latinské), vznikající hojně od 2. poloviny 10. století, jako prvního velkého svědka příslušnosti Čechů k národům křesťanským, t. j. kulturním vůbec. Kostel sv. **Víta**, jež na hradě **pražském** založil a v němž byl

Úcta
sv. Václava.

pochován, stal se hlavní svatyní českou; hrad pražský slul hradem sv. Václava a později vše, co bylo v národním životě zvláště důležitého, spojováno bylo s jménem jeho. Také na Moravě (Olomouc) a v Malopolsku (Krakov) je sv. Václav patronem hlavních kostelů zemských a svědkem kulturního působení Čech k východu.

Boleslav I.
(929—967).

Boleslav I. (929—967). Když po Jindřichovi nastoupil na trůn král O t a I. (935) postavil se Boleslav proti němu a vzdoroval mu dlouhá léta; teprve r. 955 s vybranou legií českých bojovníků pomáhá mu p r o t i M a ě a r ů m v bitvě na Lechu. Po porážce Maďarů snad i Slované moravští, nebo aspoň část jejich, zbavili se panství maďarského, ale nevíme jistě, zda a pokud Boleslav rozšířil panství české i na M o r a v u. Za to víme, že vládl řadě kmenů v h o r n í m S l e z s k u a v K r a k o v s k u. Tou dobou počali kmenové polští organisovati se ve větší stát se sídlem v Hnězdně; Boleslav s nimi udržoval styky přátelské; knížeti jejich M ě š k o v i dal svou dceru D o b r a v u za manželku. Tím byla víře křesťanské ražena cesta i mezi Polany. Židovští obchodníci otroky, cestující po zemích slovanských, jejichž zprávy se nám zachovaly, líčí vůbec moc Boleslavovu jako velikou a Prahu jako největší obchodní místo v zemích slovanských.

Rozsah říše
Boleslavovy.

Rozvoj moci české za Boleslava I. nutí nás mít za to, že v době jeho byla již založena moc knížat pražských nad k m e n y v zemi sedícími a knížecími rody jejich. Jména kmenů těchto známe jen některá na hranici západní a severní (zde na př. P š o v a n é, z nichž byla sv. Ludmila, Litoměřici, Děč a n é, G l o m a ě i neboli Lemuzi); zvláště silný kmen byli asi L u č a n é v Poohří, Z l i č a n é (v Kouřimsku) a C h a r v a t i (snad v Pojizeří). Východ a jihovýchod země soustředěn byl ještě za Boleslavů pod panstvím knížete S l a v n í k a, sídlícího na hradě Libici. Slavníkovci stáli však již asi pod svrchovaností knížat pražských.

Kmenová
knížectví
v Čechách.

Slavník.

Boleslav II.
(967—999).

Boleslav II. Sv. Vojtěch. Za Boleslava II. (967—999) byla česká část Slezska zabrána Poláky; ale stát český zesílel vnitřně jednak z a l o ž e n í m p r a ž s k é h o b i s k u p s t v í (kol r. 973), jednak v y v r á c e n í m p a n s t v í S l a v n í k o v c ů (995). Sv. V o l f g a n g, biskup řezenský, k jehož diecési Čechové dosud náleželi, ke zřízení biskupství svolil. Nové biskupství bylo podřízeno arcibiskupu m o h u ě s k é m u. O založení jeho v Praze měl hlavně zásluhu O t a I., jenž tou dobou (968) ustavil na severu od Čech, v M a g d e b u r c e, nové sídlo arcibiskupské pro země polabských Slovanů (mezi nimiž byl zatím připravil cestu německé kultuře krvavý meč markrabího G e r a) a podřídil mu několik nových biskupství (na př. Míšeň, Poznaň). S mocí královskou ujaly se i mezi Sasy snahy po vyšším vzdělání, jež jeví se v t. z v. o t t ó n s k é r e n a i s s a n c i. Tím všim dáno bylo na saském severu nové východisko a nová opora vlivu německému na sousední Slované, i na Čechy. Prvým biskupem pražským byl také Sas D ě t m a r a druhým odchovanec školy magdeburské, syn Slavníkův V o j t ě c h (od r. 982). Vojtěch proslavil nový stolec v celém tehdejší křesťanském světě. Odchován jsa asketickým a mystickým ideálem křesťanským, jak tou dobou šířil se mezi vzdělanci z burgundského kláštera C l u n y, ideálem, jehož vrcholem bylo trpění a umříti pro Krista, nemohl býti spokojen v polo-

Pražské
biskupství.

Sv. Vojtěch
(† 997).

barbarském národě, který pro svatě nadšení jeho neměl žádoucího porozumění. Dvakrát proto odešel do Říma, kde v cele klášterní dýchalo se mu nejvolněji. Konečně vydal se na misii apoštolskou k pohanským Prusům k pobřeží Baltu, aby tam našel, po čem toužil, smrt mučednickou (997). Rodina jeho v Libici byla zatím od Čechů mečem vyhubena a rozlehlé knížectví její připojeno přímo k Praze. Tím byla politická jednotka země trvale založena.

Vyvrácení
knížectví
Slavníkova
(r. 995).

Sv. Vojtěch, jenž většinu života strávil v cizině, zůstal i po smrti Čechům téměř cizincem. Žádná větší legenda domácího původu neslaví mučennictví jeho. Za to krásné legendy napsány byly o něm v Itálii a Sasích. A přece velikost zjevu Vojtěchova zapísala se hluboko do dějin: nad hrobem jeho založil Ota III. Polákům církev hnězdenskou, jejíž prvním arcibiskupem byl bratr nebo příbuzný Vojtěchův Radim. Jiný soudruh Vojtěchův, Čech Astrik, stal se prvním arcibiskupem uherským a organizátorem církve uherské (Vojtěch sám zasloužil se o rozšíření křesťanství mezi Maďary): z kruhu Vojtěchova v Čechách vyšla také legenda Kristiánova o sv. Václavu a sv. Ludmile, nejstarší památka české činnosti literární.

Význam
sv. Vojtěcha.

Synové Boleslava II. Dobytí Moravy. Smrtí Boleslava II. váha Čech poklesá patrně; v popředí vstupuje mocná říše polská Boleslava Chrabrého, syna Dobravčina. Boleslav Chrabrý zmocňuje se Krakovska a dobývá Moravy, konečně i Čech, kde činí konec tyranské vládě Boleslava III. Jen pomocí krále Jindřicha II. byly Čechy od Poláků osvobozeny (1004). Jaromír a Oldřich, kteří po starším bratru Boleslavi III. vystřídali se (nikoliv bez vzájemných bojů) ve vládě země, byli horlivými pomocníky Jindřicha II. v dlouholetých válkách, jež vedl o země slovanské za Labem proti Boleslavovi Chrabrému. Tak pomáhali čeští Slované sami, aby německý kruh sevřel pevněji i od severu sídla jejich. Po smrti mohutného panovníka polského (1025) zmocnil se Oldřich Moravy a dal ji v úděl synu Břetislavovi. Morava, tím způsobem trvale říši české získaná (hlavními dvěma hrady jejími jeví se od počátku Olomouc a Brno), byla jen částí staré Moravy Rostislavovy; kraje po levém břehu Dunaje až k dolní Moravě dostaly se do moci Bavor (t. j. marky rakouské, založené na vých. hranicích Bavor za Enzí v 2. pol. 10. st.), Slované zmocnili se Uhři. Tu počíná se stoleté roztržení kmenů československých mezi dva státy sousední: Čechy a Uhry.

Boleslav III.
(999—1003).

Jaromír
(1003—1012).

Oldřich
(1012—1034).

Dobytí Moravy.

Marka
rakouská.

2. Slovensko v 10. a 11. stol.

O Slovensku (Nitransku) v 10. st. nevíme ničeho; země byla nepochybně vpádem maďarským z části vyliďněna, podobně jako na Moravě.

Slovensko
v 10. stol.

Maďarská historiografie líčí věci tak, jako by po založení panství maďarského nebylo v Nitransku vůbec Slované, kteří prý teprv v pozdějších stoletích znenáhla vloudili se do horních Uher. To je zhola nemožné (připustiti lze pouze, že země, pokrytá zejména v severních částech velkými lesy, byla řídko obydlena), jak prozrazuje již okolnost, že nespočetná slovanská jména místní (v tom jména předních hradů jako Ostřihom, Vyšehrad, Nitra, Novohrad, Trenčín a j.), byla přejata Maďary od Slo-

Kulturní
závislost
Maďarů
od Slováků

vanů a že jazyk maďarský naplnil se hojnými výrazy slovanskými, zejména takovými, jež týkají se vyššího života kulturního; i staré zemské právo uherské je v základě obyčejové právo slovanské, naplněné vlivy francouzskými.

Teprve po více než stu letech jmenuje se zase Slovensko, a to jako část polské říše Boleslava Chr.; po smrti jeho (1025)) zmocňuje se země Štěpán král uherský. Nové křesťanské království uherské jeví se v leccos jako pokračování někdejší říše velkomoravské; kulturní vliv český na vybudování jeho není nepatrný. Zdá se pak, že i z církevního řádu a života doby Methodovy zachovalo se leccos na Slovensku až do doby Štěpánovy, v tom snad i místy (v klášteře zoborském u Nitry?) i mniší obřadu slovanského. Některé zprávy nasvědčují tomu, že Slovensko mělo v státě uherském 11.—12. stol. zvláštní postavení, jsouc někdy úředním knížectvím princů uherských. Mezi 10 biskupstvími uherskými nejstarší doby není ku podivu žádného na Slovensku; Slovensko slušelo snad celé k diecési ostřihomské; teprv za Ladislava nebo Kolomana obnoveno bylo biskupství v Nitře; vedle Nitry, kde byla, podobně jako v Bratislavě, od starodávna kapitula, vzniká později i kapitula v Spižském Podhradí, pod spižským stoličním hradem.

Biskupství
na Slovensku.

Kapituly.

Pokřesťanění
Maďarů.

Štěpán sv.
(997—1038).

Ladislav I.
a Koloman.

Dějiny Uher v 10.—12. stol. Moc Maďarů po bitvě na Lechu byla na ústupu jak proti západu českoněmeckému, tak brzo potom i proti říši byzantské, která zabránila dalším vpádům jejich na Balkán. Maďary byl by nepochybně postihl osud Avarů, kdyby nebyli včas přijali křesťanství a s ním řády kulturní. O pokřesťanění jich starali se nejdřív Řekové, pak Bavoři; stará tradice uherská hlavní zásluhu přičítá biskupu pražskému sv. Vojtěchovi, jenž prý pokřtil syna maďarského knížete Geizy, Štěpána. Štěpán sv. (997—1038) byl synem matky slovanské, chotí jeho byla sestra císaře Jindřicha I.; obojí přispělo k tomu, že stal se zakladatelem středověkého státu uherského. Jakoby navazuje na snahy někdy Rostislavovy a Svatoplukovy poddal se stolicí papežské, od níž přijal korunu královskou. Zemí své vnutil násilím vnější křesťanský ráz a dal jí zřízení církevní i světské po vzoru západním. Panoval původně jen v staré Pannonii; sídlil v Ostřihomi, kde při kostele sv. Vojtěcha založeno bylo arcibiskupství. Po smrti jeho vypukly v zemi boje o trůn: králové němečtí se pokoušeli vliv západu v zemi zesílit, ano proměnit zemi v léno říšské. Ale výpravy Jindřicha III. i IV. do Uher nevedly konečně k žádnému úspěchu. Ladislav I. Svatý (1077—1095), jenž kladl zase důraz na manský poměr ke kurii, zemí boji rozdělenou na čas sjednotil. V boji s Pečeněhy, národem Maďarům příbuzným, zmocnil se i Sedmihrad čili Sibiňska (Transilvanie). Nabyt také části Chorvatska mezi Sávou a Drávou. Nástupce jeho, učený Koloman (1095—1114), přítel a spojenec byzantských císařů, připoutal smlouvami Chorvatsko k Uhrám trvale.

3. Přehled dějin českých v l. 1034—1197.

Břetislav
(1034—1055).

Nadaný kníže Břetislav (1034—1055) ve výbojích otcových pokračoval. Dobyl Krakova i Hnězda; zde vyzdvihl ostatky sv. Vojtěcha a přenesl je do Prahy. Slavnosti přenesení svatého břemene užili kníže i biskup Šebíř, aby utužili křesťanského ducha mezi Čechy, vydavše zákony proti některým

hříchům a pohanským přežitkům, s nimiž byl marně bojoval sv. Vojtěch. Císař Jindřich III. žádal, aby Břetislav vzdal se výbojů polských, a donutil jej k tomu konečně dvojím tažením do Čech (1040—41). Avšak svrchovanosti nad velkou částí Slezska Čechové konečně uhájili; ponechali Slezsko sice v rukou Poláků, ale brali za to od nich poplatek. R. 1042 vtrhl Břetislav spolu s Jindřichem III. na Slovensko a zmocnil se na čas devíti nejmenovaných hradů jeho (tenkráté ponejprv jmenuje se hrad Prešpurk-Bratislava). Po několik desítek let po r. 1042 náležely pravděpodobně části Slovenska, ležící záp. od horního a středního Váhu k české Moravě. Břetislav zůstavil pět synů, z nichž nejmladší Jaromír byl určen stavu duchovnímu; na trůn vstoupil nejstarší Spytihněv, po jeho smrti r. 1061 Vratislav. Druzí dva bratři rozdělili se o Moravu tak, že Konrádovi připadlo údělem Brněnsko a Otovi Olomůcko, ovšem pod svrchovaností knížete českého.

Břetislav
na Slovensku.

Synové
Břetislavovi.

Spytihněv
(1055—1061).

Synové Břetislavovi toužili po tom, aby se jim dostalo koruny královské, aby hodnoty vyrovnali se panovníkům uherským a polským. Manský poměr jejich ke králům německým byl v tom překážkou hlavní; proto asi papež Spytihněvovi povolil nositi pouze mitru biskupskou. Teprve Vratislavovi (1061 až 1092) se v r. 1085 podařilo dosáhnouti koruny královské. Udělil mu ji císař Jindřich IV. odměnou za obětovnou pomoc, kterou mu Vratislav prokázal v bojích jeho se Sasy a v bojích s kurií papežskou za sporů o investituru. Dal mu také marku míšeňskou a náhradou za ni brzo marku rakouskou; ale zemí těch vskutku Čechům se nedostalo, jen země budišínská a zhořelecká (jádro pozdější Horní Lužice) zůstala v rukou českých. Vratislav měl mnohé rozbroje s bratry svými, zejména s Jaromírem, jenž stav se biskupem pražským, mněl se v hodnosti té více říšským knížetem, bratru na roveň postaveným než poddaným jeho. Vratislav proto obnovil znovu biskupství moravské se sídlem v Olomouci (Jaromír chtěl Moravu podříditi přímo diecési pražské). Proti Hradčanům, jež ovládl bratr biskup, vybudoval si nové sídlo královské na Vyšehradě, kde založil a bohatě nadal i nový chrám kapitulní.

Vratislav
(1061—1092)
králem.

Získání části
Horní Lužice.

Synové Vratislavovi. Král Vladislav (1140—1173). Po smrti Vratislavově za panování synů Vratislavových Břetislava II. (až 1100), Bořivoje (—1107) a Vladislava I. (1109—1125) naplněny jsou dějiny české jednak opětovnými boji s Poláky, jednak stálými zápasy mezi členy rodu Přemyslova, v nichž rozhodčím bývali zpravidla císařové. Jen r. 1126, když císař LOTHAR chtěl mocí prosaditi v Čechách svého kandidáta Otu Olomouckého proti Soběslavovi, nejmladšímu synu krále Vratislava, od Čechů zvolenému, dovedli Čechové vítěznou bitvou u Chlumce přiměti císaře, aby uznal jejich stanovisko. Soběslav I. (1125—1140) byl panovník vynikající; ve válkách s Poláky vynutil zas starodávný poplatek. Budišínsko připojil přímo k Čechům a staral se mnoho o obranu země stavbou pomezních hradů i opevňováním hradu pražského. Nástupce jeho Vladislav II. (1140—1173), syn Vladislava I,

Synové
Vratislavovi.

Bitva u Chlumce
(1126).

Soběslav I.
(1125—1140).

Vladislav II.
(1140—1173).

byl (maje za choť sestru markraběte rakouského) švakrem německého krále Konráda III.; proto také udržel se na trůně, ač s počátku sdružila se proti němu všechna údělná knížata moravská s odbojnou stranou v Čechách a porazila jej u Vysoké (u K. Hory, r. 1142). Na Moravě stál jen biskup Jindřich Zdík věrně k Vladislavovi. Vladislav vzpouru konečně pokořil, potom účastnil se s Konrádem druhého tažení křížového. I nástupci Konrádovu, císaři Fridrichovi I., byl Vladislav věrným straníkem; vojsko české, jehož divokou bojovnost souhlasně vytýkají současníci, mělo vynikající účastenství v pokoření Milána a v císařových bojích v Itálii vůbec. Pražský biskup Daniel získal si zároveň zvláštní zásluhy jako císařův rádce a pomocník diplomatický. Odměnou za to Vladislav obdržel od císaře již předem korunu královskou (1158).

Vladislav králem (1158).

Fridrich a Soběslav II. Král Vladislav přes vojensky a politicky skvělé postavení, které zemi své získal, nebyl pro krutost a lstivost svou oblíben. Vzdal se trůnu dobrovolně (1173) ve prospěch syna Fridricha. Císař však nedbaje toho udělil Čechy (a to nikoliv jako království, nýbrž pouze vévodství) v léno Soběslavovi II., synu Soběslava I., k němuž i bratřím jeho obracely se dávno sympatie země. Soběslav, který 16 let života svého byl ztrávil v žaláři, si jich svou péčí o spravedlnost bez ohledu na velmože a láskou k drobným zemanům a sedlákům zasloužil. Postavením jeho otřáslo teprv jednak hrozné zloupění Rakous od Čechů (1176), k němuž došlo pro spor o hranice, jednak různice s údělnými knížaty moravskými, zvláště Konrádem Otou brněnsko-znojemským. Tak s podporou císařovou dobyl na Soběslavovi země zase Fridrich (1179—1189). Ale zemi tím pokoj vrácen nebyl.

Soběslav II. (1173—1179).

Fridrich (1179—1189).

Boje o trůn a o státní jednotu říše. Boje mezi Přemyslovci neustávaly: rozhodoval v nich císař Fridrich, a to způsobem, jenž svobodám země byl velmi nebezpečný. Roku 1182 stanovil, že v Čechách má vlásti Fridrich a na Moravě Konrád Ota jako markrabí moravský. Tím dáno bylo Moravě postavení knížectví říšského, jakoby na Čechách nezávislého a jen císaři podřízeného. Tento pokus rozbití státní jednotu českou byl tím nebezpečnější, že brzo potom (1187) císař Fridrich uznal i biskupa pražského za knížete říšského. Bylo zásluhou knížete Fridricha, že poraziv r. 1184 Konráda Otou u Loděnic, přinutil jej uznati svrchovanost pražských knížat nad Moravou. Když pak brzo potom stal se Konrád Ota knížetem českým (1189 až 1191), hlásil se sám k stanovisku českému. Konrád Ota zemřel v Itálii, kde vojensky pomáhal Jindřichovi VI. Po smrti jeho začaly se nové boje mezi Přemyslovci, zas rozhodované císařem, až ke konci r. 1197 smluvili se přátelsky mladší, nevlastní bratři Fridrichovi tak, že Přemysl bude panovati v Čechách a Vladislav na Moravě.

Morava markrabstvím (1182).

Konrád Ota (1189—1191).

Poměr Moravy k Čechám.

Morava vedle Čech správní samostatnosti nepozbyla nikdy. Údělná knížata byla v území svém v záležitostech vnitřních celkem nezávislá. K původním dvěma údělům přibýlo v 1. polovině 12. století rozdělením Brněnska Znojemsko a na čas i Břeclavsko

a Jemnicko. Ostatek i některé kraje Čech bývaly časem organisovány jako knížectví úředná.

Uhry v 12. stol. V stol. 12. nabývají pro Uhry velkého významu styky s císařstvím byzantským, často přátelské, jindy, zejména v době bojovného císaře řeckého Manuela Komnena (1143—1180), nepřátelské. Konečně dosáhl trůnu Bela III. (1172—1196), vychovaný v Cařihradě, jenž zkušeností svých z pokročilé ciziny užil k povznesení země. Na Benátčanech dobyl ztracené románské Dalmácie a mísil se do sporů knížat ruských ve vých. Haliči. Době vlivu byzantského v Uhrách učinil konec pád řeckého císařství (1204); stejným časem, s nastoupením Ondřeje II. (r. 1205), přestávají v Uhrách stálé zápasy o trůn mezi členy rodu Arpádova.

Uhry
(Slovensko)
v 12. stol.

4. Poměry vnitřní v stol. 10.—12.

Rozsah země a povaha osídlení. Territoriální rozsah státu českého kryl se v podstatě s dnešními hranicemi Čech a Moravy. Chebsko (jež ztraceno bylo Slovanům již v 9. stol., aby stalo se částí bavorské marky nordgauské) však Čechům nenáleželo, zato slušelo k nim Kladsko, Žitavsko a krajina Vitorazská; k Moravě náležela i většina dnešního Opavska; staromoravské území mezi Dyjí a Dunajem zabráno bylo markrabaty rakouskými již v pol. 11. st. Země česká té doby byla pokryta lesy, převahou listnatými, daleko větší měrou než dnes; hluboký prales v horách pohraničních byl hlavním opevněním jejím proti cizině; uvnitř v některých krajinách byly rozsáhlé bařiny. Nejvíce osídlen byl úrodný střed země a Poohří; počet obyvatelstva v 12. stol. sotva přesahoval půl milionu. Obyvatelstvo usazeno bylo řídce mezi lesy v malých vsecích a dvorcích a v podhradí knížecích, původně dřevěných hradů; měst nebylo. K ochraně cest skrze lesy do země vedoucích usazení byli zvláštní strážní manové (na př. Chodové na Domažlicku); kde cesta vystupovala z lesa do kraje, byly t. zv. brány zemské, strážemi a celníky osazené.

Rozsah říše
české.

Počet obyvatel-
stva.

Stráže hraniční.

Poměry hospodářské a sociální v století 10.—12. jevily již namnoze vliv kultury francké. Vlastníkem vši půdy neosazené byl kníže; jemu náleželo a připadalo (odúmrtími a konfiskacemi) i mnoho půdy vzdělané, kterou dával v užívání svým dvorským hodnostům, duchovenstvu, stálým posádkám hradním (t. zv. hradčanům) nebo usazoval na ni nesvobodné rodiny. Vedle této půdy v podstatně lenní povahy byla stará rodová půda svobodných rodů českých; sluší proto rozeznávat osady Čechů svobodných, statky povahy lenní a osady nesvobodných. Pouze svobodní (Bohemí) počítáni byli k národu českému; všichni povinni byli službou vojenskou. Byly mezi nimi ovšem rozdíly co do urozenosti a bohatství; mocnější v šiku vojenském stáli v popředí; proto rozeznávali se obyčejně »Čechové prvního a druhého řádu«. Urozenými v širším slova smyslu byli všichni členové svobodných rodů, ale názvu nobiles, šlechta (ze staroněm. slahta = Geschlecht, rod), dostává se předním z nich hojněji teprve od konce 12. století.

Knížecí majetek
pozemkový.

Čechové svo-
bodní.

Šlechta.

Comites
(kmeti-páni).

Svobodní, jimž od knížete dostalo se úřadů dvorských nebo krajských, stáli v hodnosti nejvýše; sluli c o m i t e s (česky as kmeti nebo pány), také proceres, primates. Kmeté tvořili stálou družinu a radu vévodovu, zasedali s ním na soudě a na sněmích měli začasť hlas rozhodující. Ke konci 12. stol. objevuje se pro přední české šlechtice název barones (česky páni, srv. na str. 5). na rozdíl od chudších v l a d y k ů. V té době kníže zemský, potřebuje v bojích o trůn opory velmožů, byl některým pánům rozdal nebo dal v dědičné léno celé kraje. Odtud lze odvozovati vznik velké šlechty, vládnoucí většími plochami země a počínající se jmenovati stálým jménem rodovým. Tito magnáti podobně jako kníže a biskupové mají svůj dvůr a své many vojenské (m i l i t e s) a zřízence hospodářské (m i n i s t e r i a l e s), jimž lénem uděluji části svých statků. Drobní manové a ministeriálové bývali i původu nesvobodného, mohli však milostí knížete vyšinouti se i mezi přední šlechtu, jako naopak hojně svobodných rozličně upadalo v chudobu a poddávalo se církvi i pánům.

Velká šlechta.

Manové a
ministeriálové.Čeledi šlechtic-
ké z konce
12. stol.

Z rodů velké šlechty panské vystupuje na př. od 2. pol. 12. stol. v Podještědí a Pojizeří v popředí rod Markvarticů (znak lev), z něhož posli v 13. stol. páni z Lemberka, Valdštejna, Vartemberka, Michalovic, Zvířetic a j.), na jihu a jihovýchodě země rod Vítkoviců (znak: růže), jehož větve jmenují se potom z Rožmberka. Hradce, z Landštejna a j., v Žitavsku rod Hronoviců (znak: ostrev), od nichž původ svůj odvozují páni z Lipé, Dubé, Lichtenburka, Ronova a j.; v již. středních Čechách rod Buziců (znak: svini hlava), jehož linie potom slují z Valdeka, z Hasenburka, z Rožmitálu, Šellenberka. Z podobně starých čeledí pocházeli páni ze Šternberka, z Kolovrat, Černínové, Martinici, Kounicové a j. Většina těchto rodů založila na svém zboží řadu klášterů, zejména cisterciáckých. Rod Vršoviců, jenž byl většinou vyvražděn knížetem Svatooplukem r. 1108, byl asi potomstvem některé z knížecích rodin v bývalých nečeských knížectvích země; zdá se, že souvisel nějak se Slavníkovci.

Vršovci.

Nesvobodní
a otroci.Zakládání dvorů
a velkostatků.Počátky stavu
rolnického.Vnitřní koloni-
sace.

Přistěhovalci.

Vrstva Čechů urozených byla asi velikou menšinou obyvatelstva na rozdíl od rodin nesvobodných a rodin otrockých, jejichž potřeba v zemi rostla, čím více rozmáhala se pokročilá kultura zemědělská. Průkopníkem jejím byl jednak kníže, jednak biskupové, kapituly, zejména však řády duchovní, nejvíce cisterciáci (od pol. 12. st.), většinou z ciziny do země přichozí, kteří zakládali dvory, jejichž půda orná vzdělávána byla prací otrockou (dominikál). Zároveň zakládány byly v okolí dvorců nebo na půdě lesu urvané vsi se závislým selským obyvatelstvem (rustikál), povinným vlastníku půdy (grutovnímu pánu) dárkami naturálními a robotami, někdy i prací řemeslnou (srv. jména vsí Štitary, Kovary, Žernoseky a pod.); také v podhradích byli usazováni nesvobodní řemeslníci. Tak vznikaly prvé velkostatky u nás a do země vnikaly pokroky zemědělství krajin pokročilejších. Příklady ty vzbudily jistě i svobodné Čechy k napodobení; velká část přístupnější půdy, dosud ladem ležící, byla přičiněním domácím vzdělána jistě již do konce 12. stol. (vnitřní kolonisace), ano káceno se i v pralese pomezním. Již v této době ujímali se práce té cizí přistěhovalci (hosté), jejichž osadám vlastník půdy propůjčoval nová popluží (mansus) za podmínek příznivějších než

domácím nevolníkům nebo sedlákům. Domácí spotřeba sil otrockých obmezila znenáhla vývoz jejich na tržiště zahraniční, přestaly také domácí trhy otrocké, o nichž čte se v 10. století; otrok, nadaný nesvobodnou půdou, brzo se sociálně vyrovnal nesvobodnému sedlákovi. Lesy a pastviny měly však stále velkou převahu nad půdou ornou; lov zvěře, chov dobytka, zejména vepřového, včelařství, rybářství byly důležitým zdrojem výživy v méně pokročilých částech země. Soukromého vlastnictví půdy (zejména na půdě lenní) vedle starého nedílu rodového nebo na úkor jeho stále přibývalo.

Otroci

Soukromé
vlastnictví.

Na Slovensku (v Uhrách) byly poměry zcela podobné. Členové svobodných rodin (maďarsky *nemes* = šlechtic; *nem* = rod; chorvatsky *plemić* = šlechtic; *pleme* = rod) jsou politickým národem a zároveň šlechtou jeho, ač zákony vydané sv. Štěpánem ještě názvu »nobilis« neznají. V Uhrách jako v Čechách služí svobodní, kterým král udělil úřady dvorské nebo krajské, *comites*, maď. »*ispán*«. Předním úředníkem dvorským je *comes palatinus*, nádorispán, představený dvora králova; finanční úředník sluje nikoliv *camerarius*, nýbrž *magister tavernicorum* (od slov. *tovor* = truhla). Vedle této šlechty starého původu vyvíjí se v Uhrách nová šlechta z manů královských, podobně jako jinde na západě. Králi zajisté náleží přímo nebo nepřímo jako vrchnímu vlastníku veškeré půdy největší část země (jen půda svobodným rodům v době sv. Štěpána náležitá pokládá se za plný *allod*); z ní může král služebníky své opatrovati. Tito služí celkově »*servientes regis*« nebo »*iobbagiones*« (latinsky též *milites*). »*Udvorníci*«, t. j. nižší ministeriálové na královských a duchovních velkostatech, a »*hospites*«, hosté, kolonisté cizí (Gejza II. v pol. 12. stol. povolal mnoho hostů z Flander do Sedmíhradu) stojí asi uprostřed mezi svobodnými a nesvobodnými. Otroků a nevolných sedláků je nejvíce: otroků v Uhrách bylo hojně ještě v 13. stol.

Společenské a
správní po-
měry na Slo-
vensku.

Sněmy. Moc knížecí. Čechové scházeli se k sněmům, jež byly jiné povahy než sněmy naší doby. Sněm (*colloquium generale, iudicium terrae*) byl především soudním shromážděním, jemuž předsedal kníže; moci zákonodárné neměl, ale bral na vědomí rozkazy, prohlášené knížetem. Volil i knížete, vázán jsa v tom na rod Přemyslovců a na starou zásadu, že knížetem má býti starešina rodu, ke které prý Břetislav I. umíraje Čechy zvlášť zavázal. Skutečná praxe odchylovala se často od pravidla, což zavdávalo nejvíc příležitosti k bojům o trůn. Také oba biskupy českých zemí ustanovovala v podstatě vůle knížecí; sněm málokdy měl možnost, vykonávati vliv na volbu jejich. **Moc knížecí** byla neobmezená, vůle knížete byla zákonem, jeho milost dávala důstojenství a statky, jeho nemilost přinášela zhoubu.

Sněmovní
soudy.Rád nástupní-
cký.

Moc knížecí

Poměr k říši. V době starší byli Čechové říši poplatní, prý již od doby Karla Velikého, ale není pochyby, že se častěji poplatku zbavovali; od stol. 10.—11. byl kníže (král) český manem římského císaře (německého krále), Čechy byly lénem říšským. Ale na rozdíl od jiných vévodství říšských měly Čechy zvláštní postavení v tom, že po smrti mana-knížete nespádaly jako uprázdňené léno zpět na říši, nýbrž že Čechové si sami nového knížete volili; zvolenému pak uděloval císař obřadně Čechy lénem. Český kníže byl králi (císaři) jako man jeho povinen věrností, vojenskou pomocí a návštěvou

Čechy lénem
říšským.

Privilegované
postavení Čech
v říši.

jeho dvora. Ale byl skutečný zeměpán, t. j. nebyl jako jiná knížata říšská pouhým úředníkem císařovým. Teprv císař Fridrich I. osoboval si právo česká knížata prostě jmenovati. Ve vnitřních záležitostech českých nepřislušel císaři vliv žádný. Knížata byla obřadně nastolována. Titul královský, jehož se dostalo dvěma knížatům v 11.—12. století (jediným mezi všemi říšskými knížaty), tuto vnitřní svéprávnost země utvrdil. Při tom byl panovník český nejmocnějším ze světských knížat říšských; již v 1. polovině 12. století náleží mu vysoká hodnost říšského číšníka.

Uhry a říše.

Na rozdíl od Čech byly Uhry státem na říši zcela nezávislým. Příčinou toho nebyla tak větší teritoriální moc králů uherských jako příznivá poloha země, jež s říší přímo stýkala se jen malou částí své hranice. Poloha země jevila se tou dobou výhodnou i proto, že Uhrům umožňovala hojně styky s kulturně pokročilou Byzancí a po dobytí Dalmácie i s Itálií; Uhři tedy nebyli odkázáni tou měrou na vlivy západní jako Češi.

Úřady dvorské.

Dvůr knížecí byl zřízen podle vzorů západních: palatin (jenž brzo mizí) stál v čele dvora, komorník staral se o důchody knížecí, sudí dvorský zastupoval krále jako předsedu soudu; k dvorským úředníkům náleželi dále stolník, číšník, maršál, mečník, lovčí a kancléř. Vedle těchto hodnostářů dvorských,

Krajské zřízení.

většinou teprv ve 12. století dosvědčených, náležela vlastní **správa země** úředníkům krajským. Počet krajů (civitates, provinciae) kolísal v Čechách té doby kol 25; sídlem správy byl knížecí hrad krajský (urbs, civitas). V čele kraje stál kmet (comes, castellanus; česky snad také pán). Velel vojensk-

Krajští úředníci.

ské hotovosti kraje a předsedal soudu krajskému (později vedle zvláštního sudího neboli cůdaře). Na větších hradech krajských byl vedle kmeta i komorník, jemuž slušela správa důchodů zeměpanských, v tom zejména soudních pokut, dále lovčí (správce lesů) a vladař (villicus), spravující statky knížecí v kraji. Úředníci krajští brali odměnou třetinu výnosu kraje; některé kraje (Litoměřicko, Žatecko) považovány byly za obročí zvlášť výnosná; vydírání obyvatelstva krajskými úředníky bylo zjevem obvyklým; proti němu především namířeny byly zákony, vydané knížetem Konrádem Otou.

Jura Contradi.

Poněvadž dávky obyvatelstva byly převahou naturální, objížděl kníže v starší době se svým dvorem (družinou) krajské hrady, aby strávil nahromaděné zá-
Roboty zemské. soby. Poddaní byli povinni z emskými robotami, k nimž náležela stavba hradů, dělání zásek v pomezích lesích (hrozil-li vpád nepřítele), oprava cest, poskytování povožů, noclehů, masa a píce k potřebám dvoru a úřednictva na cestách.

Krajské zřízení
na Slovensku.

Správní rozdělení země na kraje neboli stolice (comitatus), v jejichž čele stojí županové, je v Uhrách zcela podobné jako v Čechách; v obou zemích jde zajisté o napodobení vzorů francských. Stolic bylo v době Štěpánově asi 45; v druhé pol. 12. st. již 72. Bojovníci každé stolice tvořili sbor pod zvláštní korouhví. Co bylo pověřeno o neomezené moci knížecí a sněmech v Čechách, lze opakovati zhruba i o Uhrách přes rozdíly v jednotlivostech.

Přílmy panovnícké.

Důchody knížecí, jež byly zároveň důchody státními, záležely vedle zisku z odúmrtí na statcích povahy lenní (výsluhách) i statcích rodových hlavně ve

výnosu knížecích statků, k němuž náležely i naturální dávky sedláků a otroků, usazených na knížecím rustikálu a výrobky nevolných řemeslníků, knížecím hradům a dvorům přidělených. Příjmem vydatným byly i soudní pokuty, neboť zločiny trestaly se hlavně pokutami. V starší době pokuty odváděly se v naturalii, zejména v dobytku. Kromě pokut vybírala se i výroční daň, zvaná mír (tributum pacis), z půdy osazené nesvobodnými, někdy i daň mimořádná (collecta). Knížeti patřila dále cla a mýta. Byla vybírána v pomezních stanicích před vstupem do hraničního lesa i uvnitř země na mostech a splavných řekách; většinou platila se částí zboží vycleného. Výnosné bylo i tržné (teloneum forense). Nemalý důchod plynul knížeti z ražení mince, která i několikrát v roce se stahovala, aby vydávána byla s rázem novým o něco horší jakosti. Českou minci počali raziti Boleslavové v 2. polovině 10. století, řídíce se v tom vzory západními. V Čechách razilo se původně 200 denárů z hřivny ($\frac{1}{4}$ kg) stříbra, potom více; v Uhřích 240 (jako v Německu). Právo mincovní měla i úředná knížata moravská.

Cla a mýta.

Mince.

Král uherský byl bohatší než český, a peněžní hospodářství s ním i bernictví bylo v Uhřích vlivem Byzance a snad i výtěžkem zlatých dolů domácích vyspělejší než v Čechách. Příjmy českého krále poč. 13. stol. odhaduje cizí zpravodaj na 100.000 hřiven, rakouského vévody na 60.000 hř.; král uherský měl asi tolikéž, co oba sousedé dohromady.

Důchody panovnícké v Uhřích

Obchod byl v rukou cizinců, židů, Němců, Vlachů a Francouzů. Ti se uzovali v podhradích větších hradů, zejména pod Prahou a Vyšehradem, Brnem a Olomoucí. Podle středověké zásady, že každý má býti souzen právem svého národa a sounárodovci svými, ustavovali se tito cizinci ve vlastní obce soudní. Listinný doklad o takové zvláštní obci soudní zachoval se jen jeden; týká se obce německé na Poříčí u hradu Prahy. Židé byli třídou povrženou; ochranu zeměpanskou vykupovali si velkými dávkami komoře knížecí.

Obchod.

Výsady cizinců.

Židé.

V právu trestním zachovalo se mnoho z dob, kdy za zločin člena svého ručil celý rod. Tak hlavu, t. j. pokutu za zabití člověka, platila osada, v níž mrtvola byla nalezena, společnou rukou po 1 hřivně z každého domu, za »svod« a »nárok« (při krádeži a loupeži) celá osada $1\frac{1}{2}$ hřivny. Vedle této pokuty úřední platila se náhrada příbuzným poškozeného a nad to vinník byl často trestán na hrdle. Nejkrutěji trestal kníže ve vlastní věci; kníže Svatopluk dal na př. r. 1108 vyhubit celý rod mocných Vršoviců, děti nevyjímaje. V řízení soudním, plném složitých formalit, velkou důležitost měla přísaha, také soud boží (ordalie) ohněm nebo vodou nebo soubojem.

Právo trestní.

Řízení soudní.

Poměr církve a státu. Církev byla namnoze závislá na státu, klerus na laicích. Biskupové měli sic v diecési své moc mnohem větší než později, kdy vliv kurie na ně se zveličil, ale kníže, v jehož rukou byla volba biskupů, považoval je za své kaplany nebo úředníky a pouze za uživatele statků, jež byl církvi daroval. V Čechách bylo postavení biskupů komplikováno tím, že investituru jim uděloval císař římský, nikoliv kníže český; to bylo Fridrichu I. záminkou, aby biskupa prohlásil za knížete říšského. Ale v Čechách nikdy nestali se biskupové zeměpány na knížeti nezávislími jako na př. v Něm-

Poměr biskupů ke knížeti.

cích. Podobně zámožní Čechové, kteří nadali půdou kostely, jimi založené, chovali se jako vlastníci tohoto záduší a žádali podíl z jeho výnosu i z církevního desátku. Ano dosazovali sami kněží ke kostelu svému, třeba s nesvěcené, a propouštěli je jako své zřízence. Nápravy v tom dosáhla církev teprv později; v 12. století stará se kurie v Čechách o reformy především jen stavením sňatků kněžských a o zřízení farních obvodů. Desátek církevní z výtěžku zemědělského (i dobytka), který původně náležel biskupovi, rozdělen je tou dobou mezi biskupa, faráře a gruntovního pána. Přes to vše význam církve jako jediné nositelky vyššího vzdělání a mravně-náboženské a kulturní snahy vůbec byl veliký, zejména že stát tehdejší staral se pouze o bezpečí na venek a právní pořádek uvnitř, neznaje cílů ethických. Také statků a důchodů církvi propůjčených přibývalo. Na nich podíl měli vedle biskupa a kollegiálních kapitul četné kláštery řehole benediktinské (z mužských je nejstarší klášter břeňovský, založený sv. Vojtěchem, na Moravě rajhradský z doby Břetislavovy, na Slovensku Zboru Nitry a Sv. Beňadik na Hronu), a od pol. 12. stol. kláštery nových řádů premonstrátského (na př. Strahov nebo Bzovík u Krupiny v stol. hontské) a cisterciáckého (na př. v Sedlci u K. Hory), jež zasloužily se také o kolonizaci země.

Zvláštní postavení měl klášter sázavský, založený sv. Prokopem za knížete Oldřicha pro mnichy obřadu slovanského. Je důkazem, že slovanská liturgie udržela se v Čechách i v 11. století. Král Vratislav žádal dokonce papeže, aby v říši jeho slovanskou bohoslužbu povolil. V Čechách patrně v této otázce vytvořily se dvě strany: za Svyatoplyka II. byli mniši slovanští ze Sázavy vyhnáni, za Vratislava zase zpět povoláni, teprv ke konci 11. st. vypuzeni byli nadobro. Slovanské legendy o sv. Václavu prozrazují styky Čechů se Slovany církve východní, zejména s Rusy, ještě v 11.—12. stol.

V Uhrách byla moc státu nad církví s počátku ještě větší než v Čechách. Král dosazoval sám a investoval biskupy a vydával (jako jinde) zákony o svěcení neděle, postech, pozornosti v kostele a pod., vůbec o náboženských povinnostech a církevní disciplíně. Naproti tomu zákony přičítané králi Kolomanovi svědčí již o osvobození kněží od světských soudů a plné moci biskupské nad statkem církevním, ale přece i o celkové závislosti církve uherské na králi. Jarní a podzimní synody církevní po biskupstvích jsou zároveň soudními stolicemi v důležitějších záležitostech. Klerus byl statky nadán neobyčejně bohatě, nad to měl desátek z králových příjmů krajských.

Poměry národnostní. Vliv církve jevil se i v ohledu národnostním. Biskupové pražští byli většinou Němci a mnichové řádoví, zejména v nových řeholích 12. století, byli Němci skoro veskrze. Již v této době užívaly kláštery ke kolonizaci svých statků německých přistěhovalců. Také dvůr knížecí, zvláště od doby krále Vladislava, poddával se (sňatky s německými princeznami) vlivům německým. Německá jména se ke konci 12. století vyskytují i mezi českou šlechtou. O německé obci v podhradí pražském jsme se již zmínili. Patrně poněmčování dvora od pol. 12. století, němectví některých mocných šlechtických čeledí a poněmčování jiných, němectví velké části vyššího a řádového duchovenstva stávalo se ku konci 12. stol. již zřejmým nebezpečím českému rázu země.

Vyššího vzdělání hledali Čechevé pravidlem ovšem ve Francii a Italii; v Němecu ku ho ještě mnoho nebylo.

Slovensko té doby jest si národnostně představití jako zemi obydlenu většinou Slováky; vládnoucí vrstva svobodných (šlechty) byla asi z části maďarská, z části slovenská; v 11. stol. vyskytují se jména slovanská i mezi předními velmoži uherského státu. Prvé počátky kolonisace německé náleží i na Slovensku již do sklonku 12. stol.

Národnostní poměry Slovenska.

Kolonisace.

O ruském národě v dnešní Podkarpatské Rusi třeba mítí za to, že sídlil v zemi již před nájezdem maďarským. Je pravděpodobno, že ku konci 10. st. Podkarp. Rus náležela k Rusi kyjevské a že teprv Štěpán I. nebo jeho nejbližší nástupci si ji podmanili. Ale země byla asi velkou většinou pokryta lesy a řídce obydlena; o novém přílivu ruském máme zprávy z poč. 12. stol. Tito přistěhovalci dostali na rozdíl od ostatních Rusínův, kteří byli kočovnými pastevci, úkol a svobody vojenských hraničářů. Podkarpatská Rus jmenuje se někdy proto i »markou rusínskou« (patřily k ní stolice šaryšská, zemplínská, užská a berežská). Obrana myšlena byla nepochybně hlavně proti vpádům tureckých Kumánů, kteří od pol. 11. stol. zaujali sídlo Pečeněhů mezi Donem a Dolním Dunajem.

Nejstarší dějiny Rusů podkarpatských.

Postavení Maďarů. Kumáni přes to rozličně v 12.—13. stol. pronikali do Uher a dosáhli tu pevných sídel. Hojným přílivem tohoto mongolského živlu, Maďarům příbuzného, jest si vysvětliti, že Maďaři se udrželi uprostřed slovansko-germánského světa, i když živly slovanské a německé prostoupily od 11.—12. st. cele dynastií a společnost velmožů. Později (od pol. 16. st.) pokrylo kompaktní sídla maďarská jakoby ochrannou vrstvou panství turecké.

Proč se Maďaři národně udrželi.

Literatura a umění. Písemné památky duševního života té doby pocházejí výhradně od duchovenstva a psány jsou latinsky; jen z 10.—11. století zachovaly se zbytky církevní literatury slovanské. Vedle legend vznikly zejména kroniky, z nichž nejdůležitější je práce kanovníka kostela pražského Kosmy († 1125), vynikajícího stylisty a uvědomělého Čecha. Uhry kronik z doby tak staré nemají. Také činnost umělecká pojí se s životem církevním; po všem křesťanstvu od 10. století vládnoucí sloh románský, přísně stylový a tvůrčí vynalézavosti jednotlivce jen zcela podřízenou roli dovolující, zůstavil i v českých zemích hojně památek, zejména kostelních, od prostých malých rotund až do velkých basilik (na př. sv. Jiří na Hradčanech).

Legendy. Kronika Kosmova.

Sloh románský

IV. DĚJINY ČESKOSLOVENSKÉ V DOBĚ GOTICKÉ.

Úpadek
císařství.

Zmohutnění
knížat.

Emancipace
kleru a šlechty.

Vzestup tříd
nižších.

Německá
kolonizace.

Sloh gotický.

Probuzení
individuality
národní a
náboženské.

Rozmach státní
moci české.

Celkový ráz doby. Od smrti Jindřicha VI. (1197) ztrácí císařství svůj význam jako velmoc evropská. Říše odtud je rozdělena pravidlem mezi dvěma protikráli navzájem se potírajícími a do bojů jejich mísí se s autoritou a mocí nebývalou kurie papežská, rozhodující konečně o vítězství nebo porážce stran. Tento úpadek moci císařské souvisí se vzrůstem moci jednotlivých knížat říšských, kteří se chovají jako samostatní zeměpáni. Snaha po osamostatnění, po rozbití tíživých svazků a závazků charakterisuje vůbec život doby a patrná je všude. Jako církev v celku svém i v jednotlivých zemích zbavuje se poručíkování laického a dobývá si svobody, tak i proti knížatům nabývá moci šlechta zemí jejich, tak konečně dochází i v nižších vrstvách k rozsáhlému vzestupu sociálnímu: mizí otroctví a vzniká svobodný stav městský a polosvobodný stav selský. Společnost národní rozrůstá vůbec bohatěji, počínajíc se dělití ve více tříd než dříve. S osvobozením obchodu a práce z dosavadní vázanosti dospívá k velkému rozmachu i podnikání hospodářské. Německá kolonizace, zaplavující daleký východ slovanský, je také neobyčejným projevem probuzené rozpínavosti životní, a to zejména po stránce hospodářské. Nový duch doby, který vším tím rozličně se projevil, zračí se i v umění a v životě duchovním vůbec. V umění zjevuje se nápadně zejména ve stavitelství, nejdříve ve Francii, slohem gotickým. Sloh ten zobrazuje vhodně vzlet mysli, vzpínající se toužně k svobodné, volné výši a přebohatou členitostí a tvárností svou zpodobňuje i bohatý rozvoj forem společenských, jež snaha po osamostatnění měla v zápětí. Na půdě české vrcholí odboj doby proti kulturní uniformitě staršího středověku a s ním snaha po uplatnění váhy a zvláštnosti kmenové i v jarém probuzení vědomí národního a v 15. stol. konečně i v zápase o svéprávnost náboženskou.

V našich zemích vůbec měla nová doba, plná vzruchu a pohybu, zvláště vhodnou půdu k volnému rozvoji. Postihneme to již v dějinách politických, kde náhle vyrůstají a zase se rozpadají velké říše: z Čech, jejichž moc politická vzrostla tím více, čím hloub poklesla váha moci císařské, vychází pokus o založení velké říše, sahající od Krkonoš k Adrii, potom říše ještě větší, objímající Uhry i Polsko. Silám protivným podařilo se sice tyto říše vyvrátiti, ale nikoliv zabrániti, aby stát český nerozvinul se na středoevropskou velmoc,

jejíž panovníci dosahují konečně hodnosti císařů římských. Přes to, že toto vůdčí postavení Čech podvrací později hnutí husitské, neustupuje již těžisko moci říšské zpět k západu; císařské moci dostává se konečně trvale vévodům rakouským, potomkům Rudolfa Habsburského, který první byl opřel moc královskou o země dobyté proti Čechům na Dunaji.

Těžisko říše
v našich
zemích.

A. Století třinácté a čtrnácté.

1. Přehled dějin vnějších do 2. pol. 14. st.

Přemysl Otakar I. (1197—1230), jenž dospěl k trvalému držení trůnu v pokročilém věku, užil zápasu o říši mezi Filipem Švábským a Otou Brunšvickým k nebyvalému utvrzení české moci. Straně nejprve Filipovi, přijal od něho korunu královskou (1198). Potom na naléhání papeže Innocence III. (1198—1216) přidal se k Otovi, jenž jej znovu korunoval králem. Také papež zvláštní bullou potvrdil jak český titul královský, tak svobody království českého v říši (1204). Když pak Filip vítězným tažením do Čech donutil Přemysla k poslušnosti, zůstal mu král český věren a po zavraždění jeho (1208) jen nerad přiklonil se zase k Otovi. Byl také z prvních knížat říšských, kteří prohlásili se, když papež dal Otu v klatbu, pro mladého krále sicilského Fridricha II., syna Jindřicha VI. Fridrich II. za to, stoje na prahu říše v Basileji, zlatou bullou, t. zv. sicilskou, potvrdil a rozmnožil svobody státu českého v říši (1212).

Přemysl
Otakar I.
(1197—1230).

Dědičný titul
královský.

Zlatá bulla
sicilská (1212)

Přemysl byl od sebe zapudil svou choť Adélu Míšeňskou i s dětmi jejími (z nich Dagmar vdala se za Valdemara krále dánského); s druhou chotí, Konstancií Uherskou, měl syna Václava I. (1230—1253). Chotí Václavovou byla Kunhuta, dcera Filipa Švábského; proto král přidržel se s počátku Fridricha II. Později kolísal mezi papežem a císařem. Žádala toho politika česká vzhledem k Rakousům.

Václav I.
(1230—1253)

Ve vévodství rakouském a štyrském panoval tou dobou Fridrich II. Bojovný (1230—1246), jenž neměl přímých potomků. Opětovné války jeho s Čechy plynuly odtud, že Fridrich znovu a znovu ustupoval od slibu svého, že neteř svou, pravděpodobnou dědičku vévodství, dá za choť synu krále českého. Než spor o to byl rozhodnut, padl Fridrich v boji proti Uhrám (1246). K nápadníkům dědictví jeho (bojo dědictví babenberské) připojil se i král uherský Bela IV. Ale po smrti císařově (1250) rozhodla vůle země pro syna českého krále, Přemysla Otakara, tou dobou markrabího moravského (1251). Aby podepřel nároky své, zejména na soukromý statek Babenberků, pojal Přemysl za choť Markétu, sestru zemřelého vévody, nedbaje značného stáří jejího.

Usilí Václava I.
o dědictví
babenberské.

Přemysl Otakar
vévodou
rakouským a
štyrským.

Vpád Tatarů
(1241—1242.)

Do doby krále Václava I., Fridricha Bojovného a uherského krále Bely IV. (1235—1270) náleží vpád mongolských Tatarů do zemí našich. Tataři chtěli ztrestati krále uherského, že usadil v zemi své na 40.000 Kumánů, s Tatory zneprátelenýcli. V dubnu 1241 zničili Tataři vojsko Slezanů u Lehnice, pak přes Moravu a »ruskou branou« v Karpatech (průsmyk nad Munkáčem) vtrhli do Uher, porazili Belu IV. (na řece Šajo, v dub. 1241) a zahnali jej na útěk do Rakous, vraždíce a loupíce zemi hrozným způsobem. Jen některé pevné hrady (jako Prešpurk, Trenčín, Nitra, Turec) odolaly útokům. Když v zimě zamrzl Dunaj, pronikli Tataři až do Dalmácie; král uprchl na dalmatské ostrovy. R. 1242 Tataři zpustošenou zemi opustili. Králi Belovi bylo spuštění země důvodem, aby zvýšenou měrou podporoval stěhování Němců do země a staral se o nové osazení její.

Přemysl
Otakar II.
(1253—1278.)

Přemysl Otakar II. (1253—1278), jenž se byl již jako markrabí moravský povstáním proti otci domohl na krátko spoluvlády v Čechách, spojil po smrti otcově v rukou svých Čechy, Moravu, Rakousy a Štýrsko. Když Bela IV. domáhal se vojensky podílu v babenberském dědictví, vzdal se Přemysl na nátlahání kurie Štýrska ve prospěch Uhrů (1254). Tenkrátě však části Štýrska, na př. Travencko, byly připojeny k Rakousům; Travencko stalo se základem nového správního obvodu, zvaného »Země nad Enží« (Horní Rakousy). Na žádost Štyřanů, nespokojených s uherským panstvím, zmocnil se Přemysl později země a přiměl Belu IV. vítězstvím u Kressenbrunn (1260), aby se Štýrska zřekl. Zároveň pojal za ženu vnučku Belovu, dceru ruského knížete, který byl místodržícím uherským v Mačvě (sev.-záp. cíp Srbska), jménem Kunhutu (sňatek slaven byl v Bratislavě). Sňatek s Markétou byl církevně rozlučen. Roku 1269 zdědil Přemysl po smrti bratrance svého Oldřicha, posledního vévody z rodu Sponheimů, i Korutany. S dědictvím babenberským i s Korutany získal většinu Kraňska. Roku 1266 obsadil Chebsko, na něž si činil nárok jako na věno své matky Kunhuty Štaufské. V duchovních knížectvích solnohradském a aquilejském vykonával vliv rozhodující. Všim tím rozmnožil v krátké době moc svou tak, že stát jeho byl největší državou v mezích říše. Jednou dobou pomýšlel i na výboje daleko na pomezí Polska a Litvy. Vypravil se zajisté dvakrát na zimní jízdu do dnešních Prus východních, aby podepřel moc řádu německého proti pohanským Litvanům. Ve vracejících se válkách s Uhry stanul opětovně jako výbojce na Slovensku (1271—3); časem mu náležel Prešpurk (Bratislava).

Vzrůst státu
českého.

Velikost
Přemyslova.

Přemysl Otakar jevil se vrstevníkům králem, jenž slučoval v sobě všechny ušlechtilé ctnosti rytířské, jež byly ideálem doby. Ani protivníci jeho neodolali mocnému dojmu velikosti jeho. Jako na venek, tak i uvnitř bylo přední snahou jeho povznést moc koruny jednak hospodářským zvelebením země vnitřní kolonizací (zakládáním měst a vesnic s obyvatelstvem většinou německým), podporou dolování, živností a obchodu, jednak politicky učiniti krále nezávislým na mohutnějící šlechtě. Prostředkem k tomu byla právě podpora měst a kleru, vybavování zboží královského, zabraného šlechtou, z moci její a stavění pevných královských hradů (na př. Bezděze), jež by autoritě kní-

Snahy a
reformy
Přemyslovy.

žete dodaly důrazu. Výsledkem té péče bylo v neposlední řadě bohatství královno (»zlatý král«), jež jevílo se jak v štědrosti, tak v nádheře dvora jeho. S tím vším pojila se snaha o tuhou k á z e ň a právní pořádek; král sám pečoval o opravu zastaralých právních řádů domácích. Zdá se však, že energie jeho přesahovala někdy slušnou míru. Šlechta zemí jeho, proti níž jeho reformní snahy se zejména obracely, viděla v něm brzo nepřítel, a šlechta česká nad to i podporovatele Němců proti živlu domácímu. Stížnost na němčení země králem ozývá se mocně z kronik i z veršů Dalimilových. Nespokojenost tato stala se králi osudnou.

Nespokojenost
šlechty.

Přemysl Otakar a Rudolf Habsburský. Říše, která tenkrát měla sic dva krále, zvolené proti sobě (Richarda z Cornwallu a Alfonse Kastilského), ale žádného, jenž by vskutku kraloval, nečinila budování státu Přemyslova překážek. Teprv když král český po smrti Richardově stál sám o trůn německý, spojili se knížata-voliči proti němu. Nepřáli si panovníka moci tak veliké. Také kurie, již Přemysl byl dotud oddaně sloužil, počala mu pro rozvíjející se styky jeho s italskými ghibellini nedůvěřovati. Z té situace vzešla volba hr. Rudolfa Habsburského (1273), kandidáta zbytků strany štaufské. Přemysl Rudolfa králem neuznával a nepřijal zemí svých od něho v léno. Rudolf vydal proto na neposlušného mana klatbu říšskou a v září r. 1276 vytrhl proti němu do Rakous. V rozhodující chvíli odpadl od Přemysla spojenec jeho vévoda bavorský a mocný šlechtický rod Vítkoviců vzbudil v Čechách povstání, jež zachvátilo celou zemi. Štyrsko a Korutany přidaly se k Rudolfovi, od východu hrozili Uhři. Ač k bitvě nedošlo, naklonil se král český k míru, jímž vzdal se zemí alpských a Chebska a země české přijal od Rudolfa v léno. Když po dvou letech, lépe jsa připraven, válku obnovil, byl u Suchých Krut (Dürnkrut) na Moravském poli, kde se mu postavil Rudolf spolu s pomocným vojskem uherským, poražen a zabit (26. srpna 1278). Zde po prvé způsobem okázalým spojili se Němci a Maďaři, aby zabránili vzniku české velmoci. Rudolf vtrhl do Moravy, kde mu německá města otvírala brány, a dále do Čech. Královna Kunhuta se vítězi podrobila; ale když země strojila se k obraně, byl smluven pokoj na ten způsob, aby Rudolf po pět let podržel v moci své Moravu, v Čechách pak aby do dospělosti mladého králevice Václava vládl poručník jeho Ota Braniborský, synovec padlého Přemysla Otakara. Smlouva utvrzena zasnoubením mladého Václava s dcerou Rudolfovou Gutou.

Přemysl a říše.

Zvolení Rudolfa
Habsburského
(1273).

Válka z r. 1276.

Bitva na
Moravském poli
(1278).

Podmínky míru.

Ota
Braniborský

Rudolf Habsburský (1273—1291) byl dosti zámožným knížetem říšským. Pocházel z rodu, jehož původní državy byly v Elzasu, potom ve Švýcařích (kde ke konci 11. st. vzniká hrad Habsburg). Byl zvolen za krále v naději, že nebude vládcem knížatům nebezpečným. Vskutku založil si rázem velkou moc rodovou a obnovil autoritu královskou.

Rudolf Habsburský a rod jeho.

Rudolf Habsburský dal r. 1282 Rakousy a Štyrsko se svolením kurfiřtů v léno synu svému Albrechtovi († 1308). Korutany s Kraňskem udělil později (1286) hr. Menhartovi Tyrolskému, hlavnímu pomocníku svému v ze-

Rozdělení zemí
habsburských.

mích alpských proti Přemyslovi. Král Rudolf marně se pokoušel získati hodnost královskou i pro syna svého. Tak zvolen po smrti Rudolfově (1291) za krále římského nebohatý hrabě Adolf Nassavský. Když chtěl Adolf po vzoru svého předchůdce založiti si vlastní moc teritoriální v Mišni, opustila jej většina kurfiřtů (1298) a zvolila Albrechta Rakouského králem. V boji proti němu Adolf padl. Tím teprve moc Albrechtova, která dřív ohrožena byla nemálo i ve vévodstvích alpských povstáním šlechty proti neoblíbenému pánu, byla upevněna.

Král Adolf
(1291—1298).

Král Albrecht
(1298—1308).

Václav II.
(1278—1305).

Václav II. (1278—1305). Povýšení Albrechtovo na trůn německý bylo dílem české politiky. V Čechách byl si po smrti Přemyslově Ota Braniborský počínal jako uchvatitel země; mladého králevice Václava odvezl na hrad Bezděz, potom za hranice. Země naplněna byla drobnou, ale zhoubnou válkou šlechty proti Otovi; boje ty namnoze vzaly na se podobu bojů národnostních; zakročoval v nich i král Rudolf. Potom (1281—2) hrozný hlad a mor hubil zemi. Když roku 1283 vrátil se 12letý Václav do svého království, strhl na sebe moc vládní Záviš z Falkenštejna, jeden z vůdců odboje Vítkoviců proti Přemyslovi. Záviš, jenž pojal ovdovělou královnu Kunhutu za manželku, byl zastancem politiky protihabsburské, kdežto mocná strana šlechtická, vedená biskupem pražským Tobiášem z Bechyně, stranila králi Rudolfovi. Václav řídil se radou Závišovou; vlivem jeho počal na př. hlásiti se ke Korytánům jako k svému dědictví. Teprv když r. 1287 byla Guta Habsburská Václavovi oddána, vymanil se mladý král z moci Závišovy; r. 1290 dal je popravit, maje podezření, že mu ukládá o trůn. V té době král Rudolf dařil Václava milostmi; mezi jiným potvrdil králi českému právo kurfiřtské i hodnost číšníckou. Přes to Václav volil r. 1292 Adolfa Nassavského a teprve po letech dal se získati pro kandidaturu Albrechtovu.

Záviš
z Falkenštejna.

Václav
a Habsburkové.

Péče králova
o dobro země.

Získání Polska
(1300).

Získání Uher.

Václav II. byl tělem slabý, nervosní a bojácný, života rozmařilého, ale politicky, díky bohatství, jež mu skýtaly nové doly stříbrné, a díky vynikajícím rádcům, povzněl stát svůj k vážnosti nemenší než otec jeho. Provedl reformu mince, pomýšlel na řádný zákoník a založení university. Rozličným způsobem rozšířil panství své na velkou část dnešního království saského, Čech získal znovu zástavou od říše, v některých knížectvích hornoslezských nabyt jako lenní pán nebo spojenec rozhodného vlivu. V l. 1291-92 zmocnil se Krakovska a Sandoměřska proti Vladislavu Lokýtkovi. Po zavraždění Přemysla Velkopolského (1296) byla mu nabídnuta Poláky ruka dcery Přemyslovy Rejčky (Václav byl zatím ovdověl) a s ní panství ve Velkopolsce a Pomořanech. Václav (r. 1300) se vypravil do Hnězda a dal se korunovati králem polským. Panování jeho nabylo v dějinách polských zvláštního významu tou okolností, že jím po dlouhé době byly země polské spojeny v jedno a tím připravena byla půda jednotné monarchie i pro budoucnost. Když po roce vymřeli Arpádovci, uprázdnil se trůn uherský; mocná strana v zemi, v jejíž čele stál nejpřednější velmož Slovenska Matěj Čák, župan trenčinský, nabídl je Václavovi II. Václav je přijal pro dvánáctiletého syna svého Václava. Mladý Václav byl ještě toho roku

v Stol. Bělehradě na krále korunován. Tak po prvé v rukou českých Přemyslovců spojeny byly v jedno tři státy: Čechy, Polsko a Uhry.

Konec Arpádovců. V Uhrách byl po Ondřeji II. († 1235) a Belovi IV. († 1270), z nichž zvláště Bela podporoval horlivě německou kolonizaci, nastoupil Štěpán V. (1270—72). Štěpán byl se oženil s Kumánkou a spojil se se zetěm svým, Karlem, králem neapolským z rodu Anjou, »proti všem Němcům a pomocníkům jejich«, t. j. hlavně proti otci Belovi. Boje mezi členy rodiny panovnické, které zuřily proto v posledních letech Belových, rozšířily se za něho ve války s Přemyslem Otakarem českým. Po časně smrti Štěpánově vládl syn jeho Ladislav IV., spojenec Rudolfa Habsburského a zvláštní milovník života mezi nekulturními Kumány. Po jeho zavraždění zápasili o trůn jednak Karel Martel, syn Karla neapol. a sestry Ladislavovy, podporovaný horlivě kurií, jednak poslední Arpádovec Ondřej III., jenž však náhle zemřel počátkem r. 1301. Karel zemřel mlád již 1295.

Králové uherští
v 13. stol.

Vymření
Arpádovců
(1301.)

Václav III. (1305—1306). Nové říši české opověděl boj král Albrecht i papež, jenž chtěl trůn uherský zachovati Karlu Robertovi, synu Karla Martela. Tažení Albrechtovo do Čech na podzim r. 1304 nemělo výsledku; kvapný ústup jeho podobal se útěku. Roku 1305 chystaly se strany k novému boji, když tu v červnu Václav II. zemřel (souchotinami). Mladistvý Václav III., dědic jeho, zřekl se Uher, kde postavení jeho bylo beznaděné. V míru s Albrechtem vzdal se Chebska a nároků na Míšeň. Zřetel svůj chtěl soustřediti výhradně na uhájení Polska proti Vladislavu Lokýtkovi. Táhnal do Polska, byl v Olomouci (v srpnu r. 1306) neznámým pachatelem zavražděn. Byl posledním mužským potomkem rodu Přemyslova.

Václav III.
(1305—1306)

Vymření
Přemyslovců
(1306).

Rod habsburský a zápas o trůn český (1306—1308). Po smrti Václava III. napíal král Albrecht všechny síly, aby získal korunu českou domu svému. Vtrhl vojensky do země a s pomocí skupiny šlechtické, vedené panem Tobiášem z Bechyně, vymohl, že syn jeho Rudolf byl zvolen za krále českého. Ale po necelém roce Rudolf zemřel (1307), nedosáhnuv obecného uznání. Podle smluv s Albrechtem měli Čechové voliti králem bratra Rudolfova, Fridricha Sličného; zvolili však, překonavše násilím odpor strany rakouské, Jindřicha, vévodu korutanského, pána v Tyrolích, Korutanech a Kraňsku, jehož chotí byla Anna, sestra Václava III. Proti slabému a nevýznamnému knížeti tomuto byl by Albrecht pravděpodobně království dobyl. Ale r. 1308 byl zavražděn svým synovcem Janem (Parricidou), po matce vnukem Přemysla Otakara II. V Čechách viděli v tom pomstu za zavraždění Václava III.

Rudolf I.
(1306—1307).

Jindřich I.
(1307—1310).

Smrtí Albrechtovou utrpělo postavení domu habsburského v říši těžkou ránu. Králem německým zvolen byl Jindřich VII. Lucemburský (1308—1313). Po brzké smrti jeho v Itálii zvolen byl částí kurfiřtů syn Albrechtův Fridrich Sličný (1314), nedovedl se však proti mocnějšímu soupeři svému Ludvíku Bavorskému (1314—1347) udržeti. Zemřel bezdětek r. 1330; v zemích rakouských nastoupil po něm bratr jeho Albrecht II. (1330—1358).

Král
Jindřich VII.
(1308—1313).
Fridrich Sličný
a Ludvík Bavor.

Jan Lucemburský (1310—1346). Také Jindřich VII. pokusil se získat stát český rodu svému. Čechové, jsouce nespokojeni s králem Jindřichem Korutan-

Jan
Lucemburský
(1310—1346).

Politické
úspěchy
Janovy.

ským, vyšli mu v tom ochotně vstříc. V září 1310 pojal Jan, 14letý syn Jindřicha VII., za choť Elišku, sestru Václava III., a v prosinci zmocnil se Prahy a s ní panství v zemi. Nový král, za jehož mladých let vládli v zemi cizí rádci jeho, potom choť jeho (za rostoucího odporu panstva českého), ponechal konečně moc vládní v rukou domácích velmožů, zejména pana Jindřicha z Lipé, a trávil život pravidlem za hranicemi. Byl to štíhlý, světlavý rytíř francouzského typu i vychování, nadaný, ale též marnotratný, toužící především po dobrodružstvích vojenských nebo triumfech rytířských. Přes to osvědčil se jako obratný a šťastný diplomat. Za pomoc, kterou prokázal Ludvíku Bavorskému proti Fridrichovi Sličnému v bitvě u Mühldorfa (1322), získal trvale Chebsko (jakožto říšské léno); r. 1327—1329 poddala se mu v manství skoro všechna knížata slezská; Jan také získal zpět Budišínsko a Zhořelecko, od doby Přemysla II. postoupené věnem markrabím braniborským. Časově byly tyto zisky v souvislosti s výpravami Janovými proti Krakovu a rytířskými jízdami na pomoc řádu německému proti Litvanům. Král Jan užíval titulu krále polského až do slavných úmluv z r. 1335, sjednaných na hradě trenčínském a na Vyšehradě nad Dunajem, jimiž Polsko se na vždy zřeklo Slezska.

Plány
na Tyroly.

Markrabí Karel
králem
římským.

Bitva
u Kreščaku
(1346).

Za to plán Janův, získati mladšímu synu Janu Jindřichovi dědictví Jindřicha Korutanského, především Tyroly, zmařen byl nepěkným způsobem od císaře Ludvíka. Král Jan, hledaje za to pomsty na císaři, byl podporován horlivě papežem, jenž dal císaře v klatbu a způsobil, že většinou kurfiřtů byl starší syn Janův Karel, tou dobou již markrabí moravský, zvolen za krále římského (1346). O dva měsíce později padl král Jan v bitvě u Kreščaku (Crecy), pomáhaje Francouzům proti Anglii. Ač byl již oslepl na obě oči, dal se vésti do boje nejlítějšího. (»Toho bohda nebude, aby král český z boje utíkal!«) Mladému Karlovi ušetřila těžký zápas o říši předčasná smrt císaře Ludvíka (1347). Po ní byl uznán králem obecně.

Karel IV.
(1346—1378).

Karel I. (IV.) (1346—1378) za dlouhého a šťastného panování svého získal státu a národu českému zvlášť vynikající postavení. Vychován byv při královském dvoře francouzském a pobyv dlouho v Itálii, přinesl k nám vyšší kulturu románskou, jež brzo z Čech učinila přední sídlo věd a umění v říši a vůbec vyšší snahy duševní. Tato pojila se u Karla zajímavě se střízlivou vypočítavostí politika a hospodáře i s mystickým zanícením hluboce věřícího křesťana. Hrdí na to, že pochází po matce ze starého pokolení králů českých, z něhož posel sv. Václav, že není »král příšlý«, jako otec jeho, přilnul vroucí láskou k zemi české. Oč marně usilovala řada předchůdců jeho na trůně českém, dokázal sám: již r. 1344 dosáhl na papeži Klimentu VI. zřízení arcibiskupství pražského (prvým arcibiskupem byl vzdělaný Arnošt z Pardubic), po čtyřech letech založení university, první v říši vůbec. R. 1355 přijal v Římě korunu císařství římského a jako císař pečoval především o to, aby zlatou bulou položil pevný základ nejen k ústavě říšské, ale i aby vynikající

Arcibiskupstv.
pražské (1344)

Universita
(1348).

Zlatá bulla
(1355—1356).

postavení právní, jež v říši zaujímal od r. 1212 koruna česká, zabezpečil na věčné časy. O úpravu státoprávních poměrů českých postaral se ostatek již dříve i později zákony z r. 1348 a 1355, jež stanovily také manský poměr Moravy (t. j. Moravy, biskupství olomouckého a knížectví opavského, odděleného od Moravy od dob Přemysla Otakara II.), dále slezských knížectví a Horní Lužice k Čechám. R. 1364 vykoupil od markrabat braniborských i Dolní Lužici a získal ostatek Slezska, r. 1373 smlouvami i koupí nabyt Braniborska, v Horní Falci, Míšni a Fojtlandu skoupil velký počet větších i menších statků a lén. Jeho umělecká snaha měla rys velikosti, tvoříc pro dalekou budoucnost, a projevila se stavbou nádherného domu nad hrobem sv. Václava, stavbami velkých kostelů a klášterů v Novém městě pražském, rozsáhlém to a moderním městě, jím založeném (1348), zbudováním mostu přes Vltavu, hlavně však založením hradu Karlštejna (1348), který měl býti nejen státní pevností, chránící korunovační klenoty říšské, nýbrž také intimní svatyní císařskou, vyzdobenou co nejnádherněji drahými kovy, kameny i obrazy a naplněnou ostatky světců, jež sbíral Karel se svatou vášní po celé Evropě.

Právní zajištění
zemí vedlejších.Vzrůst říše
české.Stavby
Karlovy.

Karlštejn.

Karlův zájem historický byl velmi vyvinut, sblížil jej na př. s Petrarcou, jcvě se vůbec zajímavým způsobem: Karel napsal nejen život sv. Václava, ale i své paměti z mládí a dal podnět k nejedné práci o českých dějinách; mníchům slovanským písmu hlaholského, povoláním z Chorvat, zbudoval klášter v Praze (na Slovanech); nařídil, aby koruna česká uložena byla na lebec sv. Václava a stadičkým sedlákům potvrdil svobodu, chtěje, aby ošetřovali keř lískový, jež byl kdysi Přemysl oráč zasadil. Jazyk český a slovanský zval opětne »nobilis« a »amabilis«, v zlaté bulle uložil kurfiřtům, aby syny své i jemu dali vyučiti, a vyžádal si od kurie, aby v přítomnosti jeho mše slovanská mohla sloužena býti kdekoliv.

Karlův zájem
historický.

O povznesení moci královské postaral se nejvíc vydáním zákoníka (Majestas Carolina), který měl zabrániti především rozchvácení statků královských, ale i jinak upevniti právní řád v zemi. Třebas k řádnému vyhlášení jeho pro odpor českých pánů nedošlo, zůstalo mnohé ustanovení jeho v platnosti. Karel dovedl však i zbrojnou rukou přiměti nevázanou šlechtu k pokoji a tím nejvíc postaral se o hospodářský rozkvět země. Pracoval oň i přímo, sváděje velké obchodní cesty do Čech, uče dokonalejším technikám řemeslným, zvelebujе vinařství révou burgundskou, zakládaje sady ovocné, podporuje rybníkářství a j.

Majestas
Carolina.Péče
hospodářská.

Rod lucemburský po smrti Karlově. Karel, jenž byl čtyřikráte ženat, dal syna svého Václava zvoliti ještě za života svého římským králem. Václav kromě Čech zdědil Slezsko a většinu obojí Lužice. Ostatek Lužice dostal bratr jeho Jan (Zhořelecký). Bratr Zikmund měl vlásti v marce braniborské; sňatkem s dcerou Ludvíka, krále uherského, dostalo se mu později i Uher. Morava byla od počátku údělem bratra Karlova Jana Jindřicha. Po jeho smrti ujali se země synové jeho, z nichž nejstarší byl Jošt. Tak moc rodu lucemburského neměla kol r. 1400 v Evropě soupeře. Ale jak náhle vzrostla, tak rychle

Synové Karlovi
a územní podíly
jejich.

Rod
habsburský.

zanikla. Přispělo k tomu, že ani synové Karlovi ani synovci jeho na Moravě neměli mužského potomstva. Také rod habsburský rozšířil v době Karlově svou moc značnou měrou; získal trvale Korutany a Kraňsko, Tyroly a Terst.

Karel Robert
(1307—1342).

Ludvík I.
(1342—1382).

Rozkvět Uher.

V Uhrách po Karlu Robertovi (1307—1342), jenž proti možnému nebezpečí z Čech hledal opory v přátelství s Polskem, nastoupil syn jeho Ludvík I. (1342 až 1382), jeden z nejlepších králů uherských. Na Benátčanech dobyl zase všech měst a osírovných dalmatských, na čas rozšířil vrchní panství své na Bosnu, Srbsko, Valašsko, záp. Bulharsko a Červenou Rus. Po smrti Kazimíra, krále polského (1370), zvolen byl jeho nástupcem. Válčil s úspěchem i v království neapolském. Jako Lucemburkové v Čechách, tak i Anjouovci v Uhrách přišli do nové své vlasti z prostředí vyšší kultury francouzské; vliv toho jevil se mnohonásob v rozvoji Uher zejména po stránce správní a hospodářské. I Ludvík po příkladu svých sousedů v Praze a ve Vídni založil universitu, a to v Pětikostelí, jež však dlouho nepotrvala.

Matěj Čák
na Slovensku.

Skutečným pánem na Slovensku byl v první polovici panování Karla Roberta slovenský magnát Matěj Čák, jehož sídlem byl hrad trenčanský. Byl zprvu stranníkem Václava II. a III., potom Karla Roberta; konečně neuznával krále nad sebou vůbec a dostal se do bojů i s Janem králem českým. K panství jeho patřilo i město Komárno i král. hrad Vyšehrad (u Vácova); vojenská moc jeho opírala se také o české rytíře, vstupující za žold do jeho služeb; ani klatby církevní ani výpravy královy nezmohly nic proti němu. Zemřel r. 1321. Ve vých. Slovensku v stolici spižské, abaujvárské a zemplínské a na přítocích hor. Tisy panoval podobně magnát Omoděj, až byl r. 1311 při dobývání města Košic zabít.

Omoděj.

2. Přehled dějin vnitřních v 13. a 14. stol.

Změny
způsobené
v stol. 13.,
pokud jde o stav
selský
a městský.

Německé
stěhování
na východ.

Německá kolonisace. Po stránce společenské a hospodářské změna daleko nejdůležitější nastala v této době vznikem stavu městského a vznikem polosvobodného stavu selského. Sedláci tvořili ovšem i v době předcházející hlavní kmen venkovského obyvatelstva, ale byli to lidé nevolní, jež pán mohl kdykoliv sehnati s gruntu jim propůjčeného. Jen malá část, nejspíše ze svobodných Čechů pocházející, měla k statkům svým právo dědičné (heredes, dědic). Také osady s obchodníky a občasnými trhy (zejména v podhradích nebo u klášterů) byly u nás dříve, ale město v pravém slova smyslu nebylo. Města dala nám teprve a počet svobodněji postavených sedláků rozmnožila německá kolonisace, jejíž vrchol náleží do 13. stol. Od poč. 12. až do 14. stol. stěhovaly se zástupy Nizozemců, pak Severoněmců, konečně i Jihoněmců do slovenských zemí východních, aby si tu na vhodných místech založili nové vsi a města. Bylo to něco podobného jako v 19. stol. stěhování do Ameriky. Všude šlo především o osídlení půdy méně úrodné, zvláště v pohraničních lesích, o kterou domácí člověk nestál a která proto vlastníkům (králi, klášterům, pánům) dosud

ničeho nevynášela. Vzdělání její vyžadovalo mnoho tuhé práce; proto stanoveny byly kolonistům podmínky příznivé, jež je k přistěhování lákaly.

Za jakých podmínek dostalo se kolonistům půdy.

Německé právo. Kolonista zůstal osobně s v o b o d e n, půdu mohl si lacino koupiti v dědičný nájem (tedy nikoli v plné vlastnictví), nájemného platil ročně jistou, jednou pro vždy stanovenou sumu v penězích (úrok, činži) spolu s nepatrnými dávkami naturálními nebo i malými robotami. Za statek o 20–50 jitrech dal na př. 2–10 hřiven (400–2000 K předváleč.), ročně platil $\frac{1}{4}$ –2 hř.; v jednotlivostech byly velké rozdíly podle doby a krajin. Neméně důležité bylo, že kolonisté ve svých obcích obdrželi nižší s a m o s p r á v u soudní i civilní. Vykonával ji r y c h t á ř, ustanovený vrchností, spolu s k o n š e l y, volenými z kolonistů; často byl to podnikatel (t. zv. locator), jenž založení osady provedl a financoval a dostal právo rychtářské v ní dědičně. Na Moravě a ve Slezsku slul f o j t e m nebo š o l t y s e m. Rychtář s konšely soudil kolonisty podle zvykového práva té krajiny, z níž přistěhovalci pocházeli. Tak v našich zemích se rozšířila rozličná práva německá, z nichž hlavní bylo saské právo m a g d e b u r s k é. V Čechách, Polsku i na Slovensku říkalo se souboru těchto právních podmínek, jež byly dopřány cizím kolonistům (jichž však v Německu samém účastna byla jen menší část sedláků), p r á v o n ě m e c k é (ius teutonicum).

Samospráva soudní a civilní.

Německá práva na naší půdě.

Ius teutonicum.

V názvech českých osad jsou ú j e z d y (pravidlem obvod nové vsi nebo dvora, jehož hranice zjištěny komisionelní objíždkou) převahou dokladem starší kolonisace d o m á c í; l h o t y, l e h o t y (nové vsi, jež obdržely na několik prvních let lhůtu, t. j. svobodu ode všech dávek) svědectvím pozdější kolonisace n ě m e c k é. V Podkarpatské Rusi slula l h o t a v o l j a; rychtáři k r a j n í k y nebo k ň a z y.

Újezdy.

Lhoty, lehoty.
Volje.

Zřízení městské. Obdržela-li takto zřízená osada kolonistů i právo t r ž n í a právo se o p e v n í t i, slula m ě š t e m (t. j. vlastně »místem« trhovým; srov. německé Stadt-Stätte), lat. civitas neb oppidum, sousedé její m ě š ť a n y (cives, burgenses). K nám města dostala se z Německa a v německém rouše, ale vskutku i k Němcům přišla z ciziny: vyvinula se na půdě románské a to v souvislosti s městy staré římské říše. Městům dostalo se při založení výslovného vynětí z moci správních a soudních úředníků k r a j s k ý c h. Tato svoboda byla věc nejcennější: zbavila měšťany vydírání krajských úřadů a utvrdila jejich samosprávu.

Co slulo městem.

Původ měst.

Vynětí měst z krajské pravomoci.

I v městech původně byl hlavní osobou r y c h t á ř (Richter, iudex), často dědičný, jako zástupce gruntovní vrchnosti; po boku jeho bylo k řízení věcí soudních dvanáct k o n š e l ů (consules, cives iurati), obyčejně od vrchností jmenovaných. Ale záhy docílují městské obce více méně úplné a u t o n o m i e soudní i správní: rychtář stává se úředníkem voleným; na Slovensku pak i rada konšelská obnovuje se většinou volbou měšťanstva. Konšel radě předsedající sluje p u r k m i s t r; každý měsíc je purkmistrem jiný konšel. Vedle rady konšelské bývá v městech i rada š i r š í (50ti, 80ti i 100členná); nejvyšší instancí je shromáždění všech měšťanů (o b e c). Vše to platí i o městech s l o v e n s k ý c h. Ale v těch je vývoj k autonomii městské pravidlem časnější i plnější než v Čechách.

Vývoj k autonomii městské.

Zivnostenské a
obchod. výsady
městské.

Měšťané větších měst byli velkou většinou kupci a živnostníci; králové pečovali o zdárný vývoj města zvláštními privilegii, na př. že v obvodu jedné míle kol města nesmí nikdo provozovati žádné živnosti, že zboží dovážené z ciziny nesmí se vyhnouti určitému městu a musí býti tam vyloženo k prodeji, že poddaní musí na trh města zavéztí obilí a pod. Největší takové privilegie v Čechách mělo Staré město pražské, kde do Týnského dvora musilo býti sváženo všechno zboží zahraniční a odtud teprve (po vyclení) bylo rozváženo na prodej po zemi. V městech brzo vznikly cechy, jejichž snahou bylo řídit výrobu tak, aby mistrů v řemesle nebylo víc, než snese spotřeba, a aby každý vyráběl co možná stejně a za stejnou cenu (tedy opak svobodné konkurence).

Města
královská.

Druhy měst. Z měst českých a uherských byla nejvýznamnější města královská, t. j. taková opevněná města, jež založil král na vlastní půdě a jimž byl přímou vrchností. Města ta lze zvatí plně svobodnými; ale svoboda měšťanů přinášela s sebou, že byli povinni králi službou vojenskou jako páni a rytíři; s tím se vším souvisí, že měšťané měst královských tvoří později (od r. 1421) mezi svobodnými Čechy zvláštní stav městský, na sněmích zastoupený. V Čechách několik měst královských, jejichž výnos náležel královně, slulo věnnými městy. Naproti tomu města patřící biskupům, klášterům nebo velmožům slují města poddanská; měšťané jejich byli poddanými svých vrchností podobně jako sedláci. Osady s tržním právem, ale neopevněné a víc zemědělstvím se živící, sluly městečky (městysi).

Věnná města.

Města
poddanská.

Města nově
najednou
založená.

Vznikání měst v našich zemích. Města zakládána byla často v sousedství krajských a královských hradů a sídel velmožů, ale hojně i na půdě neosídlené. U velké většiny měst našich zemí ukazuje pravidelné přímočaré založení na vznik umělý. Na některých místech bylo založení města usnadněno tím, že cizí kupce i domácí řemeslné obyvatelstvo sídlilo ode dávna v místě, majíc někde již nižší soudní samosprávu. To platí na př. o Starém městě pražském (srv. výše 25), snad i o Olomouci a Brně, o některých městech na Slovensku (na př. Bratislavě) — ale i tu asi jednotné vytyčení »rynku« s několika ulicemi přilehlými, opevnění a udělení městského práva (t. j. vydání listiny, stanovící politické i hospodářské svobody města) vývoj dovršilo. Tak asi vzniklo Staré město pražské za Václava I.; r. 1257 založena byla Malá Strana. Po založení Nového města pražského (r. 1348) tvořila tři města Pražská (jež však zůstávala samostatnými obcemi) dohromady největší městské založení v celé střední Evropě. Prvá česká a moravská města vznikala vůbec od doby Přemysla Otakara I.; měst nově najednou založených přibýlo nejvíce v l. 1253—1306. Města v severních krajích, zejména na Moravě, dílem i na Slovensku, nadána byla právem magdeburským, jež se rozšířilo velice na slovanském severu.

a města vznikla
znenáhla.

Vznik měst
pražských.

Právo
magdeburské.

Města
na Slovensku.

Města slovenská vznikají současně s prvými městy českými, tedy od 1. pol. 13. st. (z té doby je Prešpurk-Bratislava, Trnava, Nitra); Košice jsou asi z 2. pol. 13. st.; některá města (na př. Prešov, Turč. sv. Martin, Bardčjov) i ze 14. st. Velmi četně byly založeny německé vsi a města v krajinách na horní Nitře, hor. a střed. Hronu, nejčetněji ve Spiži. Zde počala kolonisace velmi záhy a ovládla celý komitát, jehož

24 měst utvořilo pevný spolek. Velké privilegium na svobody spišských Sasů je z r. 1271. Přední spišská města byla Kežmark a Levoča.

Sasové
ve Spiži.

Nová města byla poměrně malá, podobná velkým hradištím, vyplněným rynkem, obklopeným několika málo ulicemi. Město se 100—120 měšťanskými domy (tedy asi 700—1000 obyvateli) bylo již větší; brzo ovšem přidružilo se k měšťanům něco chatrčí s »podsedky« (náděny a pod.). Nové město pražské bylo založeno jako pravé velkoměsto.

Vnější ráz
a rozsah měst.

Zvláštní význam měla města horní, u nás zejména Jihlava a Kutná Hora (zal. za Václava II.). Jihlavské horní právo, sepsané kol r. 1249, a učené zpracování jeho v Jus regale montanorum v době Václava II. bylo základem horních práv v Evropě vůbec po celý středověk. Králům českým náležel podle zákona jistý díl výtěžku z dolů, zvaný urburou, ostatek dobytého stříbra musil jim býti nabídnut ke koupi. Kutná Hora vynášela prý králi 500—600 hř. týdně. V horním právu českém a v péči o doly vůbec setkáváme se již s ustanoveními o pracovní době, o nemocenském a invalidním opatření dělníků, tedy s doklady dosti pokročilé státní politiky průmyslové. Podobný význam měla četná horní města slovenská, z nichž přední byla Štávnice (nadaná právem jihlavským), Kremnice (právo kutnohorské) a horní města ve Spiži; na Slovensku bylo těžení a zpracování rudného bohatství země ještě silnějším podnětem kolonisace než v Čechách.

Horní města
a horní právo.

Horní města
slovenská.

Význam měst. Vznikem městského stavu, zejména měst horních, rozkvetly země naše v ohledu hospodářském a pozbyly svého výhradně agrárního rázu; peněžitý hospodářství počalo zatlačovati výměnu zboží; cechovní řemeslo domácího výrobu. Obchod mohl se rozvinouti neobyčejně, neboť síť německých měst, týmiž nebo podobnými právy se řídících, pokrývala celou střední a středovýchodní Evropu (Pobaltí, Polsko, Uhry, sever Balkánu). V průmyslu kromě těžení a spracování kovů vzrostlo vaření piva; zmohlo se také pěstění vína; obyvatelstva přibýlo, duch spekulace obchodní se probudil; takřka náhlé osazení země tolika novými osadami je samo dokladem horečného »gründerství« té doby. Politicky znamenala města neobyčejné zesílení moci královské proti šlechtě; král se o ně opíral jak finančně (vedle činží řádných vybíral daně mimořádné, a zejména se dlužil), tak vojensky, neboť města byla pravidlem důležitějšími pevnostmi než hrady jeho. Městy přibýlo tedy zemi i ochrany proti nepříteli. Po stránce sociálně-politické znamenal vznik městského stavu společenské osvobození tříd dosud závislých (řemesla, průmyslu, obchodu, vznik svobodné vzdělanější střední vrstvy, která brzo stala se nositelkou kulturního pokroku. V městech zakládány byly zajiště školy, špitály, lázně, opatřena byla lépe bezpečnost osoby, majetku i zdraví obyvatelstva; správa soudní i finanční byla pokročilejší než v ostatku země. Národnostně byl nový městský stav velkou převahou německý; země české staly se jím zeměmi česko-německými; i na Slovensku k Slovákům a Maďarům jím přibyl třetí národ: Němci. V Čechách teprv města vznikla v 14. stol. (jako Nové město pražské) měla sousedy domácího původu ve větším počtu. Jak výše (str. 37) bylo vyloženo, nepodléhali měšťané zemskému (domácímu) právu trestnímu a civilnímu, nýbrž vlastnímu právu městskému, jehož vrchní stolice odvolací byly i v cizině (na př. v Magdeburce) nebo

Význam měst:

hospodářský,

politický,

vojenský,

sociální,

kulturní,

národnostní.

Městské právo.

v předních městech domácích. V Čechách a na Slovensku bylo založeno poměrně nejvíce měst ze všech zemí středoevropských; vliv českých poměrů na slovenské jeví se při tom rozličně.

Kolonisace vesnická po právu německém přispěla mnoho k povznesení stavu selského: rozmnožila v našich zemích větší selský statek, dědičný v rodině osobně svobodného uživatele, a stvořila vesnickou obec jako nejnížší samosprávnou instanci soudní i politickou. Brzo i vesnice, založené na starém, horším právě domácím, domohly se většinou toho, že byly vysazeny a ve větší lány přeměněny po kupním právu »německém«; zbylo arci dosti vsí »nezakoupených«. Při tom ovšem i sedláci, usazení na právu německém, zůstávali poddanými i vrchnosti, na jejíž půdě seděli a již za to byli vázáni platy, poslušnosti a pomocí v případě potřeby (svazek poddanský, staročesky též člověčenství). Stávalo se však také, že jistá část větších sedláků (zejména na statcích církevních, nebo u královských hradů, hlavně změnili-li vrchnost sedlákovu roční plat v jisté služby vojenské) stala se plně svobodnou (svobodníci, nápravníci, dvořáci), blížíc se postavení rytířských manů. Zisk, jenž plynul vrchností, t. j. držitelům půdy ze zakládání vsí lánových a měst, byl dosti značný; proto mnohé vrchnosti rušily i staré své dvory, aby půdu jejich osadily vesnickými úročníky. I venkovskou kolonizací založeno bylo množství německých vesnic v našich krajích, hlavně na zbožích klášterních; tím způsobem založeno trvale německé území v Čechách a na Moravě (zde nad jiné horlivým kolonisátorem byl Bruno, biskup olomoucký, rádce krále Přemysla Otakara II.) i německé ostrovy na Slovensku. Poněvadž právo německé (t. j. souhrn ustanovení o právu trestním i civilním a o řádu soudním, v Německu obvyklých) ovládlo v šech na města, městyse i vsi v zemi, zůstalo domácí právo české, »zemské právo«, omezeno jen na Čechy plně svobodné, t. j. pány a vладыky.

Nové vsi
na právu
německém.

Svazek
poddanský
(člověčenství).

Vznik
svobodníků.

Zisk vrchnosti
z kolonisace.

Poněmčování
země
kolonizací.

Německé
městské) právo
a zemské
(šlechtické)
právo.

Agrární ústava
vsí doby
kolonizační.

Lán - Lehen.

Povinnosti
poddaných.

Právo valašské.

Na rozdíl od malých vsí slovanských starší doby byly vsi doby kolonizační rozsáhlejší (průměrem 5—20 statků); orná půda měla v nich značnou převahu nad lady a pastvinami; statky byly větší (50—150 korců). S kolonizací nabylo převahy trojstranné hospodářství (ozim, jař, úhor) a železný pluh. Plocha orné půdy k statku přiměřená slula lánem (lehen) a pravidlem tvořila jednotný celek. Z lánu platil se vrchnosti úrok ve dvou termínech (o sv. Jiří a sv. Havle), kromě toho náležely vrchnosti soudní pokuty ze soudu rychtářského, drobné dávky naturální a někde i roboty. Ale robot bylo málo, protože bylo málo panských dvorů. Poddaní slibovali svému pánu věrnost a poslušnost (t. j. člověčenství) a v zločinech podléhali jeho soudu; za to měli nárok na jeho ochranu a pomoc v nouzi. Právo dědičné bylo rozličně omezeno odúmrtími, podle nichž v nebytlí syna spadal statek cele neb z části na vrchnost nebo platila se zvláštní dávka po úmrtí hospodářově. — V Podkarpatské Rusi vedle německých osad vzniklo i něco svobodných vsí pro ruské hranicáře (srv. str. 27 výše), založených někdy také na t. zv. právu valašském, jež bylo obměnou práva německého.

Vzestup šlechty. Kultura rytířská. I šlechta v této době postoupila výše, především po stránce kulturní. Svobodný Čech (Slovák, Maďar) starší doby ne-

poznal pravidlem ušlechtlejšího mravu, jenž by jej nápadně odlišil od jeho okolí. Vše to dala naší společnosti šlechtické teprv kultura rytířská. Přišla z Francie; žáky jejími byli nejdříve Němci; od nich pak učila se od 2. pol. 12. stol. i šlechta našich zemí. Rytířem slul původně každý bojovník jízdný (Ritter, chevalier); kdo však od 12. stol. chtěl býti počítán k stavu, řádu rytířskému, t. j. svobodné dobré společnosti, musil býti pilen dvorného mravu, prokázati svou statečnost a vojenskou vycvičenost a dbáti rytířské cti; ideálem jeho bylo proslaviti se jak rek, hrdina. S tím spojena byla v době ryzí rytířské kultury i dvornost k ženám (jež tehdy také se sociálně povznesly ze staršího otroctví), záliba k hrdinskému eposu a milostné písni. Rytíř užíval rodového znaku bitevního (erby, štíty), bydlil ve zděném věžitém hradě nebo aspoň, byl-li chud, v tvrzcce s příkopem; účastnil se turnajů a klání, lovil se psy a sokoly. Starati se o hospodářství nebylo zcela rytířské; tím lze spolu vysvětliti, proč šlechta té doby proměňuje své dvory v činžovní vesnice, aby žila převahou z renty jejich. Všechny naše země naplnila tato velká móda množstvím romantických hradů, jejichž smělé stavby na temenech kopců a skal charakterisují ideální vzlet doby, podobně jako gotické katedrály v městech. Šlechta odtud jmenovala se stálým jménem rodovým podle svých zděných sídel (viz str. 22). V zemích českých jména jejich (Valdštejn, Rožmberk, Pernštejn atd.) i jiné okolnosti prozrazují, jak na venek jevíly se u nás rytířské mravy v rouše německém. I tu 14. století přineslo obrat; hrady z té doby mají velkou většinou již jména česká, jako na Slovensku slovenská nebo maďarská. Rytířství se i u nás částečně zvrhlo; králi častěji bylo vyvraceti hrady loupeživých rytířů. Povolení k stavbě hradu uděloval král.

Povaha kultury
rytířské.

Rytířská
kultura
v zemích
našich.

Šlechta vyšší a nižší. Páni zemští. V Čechách utkvělo jméno rytířů později na šlechtě nižší, vladycské, počtem velmi hojné, kdežto pánů (barones) bylo poměrně málo. Páni v této době zbohatli rentou svých četných úrodných ve vseh a městech poddanských a účastí v průmyslu jejich (na př. doložení). I politicky povznesli se na rozdíl od doby starší; slují již domini terrae, páni zemští, t. j. asi tolik co knížata, zeměpáni. Přesvědčením jejich je, že mají právo řídit věci zemské spolu s králem. Od 2. pol. 13. stol. vidíme, že páni již sami osazují a tvoří zemský soud (který dříve byl soudním shromážděním všech svobodných); jen z pánů vybírají se přední úředníci zemští a kmeté krajsí a z pánů a prelátů skládá se rada králova. Páni a vladycové (rytíři) spravovali se starým domácím právem zemským (srv. stranu předchozí). O jeho změnách nebo výkladu rozhodovali sami; když Karel IV. se pokusil uvést zásady práva toho (spolu s právem ústavním) v řádný zákoník (t. zv. Majestates Carolina), postavili se páni proti tomu, aby nebyla omezena výsada jejich, právo svobodně »nalézati«.

Páni a
vladykové.

Páni;
vzestup
významu jejich.

Panský soud
zemský.

Právo
»zemské«.

Šlechta manská. Značná část šlechty (zejména rytířů a panošů) nepodléhala však právu zemskému, nýbrž právu lennímu, držíc statky své jako královská (nebo biskupská, nebo i panská) léna, tou dobou pravidlem dědičná

Právo lenní.

Kraje manské. v mužském potomstvu. Krajiny chebská, trutnovská, loketská byly Přemyslem II. rozděleny skoro veskrze v jistý počet menších statků manských, zřízení manské bylo tu prostředkem kolonisace, podobně jako zakládání měst a vsí; tyto obvody lenní stály pod zvláštními purkrabími nebo hejtmany. Podobně organizoval biskupství své na lenním podkladě Bruno, biskup olomoucký. Kromě toho vznikla brzo i kol větších hradů královských (na př. Karlštejna, Křivoklátu, Bezděže) řada manství, jejichž držitelé byli povinni službou na hradě. V Lužici a Slezsku mělo zřízení lenní význam mnohem větší, neboť zde velký počet statků, a tedy i šlechty, podléhal právu manskému.

Manové hradní.

Manská šlechta v Lužicích a Slezsku. Manská šlechta v krajinách německých vládla celkem malými statky; politicky proto nenabyla toho významu jako panská šlechta česká nebo uherská.

Emancipace církve české poč. 13. st. **Stát a církev.** Také církev, zejména v zemích českých, vymanila se v této době z nadvlády živlu světského. V době Přemysla Otakara I. vymohl biskup Ondřej (1221) po tuhém zápasu s mocí královskou, aby duchovní napříště nebyli souzeni soudy světskými, nýbrž jen soudem církevním, a aby i poddaní na statcích jejich byli ze soudů krajských a zemských robot vyňati. Tím immunity, dosud jen některým církevním ústavům propůjčené, ale nezachovávané, rozšířily se znenáhla na všechny statek církevní. V zločinech měl býti soudcem král sám, nebo na místě jeho soudce dvorský. S počátku 13. století nabyly kapituly pražská a olomoucká práva, voliti své biskupy; také představení klášterů byli znenáhla voleni od konventů, a nikoliv již králem jmenování. Totéž stalo se v 13. století v Uhrách. Ve 14. století osobuje si však častěji právo jmenování biskupů a opatů papež a vybírá za to od nich veliké platy, zvané servicia; současně z důvodů finančních počíná obsazovati i nižší benefícia. Bojem biskupa Ondřeje položen konečně základ k tomu, že soukromí majitelé kostelů (klášterů) a statků jejich stali se pouze jejich patrony; nárok jejich na důchod z benefícia znenáhla vymizel a právo rozhodovati o jmenování kněze patronem presentovaného vyhrazeno bylo biskupovi. S tou změnou souviselo, že vše, co týkalo se poměru patrona ke kostelu, počalo podléhati soudnictví církevnímu, podobně jako záležitosti týkající se víry, manželství, lichvy a desátku. Tak vedle práva zemského, městského a lenního nabylo váhy u nás právo kanonické (církevní). Toto bylo založeno na starém právu římském, jež později přetvořovalo v duchu svém i práva městská a zemská. Král však zůstával vrchním vlastníkem zboží církevního a nevzdal se práva ukládati mu daně zvláštní, zcela jako by šlo o města královská nebo jiný jeho majetek soukromoprávní povahy. Statek církevní nadáním královým i šlechty rostl v této době neobyčejně; v Uhrách byl ovšem ještě větší než v zemích českých. K starým řádům připojila doba rytířská duchovní řády rytířské (johanity, templáře, rytíře řádu německého, křižovníky s červ. hvězdou) a brzo potom kazatelské řády, zejména pro města určené, dominikány a františkány. Templářských komend vzniklo zejména mnoho na Slovensku.

Immunity.

Rostoucí vliv kurie.

Vznik kostelních patronátů.

Právo církevní.

Velký rozsah církevního zboží.

Nové řády duchovní.

Poměr Čech k říši. Ve 13.—14. stol. konečně povznese se k větší svobodě i zeměpán. Kníže český získal důstojnost královskou dědičnou, zlatou bullou sicilskou (1212) byly manské povinnosti jeho k říši obmezeny na nepatrnou míru (pomoc vojenská pouze 300 oděnců k jízdě římské nebo 300 hřiven stříbra náhradou a návštěva císařova dvora jen na třech místech) a císař vzdal se své svrchovanosti nad českými biskupy, jejichž investitura odtud náležela králi českému. Vším tím dostalo se českému státu v poměru k říši víc práv než povinností, neboť od r. 1257 vykonával král český právo kurfiřtské jako jeden ze čtyř světských knížat kurfiřtů a tím někdy rozhodující vliv na osudy říše. Pokusy Rudolfa I. a Albrechta I. porušiti tento právní poměr v neprospěch Čech nevedly k cíli; zlatou bullou Karla IV. z r. 1356 byly svobody říše české potvrzeny způsobem co nejslavnostnějším. Při tom upraveno bylo i právo nástupnické v ten smysl, že Čechy jsou říši v rodě panovnickém dědičnou po meči i po přeslici, a teprv po vymření rodu že Čechům sluší právo svobodné volby nového krále. Hlavní věcí je i zde, že císař nebo král německý neměl nikdy práva panovníka Čechům jmenovati. Manem říše však král český býti nepřestal. Zlatou bullou bylo říši české potvrzeno staré právo její svrchovanosti, že totiž nikdo z českých poddaných nesmí se v soudní při odvolati k soudu mimočeskému, ani císařskému (*privilegium de non appellando*).

Obmezení manských povinností českých.

Právo kurfiřtské.

Právo nástupnické.

Privil. de non appellando.

Poměr Uher k říši. Král uherský byl na říši nezávislý, za to jej považovala za svého mana kurie papežská. Odtud titul jeho král apoštolský a asi i řecký dvojitý kříž v starém znaku uherském, jež do velkého znaku svého přenesla i naše republika.

Uhry lénem stolice papežské.

Moc královská. Její prvá obmezení ústavní. Moc královská zůstávala v Čechách i v Uhrách v základě absolutní, fakticky ovšem vůle mocných šlechtických čeledí a jednot uplatnila se někdy proti králi. Rada pánů a předních prelátů se připomíná častěji; v Čechách kryje se snad s panským soudem zemským. Sněmů s mocí zákonodárnou nebylo, leč za okolností mimořádných, v Čechách na př. za bezkráloví po smrti Přemysla II.; poněvadž tenkrát šlo o nové daně, byli zváni na sněm i měšťané větších měst. Král novými důchody z dolů a měst zbohatl, dovedl si také uhájit velkých statků korunních; proto pomoci pánů nebo země, t. j. berní, málo potřeboval, ač hradil jako dřív sám všechny potřeby státní. Stát a kníže spadá stále ještě v jedno. Jen za slabých panovníků nebo rozvrácených poměrů dochází k vyjednávání mezi králem a obcí zemskou. Jeho výsledkem jsou prvě ústupky ústavní, prvá samovolná obmezení všemoci knížecí v některém směru, jež znenáhla kladou základy k vývoji korporací stavovských. Sem náleží zlatá bulla Ondřeje II., krále uherského, z r. 1222 a *privilegium* krále Jana českého, vydané Čechům a Moravanům v l. 1310—1311. Oběma těmito ústavám jsou společny myšlenky, že statky šlechtické, pokud nejsou osazeny sedláky, mají býti daně prosty (v Čechách pak se vymezuje, že král smí berní vybíratí svobodně jen před korunovací neb

Absolutní moc královská.

Sněmy.

Důchody královské.

Počátky ústavních práv šlechty.

Zlatá bulla uherská (1222) a

privilegia česká z r. 1310—1311.

sňatkem v rodině), že cizinci nemají dostávat úřadů v zemi, že šlechta není povinná vojenskou pomocí králi za hranicemi země a že nápad královský na odúmrtí šlechtickou má být omezen. Zlatá bulla Ondřejeva nad to má ustanovení o soudní ochraně šlechticů a opatření proti přemoci županů (v tom všem připomíná česká »iura Conradi«; str. 24 výše), dávajíc konečně biskupům i šlechtě právo odporu proti králi, kdyby zlaté bully se nedržel. V novém vydání zlaté hully z r. 1231 byl tento nebezpečný článek vynechán.

Právo odporu
v Uhrách.

Ztenčení moci
úřadů
krajských.

Vznik správy
vrchnostenské
(patrimoniální).

Počátky
zemských sta-
vovských úřadů

Desky zemské
a dvorské.

Soud zemský
a dvorský.

Nejvyšší
purkrabí.

Vývoj správy
na Slovensku.

Důchody
panovnické.

Poměry soudní a správní. Vyloženými převraty společenskými způsobeny byly i pronikavé změny ve správě, zejména v zemích českých. Poněvadž obvody církevní a městské byly vymaněny ze staré pravomoci krajských úřadů a i obce vesnické na právu německém dosáhly nižší samosprávy soudní, ztenčena byla působnost krajských úředníků měrou rozsáhlou a zmenšila se ještě více, když znenáhla i vyšší soudnictví (hrdelní právo) nad osedlými ve všech šlechtických osobily si panské vrchnosti přímo. Ke krajským soudům příslušela potom pravděpodobně jen nižší šlechta. Tak v krajích nabývá převahy nad správou krajskou správa vrchnostenská; s ní vznikají menší okresy správy soudní a politické, t. j. panství (dominia), jinými slovy obvody velkostatků (tato nová úprava trvala u nás až do roku 1849). Rozvrat správy krajské umožnil centralisaci soudní (a tím i politické) správy v Praze. Od doby Václava I. vzniká úřad nejvyššího soudu země král. Českého, jenž vedle nejvyššího komorníka předsedá soudu zemskému (panskému, kmetskému). U soudu zemského vznikají v době Přemysla II. desky zemské, do nichž zapisují se žaloby a rozsudky a smlouvy trhové o statcích svobodných (šlechtických) — v době pozdější i snesení sněmů a zákony zemské — u soudu dvorského vznikají desky dvorské čili manské. Vytvořují se tedy dva nejvyšší soudy: zemský, kde rozhodovali sami páni o věcech šlechty české se týkajících, a dvorský, k němuž slušelo vše, co patřilo pod soudní svrchovanost královu (manské statky a léna česká za hranicemi, odvolání z měst a od poddaných církevních). Jako přední úředník královský, jenž má péči o trestní a policejní moc v zemi, vystupuje v popředí znenáhla purkrabí pražský, který ke konci 14. stol. v hodnosti předstihuje nejv. komorníka. Správa měst královských náleží pod komorím u.

Na Slovensku byl vývoj podobný. Také tu byla nová německá města a německé osady vůbec jako statky církevní vyňaty od 13. stol. ze soudnictví stoličního (komitátního), jež zůstalo omezeno na šlechtu nižší (zemany). Početnost této nižší šlechty, organisující se v komitátech podle vzoru autonomní obce městské, dávala komitátům i v té době značnou váhu.

Důchody královské byly v podstatě stejné jako dříve. Ale zanikla daň míru a většinou pokuty soudní, přibýly peněžité činy z měst královských a nesmírně vzrostl příjem z urbury dolů na drahé kovy. Půdy zůstalo v rukou králových již nemnoho, nesla ovšem víc než dříve. Stará mimořádná »collecta«

sluje nyní berní. Svobodná půda, patřící k šlechtickým nebo církevním dvorům, je jí prosta; daň se platí tedy jen z měst a rustikálu; šlechta zavazuje zeměpána pravidlem, že berní rozepíše jen výjimečně (výše str. 43). Vedle této obecné berně vybírá král častěji berni zvláštní ze svých vlastních měst a ze svého i církevního rustikálu. Tato berně má ráz soukromoprávní.

Berně.

Rozkvět obchodu vedl i k zdokonalení mince. V Čechách během 13. stol. razily se velmi lehké denáry, zvané brakteaty; v 2. pol. 13. stol. razilo se víc než 600 takových denárů z hřivny. Král Václav II. zavedl (r. 1300), následuje v tom vzorů severtalských, novou dobrou těžší minci, t. zv. groše (t. j. denarii grossi, velké denáry, jež měly 3·6—3·9 gr. stříbra). Grošů razilo se z hřivny stříbra 64. Peníze počítaly se na hřivny (podle váhy) nebo na kopy grošů (kopa = 60 kusů); drobnější mincí zůstal denár (1 groš = 7 až 14 denárů). Dobrá mince tato rozšířila se daleko do sousedství. Král Jan český počal, jako první kníže v říši, raziti také zlaté peníze (dukáty) rázu florentského (3½ gr. zlata). Příkladu následovali jiná knížata, na př. duchovní kurfiřti porýnští, kteří razili t. zv. zlaté rýnské, i císař, zejména však králové uherské; uherské dukáty byly rády brány v zemích sousedních. Zisk z mince králové pronajímali bohatým měšťanům. Zhoršováním mince i v této době menšilo se množství stříbra v ní obsaženého a tím klesala kupní síla její. Za Václava IV. razilo se již 110 grošů z hřivny. Pokles hodnoty groše byl tak velký, že zaň bylo lze koupiti kolem r. 1420 zboží v ceně přibližně našich předválečných 1⅓ K, kdežto za Václava II. asi za 3 K. Zlatý uherský rovnal se v 1. pol. 15. stol. 24 čes. grošům, r. 1485 29 grošům; zlatý rýnský v 2. pol. 15. st. 18—22 gr. čes.

Brakteaty.

Groše české.

Zlaté (dukáty).

Klesání hodnoty peněz.

Vojenství založeno je v té době na zemské hotovosti všech svobodných a manů králových. Jádrem vojska je těžkooděná rytířská jízda, poměrně nečtčná; četa o 50 rytířích někdy boj rozhoduje; velmoži světší a duchovní smlouvají se záhy o určitý kontingent zbrojenců jízdných nebo pěších, s nímž na zavalání musí ke králi přitřhnouti. Válečnictví spravuje se rytířskými pravidly, dříve neznámými (na př. předchozí opovědění nepřítelství), bitvy podobají se turnajům. Města počala nejdříve zbrojence si najímati, t. j. místo měšťanů stavěti do pole čety žoldnéřské.

Rytířská vojska.

Žoldnéři.

Poměry národnostní. V té době již jako jižně od Čech a Moravy (na východ až k hranici uherské, ba i za ni), tak i na severu jejich sídlí v šude národ německý; na severu sic drží se ještě hojně ostrovy a ostrůvky slovanské v německém moři (na př. Srbové v Lužicích), ale šlechta, města i většina venkova je tu již německá. Čechy a Morava stávají se výspou, vybíhající hluboko do moře německého. Hromadná německá kolonisace českých zemí a Slovenska v 13. stol. jeví se za takových okolností zvlášť velikým nebezpečím pro českou budoucnost. Štěstí Čechů bylo, že vlastní národ český, t. j. šlechta, nepodlehla cizotě. Protiva národnostní mezi Čechy a Němci, jež zesiluje u nás s pokrokem německé kolonisace, prohlubuje se tím, že oba tábory se v podstatě rozlišily i sociálně a hospodářsky (německý městský stav, český velkostatek). Šlechta česká, která od konce 12. stol. poněmčovala se spěšně působením mravů a mód rytířských, uvědomuje si

Čechy výspou v němec. moři.

Národní nebezpečí německé kolonisace.

Protiva českoněmecké protivou mezi velkostatem a městy.

Doklady
českého národ.
vědomí.

nyní z odporu proti městům své češství. Již z doby Přemysla Otakara II. máme doklady živého vědomí národního v českém prostředí (na př. list z r. 1278 polským knížatům, žádající jménem společných zájmů českopolských a příbuzenství pokrevního pomoci králi Přemyslovi »contra insatiabiles hiatus Teutonorum«, proti nenasytným chtíčům německým), a prvá kronika česká, sepsaná

Dalimil.

českým veršem poč. 14. stol. (tak řeč. Dalimila), je dokladem tak náruživé lásky k rodnému jazyku a mravu a takové nenávisti a pohrdání cizotou, že mohla napsána býti jen v době divoce rozpoutaných sporů národnostních. V době

Vnikání Čechů
do měst.

lucemburské snaží se Čechové, podporováni jsouce králi svými, znenáhla nabýti jistého vlivu i v městech; ujímají se řemesel a živností a vnikají tak do německých obcí městských; naopak mnozí zbohatlí měšťané, zakoupivši si svobodné statky vladycké, počestují se v šlechtické společnosti. Na Sloven-

Počátky české
literatury.

sku nedovolují německá města vnikání slovanského nebo maďarského živlu do obcí nebo cechů; jen Žilina v tom činí z vůle krále (r. 1371) výjimku. Povznesení laických stavů, rytířstva a měšťanstva, a živější styk jejich s kulturou způsobily, že jazyk český proniká (od stol. 14.) do literatury, a to i právnické.

Pražská
němčina.

Německé nářečí pražské, jehož užívalo se v kanceláři Karla IV. v Čechách, stalo se základem pozdější spisovné němčiny.

Podkarpatská
Ruš.

V Podkarpatské Rusi posílen byl živel rusínský přijetím podolského knížete Fedora Korjatoviče (jemuž Zikmund pomáhal v bojích s Litvany) i s družinou jeho do země (1393); za knížetem přišlo na 40.000 Rusínů. Fedor tituloval se knížetem m u n k á č s k ý m (mukačevským).

Význam
university
pražské.

Život duševní a umělecký. Vůbec vzdělanost knižní, jež dříve byla privilegiem kleriků, proniká v této době valem i mezi laiky stavu šlechtického nebo městského. Nejpatrněji jeví se to v Čechách, kde nová universita, vábící k sobě žáky z celé střední a východní Evropy, má o to značnou zásluhu.

Umělecký
rozkvět Prahy.

Universita středověká je sic v podstatě ústavem církevním, učiteli i žáky jsou většinou kněží (kteří přebývají spolu v »kolejích«, asi jako v klášteřích), cílem studia je především vzdělání theologické; celek je organisován podobně jako řemeslnický cech, nadaný privilegii. Ale i laikové jsou hojně zastoupeni mezi žáky; jimi šíří se zájem o otázky theologické i do vrstev širších. S dobou lucemburskou stává se Praha i hlavním sídlem krásných umění

Slovensko.

v zemích našich. Předním architektem Karla IV. byl Francouz Matyáš z Arrasu, pokračovatelem jeho Němec Petr Parléř; umění české té doby velkou většinou bere své popudy a vzory přímo z Paříže, Avignonu, z Italie, a z Prahy zase vlivy jeho nesou se dále do Slezska (Vratislavě), Slovenska i na západ do říše vlastní. Podobný význam má na Slovensku doba králů z rodu Anjouova (k o š i c k ý dóm, vystavěný za Karla Roberta). L a t i n a, jako jazyk kulturní, má stále ještě velikou převahu; jí jsou i v této době sepsány u nás i v Uhrách četné kroniky.

1. Přehled dějin vnějších.

Václav IV. (1378—1419), jenž ujal se vlády, nemaje 18 let, byl nepodoben otci svému. S počátku, dokud ještě působily na okolí jeho tradice Karlovy, dbal svých povinností vládních, ale čím více dospíval mužných let, tím více je zanedbával, hově především lovu. Neměl vytrvalé vůle; byl dobrý, ale v návalu prchlivosti dovedl býti krutý a opíjel se. Sídlo své přeložil s hradu do Starého města a obkličoval se družinou milců, většinou z vladyk a měšťanů. To vše přispělo k jeho populárnosti ve vrstvách nižších, ale zneprátelilo mu pány a dalo příležitost ctižádostivému Joštovi, markrabímu moravskému, a Zikmundovi, králi uherskému, aby se do českých záležitostí míchali, a to pravidlem proti Václavovi. Jednou (1394) páni krále dokonce zajali, po druhé jej (1403) věznil Zikmund. Nápadně vyniká v povaze Václavově jeho nechut k vyššímu kleru. Za jeho panování došlo častěji k srážkám mezi králem a preláty, zejména arcibiskupy pražskými, kteří nejednou prchali z Prahy před hněvem královým na pevný hrad roudnický. Zvlášť prudký byl spor jeho s arcibiskupem Janem z Jenštejna r. 1393, v němž dal král vikáře arcibiskupova Jana z Pomuka zmučiti na smrt a utopiti. Václavovo nepřátelství ke kleru přispělo také k tomu, že r. 1400 tři duchovní kurfiřti sesadili krále Václava s trůnu německého a zvolili mu protikrálem Ruprechta Falckého.

Václav IV.
(1378—1419).Spory
s klerem.Jan
z Nepomuka.

Pokleslost duchovenstva. Schisma církevní. Tato nevážnost k stavu duchovnímu rozšířena byla v té době mezi vzdělanějšími laiky vůbec. Příčinou bylo, že život kněží nesrovnával se s mravním posláním jeho. Statky církevní pokrývaly velkou část země a rostoucí zbožnost majetného obyvatelstva dařila kostely a oltáře novými důchody; i prostý vladyka pamatoval na spásu duše darováním věčného platu z jednoho nebo více svých činžovních více než dnes; poměrné vzdělání kleru a privilegia, jichž celý stav požíval statků selských. Far a kostelů vůbec a kněží při nich ustanovených bylo daleko v životě občanském, zjednávaly mu v společnosti národní velikou převahu. Vše to stalo se brzo hlavním pramenem mravní pokleslosti jeho; blahobyť a výhody kněžstva svábily mezi ně mnoho nepovoláných, jimž úřad jejich byl jediné příležitostí k bezstarostnému životu. Mnozí důchody svých obročí pronajímali zástupcům, žijíce jen zahálce. Nejhorší bylo, že zlořádů těchto účastna byla ve velké míře sama stolice papežská, osobujíc si obsazování vyšších i nižších beneficij přímo a přijímajíc za ně vedle zvláštního desátku papežského značné výkupné pod rozličnými formami. Obraz úpadku byl dovršen, když francouzští kardinálové zvolili si proti papeži římskému papeže avignonského (1378). Církev byla rozpolcena a oba papežové dávali se navzájem v klatbu.

Bohatství
a úpadek
duchovenstva.Spoluvina
kurie.Schisma
církevní.

Hlasatelé reformy církevní. Bylo to v době, kdy zejména v Čechách přibývalo i mezi laiky mužů vzdělaných, vzdělaných ve smyslu středověkém,

Štítný.	t. j. obírajících se náboženskými otázkami na základě odborných spisů i Písma svatého. Vladyka Štítný na př. mohl již soupeřiti s učenými doktory v poučování a vychovávání lidu, a to v spisech psaných jazykem národním. Nenedostávalo se také duchovních, kteří kázáním nebo příkladným životem snažili se staviti rostoucí úpadek mravů a brojili zejména proti pokleslosti kleru. Takový byl blouznivý asketa Milič z Kroměříže († 1374), jenž slovem i skutkem působil v Praze pro přísnost mravů a obětovnou lásku k bližnímu. Takový byl kněz M. Matěj z Janova, vystudovavší v Paříži (zemřel poměrně mlád r. 1394), jenž v latinském spise, nazvaném Pravidla starého a nového zákona, vyložil názorně rozdíl mezi křesťanstvím evangelia a zesvětštělou církví soudobou a proti vněšnostem a formálnostem kladl důraz především na pobožný život, pokoru a lásku křesťanskou. Spisy Janovovy prosyceny byly duchem mystickým, chtěly nápravě společnosti víc účinnou láskou než bojem s církví. Ale protivník nejnebezpečnější, protože odborně vysoce vzdělaný a bezohledný, vyvstal církvi tehdejší v starším vrstevníku Janovově, v angl. theologu Janu Viklífovi († 1384). Viklif z britského karatele zlořádů vyvinul se brzo v dogmatického novotáře, jehož učení podvracovalo v základech dosavadní ústavu církevní. Učení Viklifovo rozšířilo se nejvíce v Čechách, a pojmíc se tu s opravným směrem domácího původu, naplnilo myšlenkami svými české hnutí náboženské, známé pod jménem husitství.
Milič z Kroměříže.	
M. Matěj z Janova.	
Jan Viklif († 1384).	
Husitství.	
Nové pojetí církve.	Učení Viklifovo; hlavní myšlenky husitství. Matěj z Janova podobně jako Viklif soudil, že pokleslá církev soudobá, v jejímž čele stojí papež a kardinálové nemůže býti pravou církví Kristovou. Členy církve pravé, psal Janov, mohou býti jen opravdoví následovníci Kristovi, žijící v duchu jeho. Viklif učil, že členy církve jsou pouze ti, kteří byli předurčeni k spasení, hlavou její je přímo Kristus (učení o duchovní povaze církve). Kdo je předurčeným a tedy údem církve, lze poznati po křesťanském životě jeho. Kdo však je trvale ve stavu smrtelného hříchu, nemůže býti pravým křesťanem, knězem nebo papežem; svátosti ku udělené nemají ceny, rozkazů jeho netřeba poslouchati; ani světský pán v stavu smrtelného hříchu není pánem řádným. Důsledkem tohoto revolučního učení, jež výrok a rozkazy představených hřešících nepovažovalo za závazné, bylo hledati ve věcech víry autority jiné, naprosto spolehlivé. Tou je Janovovi i Viklifovi Písmo sv. Rozkazů církevních představených, učil Viklif, třeba dbáti jen potud pokud jsou opodstatněny Písmem sv.; vše, co v učení a kultu nelze doložiti Písmem, jsou nálezy lidské, jež třeba odstraniti. Tak Viklif zamítá některé svátosti, zpověď, očištění, odpustky, exkomunikace, přílišné ctění svatých a ostatků, všechny stupnice hierarchické a mnišské řády. Viklif chce vůbec zmenšiti význam kněžství; proto dovoluje světské moci trestati kněze nehodně žijící, proto zdůrazňuje, že duchovní nesmí vykonávati nad poddanými práva trestního (t. j. světského panování), ano nesmí vůbec držeti statků pozemských (jež má zabratí král); kněží mají žíti v chudobě. Význam kněžství mělo zeslabiti i učení jeho, že ve svátosti oltářní po posvěcení hostie knězem zůstává podstata chleba, Kristus že v ní přítomen je skutečně, ne však hmotně, dále i učení, že kněz nemůže dáti rozhřešení hříchů. Velký důraz klade Viklif na kázání slova Božího, jako před ním Milič z Kroměříže; kázání je Viklifovi hlavním úkolem bohoslužby a má povahu svátostnou. Vůbec Viklif proti bohaté a rozmařilé, světu vládnoucí církvi soudobé staví jako ideál církev dob apoštolských, chudou a poníženou, prostou »nálezků«
Praví a nepraví křesťané.	
Důraz na autoritu Písma.	
Pokusy zmenšiti význam kněžství.	
Svobodné kázání.	
Ideál církve původní.	

pozdějších. V tom mu je blízek i Matěj z Janova a starší kacířstva, z nichž v Čechách na probouzející se hnutí náboženské mělo přímý vliv valdenství, rozšířené na českém jihu. Prikazovalo také chudobu a pokoru, přísahu mělo za nedovolenou a přikázání »Nezabiješ!« šířilo na zamítání války i trestu smrti.

Vliv valdenství.

Spojení snahy náboženské a národní. Myšlenky ty nebyly by asi samy sebou měly síly, aby v Čechách způsobily převrat tak ohromný, kdyby se nebyly spojily s žářem nadšení národního. Čeští mistři a studenti byli menšinou na universitě, kde Němci, soustředění v národu bavorském, saském a »polském« (většinu v tomto měli Němci ze Slez a měst polských), měli proti nim velkou převahu. Češi byli v menšině v městech, především v Praze; i v duchovenstvu vyšším a řádovém bylo stále mnoho Němců. Snaha, vyniknouti nad protivníky v každé příčině a ospravedlniti nárok na prvenství v zemi, přispěla bezděky k tomu, že Čechové stali se zvláště horoucími hlasateli anglických i domácích myšlenek reformních, kdežto Němci zůstávali obránci řádu dosavadního. Tak Čech, jehož sebevědomí, jistotou mravní převahy nesené, vzrostlo neobyčejně, stal se »bojovníkem božím«, Němec »nepřítelem zákona božího«; to teprv dalo rozvíjejícímu se boji živelnou sílu jeho.

České snažení národní.

Důvody jeho.

M. Jan Hus. Mezi Čechy na universitě bylo mnoho vzdělaných a nadšených horlitelů pro nápravu církve, učením Viklifovým více nebo méně dotčených; důslednou odvahou, bojovností a opravdovostí vynikl mezi nimi záhy mistr svobodných umění Jan z Husince, řečený Hus, kazatel v kapli Betlemské. V několika málo letech stal se vůdcem celého hnutí. V kapli své, která byla založena k tomu konci, aby lid český na Starém městě měl vlastní stánek, kde by slyšel slovo boží, podroboval (od r. 1402) ostré kritice rozmařilý život kněžstva a úpadek církve a mravů vůbec. Proslul také záhy jako buditel vědomí národního a vzdělavatel časových otázek náboženských v jazyce národním. Prvého velkého úspěchu domohla se strana jeho r. 1409, kdy král Václav dekretem kutnohorským udělil národu českému na universitě tři hlasy a národům německým hlas jediný. Šlo tenkrát o odstranění dvojice papežské a o zvolení nového papeže na obecném písařském koncilu. Pro plán ten byl získán král Václav a s ním česká strana na universitě; proti němu byla německá většina university; král proto dal většinu Čechům, jako národu domácímu. Němečtí mistři a studenti ve velkém počtu opustili Prahu a prvním rektorem počestné university byl zvolen Hus.

M. Jan Hus.

Dekret kutnohorský (1409).

V té době již arcibiskup pražský vystupoval proti prudkým kázáním Husovým i proti spisům Viklifovým; na žádost jeho nový papež Alexander V. (který rozmnožil dvojici papežskou na trojici, poněvadž dva dřívější papežové neodstoupili) zakázal kázání v soukromých kaplích v Čechách, tedy i v kapli Betlemské. Když Hus neposlechl, vydal arcibiskup klatbu na Husa a dal spáliti knihy Viklifovy (v červenci 1410). V boji tom stála za Husem universita a česká veřejnost; také král a královna brojili proti klatbám nad Husem vynesným a přimlouvali se zaň; král konečně násilím na statcích

Arcibiskup proti Husovi.

Nová pře
o odpustky.

Hus
exkomunikován.

Husův odchod
z Prahy.

a duchodech arcibiskupských donutil arcibiskupa k smíru a k prohlášení, že v Čechách bludů není. I Hus popíral, že by se držel bludů Viklifových, a psal v tom smyslu prosebně papeži. Tak by snad prvá pře Husova byla mírně vyřízena, kdyby brzo potom nebyl Hus (r. 1412) vystoupil proti prodávání o d p u s t k ů, jež vypsál papež Jan XXIII. na válku s ochránci protipapeže svého a jež prodávaly se v Praze nedůstojným způsobem. Hus, jsa pro agitaci svou volán k zodpovídání, prohlásil, že rozkazů papežských, jež jsou v rozporu s učením Kristovým, n e u p o s l e c h n e. Když proto klatba nad ním byla zesílena, odvolal se v duchu Viklifově k Ježíši Kristu a nedbal ani exkomunikace, spravuje se čím dál tím zřejměji stanoviskem Viklifovým. To bylo příčinou, že někteří dosavadní stranníci jeho na universitě (P á l e č, S t a n i s l a v z e Z n o j m a) jej opustili. Také král vystoupil, ale bez důrazu, proti viklitismu. Teprv když nad Prahou vynesena byla i n t e r d i k t a německé obyvatelstvo chystalo se vztáhnouti ruce na Husa a rozbořit Betlém, Hus (poč. listop. 1412) prchl z Prahy.

Jeho činnost
na venkově.

Jízda
do Kostnice.

Proces Husův a
stanovisko jeho
v Kostnici.

Smrt Husova
a Jeronymova.

Husův proces a smrt jeho v Kostnici. Bojovný duch Husův však zlomen nebyl. Kázal a psal dále na venkově (v okolí pozdějšího Tábora a na Křivoklátsku) v duchu reformního programu Viklifova a za rostoucích sympatií veřejnosti, jakož i dvora králova. Na radu králova bratra krále Zikmunda (jenž po smrti Ruprechtově r. 1410 zvolen byl za krále německého) pojal úmysl ospravedlniti učení své ve veřejném procesu před tváří celého křesťanstva na církevním koncilu kostnickém. Věděl, že tu jde o život jeho; g l e j t, jež si od Zikmunda vyžádal, měl mu pouze zaručiti svobodné slyšení a chrániti jej zatčení během procesu. Vskutku byl uvězněn brzo po svém příchodu (poč. list. 1414) a veřejného slyšení domohl se teprv po mnohých přímlovách svých přátel. Při něm žádal, aby koncil mu z Písma sv. d o k á z a l, že učil křivě. Na stanovisko to koncil nepřistoupil, žádaje, aby Hus bludy své prostě odpřisáhl. Tomu se Hus nepodvolil; odpřisáhnouti znamenalo mu přiznati se k bludům; Hus však byl přesvědčen, že učí d o b ř e k a t o l i c k y, že je lepším katolíkem než protivníci jeho. Tvrdil také, že mnohé bludy jsou mu přisuzovány neprávem a že zejména nesouhlasí s Viklifovým učením o svátosti oltářní, jež se mu vytýká. Ale při zásadě, že křesťan nesmí poslechnouti rozkazu představených, není-li rozkaz ve shodě s Písmem sv., setrval. Proto byl 6. července 1415 prohlášen za zatvrzelého kacíře a hned upálen. Ani ne rok potom upálen byl v Kostnici i přítel Husův M. J e r o n y m P r a ž s k ý. Jeho velikost ducha, učinnost, neohroženost a výmluvnost naplnila obdivem i soudce jeho.

Protest Čechů
ke koncilu.

Hnutí husitské v Čechách. Smrt Václava IV. Čechové spatřovali v odsouzení Husově odsouzení celého národa. Šlechta česká a moravská sjela se ve velkém počtu v Praze (poč. září), aby v listu ke koncilu p r o t e s t o v a l a proti upálení kněze spravedlivého a pohaně tím celé zemi způsobené a zapsala se mezi sebou, že kazatelů zákona Kristova chce hájiti až do vylití krve. Bylo to vlastně prohlášení odboje proti nejvyšší autoritě církevní.

Svobodné kázání slova božího a přijímání pod obojí způsobou (nedávno M. Jakoubkem zavedené a Husem schválené), hlavní to praktické požadavky reformního úsilí náboženského, byly zaváděny v celé zemi; počalo se i zabírání statků církevních, ničení klášterů a především vyhánění kněží, kteří zůstali věrni starým řádům. Když král Václav (poč. r. 1419) na důrazné naléhání bratrovo proti tomu vystoupil, setkal se s odporem, jenž organisoval se jednak v Praze (kde strana česká ve Starém a Novém městě po útěku Němců nabyla většiny), jednak v jižních Čechách v obci táborské, založené horlivými přívrženci nového učení, jejichž vůdcem vojenským stal se starý zkušený válečník z malého vladyckého rodu, jednooký Jan Žižka z Trocnova. V té době rodící se revoluce král zemřel (srpen 1419).

Novoty
náboženské.

Organisace
branného
odporu.

Tábor.
Jan Žižka.

Povstání země proti Zikmundovi. Smrt Václava IV. způsobila sic bouře proti klášterům a Němcům, ale královna-vdova Žofie a páni starali se o obnovení pokoje; země většinou přála si míru a přijatelného kompromisu s dědicem trůnu Zikmundem. Když však Zikmund chystal se vojensky vtrhnouti do Čech, aby násilím zavedl starý řád, když papež Martin V. vyhlásil po všem křesťanstvu křížovou válku proti Čechům a Zikmund dal ve Vratislavi pražského měšťana, starce Krásu, jenž nechtěl odpřisáhnouti české bludy, vícerá koni po městě a upáliti, vzchopila se země k zoufalému odporu. V čelo jeho postavila se města Pražská; vášnivé manifesty Pražanů vzpomínaly na př. vyhubení Slovanů polabských, způsobeného zlostí německou, vybízely k sjednocení na obranu národa českého a pravdy Páně a fanatické písně volaly k povstání proti »králi babylonskému«. V létě r. 1420 přitřhl Zikmund s velkým vojskem křížovým ku Praze, ale utrpěl porážku od Žižky na hoře Vítkově (dnešním Žižkově), neodvážil se na město udeřiti. Počátkem listopadu byl poražen znovu na Pankráci, když chtěl osvoboditi Vyšehrad, obležený Pražany; r. 1421 prchlo nové vojsko křížácké od Žatce, nepřítel ani nespatrišvi, a v lednu 1422 obrátil Žižka krále Zikmunda na útěk u Kutné Hory. Vším tím byly plány Zikmundovy na pokoření Čechů zmařeny a víra v nepřemožitelnost kacířských vojsk českých v cizině utvrzena. Morava, Slezsko a Lužice stály však většinou v poslušnosti Zikmundově.

Zikmundovy
přípravy proti
Čechům.

Povstání Čechů.

Bitvy
na Vítkově
a Pankráci
(1420).

Bitvy u Žatce
(1421),
u Kutné Hory
(1422).

Sociálněpolitický a národnostní obsah hnutí husitského. V proměnách, jež ve vnitřních poměrech země způsobila husitská revoluce, ukázalo se, jak mocné hospodářské a sociální vlivy spolu působily na vývoj hnutí. V popředí bojovného husitství stojí od počátku města. V nich skoro veskrze šlo o zápas české vrstvy řemeslnické proti bohatším starousedlým rodinám německým, majícím v rukou správu obcí; tyto rodiny byly za revoluce z měst vypuzeny nebo pobity a statky jejich rozděleny Čechům. Zvláště mocné postavení v zemi zaujala Praha, která si r. 1421 podrobila velký díl měst královských, zakládajíc takřka v zemi městský stát, jež vrstevníci srovnávají se státem benátským. Ale brzo většina měst přidala se k radikálnější straně táborské; sbory jejich tvořily jádro obcí »polem pracujících«

Městský stav
v čele hnutí.

Moc Prahy.

Tábor.

Drobná šlechta. (vojensky v poli stojících). Vedle měšťanů byla to zejména drobná vladycká šlechta, jež zasloužila se o vojenskou sílu odboje. Členové její, jichž rozrodem přibývalo, rozsahem statků svých nepřiliš vzdálení sedlákům. ocítali se hospodářsky v tísní; hledali si chleba ve službě krále a pánů nebo ve vojnách zahraničních; revoluce dala jim naději na hojnou kořist doma, zejména v rozsáhlém majetku církevním, jenž pokrýval víc než třetinu země. Majetek tento a s ním i statky královské byly v těchto letech rozchvácný skoro úplně; o kořist dělila se šlechta drobná i vyšší a města.

Zabrání statků církevních a královských. Město Tábor získalo tak na př. panství na 8 čtverečných mil. Tato sekularisace církevního zboží v Čechách byla z největších ve středověku; Morava, kde revoluce neměla té síly jako v Čechách, jí byla ušetřena.

Sekularisace církev. zboží.

Na Moravě také zachovala se města převahou německá do dob pozdějších, kdežto v Čechách dovršila revoluce, částečně násilím, počestění stavu městského. Bylo by k tomu došlo asi i bez revoluce. Čechové odtud, jediní z východních národů, měli vlastní stav městský (v Uhrách na př. podařilo se odněmčít města teprve v 17.—20. stol., a to jen napolo). V první době bouře také sedláci byli zastoupeni hojně ve vojscích tábořských, vedeni jsouce, jak se zdá, zápalem náboženským, vzbuzeným kazateli. Hospodářských důvodů k revoluci neměli; doufali-li však, že nový »zákon Páně« dopřeje jim víc svobody, byli zklamáni. Po stránce sociálně politické revoluce k myšlence občanské rovnosti všech lidí nedospěla; demokratické zabarvení její jeví se především v snaze zvýšiti politická práva stavu městského a vladycké šlechty. Jeví se ovšem i v jejím stanovisku náboženském, neboť požadavek, že každý křesťan má právo odepřít poslušnost církevnímu představenému, nesrovnává-li se rozkaz jeho s učením bible, dával zvláštní práva kritickému rozumu jednotlivcovu a chtěl nejasně, aby absolutní ústava církevní proměnila se v ústavu konstituční, v níž jednotlivý úd není již odsouzen k němé poslušnosti.

Počeštění měst.

Účast sedláků v hnutí.

Pokud bylo hnutí demokratické.

Rozličnost názorů. **Husitské strany.** Myšlenkově nebylo hnutí neseno jednotným programem; prohlášení bible za hlavní nebo jedinou normu v otázkách věroučných vedlo k takové rozličnosti názorů, že v zemi hlásila se brzo snad všechna kacířstva, jež kdy poznalo křesťanstvo. Universita, které většina národa přisuzovala úkol rozhodčí v otázkách sporných, uhájila svou autoritu jen ve straně konservativnější, k níž náležela hlavně vyšší šlechta husitská a měšťané staroměstští (odtud Pražané). Požadavky této strany byly tlumočeny v t. zv. artikulích pražských, jež vedle svobodného kázání a přijímání pod obojí žádaly, aby přestalo světské panování kněžstva (což převahou pojmáno tak, že kněží nemají vůbec vládnouti světskými statky) a aby stavení byli hříchové smrtelní. Často také žádáno ještě, že zlá pověst země má býti očištěna a obecné dobré národní zvelebeno. Strany radikálnější, z nichž nejdůležitější byli Táboři, přijaly však učení Viklifovo se všemi důsledky jeho, ano zašly v racionalistických výkladech (na př. o svátosti

Universita.

Pražané.

Čtyři artikule pražské.

Táboři.

oltářní) ještě dále. K hříchům smrtelným počítali i nádheru, tanec, hru, hudbu; mši (velmi zjednodušenou) četli česky kdekoli a bez ornátů; i proti duchovní pyšce učených se obraceli, vzdělávající sami v četbě bible ženy i děti. Z církve katolické se vytrhnouti Čechové nezamýšleli, ani Táboři, kteří volili si vlastní biskupy; doufali naopak, že církev bude musit uznati a přijmouti pravdu jejich. Požadavek stavení hříchů smrtelných prováděli Táboři násilím na kněžích a mniších a na protivnících vůbec, pravidlem s divokým fanatismem, jenž ničil valem životy, statky hospodářské a památky umělecké; brzo vedle rozčilení náboženského, neseného »zákonem pomsty«, jenž má připravit říši Kristovu na zemi, vedlo rámež mnohých i pouhé kořistnictví. Naproti tomu menší skupina radikálů, jejímž mluvčím byl Petr Chelčický, zavrhovala co nejdůrazněji prolévání krve, chápajíc učení Kristovo jako učení lásky a pokory, jež nedovoluje křesťanu ani zabíjeti ani souditi. Spojením vlivů valdenských a Viklifových dospěl Chelčický k učení, že bible stačí úplně i k správě života občanského, že křesťanům netřeba státního zřízení s knížaty, úřady a soudy a že žádný křesťan vůbec nemá panovati právem světským, tedy býti na př. soudcem (křesťanský anarchismus). Chelčický, jenž cení především mozolnou práci rolníkovu, přiblížil se nejvíc myšlence o rovnoprávnosti všech lidí. Část národa zůstala věrna staré víře, zvlášť něco rodin panských a některá města (na př. Plzeň) i zbytky Němců v Čechách v krajích pohraničních. To ještě větší měrou platí o Moravě. Tak počala se v zemi rozeznávat strana pod jednou (katolická) a strana pod obojí (utrakvistická); tato zavírala v sobě velkou většinu národa. Po smrti arcibiskupa Konráda z Vechty, jenž přidal se k husitům, stará katolická organizace církevní přestala skoro úplně.

Čechové
a církev
katolická.

Petr Chelčický.

Křesťanský
anarchismus.

Strany
pod obojí a pod
jednou.

Vojensky se zasloužila o nepřemožitelnost revoluce geniálnost Žižkova, který svým městským a selským bojovníkům zajistil převahu nad rytířskými vojsky protivníků pomocí vozy o věhradby, jež mu dovolila zřídití opevněné město kdekoli. Žižka dovedl však svých vozů, vyzbrojených puškami, užití i k útoku; o ostatek se přičiňovalo mravní nadšení jeho vojsk a jejich pohrdání nepřítelem. Vojenská zdatnost české drobné šlechty a její smysl pro rytířskou čest prosluly v té době tak, že po celé století najímaly válčící státy sousední, ano i daleká Francie, do vojsk svých české rytíře a hetmany a že čeští válečníci a česká námezdná vojska stali se důležitým činitelem mocenským, zejména v bojích německého řádu s Poláky a v bojích uherských stran na Slovensku.

Vojenská
převaha husitů.

Proslulost
českých
hetmanů.

Války husitské. Po vítězství nad Zikmundem pokusili se Čechové r. 1421 na sněmu čáslavském (jehož účastníci se i Moravané), zavést pořádek v zemi, srovnati rozpory věroučné a zemi dát nového krále. Zvolivše 20členné vladařstvo (v němž revoluční převrat jevil se tím, že vedle 8 měšťanů a 7 vladýk bylo v něm jen 5 pánů), jednali s králem polským Vladislavem, potom velkým knížetem litevským Vitoldem, ale bez úspěchu. Vitold jim poslal synovce svého Zikmunda Korybutoviče, jenž nějakou dobu

Sněm čáslavský
(1421).

Pokusy
o obnovení
pořádku.

uznáván byl správcem země. V celku však úmysly sněmu čáslavského v skutek nevešly; Čechové naopak obrátili zbraně proti sobě; jednak vyvinul se boj mezi Táboři a Pražany, přerušovaný smíry, jednak trvala drobná válka proti šlechtě katolické, již země nesmírně byla hubena. S vojnou domácí střídaly se zájezdy za hranice, na Slovensko, na Moravu, do Rakous. Na Slovensku pronikl r. 1423 Žižka až za Trnavu a mistrovsky operuje svými hradbami vozovými, unikl přesile uherské. Když slepý vojevůdce Žižka zemřel (v říj. 1424), přezvali se umírněnější Táboři po něm Sirotky. Po nějaké době ujal se vrchního řízení polních vojsk městských kněz Prokop, řeč Holý (Veliký), muž vynikající. Za jeho správy dobyli Čechové slavných vítězství nad velikými vojsky křižáckými u Ústí (1426), Tachova (1427) a roku 1431 u Domažlic (u Domažlic dalo se velké vojsko křižácké v panický útěk, jakmile zdáli hukot a zpěv blížícího se vojska českého zaslechlo) a podnikli několik jízď výbojných na Slovensko (1428), do Slez, Lužice a sousedních zemí německých; r. 1432 pronikli na takové jízď rytířské až k Baltu.

Vojny domácí
a výpravy
zahraniční.

Prokop Holý,
Vítězství u Ústí
(1426),
Tachova (1427),
Domažlic
(1431).

Husité u Baltu.

Péče
Zikmundova
i papežova
o smír.

Česká
propaganda
v cizině.

Jednání
s koncilem
basilejským.

Souace
v Chebu
smluvený.

Čechové
v Basileji.

Jednání s koncilem. Lipany a kompaktáta. Král Zikmund. Země však nesla čím dál tím tíže panství vojenských obcí polních a s ním spojené hubení země. přála si míru, o nějž se staral i král Zikmund i kurie papežská, zejména po bitvě u Domažlic, jež znovu prokázala nepřemožitelnost českého odporu. Zikmund i kurie obávali se také zhozného vlivu českého kacířství na sousedy; Čechové zajisté neopomíjeli v působivých německých a latinských letácích hájiti v říši, ba i dál na západ a východ, svého stanoviska. Proto církevní koncil, jenž byl r. 1431 svolán do Basileje, aby provedl nápravu v církvi, ujal se opravdově myšlenky míru s Čechy; jednání řídil kardinál Julian Cesarini, hlavní původce poslední nešťastné křížové výpravy. Do Čech poslány byly laskavé listy a na poradě v Chebu (1432) Čechům přiznáno, co bylo odepřeno Husovi, že totiž koncil nebude prostě souditi učení Čechů, ale přísti se s nimi o to, kdo má pravdu, a ve při té že bude soudcem Písmo sv. a praxe prvotní církve spolu s koncily a doktory v nich pravdivě se zakládajícími. To je t. zv. »soudce smluvený v Chebu« a to je zároveň největší triumf husitských Čech. Na tom základě Čechové do Basileje přišli; po měsíce v hádáních strana stranu snažila se přesvědčiti o správnosti svého stanoviska; zvlášť bystrým mluvčím Čechů byl M. Jan Rokycana a Prokop Holý. Jednání se protahovalo; poslové koncilu několikrát přišli do Čech a přesvědčili se, že by většina země s požadavků svých slevila, kdyby nebála se pomsty polních obcí.

Bitva u Lipan
(1434).

Konečně sněm český z prosince 1433, zvoliv novou správu země, připravil sjednocení šlechty pod obojí i pod jednou se Starým městem pražským k rozhození vystoupení proti polním vojskům měst venkovských, jež byla považována čím dále tím obecněji za zjevné škůdce i nepřátele zemské. U Lipan (30. května 1434) byli Táboři a Sirotky poraženi, Prokop Velký zabit. Města strany tábořské slíbila potom poslušnost vládě zemské, čímž cesta k závaz-

nému jednání se Zikmundem a umluvení kompaktát s koncilem byla uvolněna. Čechové dosáhli mezi jiným od Zikmunda oprávnění pro český sněm voliti arcibiskupa; zvolili si také hned arcibiskupem mistra Rokycanu, jenž však nikdy nedosáhl potvrzení papežského. K slavnému přijetí Zikmunda za krále a k dokonání a vyhlášení kompaktát došlo pak v Jihlavě roku 1436. Kompaktáta uznala Čechy za pravé syny církve, ale zaručila jim jen přímání pod obojí; v ostatních třech člancích pražských provedla omezení tak podstatná, že smysl původní byl cele vymýcen. Za to daleko větší byly koncese Zikmundovy; nejdůležitější byla, že držitelům rozchvácených statků církevních a komorních bylo užívání jejich potvrzeno; stranám náboženským měly zůstatí kostely jejich podle stavu tehdejšího. I město Tábor na tom základě učinilo mír s králem, vyhradivši si však své vlastní řady náboženské. V prosinci 1437 Zikmund zemřel, stár jsa skoro 70 let.

Kompaktáta.

Rokycana.

Přijetí
kompaktát a
krále Zikmunda
(1436).

Podmínky jeho.

Zikmund
(† 1437).

Povaha
Zikmundova.

Panování
Zikmundovo
v Uhrách.

Pokroky Turků.

Spiž.

Scizení
Branibor.

Albrecht II.
(1437—1439).

Volba dvou
králů
v Čechách.

Zikmundovo panování v Uhrách. Zikmund, jenž povahou připomínal svého děda, byl kníže nadaný a nad soudobé panovníky vzdělaný; ve volbě prostředků byl však nevybíravý. Chtěl velkým věcem — oba opravné koncily církevní, kostnický i basilejský, byly na př. v podstatě jeho dílem — ale osud navalil mu v cestu překážek, s nž nebyl. Také v Uhrách, kde po smrti Ludvíka I. (1382) byla »králem« koronována 12letá dcera jeho Marie, Zikmundovi zasnoubená, musil si zbraní i diplomatickým jednáním sňatek s Marií vynutiti a potom brániti země proti soupeři, králi neapolskému, jenž v moci své měl Chorvatsko a Dalmácii. Po hrozných bojích nabyt převahy nad protivníky, ale nemohl zabrániti, aby Benátčané nezmocnili se celé Dalmácie i s ostrovy (1420). Zikmund byl také prvním králem uherským, jemuž bylo bojovati s Turky (Osmany), kteří od 2. polovice 14. století se pevně usadili v Thrakii a v l. 1389—1393 dobyli Bulharska a nabyli převahy ve státech srbských, kromě Bosny. Zikmund byl od Turků poražen u Nikopole (1396) a v drobných pozdějších válkách s nimi ztratily Uhry zbytek svrchovanosti nad vasalskými státy v Bosně, severním Srbsku a Valašsku, jež vesměs uznaly vrchní panství sultánovo. R. 1412 zastavil Zikmund některé kusy Spiže Polsku.

Také v říši české zmenšil Zikmund starou moc rodovou, uděliv Branibory Fridrichu z Hohenzollernu (1415) a rozličně odciziv velkou část lén českých za hranicemi.

Albrecht II. (1437—1439). Zikmund zanechal dceru Alžbětu, jejíž choť Albrecht, vévoda rakouský, byl již za života Zikmundova přijat v Uhrách za příštího krále. Albrecht od r. 1423 držel od tchána zástavou Moravu, kde ovšem vši silou čelil husitství; po smrti jeho byl zvolen i v říši za krále německého, jako Albrecht II. V Čechách však, především z důvodů národnostních, nechtěli rozhodnější husité, vedeni Rokycanou a panem Ptáčkem z Pirkštejna, ho přijmouti a volili králem bratra krále polského Vladislava. 13letého Kazimíra. Ale páni katoličtí a mírnější husité, dávše si od Albrechta potvrditi zápisy, vydané Zikmundem, v tom hlavně na hájení kompaktát, zvolili Albrechta (1438). Velký boj, k němuž se obě strany chystaly, byl odročen příměřím, za něhož Albrecht vypravil se do Uher, chtěje v Srbsku zakročiti proti novému tureckému postupu. Tažení však bylo bezvýsledné a Albrecht, vracaje se do Vídně, zemřel (1439). Albrecht II., zdědiv s chotí svou všechnu

Prvé spojení
zemí českých
a uherských
s Rakousy.

Fridrich III.
(1440—1493).

Prvý návrh
jednotné říšské
vlády.

Ladislav
Pohrobek
(1440—1457).

Zápasy stran
v Čechách.

Jiří z Poděbrad
správcem
(1452).

Vladislav uher-
ský (1440—44).

Jan Hunyady.

Jan Jiskra
z Brandýsa na
Slovensku.

Moc jeho.

moc domu lucemburského, byl prvním panovníkem habsburským, jenž vládl v zemích českých, uherských a obojích Rakousích. Teprv po smrti jeho narodil se mu syn Ladislav (Pohrobek). V Rakousích ujal se poručnické vlády vévoda Fridrich z jiné habsburské linie; byl zvolen také králem německým jako Fridrich III. (1440—1493). Albrecht II. byl v poslední vůli vyslovil přání, aby poručníkům dědice jeho, bude-li to syn, přidána byla rada čtyř Čechů, tří Uhrů a dvou Rakušanů, volená od stavů. K tomu však nedošlo.

Čechy po smrti Albrechtově. Uhři zvolili si králem mladého krále polského Vladislava. České země vedlejší sic uznaly Ladislava Pohrobka, v Čechách samých byl však skoro jednomyslně zvolen Albrecht, vévoda bavorský (jenž uměl česky). S kandidatury Kazimíra Polského cele sešlo. Když však Albrecht odmítl, uznali Čechové nárok Ladislavův. Zemská vláda jménem jeho prozatím dosazena nebyla; ale zájmů Ladislavových v zemi hájil obratně náčelník katolického panstva, Oldřich z Rožmberka. Země, jsouc ponechána sama sobě, starala se zřízením krajských volených vlád o pořádek a usilovala také v Římě o potvrzení kompaktát i arcibiskupství Rokycanova. Nezdar tohoto úsilí, přivezený také radami pana z Rožmberka v Římě, posílil zas stranu rozhodnější, v níž po smrti pana Ptáčka z Pirkštejna (1444) dosáhl vůdčího postavení mladý a energický Jiří z Poděbrad. Ten v září r. 1448 zmocnil se náhle Prahy a potom v boji se stranou protivního panstva uhájil si převahy. R. 1452 byl zvolen od sněmu správcem zemským, uznán byv jím již dříve od krále Fridricha.

Uhry po smrti Albrechtově. Podobně vyvinuly se věci v Uhrách. Tam mladý král Vladislav sic s velkým úspěchem bojoval proti Turkům, ale za nové výpravy byl u Varny poražen a zabit (1444), spolu s kardinálem Juliem Cesarinim, který byl nejvíc o zdar boje s nevěřícími po léta pracoval. Uhři potom uznali králem Ladislava Pohrobka, ale za správce země zvolili se svolením krále Fridricha Jana Hunyadyho, původem Rumuna, který byl si jako vůdce vojenský ve válkách s Turky získal zvláštní vážnosti.

Jan Jiskra z Brandýsa. V největší části Slovenska vládl tou dobou neobmezeně jiný vlivný válečník, Čech Jan Jiskra z Brandýsa se svým vojskem, převahou z českých husitských zemanů a žoldnéřů složeným. Královna Alžběta najala jej (a s ním i jiné české hetmany, kteří již dříve drželi se vojensky na Slovensku) brzo po smrti Albrechtově, aby hájili v zemi práv jejího syna. Jiskra stal se z přesvědčení obráncem trůnu Ladislavova; branné pokusy Hunyadovy z r. 1449 a 1451 zbaviti jej moci, byly bezvýsledné. Jiskra opíral se nejen o své četné hrady, ale i o německá města slovenská, jež držela s Habsburky, zejm. Košice, Levoč, Bardějov a báňská města; ale i drobná šlechta slovenská závodila s Čechy v službě jeho.

Čechy a Uhry za Ladislava Pohrobka. V Čechách byl Ladislav, potvrdiv kapitulace někdy Zikmundovy, jako volený král korunován (1453), ale gu-

bernátorem země zůstával nadále Jiří z Poděbrad; také v Uhrách zůstaly vojenská a finanční správa v rukou Hunyadových.

Poděbrad a Hunyady.

Uhry tou dobou potřebovaly silné ruky Hunyadovy tím spíše, že nebezpečí turecké po dobytí Cařihradu sultánem Mohamedem II. (1453) vzrostlo. Turci znovu udeřili na Bělehrad, ale Hunyadovi se konečně podařilo města již takřka ztraceného uhájiti (1456). Nedlouho po tomto vítězství Hunyady zemřel. Synové Hunyadovi, Ladislav a Matyáš, aby si rozhodující vliv na mladého krále zabezpečili, zavraždili rádce jeho, hr. Oldřicha Celjského; krále donutili k přísaze, že vraždy té nebude instítii. Král Ladislav však, jakmile octl se v bezpečnějším okolí, dal staršího Hunyadovce stíti, mladšího uvězniti. Potom opustil zemi, kde strana Hunyadova se strojila k odporu.

Pád Cařihradu (1453).

Král Ladislav a Hunyadovci.

Ale již na podzim r. 1457 mladý král v Praze náhle zemřel, nejspíše ranou morovou, stár jsa teprv 18 let. Mladého Matyáše propustil Jiří z Poděbrad hned na svobodu a slíbil mu pomoc k dosažení trůnu uherského.

Ladislav († 1457).

Jiří z Poděbrad (1458—1471). V Čechách ucházelo se sice několik cizích panovníků o trůn (mezi nimi i král francouzský), zvolen byl však králem Jiří z Poděbrad. Většina národa byla mu nejen oddána jako Čechu a husitovi («mnozí sú plakali pro radost, že milý buoh vysvobodil je z moci německých králuov»), ale byla zároveň moudrosti a spravedlnosti jeho vděčna za pořádek, který v letech své správy byl v zemi pevnou rukou zavedl. Program Jiřího, shromážditi kolem sebe podobojí i katolíky, Čechy i Němce zemí vedlejších, vyžadoval velké diplomatické obratnosti, kterou také Jiří vynikal. Kurii a katolíky si získal, zavázav se před korunovací poslušností k papeži a slibiv usilovati o jednotu Čechů s ostatní církví; to přispělo k tomu, že německá města moravská, Lužice a Slezsko uznaly jej za pána; jen město Vratislav si vymínilo, že bude holdovati teprve později. Smlouvami získal si přátelsky vévodu saského Viléma i krále uherského, mladého Matyáše, jimž oběma zasnoubil dcery své (šňatek Matyášův s Kateřinou českou slaven byl v Trenčíně). S císařem uzavřel úmluvy, svědčící o poměru nezvykle důvěrném; ano diplomatické úspěchy jeho vzbudily v něm naději, že bude moci býti volen za krále římského, který by jako koadjutor císařův ujal se vlády v říši, Fridrichem naprosto zanedbávané (1459—1460). Tím odcizil si sic konečně císaře, ale když z plánů na království v Němcích nebylo nic, získal jej opětovně pomocí, kterou mu v Rakousích prokázal. R. 1462 vysvobodil jej z největší tísně, když byl stavý rakouskými obležen v hradu vídeňském. Císař, jenž byl již dříve Jiřímu udělil Čechy v léno, dařil nyní českého krále a syny jeho novými sliby a milostmi a neodepřel mu vděčné podpory ani v počínajícím se zápasu jeho s kurii.

Jiří z Poděbrad (1458—1471).

Program Jiřího.

Jiří a Fridrich III.

Vystoupení kurie proti Jiřímu. Kurii nestačilo, že Jiří byl v Čechách od doby správcovství svého učinil přítrž sporům náboženským a obnovil národní jednotu, zaručuje svobodu vyznání straně pod jednou a vystupuje nelítostně proti zlytkům radikálních stran náboženských (Táborů), zejména také proti tvořící se Jednotě bratrské, jež řídila se naukami Chelčického. Stolicí

Kurie papežská a král Jiří.

Pronásledování Jednoty br.

Pius II. římské, v jejíž čele stál slavný humanista, jenž proslul i jako historik český, Enea Sylvio Piccolomini (papež Pius II.), zdála se doba vhodná, aby Čechům bylo vzato i to, co jim po těžkém boji dopřál koncil basilejský; i naléhala na krále, aby splnil své původní sliby v té příčině. Král sic zvláštním poselstvím ujistil (1462) papeže znovu o své poslušnosti, ale zároveň žádal potvrzení kompaktát, a to v zájmu pokoje v zemi. Kurie kladla důraz na jednotu církve. Po několikadenních jednáních, v nichž stará česká pře s církví nalezla výmluvného obránce v členu poselstva M. Korandovi, dal papež v sezení kollegia kardinálů vyhlásiti kompaktáta za zrušená a neplatná. Král Jiří poznal, že je konec diplomatisování, a v plném sněmu, jemuž sděleno bylo rozhodnutí papežovo, prohlásil, že je hotov obětovati za kalich, jenž byl Čechům od sboru basilejského udělen v odměnu ctnosti a nábožnosti jejich, korunu i život. Císař i česká strana katolická dovedli prozatím zdržeti papeže od kroků dalších; Jiří sám však počal jednati o dalekosáhlý plán, jak by dorozuměním mezi předními panovníky evropskými stvořen byl stálý spolek, jenž by pečoval o vyhnání Turků a o mír Evropy a váhou svou zbavil státy papežského poručnictví. Ale pro zdar akce takové doba ještě nedozrála; spíš přispěla k tomu, že nástupce Piův Pavel II. pokračoval od r. 1465 v procesu proti Jiřímu se zvýšeným důrazem. R. 1466 vydal na něho klatbu a dal kázati kříž proti němu.

Poselství české v Římě.

Zrušení kompaktát.

Plán na mírový svaz států evropských.

Klatba na Jiřího.

Zápas Jiřího s odbojem a Matyášem uherským. Papež vystoupil proti Jiřímu teprv, když nabył jistoty, že klatby jeho nevyzní na prázdno. Tou dobou znepřátelil se totiž pan Zdeněk ze Sternberka, vůdce katolického panstva a dosud přítel Jiřího, s králem a ujednal se stranníky svými t. zv. jednotu zelenohorskou (1465), jejíž stížnosti proti králi (na př. že dává přednost radě rytířů a měšťanů) byly veskrze povahy politické. Jednota spolu s Vratislavskými, Lužičany a německými městy na Moravě povstala proti králi, ač část katolíků jí nenásledovala. V boji však nabył Jiří a synové jeho brzo převahy. V té situaci přijala kurie (1468) nabídnutí uherského krále Matyáše, jenž chtěl se státí vykonavatelem klateb papežských. Zájmy církve i státu jeho volaly jej sice na bojiště turecké, ale ctižádost jeho toužila po českém kurfiřtství a s ním po koruně německé. Matyáš zmocnil se r. 1468 až na některé pevnosti českých zemí vedlejších. Ale r. 1469, vtrhnuv do Čech, byl u Vilímova vojskem Jiřího se všech stran zaskočen a zachránil se jen slibem míru. Když však zástupci kurie smír zmařili, dal se Matyáš v Olomouci korunovati za krále českého. Jiří, zabezpečiv si přátelství polského krále Kazimíra, jehož syna Vladislava (s pominutím synů vlastních) dal zvoliti za svého nástupce v Čechách, zahájil s neztenčenou energií nový boj, v němž klonilo se vítězství brzo na stranu jeho, takže i Matyáš i Vratislavští činili návrhy pokoje. Dříve však, než bylo Jiřímu popřáno v těžkém zápasu jeho úspěchu úplného, král zemřel (v břez. 1471). V smrti jej předešel o něco dříve arcibiskup Rokycana. Sněm potom

Jednota Zelenohorská.

Matyáš Uher proti Jiřímu.

Matyáš uher. a Vladislav polský králi českými.

Smrt Jiřího (1471).

zvolil znovu králem 15letého Vladislava, jenž zavázal se, že bude zachovávat kompaktnost.

Matyáš (1458—1490), zvaný **Korvín**, jenž zvolen byl králem uherským stárš 14 let, vyspěl v panovníka znamenitého. S počátku pečoval o to, aby zbavil Slovensko panství Jiskrova (Jiskra chtěl mítí uher. králem nejdříve krále polského Kazimíra, potom císaře Fridricha) a rot a táborů »bratříků« (vojenských to družin, části země ovládajících a složených z Čechů, Slováků a Poláků), což se mu do r. 1462 zbraní i smlouvami (také za prostředkování krále Jiřího) podařilo; části rot a českých hetmanů jejich užil Matyáš k založení malého stálého vojska.

Matyáš
(1458—1490).

Jiskra z Bran-
dýsa.

Potom obrátil zřetel svůj k jihu, kde Turci opanovali Multansko a Bosnu, později i Hercegovinu. Ale mimo menší výpravy do Srbska, Bosny a Valaška nepořídil tu ničeho. Matyáš byl podobně jako Jiří pečliv o hospodářský rozkvět země a dovedl bez ohledu na pány a preláty vynutiti vyšší berně. Kdežto však krále Jiřího zajímaly především spisy, jež poskytovaly praktické poučení (na př. o povznese-ní obchodu nebo mince a o správě státní vůbec), vstoupil Matyáš, který uměl latinsky, ve styk s humanistickými učenici uherskými i italskými, zejména od té doby, co pojal za druhou choť vzdělanou Beatrici Neapolskou. Dal s velkým nákladem opisovati a nádherně zdobiti antické rukopisy a shromáždil tak na Budíně proslulou knihovnu. Založil i universitu v Bratislavě a pak v Budíně, jež však brzo zanikla.

Boje Matyášovy
s Turky.

Jeho záliby hu-
manistické.

S touto zálibou v lesku a nádhěře pojila se i touha jeho po koruně české a hodnosti krále římského. Turci již činili loupežné vpády do samých Uher, později i do Štýrska, ale Matyáš ve válce o českou korunu neustal. Konečně beznadějnost boje s Čechy a Polskem i rostoucí nespokojenost poddaných přinutila jej jednati o mír, dokonaný v Olomouci (1478), jímž Matyášovi postoupeny doživotně Morava, Slezsko a Lužice; po smrti jeho mohly býti od Čechů vyplaceny za 400.000 dukátů (t. j. asi 14 mil. kor. předvál.).

Mír olomoucký
(1478).

Fridrich III. a Matyáš. Také císař Fridrich nepřál si, aby koruny české dostalo se výbojnému Matyášovi. Od r. 1475 smluvil se přátelsky s Vladislavem českým; r. 1477 udělil mu Čechy v léno. To bylo Matyášovi podnětem, že vojensky vtrhl do Rakous a donutil císaře splniti rozličné žádosti jeho. V l. 1481—1487 pak zmocnil se kromě několika měst celých Dolních Rakous i s Vídní i části Štýrska a Korutan. Císař musil hledati útočiště v říši; Matyáš, spojiv největší část pozdější monarchie habsburské ve svých rukou, usídlil se ve Vídni, kde zemřel r. 1490, neza-nechav manželského potomka. Předním velmožem země v době jeho byl palatin Štěpán Zápolský, původu polského. Sídlil na hradě-trenčinském.

Fridrich III. a
Vladislav český.

Boj Matyášův
s císařem.

Zápolský.

Vladislav II. († 1516) a Ludvík I. (1516—1526). Uhři zvolili si králem Vladislava krále českého. Byl to jediný zisk, jehož diplomacie Vladislavova do-byla státu českému, neboť tím způsobem byly Morava, Slezsko a Lužice spo-jeny zas bez výplaty s korunou českou. Zvolení Vladislava v Uhřích bylo vítězstvím strany národní, která nechtěla králem Němce, ale spolu vítězstvím velmožů a prelátů, kteří chtěli krále slabého. Panování krále Vladislava II. v Čechách i v Uhrách podobalo se vskutku bezvládí. Král Vladislav byl

Vladislav II.
1471 (1490) až
1516.

Jeho neschopnost vládnouti. krásný muž, velmi zbožný, ale neměl ani dosti vůle ani dosti vzdělání, aby dovedl opravdu vládnouti; jsa neobyčejně málomluvný vyřizoval zprávy a žádosti nejraději slovem »dobře«, v Uhrách »bene«. Skutečnou moc strhlo na sebe za krále Vladislava několik předáků šlechtických a v Uhrách i církevních, kteří dělili se namnoze o výnos korunního jmění a i berní; králi, jenž zpravidla zdržoval se v Uhrách, nezbylo někdy na nejnnutnější potřeby.

Bouře v Praze. V Čechách s počátku stranil král katolíkům a nejmírnějším utrakvistům, což vedlo r. 1483 k divoké bouři v Praze, jež několik konšelů i jiných osob, husitům podezřelých, stála život. V zemi však přece myšlenka náboženské snášlivosti a národní jednoty, hlásaná kdysi Jiřím, nabyla převahy: na sněmu kutnohorském r. 1485 uzavřely strany náboženský mír na základě rovnoprávnosti, jenž zakazoval také kněžím kázati proti jinověrcům.

Poměry náboženské v Čechách. Pokusy o smír s církví rozbily se i nyní o neústupnost kurie: země nedostala arcibiskupa ani katolického ani utrakvistického; pod obojí spravování byli tak zvanou konsistoří dolejší (sídlicí v městě), dosazovanou od stavů pod obojí, katolíci konsistoří hořejší (na Hradčanech). Ale kněží pod obojí těžko opatrovali si svěcení kněžské od cizích biskupů katolických. Jednota bratrská (str. 57), odtrhnuvši se od církve, rostla v té době počtem přívrženců i vnitřní organizací; mandáty královny proti ní neměly skutečného výsledku. V době Ludvíkově vliv uvědoměle protikatolického nového učení Lutherova působil na smělejší kališníky tak, že počali je přijímati; Luther sám psal agitační listy do Čech; lutersky smýšlející kněz Havel Cahera stal se administrátorem konsistoře pod obojí. Na sjezdu duchovenstva i stavů pod obojí r. 1524 usneseno dokonce, aby kněží pod obojí na příště nepotřebovali svěcení od katolického biskupa. Tím by bylo osamostatnění církve utrakvistické od církve obecné založeno. Ale v l. 1524 až 1525 utrakvisté, stojící o jednotu s církví římskou, vedeni jsouce Janem Paškem z Vratu, domohli se v Praze většiny, Pašek stal se znovu primasem pražským (spojených tou dobou měst Starého i Nového); přívrženci vůdce strany luterské. Jana Hlavsy z Liboslavě, byli z města násilím jako pikarti vypuzeni, potřeba svěcení kněží pod obojí od biskupů katolických znovu zdůrazněna a úsilně pracováno k smíru Čechů s Římem na základě kompaktát.

Uhry za Vladislava II. **Poměry uherské.** Ostatek panoval v zemi za Vladislava i Ludvíka pokoj, jenž dovolil napravovati znenáhla hospodářské škody válek minulých; zápasy stran na sněmích týkaly se také jen otázek hospodářských a s nimi souvisících politických. V jižních Uhrách však r. 1514 vypuklo hrozné povstání selské (válka kurucká), jež bylo poněkud i hnutím náboženským, ale obrátilo se divoce proti pánům. Povstání vedené Jiřím Dožou potlačil a hrozné potrestal syn Štěpánův, Jan Zápoľský. od r. 1510 kníže sibiňský a švagr krále polského, toužící po královské koruně v Uhrách. Pokoření oboje vážnost jeho v zemi velmi povznoslo, ale přimělo zároveň Vladislava, že tím horlivěji hledal dorozumění s rodem habsburským,

s nímž opětovně uzavřel smlouvy o vzájemný sňatek svých dětí a o nárok nástupnický (srv. str. 68). Vnikání luterství do země bránily i sněmy uherské přísnými zákony.

Bitva u Moháče. Za nedospělosti krále Ludvíka vládli zemští úředníci (v Čechách zejména purkrabí Zdeněk Lev z Rožmitálu; v Uhrách zvolená rada regentská) způsobem dosavadním. V době, když král dospěv ujal se vlády, jevila se na sněmích uherském i českém, hojně obeslaných nižší šlechtou a městy, rozhodná nálada pro zesílení moci královské, namířená proti magnátům, rozdělivším si statky a důchody královny. To v Čechách r. 1523 usnadnilo králi sesazení Lva z Rožmitálu a jmenování nové vlády. Ale král, jenž žil jen radovánkám, nedovedl této příznivé situace využít; nad to mu byli noví zemští úředníci, jež byl v Praze dosadil, líčení jako stranníci směru luteránského mezi kališníky. Tak v Čechách podporou strany katolické domohl se staré moci zaspán Lev z Rožmitálu, a i v Uhrách zvítězili panští kořistníci. Když za toho stavu věci sultán turecký Soliman II. vytrhl r. 1526 proti Uhrám — posledních pevností uherských na půdě srbské, zejména Bělehradu, zmocnili se Turci již r. 1521 — a dobyl Petrovaradína, nemohli Uhři postavit proti němu vojska dostatečného; pomoc z Čech přišla pozdě. V bitvě u Moháče (29. srpna) bylo vojsko uherské zničeno; král Ludvík zahynul na útěku.

Ludvík I.
(1516 až 1526)

Přemoc
magnátů.

Zdeněk Lev
z Rožmitálu.

Boje s Turky.

Bitva u Moháče
(1526.)

2. Poměry vnitřní.

Vznik státu stavovského. V zestup jednotlivých tříd národních, jak jsme jej postřehli v době od r. 1200 do druhé polovice 14. stol. po stránce sociální, hospodářské a kulturní, uplatňuje se v období následujícím, v 15. století, i po stránce ústavněpolitické. Svobodné třídy čili stavy národní (status, ordines) dosahují práva spolupůsobiti na stavovských sněmích zemských při důležitých aktech vládních. Tak proměňují se monarchie dosud v podstatě absolutní v monarchie stavovské neboli státy stavovské. V státě stavovském není již panovník výhradním držitelem státní moci, jako jím byl dříve, nýbrž vedle něho utváří se jako nový nositel státní moci korporace stavovská, zastupující vůči králi vůli země. Poměr moci královské a mocenských nároků stavovských mění se podle okolností, ale v celku lze říci, že stavové nechtějí se dělit se zeměpánem o moc zákonodárnou vůbec (jako v ústavách moderních), nýbrž jen v určitých oborech, v nichž spolupřihlížeti nabyli práva stálým obyčejem nebo privilegiem královským. Hlavním právem stavů a základem moci jejich je právo povolovati panovníku berně. V Čechách i Uhrách je dvojí státní moc v státě stavovském smířena poněkud tím, že vyvíjí se pojem koruny české (koruny uherské, svaté koruny) jako subjektu vyššího, králi i stavům nadřazeného. Korunou českou míní se stát český neboli říše česká, jejíž údy jsou stejně král jako stavové jednotlivých zemí českých. Jednota její v té době jevila se také

Stavové.

Stavovský stát.

Rozsah práv
stavovských
a královských.

Koruna česká

Sjezdy dvorské. V tom, že knížata, preláty a many své z celé koruny svolával král k t. zv. sjezdům dvorským.

Rytíři a města
v sněmu.

Stavovské sněmy. Vznik státu stavovského připravován byl rozličně vývojem doby starší (srov. výše str. 43), zejména také spolupůsobením rad královských (knížecích) při některých úkonech vládních. Rady ty osazené byly dříve jen pány a nejpřednějšími preláty. Nyní vstupují na sněmy vedle pánů jako živel politicky rovnoprávný i rytíři a svobodná města. V Čechách změna ta stala se náhle revolucí husitskou, při čemž vůdčí podíl městského živlu v revoluci projevil se tím, že v prvních sněmech husitských (na př. sněm čáslavský r. 1421) měli Pražané s ostatními městy místo první a že páni znamenali dokonce méně než stav vladýcký. Brzy však poměr sil se ustálil tím způsobem, že v Čechách každý ze tří stavů tvořil kurii stejné váhy. Páni a vladýkové pokusili se sice roku 1500 městům místo na sněmu upřít, ale již r. 1508 musili jim je zase přiznati. Tak vznikajícího zastoupení jako v Čechách neměl městský stav v zemích ostatních, na př. na Moravě, kde bylo jen šest měst královských. V Čechách také na rozdíl od jiných zemí nebyl zastoupen v sněmu stav duchovní.

Boj
o účast měst.

Stavové
v Uhrách.

V Uhrách náleží počátek stavovských sněmů do doby Zikmundovy, ustálení jejich do doby Vladislava II. Převaha prelátů a pánů (magnátů) vedla znenáhla k rozdělení sněmu ve dvě komory: páni a prelátí tvoří osobně t. zv. tabuli magnátskou, kdežto šlechta nižší je zastoupena posly, volenými po komitátech, kteří spolu se zástupci kapitol, klášterů a měst královských sluli později tabulí nižší. Města, tou dobou ještě skoro cele německá, jsou zastoupena na sněmu od doby Zikmundovy, podobně jako v Čechách.

Tabule
magnátů.

Moc královská.

Poměr moci královské a stavovské. Český soud zemský. Moc královská právně sic převyšovala stále moc stavovskou, ale za slabých panovníků, na př. krále Vladislava nebo císaře Fridricha, poklesla velice. I v Čechách i v Uhrách mohli proto velmoži ze šlechty osloviti (podle staré anekdoty) krále slovy: Ty jsi náš král, my jsme tvoji páni. Častými změnami na trůně staly se Čechy vskutku říší volební; král vládních práv nabýval teprv korunováním, před nímž zavazoval se ke kapitulaci, již povoloval určitým požadavkům země. Rada královská v této době stává se v Čechách i Uhrách orgánem stavů. Radu tuto tvoří pravidlem nejvyšší úředníci zemští a členové soudu zemského. V Čechách tento nejvyšší soud pro stav panský a rytířský není již složen pouze z pánů; vladýkové dosáhli r. 1437 od krále Zikmunda, aby v něm zasedalo vedle 12 pánů 8 vladýk; na Moravě se podobného zastoupení domohli vladýkové r. 1492.

Rada královská.

Vladýkové
v soudu
zemském.

Větší
demokratizace
Čech.

V tom jeví se všude poměrně větší demokratizace Čech na rozdíl od Uher; v Čechách nižší šlechta stala se ústavně rovnocenným činitelem s pány;

páni vládnou v jedné ze tří kurií sněmovních. V Uhrách však mají (spolu s preláty) vlastní sněm (tabuli magnátů) a nemohou býti majorisováni spojenou šlechtou nižší a městy (tabule nižší).

Zřízení zemská. Prvé zpracování zřízení zemského v Čechách vytištěno bylo r. 1500. Dnes rozumíme zřízením zemským souhrn ustanovení o ústavě a správě země; dříve pod tímto názvem rozuměli sebrání všech výroků soudních i majestátů královských, v zemských deskách obsažených, z nichž by bylo lze se poučiti o soudní organizaci, řízení soudním i právu trestním a především civilním; s tím spojována byla i ustanovení z práva státního (t. j. o ústavě a správě zemské). Zřízení zemské týkalo se jen práva zemského (šlechtického); právo městské, lenní a ovšem i církevní a římské mělo psané zákoníky své dávno. V Uhrách usilováno také o kompilaci podobnou; vzdělal ji barbarskou latinou Štěpán z Vrbovce (Verböczy) a r. 1514 předložil sněmu (*Opus tripartitum*); práce stala se vskutku kodexem soukromého práva uherského. V Čechách podobné práce soukromé vznikly jazykem českým již ve 14. stol.; nejznamenitější však bylo dílo Viktorina Kornela ze Všehrd z konce 15. stol. »O právích, súdích i dskách země české knihy devatery«, ujímající se měst a sedláků proti šlechtě.

Zřízení zemské
z r. 1500.

Vrbovcovo
Tripartitum.

Dílo Všehrdovo.

Rozdíly a spory stavů. Stavovské vědomí svobodných tříd národních, nabyvších práv politických, jeví se i v tom, že příslušnost jednotlivců k nim váže se již na určité podmínky (u vladyk na př. držení svobodného statku), a že vzestup měšťana nebo i svobodníka mezi vladyky není již tak snadný, jako tomu bylo ještě v 14. st., kdy bohatý měšťan zakoupiv si vladycký statek, počítán byl brzo mezi šlechtu vladyckou. Stavové se tedy navzájem uzavírají a počínají také spolu zápasiti o vliv politický i výhody hospodářské. Páni a někteří vladykové v Čechách v době husitské revoluce zbohatli, zabravše statky královské a církevní, a počínají budovati si selené velkostatky, osazovati ve všech svých řemeslníky a vydělávati i vařením piva. To těžce nesou svobodná města, jejichž živnosti a obchody opětovnými válkami utrpěly velké škody a jež pěstování řemesel a průmysl zemědělský pokládají za výhradné právo stavu městského. Ale smlouvu, t. zv. svatováclavskou, z r. 1517 města po mnohých sporech stavům vyššímu právo vařiti pivo přiznala a vzdala se i práva mílového.

Vzájemný
poměr
stavovských
tříd.

Protiva
mezi šlechtou
a městy.

Smlouva
svatováclavská
(1517).

Postavení sedláků. Počínající se hospodářský zájem stavů svobodných a okolnost, že země byla válkami mnoho vylidněna a příliv cizích kolonistů cele ustal, působí nepříznivě i na postavení poddaných sedláků. Vrchnosti gruntovní stojí o to, aby statky poddanské byly plně osazeny, sedláci aby jich neopouštěli bez řádného výhostu a svolení pánova a čleď aby svévolně neprchala do měst nebo k pánům jiným. Ve všech těch směrech sněmy doby vladislavské vydaly nebo obnovily staré zápovědi, jež sice neprávem se vykládají jako zákony o znevolnění sedláků, ale jež svobodu poddaných patrně omezily. V Uhrách po pokoření povstalých sedláků bylo roku 1514 zakázáno poddaným stěhovati se vůbec, ale později zase s jistými výjimkami povoleno. Přes to se postavení sedláků v Uhrách čím dál tím víc zhoršovalo; pán si mohl dovoliti vůči poddanému všechno; velkostatek

Horšící
se postavení
sedláků.

Mylné učení
o znevolnění
sedláků.

Horší postavení
sedláků
na Slovensku.

tu také zabral větší plochy úrodné půdy než v Čechách, proměnil poddané v některých krajinách znenáhla v pouhé chalupníky a domkáře.

Hospodářské
škody válek
husitských.

Úpadek hospodářský. Mince. Hospodářsky způsobily války husitské a boje potomní, zejména v českých zemích, škody tak veliké, že bylo celého století potřebí, aby byly napraveny. To platí jak o zrušení venkova, tak o poklesu živností městských; velký obchod mezinárodní počal si hledati jiná střediska a jiné cesty v sousedství (Augšpurk, Norimberk, později Lipsko), čímž nesmírně utrpěla i Praha i Vratislav. Král Jiří namáhal se horlivě o nápravu; zlepšil také minci českou, počav raziti groš té hodnoty, jak byl za Václava IV. (razil tedy z hřivny asi 110 grošů). V Čechách propustil Jiří i nové groše míšenské, z nichž dva rovnaly se jednomu českému groši. Bohatství dolů kutnohorských bylo v době Vladislavově v podstatě vyčerpáno; zato nový bohatý zdroj stříbra objeven byl v Jáchymově. Četná báňská města na Slovensku poskytovala i v této době bohaté výtěžky.

Postavení
úředníků
zemských.

Poměry správní. Proměny vyložené jeví se rozličně i v oboru správy. Nejvyšší úředníky osazoval král v Čechách i v Uhrách již s radou stavů; zvolení přísahali králi i zemi a v zásadě dostávali úřady své doživotně. V Čechách v popředí vstoupil úřad nejvyššího purkrabího pražského, s mocí takřka místokrálovskou; k předním úředníkům zemským náležejí již také nejvyšší hofmistr a nejvyšší kancléř (dřív býval kancléřem probošt vyšehradský). Hlavní úřady jsou vyhrazeny pánům, tři méně důležité vladykům. Na Moravě stojí v čele správy a úředníků zemských hejtman zemský, podobně ve Slezsku (vrchní hejtman), v obou Lužicích

a na Slovensku.

pak fojtové. V Uhrách má palatin úřad v základě podobný jako český purkrabí; od doby Matyášovy nabývá palatin postavení generálního plnomocníka a zástupce krále v době jeho nepřítomnosti nebo nedospělosti a spolu nejvyššího soudce. Kraje české (jichž je od doby Jiřího 14) volí si v době revoluce krajské hejtmany, jakožto vojenské vůdce k potřebám obrany; později v dobách pokoje jsou hejtmané jen představenými politickými a policejními. Krajské sněmíky, vladyky a městy obesílané, jsou v té době výrazem pokročilé samosprávy krajské i dokladem úpadku moci centrální. Vlastní sněmíky mají Chebsko, Loketsko, Kladsko a všechna knížectví slezská. V Uhrách samospráva šlechty komitátní rozvíjí se plně; komitáty jsou nadále soudními stolicemi pro všechny svobodné Uhry (kromě pánů a měst). Za to v Čechách soudnictví krajské (cúdy) mizí; soudnictví nad šlechtici je již cele soustředěno v Praze a soudnictví nad poddanými v rukou vrchností a měst. Vedle zemského soudu vyvíjí se v Praze ze starého dvorského soudu nový soud, t. zv. komorní (pod předsednictvím nejvyššího hofmistra), jenž však teprv později nabývá většího významu. Soudí pře obou vyšších stavů, pokud netýkají se sporů o statek nemovitý (kteréž náležely k soudu

Zřízení krajské
a
sněmy krajské.

Zřízení soudní.

zemskému). Starému dvorskému soudu zůstaly věci lenní. Moravský soud zemský zasedal střídavě v Brně a Olomouci.

Poměr Čech k říši. Ani v poměru Čech k říši nezůstal odboj národa českého proti ostatnímu křesťanstvu bez patrných následků: svazek Čech s říší se uvolnil. Vyvinul se názor, že Čechy nejsou lénem říše, nýbrž že král český přijímá od říše lénem pouze hodnost číšnickou a kurfiřtskou. Kontingent český k jízdě římské snížen byl císařem Fridrichem na polovičku (1462).

Čechy již nejsou lénem říšským.

V poměrech národnostních nastaly podstatné změny jen v Čechách, kde německý živel byl po češtění měst velmi zeslaben. Na Moravě počeštění jen řada měst menších. V Chebsku, Loketsku a většinou i v Kladsku, jež správně s Čechami spojena nebyla a požívala plné samosprávy, zůstalo postavení Němců téměř nedotčeno. Čeština ovládla úplně veřejný život v Čechách i na Moravě, zatlačivši jazyk latinský v úřadě i namnoze v literatuře; v úřadě i v knížectvích hornoslezských. Husitské vědomí národní uvědomovalo si svazky příbuzenské s ostatními Slovany, zejména Poláky a Slováky; v té době také čeština rozšířila se mnoho mezi polskou šlechtou, kde znalost češtiny a českých mravů stala se známkou elegance. Spojení zemí českých a uherských za Matyáše a Jagellovců přispělo mnoho k vnitřnímu sblížení jejich a k panství češtiny: Moravan Jan Filipец stal se hlavním diplomatem Matyášovým a biskupem Varadinským, bratři Slováci Stanislav a Jan Turzové stali se biskupy v Olomouci a Vratislavi. Čeština vůbec vnikala mocně, již od doby Jiskrovy, na Slovensko a za Matyáše a Jagellovců i na dvůr a sněm uherský. Matyáš na př. vydal hojně listin českých, ale ani jednu maďarskou. Síla myšlenky národní přispěla k tomu, že protivy náboženské v Čechách, ani za ponoukání kurie v době Jiřího, nevyvinuly se v boj vášnivý a že myšlenka shody nabyla rozhodné převahy.

Rozmach českého živilu.

Vliv kultury a jazyka čes. v Polsku a na Slovensku.

Síla myšlenky národní.

V osvětlných snahách osvědčil v této době národ český vůli neobyčejnou. Svým bojem o reformu všeho křesťanstva zajistil si čestné místo v dějinách lidského usilí o pokrok. Měl v jazyce svém rozsáhlou literaturu právnickou i theologickou, měl v rukou český překlad bible, jež nezůstávala neznáma ani vrstvám nižším. Nikdy nemělo české slovo tolik myšlenkové opravdovosti i mravní vážnosti, nikdy zároveň tolik pravé elegance jako v této době. Výsledky velkého zápasu nevyvážily však velikých obětí jeho: Čechové byli své síly přecenili. Hospodářsky i sociálně způsobila revoluce velké škody (zhubení třetiny země, zesílení panstva, decimování zemanstva, větší závislost sedláků). Ve společnosti evropské pokládání byli Čechové za kacíře, k nimž hleděno s nepřátelstvím, smíšeným s hrůzou; universita poklesla znenáhla s prvotní své výše, ztratila i fakultu theologickou; vzdělanců v zemi ubývalo. Humanistická vzdělanost, šířící se z Itálie a razící cestu novému, svobodnějšímu názoru světovému, ač v Čechách našla žáky především v menšině

Mravní a kulturní zisky husitství

i škody jeho.

Humanismus v Čechách.

Vladislavská
gotika.

katolické (nenabyvši proto toho významu jako v Uhřích), působila přece i na duševní vývoj vzdělanců vyznání pod obojí, podléhajíc rozličně jejich mravně-náboženské a národní snaze. Také v ohledu uměleckém zanechala právě v českých zemích, v tom i na Slovensku, pozdní gotika, t. zv. Vladislavská, řadu památek velké ceny; přední z nich je chrám sv. Barbory v Hoře Kutné, dílo stavitele Rejska.

V. ZEMĚ ČESKOSLOVENSKÉ V DOBĚ RENAISSANCE A PROTIREFORMACE.

Ráz doby. Dobu gotickou vystřídala doba renaissanční a protireformační. Je to doba kulturního vlivu španělského a vlašského; proto by ji bylo lze zváti dobou románskou. Kdežto předchozí doba gotická, jež povznesla v zemích našich k větší důležitosti třídy nižší, zejména stav městský, prospěla do jisté míry směru demokratickému, má kultura renaissanční ráz aristokratický; chce povznést lesk a moc pánovu a omeziti práva poddaných. Kultura renaissanční chce také zvýšiti moc panovníka a tím státu; v tom kloní se k absolutismu, k obmezení práv sněmů stavovských; chce řádné, vlastními orgány knížete opatřené správě. Vše to je zase opakem doby předchozí, v níž zmohutnění stavů působilo na moc státní rozkladně. Doba gotická byla idealistická, naplněná mystickou touhou náboženskou, která myslila především na zajištění spásy po smrti; kultura renaissanční odvrací se od mnišského názoru světového a od starostí theologických více k přítomnosti, k životu, jeho radostem a požitkům a usiluje o volný vývoj vlastních rozumových a uměleckých sil lidských.

V tom směru rozvila se plně v renaissanci italské 16. stol.; v zemích zaalp-ských uplatniti se mohla jen obmezeně, zejména proto, že s vystoupením Lutherovým od roku 1517 celá střední Evropa znovu vydána byla v pler problémům a zápasům theologickým, čímž vývoj nové, duchovně svobodnější civilisace byl zdržen podstatně. Reformace německá byla novým činem odboje proti ideálům jednoty, poslušnosti a kázně v církvi i státu, zastávaným kulturou románskou; proto papežství i císařství (jehož dostává se v této době trvale domu habsburskému) dalo se konečně v zápas proti vzpouře (doba protireformace); tím ovšem doba renaissanční sama stržena byla namnoze do ovzduší zájmů theologických; věnovala se pak boji s takovou náruživostí, že odcizila se původnímu stanovisku svému, ano posléze naplnila se znovu mystickými živly středověkými. V zemích našich protireformace zvítězila a provedla přeměnu státu a společnosti ve svém smyslu; z původního světského zájmu jejího zbyl hlavně smysl pro umění, jenž i v našich zemích zanechal památky ceny trvalé, zejména v architektuře. I slohy stavební této periody tlumočí vhodně duševní ráz její; kdežto gotika směřovala k výši, vládne stavbě renaiss-

Románský
původ nové
kultury.

Jeil
aristokratismus.

Touha po silné
moci státní.

Důraz
na přítomnost.

Německá
reformace.

Protireformace.

Umění
renaissanční.

Barok.

s a n ě n í l i n i e h o r i z o n t á l n í; ú k o l e m s t a v i t e l e j e s t v o ř i t i p o h o d n é, v z d u š n é s v ě t l e m b o h a t é, h a r m o n i c k y u z a v ř e n é p r o s t o r y. V š e t o z ů s t a l o v e d o u c í m c í l e m i b a r o k u, v n ě m ž v š a k s e m í s t o s e b e v ě d o m ě h o k l i d u s t a r š í r e n a i s s a n c e z r a ě i p a t i n ě v z r u š e n á, k u p ř í l i š o v á n í s k l o n n á d u š e d o b y c i t o v ě r o z e c h v ě n ě.

1. Založení velmoci habsburské.

Maxmilián I.
(1493—1519).

Získání dědictví
burgundského.

Sjednocení zemí
rakouských.

Získání
španělských
států.

Smlouvy
a sňatky mezi
Habsburky
a Jagellovci.

Osobnost
a národní
příslušnost
Ferdinanda I.

Maxmilián I. a Jagellovci. Císař Fridrich III., jenž dosáhl vysokého věku, zažil ještě mocenský rozmach rodu svého. Syn jeho M a x m i l i á n pojal r. 1477 za choť M a ř i i, dědičku bohatých zemí K a r l a S m ě l ě h o, vévody burgundského. Země ty téměř se shodovaly s dnešním Holandskem, Belgií, Lucemburskem a velkou částí dnešní Francie (záp. od dnešního Švýcarska až k Loire). Vlastního vévodství burgundského (mezi horní Loirou a Saônou) zmocnila se sice Francie, ale ostatku podařilo se Maxmiliánovi uhájiti. Roku 1486 byl zvolen Maxmilián za krále římského; po smrti Matyáše Uherského dobyl zpět Rakous a spojil všecken habsburský majetek sousední v rukou svých. Brzo pak se mu podařilo získati rodu svému naději na rozsáhlá království na poloostrově Pyrenejském a spojené s nimi nově objevené bohaté země zámořské. Stalo se to zase sňatkem; syn Maxmiliánův F i l i p, jenž od r. 1494 vládl v Nizozemí, pojal totiž za choť J o h a n n u, dceru F e r d i n a n d a, krále a r a g o n s k ě h o, a I s a b e l l y, královny k a s t i l s k ě. Filip zemřel záhy (1506), zanechav syny K a r l a a F e r d i n a n d a a dceru M a ř i i. Karel byl po smrti otcově dědicem zemí burgundských, po smrti děda Ferdinanda (1516) stal se vládcem v zemích španělských, po dědovi Maxmiliánovi měl děditi země rakouské. Ale Maxmilián staral se o to, aby i sourozencům Karlovým opatřil korun královských. K tomu konci obnovoval smlouvy s V l a d i s l a v e m, králem českým a uherským, o vzájemný n á p a d dědický jejich zemí; zvlášť slavnostně smluvena byla dvojí svatba mezi F e r d i n a n d e m a princeznou českouherskou A n n o u na jedné a L u d v í k e m synem Vladislavovým a M a ř i í R a k o u s k o u na straně druhé na sjezdu ve Vídni r. 1515, jehož se účastnil i král Z i k m u n d P o l s k ý. Sňatky tyto byly vykonány teprve po smrti Maxmiliánově († 1519), r. 1521. Po pěti letech, po zahynutí Ludvíkově u Moháče, se naděje jejich domu Rakouskému splnily.

Karel a Ferdinand. Po smrti Maxmiliánově zdělili země rakouské vnuci jeho, arciknížata Karel a Ferdinand. Prvý vychován byl valonsky, druhý španělsky; německy neuměl žádný; vzájemnou dorozumivací řečí byla frančtina. Ferdinand teprv později v Rakousích se naučil německy. Byl to bledý kníže postavy malé a slabé; obličej jeho, nápadný bradou vpřed vyčnívající a tlustým dolním pyskem (habsburský pysk), zušlechtovaly živé oči; od svého německého okolí lišil se svou přísnou střídmostí, ale lovcem byl náruživým jako děd jeho. Byl nadanější než Karel; mnozí by byli proto jej raději volili císařem než Karla. Ale byl zvolen Karel, a to po vítězném boji s kandidaturou francouzskou. Karel potom postoupil Ferdinandovi zemí rakouských.

2. Založení monarchie domu Rakouského.

Zvolení Ferdinanda za krále českého. Sňatek s Annou, sestrou krále Ludvíka, otevřel Ferdinandovi po smrti Ludvíkově u Moháče cestu k trůnu českému a uherskému. Ferdinand klonil se původně k názoru, že starší úmluvy rodové o vzájemný nápad dědičný a právo choti jeho jako dědičky říše české stačí k tomu, aby byl od stavů za krále prostě přijat. Ale stavové čeští nároků těchto neuznali, stojíce na tom, že zemřelý král Ludvík žádných potomků nezanechal a sestra jeho Anna, byvši vybyta a vyvdána z rodu před smrtí bratrovou, k dědictví práva nemá. Listin o smlouvách dědičných nebylo pak lze Ferdinandovi nalézt. Na dosažení království českého Ferdinandovi vysoce záleželo: šlo zajisté i o první světský hlas kurfiřtský v říši a s ním pravděpodobně o zachování císařství domu habsburskému. Hlavní stranníci Francie v říši, vévodové bavorští, ucházeli se o trůn český; s nepřátely Habsburků spojena byla i kurie papežská; bylo tedy třeba stavů české získati po dobrém. Proto poselstvo Ferdinandovo, jež nešetřilo slibů a darek a dovedlo získati i vlivného pana Zdeňka z Rožmitálu, nenamítalo nic proti volebnímu právu Čechů. Ferdinand byl zvolen v kapli Svatováclavské u sv. Víta (23. října 1526); plný sněm uvítal volbu jeho chorálem »Svatý Václave«. V době husitské by byla volba německého knížete narazila na odpor. Ale je pravděpodobno, že mnohým Čechům nejevila se slabošská vláda polských Jagellovců prospěchem pro zemi; jiní mohli považovati Ferdinanda víc za Romána než Němce a dovolávat se nepřítelství papeže proti němu. Ferdinand se zavázal k obvyklým kapitulacím a vydal stavům zápis, v němž stvrzoval, že byl zvolen z dobré a svobodné vůle země. Slíbil také, že bude dvorem pobývati v Čechách, k rozkazům do Čech užívati jen českých rad a české kanceláře a úřady zemské osazovati s radou Čechů. Dále jdoucím žádostem odolal. České země vedlejší, nespokojeny, že Čechové osobili si volení krále bez ohledu na ně, uznaly dědičné právo arcikněžny Anny.

Dědičné nároky Ferdinandovy a volební právo Čechů.

Král Ferdinand I. (1526—1564).

Proč volen Ferdinand.

Sliby jeho Čechům.

Zvolení Ferdinanda a Zápolského v Uhrách. V Uhrách, kde velká většina šlechty nepřála si králem cizozemce, byl zvolen a hned korunován (v list. 1526) Jan Zápolský, vévoda sibiňský, tou dobou skutečný pán země. Nečetná strana habsburská zvolila o něco později králem Ferdinanda. Novému králi náležel z celých Uher vskutku pouze malý cíp při hranicích rakouských; jen Chorvaté přímořští prohlásili se pro něho. Ale v létě r. 1527 podařilo se Ferdinandovi zmocniti se největší části Uher. Věc Zápolského by byla úplně ztracena, kdyby Zápolský nebyl povolal na pomoc Turky.

Volba Zápolského a Ferdinanda I. v Uhrách.

Boje v Uhrách se Zápolským a Turky. R. 1529 sultán Soliman II. vytrhl do Uher a dále do Rakous a oblehl Vídeň. Město se sic uhájilo a Turci odtáhli, ale r. 1532, volání znovu Zápolským, objevili se v Uhrách po druhé. Po smrti Zápolského (1540) povolala vdova jeho Isabella znova Turky do země, aby synu jejímu Janu Zikmundovi dědictví jeho uhájili. Turci tentokráte (1541) zabrali přímo pro sebe střed Uher mezi Tisou a Dunajem (pašalík budínský); panství to znenáhla rozšiřovali na západ až k Blatenskému jezeru a v Slavonii až skoro k Záhřebu, r. 1552

Turci před Vídní (1529).

Založení pašalíku budínského (1541).

Podmínky míru Uher. zabrali i pašalik temešský. Mladému Zápolskému ponechali ostatek, pokud nebyl v moci Ferdinandově, t. j. Sibiňsko a Zátisí, ale jako turecký sandžak za roční poplatek. Ferdinandovi nezbylo než stav ten uznati mírem s Turky r. 1547 a pak po nových bojích, v nichž se zas na čas zmocnil Sedmíhrad (Sibiňska), r. 1562.

Habsburský díl Uher. **Roztržení Uher v trojí panství.** Tím způsobem bylo rozbití Uher v trojí oblast mocenskou (tureckou, habsburskou a sedmíhradskou) dokonáno. Ferdinandovi dostalo se části, která byla obývána převahou Slovanů (event. Slované a Němci), t. j. záp. Chorvatska, západního pruhu Uher při rakouské hranici a Slovenska až ke Komárnu a Košicím. Ale i Ferdinand musil se zavázati, že bude platiti sultánu »dar« 30.000 dukátů ročně. To znamenalo, že z Uher neměl důchodu žádného a že naopak boje v Uhrách (jak se stavové čeští již r. 1526 obávali) pohlcovaly všechnu berní pomoc ostatních zemí králových. Odrtržení Slovenska od ostatku Uher, zejména od maďarského středu jejich, opanovaného Turky, trvalo odtud po půl druhého století. Vnitřní sblížení jeho se zeměmi českými, týmiž panovníky spravovanými, připravené rozličně již dobou předchozí, bylo tím podporováno nemálo. Prešpurk (Bratislava) stává se hlavním městem takto zmenšených Uher habsburských.

Prvá fáse v státoprávním vývoji říše habsburské. **Státoprávní povaha monarchie a úřady ústřední.** Spojením zemí koruny české, zemí rakouských a menších částí Uher a Chorvatska v rukou jediného panovníka vznikla monarchie domu Rakouského, jako počáteční forma pozdějšího mocnářství. Právně byla to pouhá personální unie koruny české a uherské se zeměmi rakouskými; fakticky však stala se od počátku unií reální. To souviselo s rozsahem moci panovnické v době tehdejší. V důležitých oborech státního života, na př. politice zahraniční, rozhodování o válce a míru a namnoze i v správě státních důchodů, byl panovník pánem samostatným a na stavech nezávislým; proto bylo přirozeno, že záležitosti tyto ve všech státech svých snažil se opatřiti jednotně. Ferdinand k tomu konci zřídil dvorskou radu. Jakýmsi užším výborem jejím byla tajná rada, která stala se poradným sborem pro záležitosti zahraniční i vnitřní politiky ve všech státech Ferdinandových. Pro kontrolu a poradu ve svých záležitostech finančních zřídil Ferdinand dvorskou komoru a pro správu vojenskou dvorskou vojenskou radu. Všechny tyto ústřední úřady neměly vůbec nařizovací ani rozhodovací moci na příklad v zemích koruny české; byly jen poradnými instancemi panovníkovými. Příjmy krále českého vskutku spravovala jím zřízená komora česká v Praze (podobně uherská v Bratislavě), a všechna důležitější rozhodnutí, týkající se zemí českých, musila vycházeti z kanceláře české (v Praze), která záhy měla jakousi odbočku při dvoře, dlel-li král mimo Čechy. Centrální úřady dbaly však žádoucí jednotnosti v politice králově a kontroly správy v oborech jím přikázaných.

Pokusy o sněmy společné. Ze zemí rakouských, zejména ze Štýrska, vycházely sic snahy o společná sněmování zemí českých, rakouských a uherských k úradě

proti Turkům, ano i vydávání stejných zákonů (na příklad o minci, dědickém právu a j.), ale stavové čeští podnětům těm se rozhodně vzpírali. Společný sněm takový zdařil se jen jednou, v zimě 1541/42, kdy šlo o obranu proti Turkům; konal se v Praze. Při tom se ukázalo, že země české v poměru k rakouským nesou berní 67·6%, tedy přes dvě třetiny. Později sešli se vyslání všech zemí habsburských jenom jednou (v Linci r. 1614). Ferdinand sám snah vědomě centralisačních neměl, a to lze říci i o nástupcích jeho až do Karla VI.

Pokusy o sněmování všech států habsburských.

Berní proporce čes. a rak. zemí.

Odboj Čechů proti králi (1546—1547). V Čechách král Ferdinand (jenž r. 1531 vedle bratra císaře stal se i králem římským) brzo vytrhl zemi z bezvládní a obnovil pořádek. Pobýval častěji v Čechách; stavěl mnoho na hradě pražském; v sousedství jeho zbudoval nádherný renaissanční letohrádek Belvedere. Ve věcech náboženských choval se shovívavě. Když však r. 1546 ujal se císař Karel V. boje proti náčelníkům protestantské jednoty šmalkaldské, především Janu Fridrichovi, kurfiřtovi saskému, a král Ferdinand žádal od sněmu pomoci pro císaře a spojence svého Morice, vévodu saského, naplnila se země, netající se svými sympatiemi pro německé souvěrce, nedůvěrou k úmyslům jeho, živěnou také agenty saskými. V čelo nespokojených postavila se Praha spolu s městy královskými a dovedla strhnouti na svou stranu většinu šlechty. Města těžce nesla důslednost, s kterou obnovoval král svá práva vrchnostenská i finanční nad nimi. Také požadavky stavů ostatních, směřující k obmezení moci královské, byly výhradně politické povahy. Větší díl králem svolané hotovosti nejen že nechtěl táhnouti za hranice bez snesení sněmu, ale Čechové zřídili i prozatímní vládu a postavili vlastní vojsko; neměli však odvahy užiti ho vskutku ve prospěch Jana Fridricha. Ale když tento byl u Mühlsberka (v dubnu 1547) poražen a zajat, poddali se vzbouření stavové po některém váhání králi.

Panování Ferdinandovo v Čechách.

Válka šmalkaldská (1546—47).

Odboj v Čechách (1547).

Bitva u Mühlsberka (1547).

Zesílení moci královské v Čechách. Král užil vítězství svého k zesílení své moci. Města královská byla zbavena svých statků a privilegií (král však později většinu vzatého vrátil), zavázána k věčné dávce z každého sudu piva (trestní ták) a správa jejich byla postavena pod dozor zvláštních královských rychtářů (v městech pražských kromě toho i král. hejtmanů). Soudní samospráva jejich omezena také zřízením král. soudu apelačního v Praze (1548), jakožto nejvyššího soudu odvolacího pro všechna města zemí koruny české; tím bylo městské soudnictví sjednoceno a apelace k rozličným městům nebo za hranice znemožněny. Vedle měst spatřoval král hlavní původce odboje v Jednotě bratrské; proto r. 1548 dal zavřít sbory její a vypověděl Bratry ze země. Mandát ten byl z velké části vskutku proveden. Několik pánů bylo zbaveno statků, dva rytíři a dva měšťané trestáni smrtí. Sněm z r. 1547 také stanovil, že nikdo nesmí svolávaní shromáždění stavovských (ani v krajích) bez svolení krále, a uznal dědický nárok Anny, choti královny, na korunu českou. R. 1549 byl syn Ferdinandův Maximilián za krále »přijat«; podobně pozdější tři králové byli před svým korunováním od sněmu »přijati«. To znamená, že Čechové uznávali dědický

Potrestání Čechů.

Pokutování měst král.

Soud apelační.

Mandát proti Jednotě.

Dědické právo dynastie.

»Přijímání« králů.

nárok dynastie k trůnu, ale zároveň že nový král nemohl ujmouti se vlády bez formálního svolení stavů a přísahy korunovační.

3. Počátky protireformace.

Maxmilián
(1564—1576).

Ferdinand zemřel r. 1564, zůstaviv tři syny. Nejstarší **Maxmilián** (1564 až 1576) nastoupil vládu v říši, v koruně české a zbytku Uher; ze zemí rakouských mu připadly jen obojí Rakousy. Mladší bratr jeho, **Karel**, obdržel z e m ě v n i t r o r a k o u s k é (Štýrsko, Korutany, Kraňsko s Gorici, Istrií a Terstem) se sídlem v Štýrském Hradci, nejmladší, **Ferdinand**, Tyroly a země venkovské. Ferdinand neměl legitimních potomků. Maxmilián měl šest synů, z nichž nejstarší sluli **Rudolf**, **Arnošt**, **Matyáš** a **Maxmilián**. Roku 1576 ujal se **Rudolf II.** (1576—1612) vlády v zemích otcových. Žádný ze synů Maxmiliánových nezanechal potomka; dědicem Rudolfových zemí a s nimi císařství stal se bratr jeho **Matyáš** (1612—1619).

Rudolf II.
(1576—1612).

Matyáš
(1612—1619).

Vzrůst protiv
náboženských.

Poměry náboženské vůbec. Vojna s nepřítelem všeho křesťanstva, Turekem, jež byla z předních starostí doby, plnila jen z části veřejný zájem zemí našich; ostatek jeho soustředil se na zápas křesťanů mezi sebou. Boj náboženských stran vedl se s rostoucí vášnivostí, až dovedl vlasti naše k hrozné tragedii. V Čechách nepochybně by se byla země, náboženskými válkami unavená, spokojila poměry, jak se vytvářily za doby Vladislavovy, kdyby německá r e f o r m a c e nebyla vznítla znovu otázky dogmatické a nestvořila situaci, v níž Čechové po druhé octlí se v popředí zápasu evropského.

Vliv luterství
naň.

Pokroky
luterství mezi
Němci.

Luterství
a kalvinství
na Slovensku.

Pokroky luterství. Čechové viděli nikoli bez zadostiučinění, že po stu letech přiznali se Němci většinou k stanovisku, pro něž byli od dob Husových Čechy kaceřovali. U č e n í L u t h e r o v o se rychle šířilo po zemích německých: přijali je záhy velkou většinou i Němci českých zemí i německé ostrovy na Slovensku; odtud se luteranismus šířil mezi S l o v á k y, kdežto sedmilradští M a ě a ř i přijímali (podobně jako část Poláků) raději k a l v i n i s m u s, který zván byl v Uhrách brzo »vírou maďarskou« na rozdíl od německého luteranismu.

Luterství
v Čechách.

Novoutrakvisté.

Vítězství luterství v českých zemích. I v Č e c h á c h německý původ nového učení s počátku vadil šíření jeho; proto asi Praha luterskému záchvatu z let 1524—25 učinila násilný konec (srov. str. 60). Ale mezi českými utrakvisty přibývalo těch, kteří viděli v luterství doplněné učení Husovo; strana radikálnější, které kompaktata a praxe dosavadní nestačovaly, našla v něm posílení svého stanoviska. Tak osvojovali si čeští husité novou nauku cele nebo z části, nepřiznávající se však vesměs na venek otevřeně k luterství (jehož zákony zemské nedovolovaly), nýbrž jmenující se dále »pod obojí« (někteří zovou Čechy takto zluterštěné n o v o u t r a k v i s t y). Vskutku spravovali se více nebo méně otevřeně a vědomě naukou luterskou a kněžskými, nehlá-

síci se k poslušnosti konsistoře dolejší. V druhé polovici 16. století náležel k nim největší díl národa (asi dvě třetiny), počítajíc v to i luterány německé národnosti, jichž rostoucím poněmčováním země v té době přibýlo. Staroutraktů (Husitů), které postup protestantů zatlačoval čím dál tím více do šiku katolického, zbylo málo. Mezi šlechtou bylo jich jen asi 3 procenta; v městech královských, zejména v Praze, více. Podobně vyvinuly se věci na Moravě.

Husitů
starověci.

Mnohem slabší počtem než luteráni (kol 5—10% obyv.), ale rostoucí významem, byla **Jednota bratrská**. Jednota 15. stol. byla skrývajíc se společnost malých lidí z měst a vsí, krotkých a tichých, učících, že třeba raději křivdu trpěti než se souditi, a vůbec založená na příkazu lásky a záslužnosti utrpení. Jednota 16. století byla již vlivná strana náboženská, k níž hlásili se veřejně také páni a rytíři a dosti drobného měšťanstva. V době krále Jiřího (jenž ji chtěl vyhubiti) se počala organisovati jako církev samostatná; od konce 15. stol. opustila učení **Chelčického** a dovolila členům svým zastávati úřady, čímž šlechtě a zámožnějšímu měšťanstvu bylo umožněno k ní přistupovati. Ale nad mravným životem příslušníků svých bděla se zvláštní přísností a služby úřední a vojenské a některá zaměstnání, na příklad kupectví a malířství, pokládala za nebezpečná spasení. Střediskem organisace její byla nejdřív Litomyšl, od 1. poloviny 16. st. pak **Mladá Boleslav**, kde jí ochráncem byla gruntovní vrchnost pánů z **Krajků**. Její osvětový zřetel dbal stejně o dobré zařízení škol i o činnost literárněvýchovnou, ba i vědeckou; v té příčině vynikli v ní v 16. století mnozí mužové, zejména **Jan Blahoslav**. Ve věrouce Jednota nebyla nikdy ustálena, protože vždy hlavní důraz kladla na praxi křesťanskou; v 1. polovině 16. stol. sbližovala se s luterstvím, v druhé s kalvínstvím, jež mělo také stoupence v zemi. Opětovné mandáty královské proti ní nezabránily vzrůstu jejímu; jen r. 1548, za poměrů mimořádných, donutily část její k exilu do Moravy, Prus a Polska. Na Moravě, kde byla úplná svoboda náboženská, rozvíjela se Jednota bez překážek.

Jednota
bratrská.

Rozdíl
mezi Jednotou
15. a 16. stol.

Opuštění
Chelčického.

Mravní a
kulturní snažení
Jednoty.

Důraz na praxi
křesťanskou.

Pronásledování
Jednoty

Čeští katolíci (asi 12—15% obyv.) sídlili zejména na jihu českém; vůdci jejich byli stále páni z Rožmberka a páni z Hradce, blízcí dvoru královu. Na Moravě vedle Bratří bylo usazeno i něco německých novokřtěnců, oněm podobných; strana katolická byla tu silnější, zejména pro vliv bohatých biskupů olomouckých. Ale ani tu, ani v Čechách, ani v Rakousích nejevil katolicismus v 1. pol. 16. stol. nijaké bojovnosti.

Katolíci.

Poměry
na Moravě.

Vznik protireformace. Hlavním důvodem této zdržlivosti byla naděje, že podaří se přece snad koncilu církevnímu smířiti luteranismus s katolicismem. K tomuto smířlivému stanovisku hlásil se zejména císař **Ferdinand** (císařem byl od r. 1556, kdy vzdal se hodnosti té **Karel V.**), usiluje horlivě, aby koncil **tridentský** (zasedal 1545—1552; pak znovu 1562—63) provedl reformu církve a vyšel jinověrcům v některých směrech (přijímání pod obojí, manžel-

Naděje v smír
náboženský.

Zmar jejich
koncil
tridentským.

Povolení
kalicha.

ství kněžské) vstříc. Snaze té vyhověl papež potud, že povolil kalich Čechům, Uhrům a Německu (r. 1564); konal však právě v opak nadějí císařových formuloval dogmata víry katolické v sporných otázkách tak určitě a nepochybně, že jakákoli shoda mezi vyznáními byla napříště nemožná. Koncil, na němž rozhodovali Vlaši a Španělé, nemínil kacířům ustupovati, nýbrž naopak vyzbrojiti církve k úspěšnému boji s nimi. Tomu účelu především sloužil nový

Rád jezuitský.

Jesuité v našich
zemích.

řád jezuitský, založený Španělem Ignácem z Loyoly (1540), mohutná to bojovná organisace, jež školou, kázáním a tiskem podmaňovala si mysl a získávala hlavně mocné tohoto světa pro ideály katolické a pro zápas s kacíři. Tomuto způsobu boje Ferdinand I. neodepřel podpory: r. 1551 přišli první jesuité, vesměs Románi, do Vídně a zřídili tu gymnasium, r. 1556 založili kolej v Praze, potom v Olomouci a v Trnavě na Slovensku (Slovensko patřilo k české provincii řádové); kromě jmenovaných vznikaly péčí královou i katolického panstva koleje další. Posléze dal se Ferdinand pro obrození katolicismu v zemích českých získati ještě dokonaleji: r. 1561 postaral se, že v Praze dosazen byl opět arcibiskup katolický (Antonín Prus z Mohelnice) a r. 1562 osobil si právo osazovati konsistoř dlejší (pod obojí), již dosud vládli stavové pod obojí spolu s universitou.

Obnovení
arcibiskupství.

Kurie a
protireformace.

Praxe protireformační. Myšlenka protireformace docházela (ale teprv od počátku let šedesátých) nejhorlivější podpory u kurie. Nunciové papežští u knížecích dvorů stali se hlavními hlasateli jejími. Rozhodnost, s jakou se postupovalo, projevuje na př. zásada, vštěpovaná knížatům, že lépe je ztratiti země a lidi než učiniti ústupky jinověrcům, a že ústupky takové bez svolení kurie nemají platnosti. V praxi vycházela myšlenka protireformační od zásady smluvené r. 1555 v Augšpurku mezi říšskými stavy obou vyznání, že totiž vrchnost světská má právo donucovati poddané k své víře (ius reformandi; cuius regio, eius religio); kdo se nechce srovnati ve víře se svým zeměpánem, může se ze země vystěhovati. Tato osudná zásada, tolik nepodobná myšlence snášelivosti náboženské, kterážto na př. záhy zvítězila v Čechách husitských, byla hlavní příčinou všech běd potomních.

Náboženský mír
augšpurský
(1555).

Jus reformandi.

Maxmilián II.
a luteráni.

Náboženské koncesse Maxmiliánovy. První rozmach protireformace byl náhle zastaven smrtí Ferdinanda I. Nástupce jeho Maxmilián II. (jako král český I.) nebyl věřícím katolíkem; v nitru svém klonil se k luterství, a jen ohledy na španělskou linii habsburskou (potomky Karla V.) zdržovaly jej od rozhodnějších důkazů toho. V Čechách, kde kompaktní již většině nedostačovala, usilovali luteráni (novotrakvisté) od r. 1571, aby král jim povolil svobody náboženské podle vyznání augšpurského; také Čeští bratři, jinž král přál, doufali, že dostane se jim svobody. Maxmilián však, na něhož co nejusilovněji působili vyslanec španělský i papežský, za české katolíky pán z Rožmberka, za starohusity pan Jan z Valdštejna, žádostem dosti učiniti se zdráhal. Když pak na sněmu z r. 1575 shodli se luteráni s Českými bratry na společné, t. zv. české konfessi, v níž bylo sloučeno smírné

Čechové
pro luterství.

Česká konfesse.

luterství s některými zásadami bratrskými a husitskými, a žádali, aby ji král potvrdil, odmítl znovu. Dal jen čestné slovo, že stavům v náboženství překážek činiti nebude, a dovolil jim voliti si defensory k obraně náboženství. Podobný slib učinil i syn Maxmiliánův Rudolf, jenž toho roku byl přijat za krále.

Protireformace v zemích rakouských. Přes to, že koncessemi Maxmiliánovými byl i v habsburských zemích rakouských program protireformační velmi znesnadněn, počal se tam po smrti jeho prováděti, a to podle plánu smluvného v Mnichově, kde Wittelsbachové stali se zvlášť bojovnými katolíky. V zemích nitrorakouských počal již Karel, bratr Maxmiliánův († 1590) potlačovati luterány; když pak mladý syn jeho Ferdinand ujal se (r. 1596) vlády, pokládal vyplnění kacířstva za příkaz svědomí. Vyplnil je také brzo, a to namnoze bezohledným násilím; protestanty směli zůstat jen šlechtici, ale nesměli míti kazatelů, bohoslužeb ani škol zvláštních.

Wittelsbachové
a
protireformace.

Ferdinand
Styrský.

Protireformace v zemích českých. V zemích českých Rudolf dosavadních poměrů málo se dotýkal, roku 1602 však obnovil mandát proti Bratřím. Ale i v Čechách plnila se šlechta katolická duchem nesnášenlivého programu protireformačního. Její čelné rody sic vymřely (páni z Hradce a z Pernštejna) nebo přidaly se k Jednotě (Petr Vok z Rožmberka), rozmnožovali ji však horliví konvertité protestantští (na př. Vilém Slavata a bohatý šlechtic moravský Karel z Lichtenštejna). Sňatky některých katolických magnátů českých se Španělkami, styk jejich s prostředím dvorským a kulturou vlašsko-španělskou, jež pyšnila se svou převahou nad zaalpskými kacířskými národy, konečně i povzbuzování nunciův a jezuitů posilovalo neobyčejně bojovnost katolické menšiny. Některé vrchnosti katolické počaly nutiti své poddané ke katolicismu; brzo rostoucí nenávisť rozšiřovala víc a více propast mezi různověrci téhož národa. Na Moravě biskupové olomoučtí Stan. Pavlovský († 1598) a nástupce jeho, kardinál Frant. Ditrichštejn, oba vychovaní v Římě, počali organisovati katolíky; přední zemské úřady osazeny byly katolíky, a vůdci moravských nekatolíků, Českému bratru K. st. z Žerotína, rozličně znemožňována činnost veřejná.

Vliv
protireformace
na české
katolíky.

Bojovnost
katolíků.

Protireformace
na Moravě.

K. st.
z Žerotína.

Stav věci v Uhrách. V Uhrách ani po míru z r. 1562 boje nepřestaly, ale nezměnily mnoho na stavu dosavadním. Jan Zikmund Zápolský, který v nich stál po boku Turkům, ale potom dal se v jednání o dohodu s císařem, zemřel mlád (1571). Moc jeho v Sedmihradech a komitátech zatisských zdědil, volbou stavů i jmenováním od sultána, Štěpán Báthory (od 1576 polský král), jenž slíbil císaři tajně poslušnost. V nové válce s Turky, která vypukla r. 1593, postavil se mladý Zikmund Báthory zjevně na stranu císařovu. Válka konečně obracela se ve prospěch císařův; r. 1602 dobyto Pešti a téhož roku Báthory vydal konečně Sedmihradsko císaři, spojkuje se za to libochovickým panstvím v Čechách.

Poměr knížat
sibijských
k císaři.

Úspěch císařův.

Protireformace na Slovensku. Povstání Bočkajovo. Bethlen. Císař Rudolf II. umínil si užiti vítězství v Uhrách k zesílení moci panovnické a k utvrzení katolicismu: r. 1604 prohlásil z moci královské víru katolickou za jediné dovolené vyznání v zemi. Ale způsob, jakým císařští vojevůdci a komisaři úmysl ten v skutek uváděli (pokus jenerála Belgiojoso o násilnou protireformaci

Protireformace
v Uhrách.

Povstání
Bočkaiovo.

v Košicích a Levoči 1604), měl za následek, že kalvínský šlechtic sedmihradský Štěpán Bočkaj, opíraje se o kalvínskou šlechtu maďarskou a luteránská německá města na Slovensku (Trnava a Bratislava byla města většinou katolická) a patrně i o drobnou šlechtu slovenskou, vznítit (r. 1604) povstání, zapudil císařské až k Bratislavě a, podporován vojensky zase od Turků (kteří novými výboji své ztráty minulé víc než vyrovnali), zajíždě

Mír vídeňský
(1606).

pleně až do Moravy. Košice staly se takřka středem jeho postavení v sev. vých. Uhrách. Arciknížeti Matyášovi, jenž zastupoval císaře Rudolfa, nezbylo než umluviti mír ve Vídni (1606), v němž Bočkaj obdržel asi to, co kdysi náleželo Zápolskému (tedy i Sedmihrady); Uhrům nad to povoleno v jejich žádostech politických a náboženských. Hlavní bylo, že uherské šlechtě (nikoliv ještě poddaným jejím) a zeměpanským městům byla zaručena náboženská svoboda, čímž protireformace v Uhrách byla prozatím znemožněna. Po míru vídeňském smluvil Matyáš (1606) i mír s Turky (v Žitvato-

Mír v Žitvato-
roku (1606).

roku). Podle něho poplatek dosavadní měl přestati (za náhradu 200.000 dukátů); v moci turecké zůstaly důležité pevnosti Jager a Kaniža, v moci císařské díl stolice novohradské, kde Turci byli vnikli hluboko do středu Slovenska. Bočkaj sice zemřel ještě roku 1606, ale postavení jeho v zemi zaujal nedlouho potom (1613) s pomocí Turků Gabriel Bethlen, rovněž kalvinista. I Be-

Rozsah panství
tureckého.

Gabriel Bethlen.

Zápas Rudolfa s Matyášem. Nezdar protireformace na Slovensku způsobil nepřímo pohromu její i v zemích českých na západě. U Rudolfa II., jenž byl od počátku povaha plachá a samotářská, počaly se objevovati známky duševní choroby. Rudolf byl kníže značně vzdělaný. Měl mnoho zájmu zejména pro vědy přírodní (také ovšem pro tajemství astrologická a alchymická) a pro umění výtvarné; hrad pražský, jež zvolil si za trvalé sídlo, naplnil sbírkami uměleckými a dvůr svůj umělci všeho druhu; i slavní astronomové tehdejší Tycho de Brahe a Kepler byli členy dvora jeho, v němž živel románský mísil se s německým a českým. Znenáhla vyvíjela se však u něho chorobná zádumčivost, jež schopnost rozhodnouti v důležitých záležitostech cele podlomila, ale nestrpěla, aby kdokoli jiný zasahoval do skutečných nebo i domnělých práv císařových. Rudolf počal nedůvěřovati zejména bratru Matyášovi a rádcí jeho biskupu Khleslovi; proto také se zdráhal ratifikovati smlouvy mírové, jež Matyáš jeho jménem učinil s Uhry a Turky r. 1606. Arciknížata habsburská uznala proto již v dubnu 1606 Matyáše za hlavu rodiny. Počátkem roku 1608 smluvil Matyáš se stavy uherskými a obojích Rakous spolek na obranu mírů roku 1606 sjednaných a jal se sbíratí vojsko. V dubnu roku 1608 vypověděli vládě poslušnost stavové moravští, vedení Karlem z Lichtejtejna a Karlem z Žerotína, a přidali se k Matyášovi. Matyáš vtrhl do Čech, doufaje, že i Čechové postaví se po bok jeho.

Povaha,
choroba
a umělecké
záliby
Rudolfa II.

Rudolf
a Matyáš.

Odboj Matyášův
proti Rudolfovi
(1608).

Morava
s Matyášem.

Čechové
na straně
Rudolfové.

Ale sněm český, jenž po mnohých letech po prvé spatřil císaře osobně, žádajícího pomoci, byl jednak jat slitováním k skleslému, ode všech opuštěnému

starci, jednak doufal, že Rudolf v tísní své splní staré požadavky země. Rudolf vskutku vyhověl některým žádostem povahy politické, ale žádosti náboženské odložil na sněm příští. S tím se Čechevė spokojili a slıbili Rudolfovi podporu. V míru libeňském (v červnu 1608) zachráněno bylo Rudolfovi panství v Čechách, Lužici a Slezsku, ale Uhry, Morava a obojí Rakousy byly postoupeny Matyášovi, jenž uznán byl za příštího krále českého.

Mír libeňský
(1608).

Majestát a Porovnání. Když však na příštím sněmu poč. r. 1609 Rudolf zdráhal se požadavkům stavů dostiučiníti, užili stavové, vedeni jsouce vynikajícím Českým bratrem Václavem Budovcem z Budova, po marném smírném jednání hrozeb. Zvolili si vládu direktorů a sbírali vojsko. Pod tím nátlakem Rudolf povolil, ačkoliv zástupci Španělska i kurie i vůdce českých katolíků, nejvyšší kancléř Zdeněk z Lobkovic, odporovali náruživě. Dne 9. července 1609 podepsal zákon vypracovaný stavy, t. zv. majestát, jenž dovoloval stavům i poddaným jejich svobodně vyznávatı českou konfessi z r. 1575, dával stavům právo osazovati konsistoř, která správu i svěcení kněží evangelické církve české měla převzítı, vydal jim správu university a dovolil voliti stavovské defensory, kteří konsistoři stáli po boku. Defensorům dal sněm právo svolávatı poradné sjezdy evangelíků i vybíratı daně. Významné ustanovení majestátu, že vrchnost gruntovní nemá práva poddaných svých jakýmkoliv způsobem od náboženství jejich odtiskovati, zamezovalo v Čechách jus reformandi, v říši obvyklé, a dotvrzovalo liberální a smírlivý duch nového zákona. Zbytky staročeských husitů, pokud se k nové české konfessi nepřihlásily, zbaveny jsouce staré své konsistoře, přihlásily se k poslušenství arcibiskupa. Zároveň s majestátem usnesli se stavové obou vyznání na t. zv. Porovnání, zákonu to bohužel nejasně stilisovaném, jenž připouštěl výklad, že proti znění majestátu může král a vrchnosti katolické na farnosti své, k české konfessi se hlásící, dosazovati kněží staroutravistické, svěcené od arcibiskupa, čímž rozličnému obcházení majestátu byla cesta otevřena. Porovnání stanovilo výslovně, že na statcích královských mohou nekatolíci stavěti si kostely, ale nepovědělo určitě, že týká se to i statků církevních, jež bývaly pokládány také za příslušenství královské komory (výše str. 42). Podobný majestát vydal Rudolf i stavům slezským na víru luterskou.

V. Budovec
z Budova.

Význam
majestátu
(1609).

Význam
majestátu.

Osud
husitských
starověrců.

Porovnání mezi
stavy pod oběma
a katolíky.

Majestát
slezský.

Konec Rudolfa II. Rudolf byl odhodlán za pokoření své z r. 1608 se pomstítı. Pojal plán zmařiti naděje Matyášovy na trůn český a německý, a to pomocí mladistvého biskupa pasovského Leopolda (bratra Ferdinanda Štyrského). Pomýšlelo se na to, aby Leopold opanoval Čechy, dal se tu zvoliti králem a potom císařem římským; chtělo se snad i násilnému zrušení majestátu. Leopold sbíral vojsko od počátku roku 1610; počátkem roku 1611 vpadl vůdce jeho Ramée do Čech a zmocnil se vskutku Malé strany i Hradčan. Stavové čeští rychle zbrojili a volali Matyáše na pomoc. Rudolf II. poznal brzo, že plán jeho ztroskotat; Ramée i Leopold opustili v březnu zemi, do níž vtrhl

Plán
na zvrácení
úmluv
z r. 1608—1609.

Vpád
Pasovských
(1611.)

Sesazení
Rudolfa II.

Matyáš
(1611—1619).

Matyáš. Rudolf musil vzdáti se Čech, Lužice i Slezska; králem byl korunován Matyáš. Chorobný císař pomýšlel ještě na pomstu, počal jednati s protestantskou unií, až v lednu 1612 vysvobodila jej smrt z utrpení jeho. Císařem byl zvolen Matyáš.

4. Vnitřní poměry v době renaissanční a protireformační (v období předbělohorském).

Rozmach
panské výroby
agrární.

Pokles důchodů
z poddaných.

Následky jeho.

Hmotné zisky
sedláků.

Zhoršení
právního
postavení jejich.

Úpadek
obchodu a měst.

Těžení kovů.

Na poměry hospodářské a společenské v této době mělo rozhodný vliv, že šlechta oddala se činnosti hospodářské. Počala rozmnožovati dvory, stavěti rybníky, ovčiny a pivovary; chtěla vydělávati a bohatnouti, někde i průmyslem (doly, železářství) nebo velkoobchodem. Příčina tkvěla jednak v duchu doby, hledícím si víc zisku hmotného i požitku tělesného. Šlechtic netoužil již po slávě rytířské; platil raději berni, než by osobně táhl do boje. Hlavní však bylo, že renta z poddanských statků, z níž gruntovní pán namnoze dříve žil, pro stálé a stálé klesání kupní hodnoty peněz nyní nestačovala. Měla-li kopa grošů čes. za Karla IV. hodnotu asi 140—150 K, měla kol r. 1500 již jen 60—70 K, kol r. 1600 asi 30 K (předváleč.). Ztrátu tak značnou mohl šlechtic uhraditi jen zdokonalením hospodářství, tím spíše, že jak klesala cena peněz, tak rostla cena obilí a dobytka. Majitelům panství dobře zřízených dařilo se lépe, ano výtěžky lákaly je rozšiřovati statky a zaokrouhlovati je; hlavní obětí velkostatku staly se tak drobné statky vládky a svobodnické, jež byly valem prodávány větším sousedům.

Poddaným sedlákům, jejichž nezměnitelná roční renta, odváděná pánu, v hodnotě své klesala, vedlo se lépe; vrchnosti také se namnoze vzdaly v 15.—16. st. nápadů z odúmrtí a pokut soudních. Ale na druhé straně vedlo se jim hůře, neboť pán potřeboval, čím větší byl počet jeho dvorů, tím více robot a snažil se dokonaleji ovládnouti své poddané. Pán omezoval volnou stěhovavost jejich, vyhrazoval si svolení k sňatku a k učení řemeslu, nebo podle vzoru severoněmeckého žádal od dorostlých dětí poddanských služby ve svých dvorech po určitou dobu. Snažil se vůbec zdržeti na panství co možná nejvíc osob poddanských, aby měl laciné síly pracovní. Celkem však vedlo se poddaným v 16. st. ještě dobře, a rostoucí výnos hospodářský, souvisící také s přibýváním obyvatelstva, byl i jim k dobru. Hospodářské mohutnění venkova přišlo vhod i městům, z nichž přední vládla velkostatky: ostatek velký obchodu a s ním hospodářský význam měst byl na rozdíl od stol. 13.—14. v úpadku. To souviselo s tím, že země naše čím dál tím víc odcizovaly se velkému obchodu mezinárodnímu, jež strhli na sebe Španělé, Portugalci, později pak Hollandané, Angličané a Francouzi. Také bohatství českých dolů stříbrných bylo již většinou vyčerpáno; v 16. st. však ještě hojně stříbra daly nové doly jáchymovské; německé Loketskó bohatlo v té době i těžením jiných kovů.

Poměry ústavní ustálily se na základech v 15. stol. položených. Stát koruny české skládal se jako dříve z pěti zemí korunních, z nichž ve dvou hlavních (Čechách a Moravě) měli rozhodnou převahu Čechové, ve třech (Slezsko, Lužice Dolní a Horní) Němci. Poměr zámožnosti a poněkud i moci jejich znázorňuje klíč berní, na němž se země r. 1541 (když šlo o daň na válku tureckou) smluvily: Čechy 48·4%, Slezsko přes 25%, Morava skoro 20%, obě Lužice přes 6%.

Stát
koruny české.

Poměr
zámožnosti
zemí jeho.

Každá země měla vlastní samostatnou ústavu stavovskou; spojení jejich podobalo se spolků států; vskutku byla mezi nimi silná jednotící pouta. K nim náležela nejen moc společného všem českého krále a král. rady jeho (většinou z Čechů složené), ale i instituce generálních sněmů koruny české (scházejících se dosti často pro sjednání pomoci proti Turkům), dále jednotné státní občanství (t. j. inkolát neboli právo obyvatelské v jedné zemi platilo i pro země ostatní; Slezan na př. nebyl v Čechách cizincem), konečně některé úřady česky říšské, vzniklé v době habsburské: česká komora (str. 70 výše) a apellační soud (str. 71 výše). I některé jiné úřady české (na př. nejv. kancléř) a některé soudy české měly kompetenci na celou korunu se vztahující. Také sněm český byl strážcem práv korunních a jednoty celku.

Jednota koruny
české, její
opory a záruky.

Stavovské zřízení trvalo, jak vyvinulo se před dobou habsburskou (str. na 61—62. výše). V poměrů stavů ke králi utvrdili Habsburkové pokleslou autoritu koruny; podivinství Rudolfa II. a boje jeho s Matyášem ji opět podvrátily.

Koruna
a stavové.

Celkem ustálil se **poměr moci královské a stavovské** tak, že král měl moc v zásadě samostatnou ve věcech zahraničních a vojenských, církevně-náboženských, lenních, horních, celních, mincovních, nad král. městy, židy, ve všech věcech finančních, pokud nešlo o peníze povolované stavy, ve věcech práva městského i lenního, namnoze i v zákonodárství průmyslovém a obchodním. S tím souviselo, že ti z nejv. úředníků zemských, jejichž kompetenci náležely obory vytčené, přijímali rozkazy své pouze od krále a že soudy královskými lze zvát soudy komorní (předseda nejv. hoimistr), soud dvorský (manský; předseda nejv. sudí dvorský) a soud nad apellacemi. Hlavní právo stavovských sněmů záleželo v tom, že bez jejich svolení nemohl král vypsati berní ze statků svobodných a poddaných jejich; stavové měli dále samostatnou moc ve věcech práva zemského (srv. str. 40—41) a byli strážci práv a svobod zemských (t. j. privilegií od králů českých stavovské obci národní udělených). Jejich iniciativa zákonodárná byla neobmezená a vztahovala se nejen na obory, zásadně náležité moci královské. Zemskou hotovostí byli povinni jen k obraně země, nikoli do válek zahraničních. Zákony sněmem snesené nabývaly platnosti sankcí královou a vkladem do desk. — Právo odpírati berně stalo se hlavní zbraní stavů v dobývání nových privilegií. Když poč. 17. stol. spor náboženský založil nedůvěru mezi stavy a korunou, usilují stavové protestantští učiniti ze sněmu nástroj k přípravě odboje (postavení vlastního vojska stavovského, spolky se stavy jiných zemí koruny české a j.). K tomu cílila i vlastní organizace protestantské obce zemské s jejími defensorsy, zvl. sjezdy a zvláštními daněmi.

Na které obory
vztahovala se
moc královská

a na které
stavovská.

Revoluční
sklony stavů.

Sněmy nescházely se pravidelně. Ale přece v kratších lhůtách než v době minulé; někdy trvaly celé měsíce. Právo účasti v nich měl každý dospělý člen stavu panského (v Čechách poč. 17. st. přes 200 osob), stavu rytířského (přes 1100 osob), držel-li svobodný statek; kromě toho svobodná města (v Čechách na 42, na Moravě 6), na Moravě i biskup a zástupci kapitol a klášterů. Vskutku přicházelo na sněm málo šlechticů (asi

Sněm
stavovské.

Složení jejich.

100—200 osob); rytířstvo často bylo zastoupeno pouze zvolenými delegáty z krajských sjezdů. Přední místo na sněmu zaujímali nejvyšší úředníci a soudci zemští, celkem přes 30 osob; o nemnoho více bylo stálých návštěvníků sněmů z ostatní šlechty; těchto asi 80 šlechticů, snad s několika Pražany, dělalo české dějiny.

Nejvyšší
úředníci zemští.

Král.
místodržící.

Soudcové
zemští.

Správa krajská.

Správa
vrchnostenská.

Kraje se zvl.
postavením.

Výčet nejvyš.
úředníků zem.

Morava.

Postavení
měšťanů
na sněmech
a ve vládě.

Ústavní
a správní
organizace
Slezska.

Správa země byla v rukou **nejvyšších úředníků**, králem na doživotí (s radou stavů) jmenovaných a ze stavů samých, většinou z katolického panstva, vybraných. Přisahou zavázáni byli králi i zemi (stavům). V době nepřítomnosti královy v zemi sluli **král. místodržícími**. V 16. st. bylo jich celkem 11. Od přesídlení Matyášova do Vídně stáli král. místodržící v čele země až do r. 1749. K zvlášť důležitým úkolům soudním nebo politickým sestupovali se nejv. úředníci v jeden sbor spolu se soudci zemskými, t. j. přísedícími zemského soudu (počtem 20), někdy i s chéfy jiných úřadů; takový sbor tvořil také velkou českou radu královskou. Nejv. úředníkům byli podřízeni **krajští hejtmani** (pán a rytíř v každém kraji), kdežto nejnižší instancí správy politické, soudní i berní byly jako dříve **vrchnostenské úřady** jednotlivých panství, event. svobodná města. V Čechách bylo takových jednotek správních přes 1300, na Moravě na 600. Při tom nebylo rozdílu mezi rytířským statkem o jedné vesnici s dvorem nebo mezi panstvím, pokrývajícím několik čtverečních mil. Na větších panstvích zachovali si sedláci jistou samosprávu soudní i civilní v soudech rychetních. — V **Chébsku**, **Loketskú** a **Kladsku** platily zákony zemské jen tehdy, přistoupily-li k nim sněmíky těchto krajů.

Nejvyšší úředníci byli: nejv. purkrabí pražský (prvý ministr krále čes.), nejv. hofmistr (v čele soudu komor.), nejv. maršálek, nejv. komorník, nejv. sudí zemský (oba tito byli předními funkcionáři soudu zemského), nejv. kancléř (pravidlem při dvoře králově; důležitý pro celou korunu), nejv. písař (feditel desk zem.), podkomoří (chéf měst král.), purkrabí karlístejnský první (strážce koruny a privilegií čes.) a druhý, purkrabí kraje hradeckého. Jen dva poslední a podkomoří byli z vladyk; ostatní z pánů. **Moravě** stál v čele hejtman markrabství mor. a s ním pět nejv. úředníků.

Města královská uhájila svého postavení jako třetí stav zemský. Na Moravě dělila se v něm o místo s preláty; zde bylo jen 6 měst svobodných, většinou německých. Mezi nejv. úředníky a soudci zemskými, tedy členy vlády, ovšem nebylo, podobně jako v Čechách, měšťana žádného. Rozličná městská práva v Čechách byla za Rudolfa II. sjednocena v Právech Koldínových, jež po stu letech stala se závaznými i pro města moravská.

Slezsko skládalo se asi z 20 lenních knížectví. Většina jejich měla svá knížata, menšina stála bezprostředně pod králem českým; ve všech knížectvích byla vlastní stavovská zřízení a stavovské sněmíky. K organizaci zemi těchto v jednotné státní území slezské položil základy Matyáš Korvín. V době jeho počíná se knížecí sněm slezský (Fürstentag), jenž skládal se ze tří kurií: z kurie kníza a dvou kurií, složených ze stavů knížectví bezprostředních. Sněmu předsedal **vrchní hejtman zemský**, jmenovaný králem (byl jím obyčejně biskup vratislavský jakožto kníže nisský). Ten stál také v čele **král. vrchního úřadu**, představeného celé zemi. Podobně jako sněm složeno bylo **vrchní právo slezské** (Fürstenamt), jehož význam však v době

pobělohorské velmi poklesl. Za doby habsburské byly svobody knížat a stavů omezo-
vány a závislost země na ústředních úřadech koruny české a úřadech dvorských rostla.

V **příjmech panovnických** nabývaly větší důležitosti **berně**. V Čechách (v jiných zemích byly poměry podobné) vybírány byly v 14.—15. st. jen občas; pravidlem žádal se díl poddanského úroku placeného vrchnostem. V době habsburské je berně skoro každoroční. Od r. 1517 do 1566 vybírána byla podle odhadu jmění, a to panského i poddanského; r. 1529 přiznali všichni Čechové jmění na 10 mil. kop č. (asi 500 mil. K); v tom byla $\frac{1}{3}$ jmění podanského. Daň byla vysoká, neboť obnášela kol 1% z odhadní summy ročně; platili ji jak páni, tak poddaní. V 2. pol. 16. st. zavedena místo toho daň domovní (ale jen z poddaných), konečně daň z »usedlostí« (na Moravě říkalo se jim »lány«, v Uhrách »porty«), t. j. statků o 40—120 korcích (chalupa o 20 korcích byla na př. čtvrt »usedlostí«). To trvalo v Čechách až do r. 1792; v jiných zemích do 1. pol. 19. stol. V době předbělohorské byla daň poddaného, pro nízký odhad majetku jeho, celkem neveliká; nemenší ne-li větší měrou jí byly stíženy vrchnosti. To neplatí však o Slovensku, neboť šlechta uherská neplatila daní žádných, svalujíc všechna břemena na poddaného.

Vývoj bernictví českého v 14.—17. stol.

České jmění r. 1529.

Daň z usedlostí.

Jinak na Slovensku.

Vedle berní měl král důchody na statech nezavislé, především ze svých statků (jež byly v Čechách zvláště rozsáhlé), z měst král., dolů, mince, cel, obchodu soli, židů, později i z tabáku. Výnos všeho v době největších daní před Bílou Horou lze odhadovat v Čechách na 1—1½ mil. zl. rýn, v celé koruně tedy asi dvojnásob.

Soukromé příjmy králové.

Mincovní systémy. V době Ferdinanda I. počal vnikati do našich zemí z říše nový mincovní systém: zlatý rýnský. Měl 60 kr. a krejcar 6 penízů čili denárů. Rozuměl se tím však nikoliv peníz zlatý (dukát), nýbrž stříbrný. Tak i vlastníci jáchymovských dolů hr. Šlikové počali raziti takové stříbrné zlaté, jež sluly **tolary** (t. j. Joachims t a l e r Gulden) a jež brzy nabyly hodnoty větší než 60 krejcarů čili než normální »zlatý« rýnský, jenž se stal vskutku jen mincí početní (t. j. nebyl již nikde ražen). Tolar se počítal u nás v 2. pol. 16. st. za 70 kr., t. j. tolikéž, co kopa míšeňská. Lehká kopa míšeňská o 60 gr. míš. (dvě kopy míšeňské čili dva tolary rovnaly se jedné kopě čes.) se (podobně jako luterství) rozšířila mocně v 16. st. ze Sas do Čech a zatlačila kopy českou, na kterou se však stále počítalo (ač se groše české již nerazily); co sluje českým grošem, je vlastně tříkrejcar. Od poč. 17. st. ustálil se poměr jednoho zl. rýn. ke kopě míšeňské jako 6:7 (60 kr. ku 70 kr.); tolar se počítá za 90 kr. čili za 30 grošů českých. Kupní síla 1 zl. rýn. (60 kr.) byla r. 1526 asi 21—22 K předváleč.; v 2. pol. 17. st. asi 12 K, kopy míšeňské tedy 14 K.

Zlaté rýnské. Tolary.

Kopy míšeňské.

Vzájemný poměr jejich.

Uvolnění **poměru Čech k říši** římskoněmecké potrvalo i v době habsburské. Když **Maxmilián I.** rozdělil Německo v 10 krajů (desátým byly země rakouské), nebyla říše česká mezi kraje ty pojata; Ferdinand I. ji jednou označil přímo za stát od říše německé rozdílný. Kurfiřti říšští nezvali českého krále k svým poradám. Ale přátelství českoněmecké, založené vítězstvím luterství v zemi, způsobilo, že protestantští stavové čeští počali se dovolávat i naležitosti Čech k říši i říšských zákonů náboženských.

Odcizení mezi Čechy a říši.

Vliv luterství opačné působící.

V **Uhrách** byly ústava stavovská i poměr mocí mezi králem a stavy v základních myšlenkách podobné jako v Čechách, ale následkem rozdělení státu

Král a stavové
na Slovensku.

Výhodnější
situace Uhrů
v poměru
k Habsburkům.

Nejvyš. úředníci
zemští.

Velký význam
správy stolních.

Postup
německého
živlu v Čechách
a na Moravě.

Obranný
zákon jazykový
na Moravě
a v Čechách
(1609, 1615).

Obavy
a výstrahy
vlastenců.

Čeština
a luterství
na Slovensku.

mezi tři mocnosti (Turky, Sedmihrady, Habsburky) v 16. stol., nedošlo tu k tak bohatému vybudování správy jako v našich zemích; úspěch stavů uherských v boji za svobody ústavní a náboženské souvisel hlavně s výhodnou geografickou polohou Slovenska, kde šlechta mohla dovolati se podle potřeby pomoci knížete Sedmihradského nebo Turků. Ale také s tím, že v Uhrách všem stranám společná nechuť proti německému západu byla silnější než protivy náboženských stran v zemi. V části Uher, Habsburkům náležité, tedy především na Slovensku, zastupoval krále jako prve palatin s rozsáhlou mocí svou (srv. str. 64 výše); vedle něho byli nejvyššími úředníky země *iudex curiae* (soudce dvorský), *bán chorvatský* a *tavernicus* (asi náš podkomoří). Sněmy, jejichž rozpadnutí v tabuli magnátskou a vladyskou (srv. str. 62) bylo r. 1608 dokonáno, byly svolávány zřídka. Těžiště autonomní správy zemské bylo v *k o m i t á t e c h*, které nabyly v tom asi téhož významu, jako u nás korunní země, takže ústřední celozemská správa neměla valného rozsahu a významu.

Poměry národnostní. Styky přátelské, jež po vystoupení Lutherově vyvinuly se mezi Čechy a nekatolickými Němci, způsobily značný příliv zahraničních Němců do českých měst zejména na severu, i do Prahy, čímž se vlast naše více méně poněmčovala. Také mezi šlechtou nižší i vyšší přibývalo přistěhovááním z ciziny německých rodin, velkou většinou luterského vyznání. Ale i Habsburkové uváděli do země Němce, rozličně zaměstnané v službách dvorských, kromě nich zejména *V l a c h y*. Ještě nebezpečnější bylo, že poněmčovaly se i staré šlechtické rody české, pokud seděly v německém území a přijaly luterství. Poměrná výnosnost zemědělství a příznivý stav sedláků lákal mnoho Němců z pohraničních hor, aby zakupovali selské statky v českém podhoří; tím způsobem zvětšilo se jazykové území německé, zejména v Žatecku, Litoměřicku i Boleslavsku. V Praze ustavily se po r. 1609 německé luterské obce se svými kostely a školami. Vzrůstání živlu německého jeví se tak nebezpečným, že na *M o r a v ě* (1609) přijal sněm zákon, podle něhož děti přistěhovačů Němců mohly dědit nebo získati svobodné statky v zemi, jenom znaly-li česky. *J a z y k o v ý z á k o n č e s k ý* z r. 1615 přejal nejen toto ustanovení, ale doplnil je tak, že ve všech městech (i v městech poddanských) má se u soudů užívatí pouze češtiny. Ale radikální ustanovení to nebylo možno vskutku provésti, jak zřejmo i z výmluvné výstrahy, již před německým nebezpečím varoval český *B r a t r S t r á n s k ý* (r. 1619 »Okřik na nedbalého Čecha«). Starosti náboženské měly převahu nad národními a úpadek národního cítění ve valné části společnosti přispěl především k tomu, že vzájemná nenávist stran náboženských byla silnější než zřetel na prospěch vlasti.

Na *S l o v e n s k o* se Němci v té době netiskli jako do Čech; zde luterství, jež i část Slováků si získalo (zejména v poslovaněných obcích německých), staralo se o náboženské probuzení jejich českým jazykem; brzo s ním začali závoditi v tom i katolíci, zvláště od založení jezuitské university v *T r n a v ě*:

(1635). Z 16. a ještě víc ze 17. stol. je již na Slovensku hojně úřední i soukromé české (slovakismy rozličně dotčené) korespondence, a to i mezi šlechtou s maďarskými jmény. To týká se na př. rodiny Illesházy, Tököly nebo Thurzó; Thurzóvé stáli od pol. 16. st. v čele evangelické šlechty slovenské až do doby Bethlenovy; náležel jim také zámek o r a v s k ý. Na sněmu prešpurském z r. 1608 bylo stanoveno, že města musí i uherským N e n ě m c ů m, o přijetí do obce usilujícím, přiznati p r á v o s o u s e d s k é. Tím bylo usnadněno nemálo p o s l o v e n š t ě n í zejména menších měst; ovšem položeny základy i k maďarisaci některých z nich. Okolnost, že mnoho šlechty i d u c h o v e n s t v a maďarského uchýlilo se z Uher Turky obsazených na S l o v e n s k o a tu se usídlilo trvale, dodala živlu maďarskému na Slovensku nové síly.

Ceština
na Slovensku
na postupu.

Konec
výhradního
panství Němců
v městech.

Přliv Maďarů
na Slovensko.

N ě m c e zemí českých i na Slovensku luterství národně posílilo, davši jim na př. bibli v jazyce německém a založivši vědomí jednoty národní. Také maďarskou literaturu stvořila teprv reformace (doklady literárního života starší doby jsou neveliké); v roce 1590 dala Maďarům celou bibli v jejich jazyce; i tu počali katolíci v péči o knihy v jazyce lidovém protestanty napodobovati (arcibiskup P á z m á n y, hlavní a úspěšný bojovník protireformační v Uhrách, † 1637). Úředním jazykem v zemí byla stále latina a veřejný život byl ještě dalek, aby měl ráz převahou maďarský.

Zásluhy
reformace
o německou
a maďarskou
literaturu.

Praktický a požitkářský smysl celého období byl málo přízniv v ě d á m, krom snad věd přírodních. V době předbělohorské se sice knih vydávalo mnoho, zejména v Čechách, jež v tom daleko předstihly všechny země ostatní, ale překlady, kompilace a populární vzdělání obrácená k praktickým potřebám života měla v tom velkou převahu nad pracemi, v nichž by se jevila tvořivá činnost samostatného ducha. Ani živý zájem náboženský nevydal prací nadprůměrných; k výjimkám náleží bratrská redakce českého překladu bible (bible K r a l i c k á). Zato neobyčejně zasloužila se doba románská o u m ě n í. Doba r e n a i s s a n c n í dala zemím našim značný počet pěkných staveb zámkových, provedených vlašskými mistry; v té době také zaznívaly v chrámech českobratrských krásné písně kostelní.

Věda
a literatura
doby
předbělohorské.

Bible Kralická.

Půvab
renaissančního
umění.

5. České povstání.

Příčiny odboje českého. Čím větší úspěch evangeličtí stavové čeští spárovali v majestátu, tím větší bylo roztrpčení jejich, když pozorovali, že za Matyáše postupuje vláda nesnášlivěji než za Rudolfa, že velkou většinu úřadů zemských osazuje katolíky a že majestát obchází nebo i porušuje. Na statcích královských svěřil král dosazování farářů arcibiskupu pražskému L o h e l i o v i; na statcích církevních pak zavírala vrchnost poddaným nekato-
likům nově zbudované kostely. To stalo se zejména v malých německých městech H r o b e c h a B r o u m o v ě; měšťané broumovští, kteří se zapečetění

Nespokojenost
Čechů s nábož.
nesnášlivostí
vlády.

Spor o kostely
v Hrobech
a Broumově.

kostela vzepřeli, byli uvězněni. Vláda totiž vykládala Porovnání tak, že pod
 statky královskými nesluší rozuměti i statky církevní. Za nálady
 měřč podrážděné bylo by se jistě sněmu časem podařilo učiniti nejasnému
 stavu právnímu, způsobenému Porovnáním, konec cestou zákonnou a v duchu
 Majestátu. Ale náboženské strany byly proniknuty rostoucí nedůvěrou; evan-
 gelici se obávali, že protivníkům jde o to, aby je připravili o svobody jejich.
 K tomu přistoupilo, že události posledních let, a to jak vpád pasovský, jenž
 mohl ospravedlniti obavy nekatolíků, tak i okolnost, že Rudolf II. byl zbaven
 trůnu vlastním bratrem, spojeným s odbojnými stavy, podlomily cele autoritu
 koruny, do té doby přes všechny svobody stavovské velmi velikou. Matyáš
 sám (jenž sídlo své přeložil z Prahy do Vídně) nebyl panovníkem, jenž by ji
 dovedl povznést; jsa již stár, toužil po pokoji, nestaraje se o vládní záležitosti;
 za něho jednal a myslel důvěrník jeho Khlesl, tou dobou již kardinál, hor-
 livý stranník protireformace, ale nepřející krokům násilným. Úmyslům Khleslo-
 vým nedůvěřoval proto arcikníže Ferdinand Štyrský, příští dědic říší
 Matyášových, přijatý r. 1617 za krále českého a na jaře r. 1618 zvolený
 i v Uhrách. Zvolení krále, jehož protireformační horlivost byla známa, zvýšilo
 obavy českých evangelíků a posílilo bojovnost katolické menšiny, jejíž náčelníci
 byli namnoze předáky strany pod obojí nenáviděni osobně. Vše přispělo k tomu,
 že radikálové, chtějící zdolati protivníka úplně, nabyli v obou táborech vrchu.

Protivy náboženské přiosťřily se vůbec v říši německé v přípravu otevřené
 války; katolická liga, založená vévodou bavorským Maximiliánem (1609),
 i protestantská unie (od 1608) pod kalvínským kurfiřtem falckým Fridric-
 chem byly dokladem toho; důvěrné styky mezi knížaty unie a některými
 předáky českými navázány byly odedávna. Mezi vůdci stavů nabyli v poslední
 době váhy někteří páni německého původu, u nichž je pochybno, tlumočili-li
 pravé odhodlání země (Jindřich Matyáš hrabě z Thurnu, hr. Ondřej Šlik, Ko-
 lona z Felsu); účast německého živlu, domácího i zahraničního, v přípravě
 revoluce je vůbec veliká. Ale stejného smýšlení s nimi byl vlastní mluvčí
 a předák stavů pod obojí, neústupný pan Václav Budovec z Budova,
 a s ním jiní náčelníci Jednoty. Na jaře r. 1618, když král dal opětovně odmí-
 tavou odpověď ve sporu o kostely v Hrobech a Broumově, rozhodli se jmeno-
 vaní pánové sáhnouti k násilí. Nešlo jim již o to, aby vláda povolila stíž-
 ným přednášeným, nýbrž byli odhodláni dáti zemi nového krále. K tomu bylo
 zapotřebí, aby skutkem nenapravitelným stvořili situaci, která by i ostatní
 stavy strhla na dráhu odboje.

Počátek povstání. Dne 23. kv. 1618 odebralo se přes sto ozbrojených pánů
 a rytířů českých do české kanceláře na hrad pražský, aby ukojilo hněv svůj
 na dvou místodržících králových, kterým vina za chování vlády v poslea-
 ních sporech byla dávána především. Byli to Vilém Slavata z Chlumu
 a Jaroslav z Martinic. Oba byli svrženi s oken do hradebního příkopu;
 přes to neublížili si valně. Shromáždění stavové zvolili potom vládu 30 direk-

torů, vypsalí daně a sbírali vojsko, jehož vrchním velitelem stal se hr. z Thurnu. Předsedou direktorů zvolen pan Václav Vilém z Roupova. Jesuité byli ze země vypověděni a statky jejich skonfiskovány. Teprv potom začali stavové vyjednávati o pomoc zemí vedlejších. Prozatím se jí nadíti mohli toliko v německém Slezsku; česká Morava, k neštěstí Čechů, vlivem Českého bratra K. st. z Žerotína jakoukoliv pomoc odmítla, ale byla ochotna prostředkovati smírné vyrovnání. Chování Moravy zdrželo i pomoc obojích Rakous.

Organisace
povstání.

Chování zemí
vedlejších.

V okolí nemocného císaře byli mnozí, kteří radili k smíru, mezi nimi sám Khlesl. Ale strana rozhodná, k níž patřil v Čechách nejvyšší kancléř Zdeněk z Lobkovic, ve Vídni vyslanec španělský a stranníci krále Ferdinanda, chtěla válce, kterou je možno vše získati, krále ze jha stavovského osvoboditi a vydat mu v moc statky rebelů. Měla-li tato rada zvítězit, bylo nutno odstranit Khlesla. Ten byl v červenci vskutku zatčen a uvězněn v Tyrolích. Brzo potom vtrhl císařský velitel Dampierre a po něm Buquoy do Čech. Vedlo se mu však špatně, takže hledal konečně úkrytu v pevných Budějovicích. Oba tábory jednaly zatím o pomoc za hranicemi. Španělsko nabídlo císaři peníze i vojsko, také pomoc polská byla jista (král Zikmund Polský byl švákem Ferdinandovým). Čechům sliboval přispění Fridrich Falcký a unie, ale vskutku a brzo poskytl je katolický vévoda savojský Karel Emanuel, velký nepřítel Habsburků. Poslal Čechům několik tisíc mužů pod Mansfeldem. Mansfeld zmocnil se brzo katolické Plzně.

Vítězství
bojové strany
ve Vídni.

Počátek války.

První aliance
a pomoci.

Nastoupení Ferdinanda II. (1619—1637). Česká ofensiva. V březnu 1619 zemřel Matyáš; v srpnu potom byl císařem zvolen král Ferdinand. Ferdinand ohlásil Čechům, že je hotov potvrditi všechny svobody země; list jeho nebyl však vůbec přijat. Stavové, kteří dosud tajili své cíle konečné, byli nyní odhodláni vystoupiti otevřeně. Na jaře r. 1619 vtrhl Thurn do Moravy, jež jej vítala přátelsky a prohlásivši se přes odpor Žerotínův pro Čechy, zvolila také vládu 30 direktorů. Thurn táhl dále do Rakous, kde protestantští stavové obou zemí vypověděli králi poslušnost. V červnu přitřhl k Vídni, která teprve nedlouho před tím mohla se připravit k obraně; kyrysníci Saint-Hilaireovi přibyli do hradu právě v té chvíli, když stavové rakouští naléhali na krále, aby jim svobodu náboženskou písemně potvrdil. Thurn zklamav se v naději, že mu Vídeň otevře brány, vrátil se do Čech, kde Buquoy zatím nabýval v jižních Čechách víc a více půdy. Direktorům nedostávalo se energie a zvláště peněz, neboť vydržování žoldnéřských vojsk stálo nesmírné sumy a obětovnost mnohých ze stavů nebyla veliká. Pomoc měla přinésti volba nového krále.

Ferdinand II.
(1619—1637).

Tažení Thurnovo
do Moravy
a Rakous.

Návrat do Čech.

Nesnáze
direktorů.

Zvolení Fridricha Falckého. V červenci sešel se generální sněm koruny české, k němuž vyslali zástupce i evang. stavové obojích Rakous. Sněm, veden jsa především péčí o zajištění náboženské svobody, uzákonil zbroj-

- Konfederace českých zemí. nou konfederaci českých zemí korunních na věčné časy. Listina konfederací (jež měla sto článků) měnila zároveň dosavadní ústavu české říše, dávajíc značná práva zemím vedlejšími a obmezujíc nemírně moc královskou ve prospěch sněmů stavovských. Ustanoveno také, že král český jen volbou může dojít trůnu. Jednota koruny byla však novou ústavou (prvou, kterou si země daly samy) posílena. Dne 26. srpna 1619 zvolil sněm králem Fridricha Falckého, kalvína, kandidáta Jednoty bratrské. Ke konfederaci české přistoupili i evang. stavové obojí Rakous, později (1620) i sněm uherský, čímž snahy o užší svazek jednotlivých států habsburských po prvé uvedeny byly ve skutek, ovšem dohodou stavů, namířenou proti panovníkovi. Brzo spojil se s Čechy i Gabriel Bethlen, jenž v září roku 1619 pozdvihl se proti císaři a vtrhl do Rakous. Buquoy byl proto odvolán, aby bránil Vídni. Vojsko české, jež ustupujícího Buquoye pronásledovalo, spojilo se s Uhry v Rakousích, ale neosvědčilo v příznivé situaci dosti energie. Když okolnosti donutily Bethlena navrátit se do Uher, musil i Thurn ustoupiti do Čech.
- Němci a Maďaři pro Čechy. Podpora českého odboje skrze protestanty maďarské (s nimiž souhlasila německá města i slovenská drobná šlechta) je charakteristická podobně jako české přátelství s Němci pro převahu zřetele náboženského nad bývalou nechuť národní. Bethlen dobyt v září 1619 náhle Košic (tou dobou předního města císařova na Slovensku), svolal tam shromáždění šlechty a měst celého Slovenska, jež jej zvolilo za správce země. Potom zmocnil se skoro celé země (až na Komárno a Nitru), ba i Bratislavy a koruny tam chované. Návrat jeho z Rakous na Slovensko způsoben byl vystoupením starého jeho protivníka Drugeta z Homonné, jenž podporován Poláky, vpadl v listop. s kozáckým vojskem k Bardějovu a Košicím. Po zahnání jeho svolal Bethlen uherský sněm do Bratislavy, který (ovšem bez přítomnosti prelátů) snesl se na spolku s Čechy. Hned na to začal však Bethlen jednat o dohodu s císařem a byl jím uznán prozatím za správce Slovenska. Důležité je přece, že Slovensko šlo s povstálými Čechy proti Habsburkům; bylo jen vinou lživě kolísavé politiky Bethlenovy (jako později Rákóczyho), že spojenectví to neuplatnilo se důrazněji.
- Bethlenova akce.
- Spolek s Čechy.
- Slovensko s Čechy proti Habsburkům.
- Zklamáni českých nadějí na pomoc zahraničnou.
- Spojenci císařovi.
- Spojení válečných stran.** Mladý král Fridrich, jenž v list. 1619 ujal se vlády v říši české, neměl vlastností, jichž bylo v těžké době potřebí. Nenalezl také dostatečné opory v cizině; tchán jeho, král Jakub Anglický, neschvaluje, co se stalo, byl hotov jen k malé pomoci, a zdrželivost Anglie přivodila i neochotu států nizozemských. Následkem zvolení Fridrichova bylo, že odřekl pomoc vévoda savojský, a že postavil se proti Čechům i kurfiřt saský, rozhodný nepřítel kalvínských Wittelsbachů. Nakonec ani evangelická unie nepovolila Fridrichovi proti císaři ani vojáka ani krejcaru. Přičinila se o to i Francie, kde tenkrát měl vrch směr protireformační. Král byl odkázán tedy jen na prostředky vlastních zemí a na pomoc uherskou. Císaři Ferdinandovi naproti tomu podařilo se vedle peněz a vojsk španělských a papežských opatřiti si brannou pomoc všech hlavních sousedů zemí českých. Získal především vévodu Maxmiliána bavorského, slibiv, že mu udělí falckou hodnost kurfiřtskou a zastaví země rakouské za výdaje jeho. Ba získal i náčelníka německých luteránů, kurfiřta saského Jana Jiřího, jemuž slíbil

za pokoření Slezska zástavou obojí Lužici. Od krále polského dostal něco kozácké jízdy. Konečně pokusil se získati i Bethlena, jemuž sliboval celé Slovensko, dvě knížectví slezská a statky v Čechách, a zaručoval se, že svobodu náboženskou v Uhrách potvrdí měrou větší, než tomu chtěl český majetník, ba že bude souhlasit i s vypuzením jezuitů. Bethlen na vše přistoupil, ale konečně rozhodl se pro Fridricha.

Sliby činěné
Bethlenovi.

Porážka Čechů. Ze spojenců císařových daleko nejdůležitější byl Maxmilián Bavorský. Byl to kníže stejně opatrný jako energický, jenž moudrou správou a dobrým hospodářstvím povznesl zemi svou k značné moci. V jeho službách byl zkušený válečník Tilly. V červenci 1620 vtrhl s vojskem 30.000 mužů do Hor. Rakous, podrobil si zemi, potom spojil se v Dol. Rakousích s Buquoyem. Zanechav část vojska v zemi proti Uhrům, vtrhl 20. září do Čech. Vojsko české, vedené kn. z Anhaltu, o něco slabší, před ním ustupovalo a teprve dne 8. listopadu postavilo se mu na Bílé Hoře u Prahy k bitvě. V ní císařští obdrželi vítězství. Praha mohla se ještě brániti, ale král i vůdcové vojsk ztratili důvěru v demoralisované vojsko. Dne 9. listopadu prchl dvůr spolu s Anhaltem a Thurnem ze země do Slez; Praha a s ní Čechy podaly se Maxmiliánovi. Reversem z 13. listopadu osvědčilo 201 českých pánů a rytířů, mezi nimi Budovec a pán z Roupova, srdečnou lítost, že se pozdvihli proti pravému králi svému a přísahli mu věrnost.

Maxmilián Ba-
vorský (1597 až
1651).

Bitva na Bílé
Hoře (8. listop.
1620).

Kapitulace
Prahy a Čechů.

Význam Bílé Hory. Útek králův a kapitulace Čechů založily teprv význam vítězství bělohorského. Význam jeho je mnohonásobný; spojené státy českorakouské, o něž usilovali stavové zemí jejich, jež měly býti protestantskou velmocí, byly zničeny a katolická monarchie domu Rakouského byla pevně založena. Nejosudnější následky měla Bílá Hora v hlavních zemích státu českého, Čechách a Moravě, jež obzvláště stihl hněv trestajícího krále. V obou proměněna ústava, proměněno náboženství, ano v Čechách i sami stavové vystřídání většinou stavu novými, dosavadní majitelé dominií vlastníky novými. S tím náhlým přerváním dosavadního vývoje souviselo, že i kulturní život národní byl cele ochromen; hrůzy válek, útek jedněch a vyhnání jiných ze země způsobily pak brzo i hospodářskou zkázu země.

Dějinný význam
bělohorského
vítězství.

Zkáza starých
Čech.

Potrestání odboje. Správa dobyté země svěřena mimořádnému místodržícímu, Karlu z Lichtenštejna. V únoru 1621 zjímáni byli náčelníci odboje, pokud nebyli se spasili útekem, a postaveni byli před výjimečný soud. Všichni byli zbaveni statků, někteří uvězněni a na 27 (z nichž stavu panského byli tři: Šlik, Budovec a Harant z Polžic, rytířů 7 a ostatek měšťané) vykonán byl ortel smrti (21. června); hlavy 12 popravených vystaveny byly na staroměstské věži mostecké. Na Moravě, kde místodržícím královým byl kardinál Fr. Ditrichštejn, obdrželi odsouzenci z milosti život, ale byli pokutováni na statcích i vězením. V únoru 1622 daroval král čest i život všem, kteří ještě

Karel z Lichten-
štejna.

Popravy
z 21. června
1621.

Tresty
Moravanů.

Generální
pardon (1622).

Rozsah
konfiskací.

pokutováni nebyli a kteří jakkoli se provinili proti němu, ale s podmínkou, že každý vyzná své provinění a zároveň vyjeví své jmění. Provinění spatřováno bylo i v tom, odváděl-li kdo berní direktory nařízenou, nebo podal k nim supliku. Takovým způsobem rozšířeno bylo pokutování na velkou většinu vší šlechty české; odpuštění plného dostalo se jen katolíkům nebo těm, kteří se jimi stali, ostatní pokutováni ztrátou všech statků nebo proměněním jich v manství nebo ztrátou dílu statku. Ale i v tomto posledním případě byl konfiskován statek celý, potom úředně prodán (ovšem pod cenou) a teprv díl v pokutě neobsažený byl, nebo spíše měl býti vinníkům vyplacen; v hojných případech vskutku k tomu nedošlo.

Konfiskace tří
čtvrtin země.

Rozdávání a
prodej statků.

Albrecht z Vald-
štejna.

Znehodnocení
mince.

Takovým způsobem byla protestantská šlechta česká takřka najednou vyvlastněna; konfiskací propadly, nečítáme-li statků královských a církevních, přes tři čtvrtiny země; hodnota pokutou propadlého jmění (spolu se zabranými statky městskými a tresty měšťanů) byla asi přes půl miliardy korun; škody, způsobené loupící a pálicí soldateskou, byly také nad pomyslení veliké. Císař štedrou rukou dařil z kořisti své věrné (důvěrníku svému, knížeti z Eggenberka, daroval na příklad největší panství české, Krumlov, jež plochou rovnalo se malému kraji), ústavy a řady církevní, a uhrazoval nesmírné pohledávky vojenských velitelů. Ale velkou většinu statků skoupila přece šlechta česká, zvláště mnoho získal císařský plukovník Albrecht z Valdštejna. Tento neobyčejný převrat v poměrech majetkových nedál se bez podvodných praktik, jimiž obohatila se řada kořistníků. K nim náleželo i znehodnocení české mince, již pronajal Lichtenštejn v l. 1622—23 nepoctivě obchodní společnosti. Tím byla poškozena i král. komora, prodávající skonfiskované statky za peníz znehodnocený. To a vydání válečná uvrhlo ji do ohromných dluhů.

Vítězství plánu
na rekatolisaci
země.

Carolo-
Ferdinanda.

Zrušení svobod
náboženských.

Násilná proti-
reformace.

Vypovězení ne-
katol. šlecht.

Důsledky
emigrace.

Bídu země dovršila **profireformace**. Dvůr s počátku byl na valách, je-li radno zemi, po celé století větším dílem nekatolickou, přivéstí mocí k víře králově, ale čeští horlivci katoličtí i nuncius Caraffa potírali všechny rozpaky, a Ferdinand II. poslechl konečně rad jejich. Stavovská universita byla spojena s akademií jesuitskou v jedinou universitu novou (Carolo-Ferdinanda), jejímž rektorem měl býti vždy rektor koleje jesuitské v Praze; jemu jako rektoru university náležela správa všeho školství v Čechách, jemu svěřena také c e n s u r a knižních publikací. M a j e s t á t byl ovšem zrušen, ale odvolány i svobody starých pod obojí; restaurace katolická chtěla navázati až na dobu předhusitskou. Protireformace prováděna znenáhla; hlavní rozkazy o ní vydány byly r. 1624, kdy vypověděni byli všichni protestantští kazatelé ze země a desky zemské byly nekatolíkům zavřeny a kdy počalo se násilné obracení na víru v městech i na venkově, utvrzované vojenskou exekucí. Započaté dílo dovršil rozkaz z r. 1627, jímž vypověděna ze země i všechna šlechta česká, pokud by nechtěla přijmouti v dané lhůtě náboženství katolické. Náboženství bylo přemnohým dražší než vlast; i lze míti za to, že v těch letech vyšla asi čtvrtina až pětina českomoravské šlechty a měšťanstva ze země do exilia; jaký byl poměr vystěhovalců a uprchlíků v lidu poddaném, těžko určit. Následkem emigrace bylo, že i ostatek protestantských statků zemských byl lacino získán katolíky a že zemi opustily namnoze vrstvy hospodářsky i povahově nej-

zdatnější. Mezi emigranty byli i mnozí z politických a duchovních vůdců starých Čech, mezi těmito na př. J. A. K o m e n s k ý. Čeští exulanti usazovali se nejvíce v Sasku, ale i v jiných zemích protestantských; Čeští bratři našli útulek v Polsku, dílem i na Slovensku. K emigraci náleželo i několik uprchlých vůdců povstání, na př. hr. T h u r n; ti stali se v cizině horlivými agenty politiky protihabsburské, živené nadějí, že změna situace umožní emigraci návrat do vlasti a odvetu za Bílou Horu. V to doufala také část obyvatelstva v zemi zůstalého, jehož pokatolčení bylo vynuceno a bylo jen vnější.

Vynikalí exulanti.

Naděje emigrace v politický převrat.

Změny ústavní uzákoněny byly teprv r. 1627 t. zv. **O b n o v e n ý m z ř í z e n í m z e m s k ý m**; do r. 1627 vládlo se úplně absolutně, bez sněmů. Počet stavů rozmnožen byl o stav duchovní (t. j. o arcibiskupa a preláty, držící svobodné statky), jakožto stav nejpřednější. Stavu městskému sic zastoupení na sněmu ponecháno, ale při hlasování měl všecek pouze hlas jediný, kdežto každá osoba stavů vyšších měla po hlase. Tím byl politický význam jeho zlomen. Sněmům ponecháno důležité právo povolovati berně, ale zakázáno jim jednati o záležitostech v královské předloze neobsažených; teprv r. 1640 dovolena sněmu iniciativa zákonodárná v menších věcech. **K r á l o v š t í ú ř e d n í c i** zemští měli i nadále bráni býti z domácích stavů, ale přísahati jen králi a nikoli i zemi a býti jmenováni nikoliv trvale, nýbrž jen na 5 let; i **n k o l á t**, t. j. právo obywatelské v koruně české, jež dotud udělovaly pouze sněmy, uděloval napříště král, takže **c i z o z e m c i** mohli bez svolení stavů zakupovati se v Čechách; k tomu konci byla připuštěna u zemského soudu vedle češtiny i **n ě m ě ě i n a** jako jazyk úřední. Království české prohlášeno bylo za **d ě d i č n ě** po meči i po přeslici a král vyhradil **m o c z á k o n o d á r n o u** v právu občanském a trestním jen sobě. Proto také bylo nyní možno odvolati se z rozsudku většího soudu zemského ke králi. Nová ústava nedovolovala v zemi jiného vyznání kromě katolického. Podobné zřízení zemské bylo r. 1628 vydáno **M o r a v ě**. Privilegia země a stavů, pokud nové ústavě nebyla na odpor, král potvrdil.

Obnovené zřízení zemské (1627).

Změny v složení a právech sněmu.

Připuštění němčiny. Dědičnost trůnu.

Potvrzení privilegií.

Obnovené zřízení zemské nedotklo se nikterak **s t á t o p r á v n í s a m o s t a t n o s t i** státu českého, kde i nadále moc vládní náležela panovníkům z domu habsburského jedině jako dědičným králům českým. Právně také nic se nezměnilo v povaze monarchie domu Rakouského jakožto personální (fakticky však reální) unie. Poněvadž však pokořením odboje moc krále ve všech zemích zesílila, stavši se takřka neobmezenou, nabyly i větší moci vídeňské úřady **ú s t ř e d n í**. Myšlenka jednoty monarchie tím byla posílena; také Ferdinand II. v závěti své stanovil, že země jeho nemají příště býti děleny mezi členy rodiny.

Nedotčená samostatnost státu českého.

Druhá fáse státopr. vývoje říšského.

Tresty v zemích ostatních byly nepoměrně mírnější. **L u ž i c e**, jež zavedena byla Sasku, unikla trestu bezmála cele. Podobně **S l e z s k o**, jež poddalo se t. zv. **a k k o r d e m d r á ž ě a n s k ý m** (v únoru 1621) kurfiřtu saskému

Osud Lužice a Slezska.

Mír s Bethlenem
v Mikulově
(1622).

Amnestie uher-
ská.

Potrestání
Fridricha Falce.

Vzrůst Bavor.

Válka falcká
(1621—1624).

Osobnost a po-
vaha Ferdi-
nanda II.

Zlořády ve
správě finanční.

a dosáhlo jim amnestie i stvrzení všech privilegií (i majestátu); král Ferdinand z ollehu na kurfiřta akkord potvrdil. Na Slovensku se Bethlen, podporovaný Slezany a hr. Thurnem, císařským r. 1621 nejen uhájil (ztratil trvale jen Bratislavu) ano vnikl i do Moravy. Ale počátkem r. 1622 sjednal s císařem mír v Mikulově, jímž podržel kromě Sedmihrad na čas života 7 stolic v severovýchodních Uhrách. Kromě Podkarpatské Rusi patřil k nim i komitát zemplinský a abaujský s městem Košicemi. Uherským stavům dostalo se úplné amnestie a potvrzení svobod náboženských z r. 1606. Přes to katolicismus v habsburské části Slovenska byl potom na postupu a evangeličtí byli vydáni rozličně útisku. Zejména vyšší šlechta na Slovensku vracela se ke katolicismu a obracela k němu i své poddané.

»Zimní král« český, **Fridrich**, byl dán v říšskou klatbu a zbaven svých zemí, Falce Dolní i Horní. Vévoda bavorský obdržel odměnou kurfiřtský hlas falcký (1623) a zástavou Falc Horní i Dolní. Tím způsobem byla založena značná moc bavorského státu v říši. Fridrich přes to nalezl několik přátel mezi knížaty unie, kteří s pomocí hollandskou postavili v l. 1622—3 značná vojska (válka falcká). Byli však Tilym poraženi dříve, než Bethlen, který jednal ve shodě s nimi, zdvihl r. 1624 nový boj s císařem. Bethlen ovládl (také s pomocí tureckou, již vyjednal hr. Thurn v Cařihradě) zase západní Slovensko a vpadl do Moravy. Brzo dal však získati se k míru, celkem za podmínek dosavadních.

Císař Ferdinand II., jenž zvítěziv potrestal tak hrozně odboj stavovský v Čechách (a kapituloval před odbojem na Slovensku), byl osobně panovník malého významu a nadání. Ale jeho pevná víra plnila jej důvěrou v budoucnost i v situacích nebezpečných. Nestaral se mnoho o státní záležitosti, jež ovládli cele jeho důvěrníci političtí i duchovní, z těchto zejména zpovědníci jesuité. Nejraději hověl lovu a jiným zábavám, vydáváje peníze nešetrně a neznaje míry v rozdělení statků a vyznamenání těm, jímž důvěřoval. Za takových okolností vnikl, zejména do finanční správy, veliký nepořádek a mnozí z těch, jímž dostalo se neobmezené důvěry panovníkovy a s ní moci v starší době neslýchané, zneužívali ji bezohledně. Jen tím lze vysvětliti kariéru i konec **Albrechta z Valdštejna**.

6. Ostatek války třicetileté (1624—1648).

Vystoupení
Francie
a Anglie.

Zápas s odbojem stavů v zemích habsburských a vojna o země falcké byly jen prvním jednáním v tragedii války třicetileté. Roku 1624 vystupují proti císaři **Francie** a **Anglie**; oba státy ponoukají **Hollandsko**, **Dánsko**, **Švédsko** a **Bethlena** k nové válce; záminkou je jim ještě ochrana náboženské svobody v Německu, skutečným podnětem rozličné cíle politické. V boj dal se nejdříve **Kristián IV. Dánský** (1625).

Albrecht
z **Valdštejna**.

V té nesnázi nabídl se císaři plukovník jeho **Albrecht z Valdštejna**, že mu postaví z vlastních prostředků armádu aspoň 20.000 mužů. Bylo v té době obyčejem, že zámožní důstojníci zverbovali pluk vojska na náklad vlastní (aby potom účet předložili

panovníku); Valdštejn to chtěl provést ve velkých rozměrech. Valdštejn pocházel z chudší linie rozvětveného staročeského rodu, v mládí přestoupil k víře katolické, vyznamenal se záhy mezi plukovníky císařskými a sňatkem i obratnými spekulacemi v době českých konfiskací shromáždil v rukou svých vkrátce veliké statky v Podkřikonoší, jejichž jádrem byla konfiskovaná panství rodu Smiřických ze Smiřic. Povýšen byl r. 1623 na knížete z Fridlandu, počal državu svou organisovati jako zvláštní lenní knížectví české, jehož hlavním městem byl Jičín. Císař nabídku jeho přijal, jmenoval jej velitelem nové armády a povýšil jej na vévodu fridlandského.

Knížectví
fridlandské.

Ve válce dánské (1625—1629) vskutku větší úloha připadla Tillymu, jenž stál v čele vojska ligy; Valdštejn se zasloužil o porážku sboru Mansfeldova, vydržovaného Anglií a Francií, u Dessavy (1626); spojení jeho s Bethlenem v Uhrách však zabrániti nedovedl. Válka v Uhrách ukončena zas smírem s Bethlenem a smrtí Mansfeldovou. Valdštejnova strategie i návrhy politické jakož i napiatý poměr jeho k Tillymu a vévodovi bavorskému budily sic již tenkrát veliké pochybnosti, ale vévoda získal císaře znovu plánem postavení vojska ještě většího, jež hrůzou svou mělo založiti pevně moc císařskou i v říši. Valdštejn shromáždil přes 50.000 mužů, s nimiž (spolu s Tillym) dokončil šťastně válku dánskou. Náhradou za výdaje dostal vévodství meklenburské a knížectví zaháňské. Armády, jež byla neštěstím kraje, v němž se objevila, však nerozpustil, osnuje další podniky válečné. Vše to roztrpčovalo jak říšská knížata katolická, tak protestantská. Panovníci protestanští, kteří měli po vydání restitučního ediktu (1629) ztratiti všechna zboží církevní po r. 1555 zabraná, počali obávat se o své svobody náboženské vůbec.

Válka dánská
(1625—1629.)

Zesílení
armády
císařské.

Restituční
edikt
(1629)

Válka švédská (1630—1635). Zrádné plány Valdštejnovy. Proto císař na sněmu řezenském (1630) na naléhání stavů říšských Valdštejna generálátu zbavil. Chorobně popudlivou a domýšlivou povahu vévodovu naplnilo to myšlenkou odvety. V tom vstoupil na bojiště mladý král švédský Gustav Adolf, spojil se s kurfiřty braniborským a saským a v září 1631 porazil Tillyho u Breitenfelda. Císař nemaje vojska k obraně svých zemí žádal Valdštejna, aby se ujal velitelství znovu. Valdštejn byl se však již dal v tajná jednání s Gustavem Adolfem a vůdcem emigrace hr. Thurnem o povstání proti císaři. Když však v listopadu 1631 Sasové, vedeni Arnimem, vpadli do Čech a zmocnili se bezbranné Prahy (se Sasy vrátilo se i mnoho emigrantů, obnovujíc staré řády a uvazujíc se v své statky), vstoupil Valdštejn opětovně do služeb císařských. Emigraci ujišťoval, že tím způsobem bude moci snáze provést své plány odvetné. Postaviv novou armádu, vytiskl Sasy na jaře r. 1632 z Čech, ale na podzim byl v bitvě u Lützen u od Švédů poražen. Gustav Adolf ztratil ve vítězné bitvě život.

Sesazení
Valdšteina.

Vítězství
Gustava
Adolfa.

Vůdč Sasů
do Čech
(1631).

Valdštejn znovu
generálem.

Bitva u Lützena
(1632).

Řízení politiky a války švédské v říši ujal se kancléř Oxenstierna. Na jaře r. 1633 vydal se Valdštejn s hlavní armádou proti nepříteli do Slez. Ač byl ve značné převaze, učinil příměří a dal se v zrádné jednání s nepřitelem, jehož vedoucí myšlenkou byl jednou plán, spojení se se Sasy a Brati-

Zrádná jednání
slezská.

Důvěrníci Valdštejnovi z emigrace.

Nanětí mezi dvorem a Valdštejnem.

Smrt Valdštejnova (1634).

Nové konfiskace.

Knížectví fridlandské.

Ferdinand III. (1637–1657).

Mír pražský (1635).

Stanovisko saské a saská zrada.

Válka se Švédy a Francií.

Banér a Torstenson.

Bitva u Jankova (1645).

bory a donutiti císaře k míru, jímž by v říši i zemích českých byl obnoven stav z r. 1618, jindy pak plán, s pomocí Švédů a Francie vyvrátiti panství císařské vůbec; v tom případě mělo se Valdštejnovi dostati české koruny. Hlavními důvěrníky v jednáních byli mu generál jeho, bohatý pán český, hr. Adam Trčka, z emigrace pak hr. Vilém Kinský a hr. Thurn. V rozhodné chvíli neměl však vévoda odvahy provésti, co sliboval; na jeho soudnost působila nepříznivě i nemoc i pověry astrologické. Tím podvrátil důvěru k sobě u ne přítelů a záhadnou nečinností svou a záštiplným jednáním k Maxmiliánu Bavorskému i důvěru u dvora. Ke krisi došlo však až na sklonku r. 1633, kdy Švédové zmocnili se Řezna, brány to k zemím rakouským, a kdy vévoda bezodkladně dobytí pevnosti odmítl. V lednu 1634 v ležení v Plzni vyžádal si zápis věrnosti svých důstojníků, namířený proti císaři, a obnovil znovu zrádná vyjednávání s emigrací, Arnimem, Oxenstiernou a Francií. Císař, jemuž generál Piccolomini prozradil dalekosáhlé cíle spiknutí Valdštejnova, vydal rozkaz, vévodu buď zajmouti nebo zabít. Dne 25. února byl Valdštejn v Chebu zavražděn spolu s předními důvěrníky svými, Trčkou, Kinským a maršálkem Illovem. Statky zabitých a přátel jejich, jež měly hodnotu na 200 mil. korun, byly zkonfiskovány a rozdány odměnou věrným generálům a jiným osobám. Teprv touto konfiskací dostala se značná část české půdy do rukou cizinců, Vlachů, Valonů, Irčanů a Němců; nejmělejší naděje emigrace byly zmařeny. Knížectví fridlandské ovšem zaniklo a dominia je tvořící byla zas vložena do desk zemských.

Mír pražský (1635). Když odstraněn byl Valdštejn, postaven byl v čelo armády syn císařův **Ferdinand III.**, korunovaný již za krále českého. Ten r. 1637 po smrti otcově ujal se vlády v státech jeho i v říši (1637–1657). Ferdinand porazil Švédy u **Nördlink** (1634). To přimělo kurfiřta saského (a později jiné stavy říšské), že učinil s císařem mír v Praze (1635). Sasko bylo se beztoho jen z nutnosti přidalo k Švédům, nepřejíc si ani přílišného zeslabení moci císařské; proto také hlavní politik saský, Arnim, choval se obmyslně k zrádným návrhům Valdštejnovým i k restauračnímu úsilí české emigrace. Mírem dosáhly Sasy mimo jiné obojí **Lužice** jakožto léna českého a odvolání nebo odložení **restitučního ediktu**. To byla odměna za zradu, spáchanou na českých souvěrcích luterských.

Válka švédsko-francouzská (1635–1648). Ale Švédové, podporováni **Francií**, která nyní vystoupila přímo na bojiště, ve válce neustali a dovedli ještě po 12 let vrhati nové a nové armády proti císaři. Otázky náboženské při tom ustoupily cele do pozadí; šlo již jen o dobytí větších nebo menších částí říše. Země české za této švédské války trpěly opět nevýslovně. R. 1639 a 1641 ovládl velkou část Čech švédský generál hr. **Banér**, potom opětovně zaplavil Čechy a Moravu nástupce jeho **Torstenson**. R. 1645 porazil Torstenson u **Jankova** císařské vojsko na hlavu; potom vtrhl do Rakous a na Moravu, kde měl se s ním spojití **Jiří Rákóczy**, kníže sedmihradský. Kalvinský kníže tento

stal se dva roky po smrti Bethlenově (1629) s podporou sultánovou pánem Sedmihrad (hornouher. komitáty Bethlenovy připadly zpět císaři). Již od roku 1633 vyjednával s nepřáteli císařovými, také s českou emigrací; k válce s císařem však odhodlal se teprv r. 1644—45. Zmocnil se Košic a největší části Slovenska, aby konečně, spojen s Francií, v létě 1645 pronikl až k Hodonínu. Ale ve chvíli rozhodné, kdy Torstenson marně obléhal Brno, učinil mír sobě výhodný, jímž obdržel zas stolice někdy Bethlenovy v Podkarp. Rusi a vých. Slovensku. Zároveň byla mírem lineckým (pros. 1645) dána i poddaným na panstvích slovenských svoboda náboženská. Švédům bylo z té příčiny opustiti Moravu, ale v rukou jejich zůstaly některé pevnosti moravské (na př. Olomouc) i slezské, takže cesta k vpádům do Čech a vynucování kontribucí byla jim stále volna. Také v říši vedli Švédové, spojení s Francií, válku vítězně a dvakrát zaplavili země vévody bavorského. Poslední kombinovaný útok jejich platil Čechám. V létě 1648 zmocnil se švédský vůdce Kōnigsmark překvapením Malé strany a Hradčan, a brzo přitáhly dvě jiné armády švédské, aby společně udeřily na Staré a Nové město pražské, jež však bránila se statečně. V tom došla zpráva, že konečný mír je dojednán.

Jiří Rákóczy
(1631-1648).

Spojení jeho
se Švédy.

Mír linecký
(1645).

Obléhání
Prahy Švédy
(1648).

Mír vestfálský, o nějž jednáno bylo od r. 1643 v Münstru a Osnabrücku, znamenal porážku moci císařské a nároků protireformačních v říši německé, ale zároveň sankci pro vše, co se stalo v českém státě po Bílé Hoře. Naděje české emigrace, jež byla hojně zastoupena v švédských vojscích a doufala v amnestii a dovolení k návratu do vlasti, vyzněly na prázdno. Komenský marně zapřisahal v zoufalé výzvě kancléře Oxenstiernu, aby v míru protestantských Čechů neopouštěl. Švédské posádky opustily země naše teprve v l. 1649 až 1650; v červenci 1650 zpíváno po kostelích Te Deum za skončení hrozné vojny. Byla to smutná oslava; země české, jež byly válkou a emigrací nejvíc postiženy, byly hospodářsky i kulturně zničeny. V Čechách na př. klesl počet obyvatelstva s dvou milionů, jež byly v zemi před válkou, asi na polovic, a skoro třetina gruntů městských a vesnických ležela ladem, opuštěna hospodáři. Ale hned po r. 1650 počala se znovu prováděti protireformace, během války zanedbaná, jež počet sedláků, uprchlých do ciziny, ještě rozmnožila. Politické naděje emigrace, rozptýlené v cizině, odumíraly, s nimi znenáhla i české vědomí její. Slavný reformátor školský a náboženský filosof Komenský, poslední biskup Jednoty bratrské, dal nezbytnému loučení emigrace se starými Čechami dojemný výraz ve svém »Kšaftu umírající matky. Jednoty bratrské« (1650).

Mír vestfálský
(1648)

Zmar nadějí
exulantských.

Zoufalá výzva
Komenského.

Oslava
vítězství.

Hospodářská
zkáza země.

Opětná proti-
reformace.

Loučení se
Komenského.

Ale to nebylo Komenského slovo poslední. Věřil, že Bůh zázrakem pomůže vyhnaným Čechům k právu, a staral se také, aby cestu k odvetě za Bílou Horu připravil. V l. 1651—1655 spravoval vzornou školu v knížectví Rákóczyho v Blatném Potoku (již. od Košic), snaže se knížete povzbudit k nové válce proti Habsburkům. K tomu konci napsal i zvláštní spis, obírající se poměry Rákóczyova státu a maďarského národa (Štěstí národa). Snažil se současně i Švédsko a Anglii povzbudit proti císaři. Ale válka proti Polákům, kterou podnikl Rákóczy ve spolku se Švédy (1656

Komenského
naléhání na Rákóczyho o boj
s císařem.

Zmar poslední nadějí. až 1660) a která měla být jaksi vstupem do nové vojny proti císařství, skončila nešťastně pro Komenského naděje. Jiří Rákóczy ztratil v ní život i knížectví (v boji proti Turkům 1660). I Jednota bratrská byla potrestána od Poláků; hlavní sídlo její Lešno bylo vypáleno (1656). Komenský musil hledatí nového útulku v Holandsku, kde r. 1670 zemřel. Hr. Thurn byl zemřel již r. 1641 v Pernově v Livonsku.

7. Od války třicetileté do vymření rodu habsburského.

Ferdinand IV. († 1654). Nástupcem Ferdinanda III. měl být syn jeho Ferdinand IV., korunovaný již král v Čechách a v Uhrách. Zemřel však r. 1654; králem českým a uherským a pak i císařem stal se mladší bratr jeho Leopold I. (1657—1705), vychovaný původně k stavu duchovnímu. Byl to panovník dosti vzdělaný a bystrý, jehož hlavní láskou byla vlašská hudba a divadlo; ale věnoval se horlivě i záležitostem vládním a dovedl si být sám prvním ministrem. Jeho starší syn Josef I. (1705—1711) vzbuzoval svým nadáním a odhodlaností k pronikavým reformám veliké naděje. Bohužel zemřel předčasně. Mladší bratr jeho Karel VI. (v Čechách II. a v Uhrách III.), jenž po něm nastoupil (1711—1740), ponechal těžce vlády převahou v rukou svých rádců, což mělo za následek značné nepořádky ve správě států jeho. Společenským jazykem dvora byla stále převahou vlašština; za Karla VI. vstoupily v popředí španělské sympatie jeho. Při směru protireformačním setrváváno bylo vytrvale, ač již nikoliv bez všeho zření k hospodářským důsledkům jeho, jako tomu bylo dříve. Vnější dějiny států rakouských a s nimi států našeho nabývají v letech 1657—1740 téhož rázu jako v době předbělohorské: naplněny jsou jednak válkami s Turky a uherskými povstanci, jednak zápasem se starým nepřítelem Habsburků na západě, Francií.

Válka s Turky (1663-1664). Válka turecká (1663—1664). Hlavní příčinou válek tureckých v době Leopoldově byl spory o Sedmihradsko. Tam chtěl se udržet po znepřátelení Jiřího II. Rákóczyho s Turky a smrti jeho (1660) syn Jiřího František. Hledal pomoci u císaře: aby ji získal, postoupil císaři (za některé statky v Uhrách) celého Zátisi. Ale Sedmihrady vyrvali mu Turci a dosadili tu konečně na trůn Michala Apaffyho. R. 1663 vtrhli Turci s velkou armádou do Uher, zmocnili se částí Slovenska a pronikli až na Moravu. Vojsko císařské, jež zesíleno bylo i pomocí francouzskou, dobylo proti nim většího úspěchu u sv. Gottharda; mír, smluvený téhož roku (1664) ve Vašváru, zabezpečil však Turkům část jejich posledních výbojů (zejména Nové Zámky na Slovensku). V té době zasahovalo panství Turků na Slovensku do jižních částí stolic nitranské, tekovské a gemerské a do větších dílů hontské a novohradské (srv. přiloženou mapku, kde je zakreslen stav z r. 1648).

Povstání v Uhrách a druhá válka turecká. Přední magnáti uherští se obávali, že dvůr bude chtít po skončení války třicetileté zkrátit svobody Uher podobně jako v zemích českých. Slabost moci císařské, prokázaná ve válce poslední, neoblíbenost německých posádek na Slovensku i přehmaty protireformační dodaly jim odvahy k plánům o povstání, jehož cílem bylo proměnit i zbytek Uher císaře poslušný v několik vasalských států tureckých. O plánech

těch, usilujících buď o pomoc francouzskou nebo tureckou, vyjednávali palatin Vesselényi, chorvatský bán Petr Zrinský, mladý František Rákóczy, Fr. Nádasdy a jiní, mezi nimi magnát chorvatský Frankopán a štyrský zámožný šlechtic Tattenbach. Císař byl záhy o věci zpraven a zprvu vinníkům odpustil, ale když v snahách svých neustali, dal je zatknouti a odsouditi na smrt (1671). Rozsáhlé statky jejich byly konfiskovány. Jen Rákóczy, dík horlivě katolické matce, obdržel milost.

Ztrestání jejich.

Spiknutí bývá líčeno jednostranně jako národněmaďarský odboj proti Vídni. Petr Zrinský i Frankopán byli katolíci a národem Chorvati; oba byli básníky chorvatskými; při tom Petr vzdělal chorvatsky maďarské epos staršího bratra svého Mikuláše (humanisticky velmi vzdělaného uherského vlastence, Polomaďara, Poloslovana), epos, jež slavilo hrdinství předka jeho při obraně Sigetu r. 1566. Mikuláš byl také v počátcích spiknutí účasten, ale zemřel již 1664. Frant. Rákóczy byl manželem Heleny, dcery Petra Zrinského. Porady spiklenců konaly se r. 1665—66 v Stubňanských Teplicích, v Malých Topolčanech, jež patřily Rákóczymu a na zámku muraňském v gemerské stolici, patřícím Vesselényimu. Ten však také zemřel ještě během příprav k odboji. Rákóczy zemřel mlád r. 1676.

Data k pochopení povahy povstání.

Plného vítězství svého mínila vláda užiti k zesílení moci královské, podobně jako se stalo v Čechách, a k obmezení náboženské svobody v zemi, zejména vězněním a vypovídáním protestantských kazatelů. V Bratislavě, Trnavě a Levoči byly zřízeny vyšetřující komise, jež trestaly účastníky spiknutí, v čelo země postaven jako vojenský guvernér s plnou mocí generál Ampringen (se sídlem v Bratislavě). To však teprv vzbudilo povstání, jehož východiskem byly Sedmihrady kn. Apaffyho; povstalcům dostalo se přezdívky kuruců (válka kurucká). Povstání, jehož neutlumily ani popravy vzbouřenců v Košicích, postavil se r. 1678 v čelo 21letý Emerich Tököly, pochozí z bohaté rodiny polomaďarské, poloslovenské (náležely jí na př. panství Kežmark, Orava, Likava a j.), jenž po dvakráte zmocnil se celého Slovenska, podporován jsa Francií i Turky a od těchto uznán za poplatného knížete hornouherského. Císař Leopold marně byl ochoten vzdáti se své absolutistické politiky; Tököly chtěl se státi uherským králem pod svrchovaností tureckou. K podpoře těchto plánů vytrhl r. 1683 turecký velký vezír Kara Mustafa s velkou mocí brannou až k Vídni, již oblehl. Město, hájené Rüdigerem ze Starhemberka a Zdeňkem Kaplířem ze Sulevic, udrželo se dotud, dokud nepřipravili se císařští k bitvě. Velel jim vévoda Karel Lotrinský; s ním spojil se polský král Jan Sobieski. Dne 12. září byli Turci před hradbami vídeňskými na hlavu poraženi.

Snahy na zesílení moci král. a katolictví na Slovensku.

Povstání Tokölyho..

Turci před Vídni.

Porážka jejich. (1683).

Dobytí Uher (1683—1699). Odtud počíná se v tureckých válkách obrát císaři příznivý. Ještě r. 1683 dobytý Ostřihoma, r. 1685 Nových Zámků a celého Slovenska a r. 1686 zmocnil se konečně Karel Lotrinský Budína (počátkem r. 1687 vzdal se i hrad Munkáč, kde bránila se Helena Zrinská, choť Tökölyho a před tím Rákóczyma). Tím pašalík budínský byl vyvrácen. V Sedmihraděch byl Michal Apaffy donucen uznati svrchova-

Dobytí největší části Uher.

„Jalka“
Prešovská.

Pokoření
Uhrů (třetí fáze
v státodr. vývoji
říše).

vanost krále uherského a Tököly byl jat samými Turky. Vystoupil sice ještě jednou na bojiště, ale bez úspěchu (zemřel později v Turecku). V Prešově trestal krutě jenerál Caraffa německé měšťany a jiné skutečné i domnělé straníky Tökölyho na hrdle. Na sněmu v Bratislavě r. 1687 musili stavové uherští uznati dědičnost rodu habsburského v Uhrách po meči a vzdáti se i jiných svobod svých.

Vítězství
císařova.

Sedmihrad.
Mír karlovický
(1699).

Vším tím zvítězila moc královská nad stavy i v Uhrách; i svoboda náboženská byla potom rozličně obmezována. Vítězství císařovo utvrzeno bylo dalšími úspěchy jeho vojsk, jež pronikla až na Balkán. Sedmihradý po smrti Apaffyho (1690) a po dobrovolném odstoupení jeho syna (1697) ovládl císař přímo. V míru karlovickém, vyjednaném kancléřem českým hr. Oldřichem Kinským (1699), vzdali se Turci celých Uher i s Chorvatskem kromě banátu Temešského. Tak dobytó bylo království uherského nejen proti Turkům, ale také proti Uhrům, spojeným s Turky.

Poměr
k Francii.

Václ. kn.
z Lobkovic.

Vyměnění
Habsburků
španělských.

Válka
o dědictví
španělské
(1701-1714).

Válka s Francií. Dokonalé vítězství Leopoldovo v Uhrách zdrželo se proto, že císaři bylo současně vésti války s Francií. S počátku, když Ludvík XIV. počal svou výbojnou politiku proti Belgii (1667), byl Leopold nakloněn dohodě s Francií. Dohoda měla vztahovati se i na příští dělení upadající říše španělské. V tom směru, Francii přátelském, působil u dvora zejména přední ministr císařův Václav Euseb kn. z Lobkovic. Po jeho pádu (1673) vystoupil císař ve spolku s Anglií a Holandskem opětovně na obranu říše proti Francii, rozšiřující panství své k Rýnu; ale Ludvík XIV. svých výbojů celkem uhájil. Když však r. 1700 vymřel ve Španělsku Karlem II. rod habsburský a Ludvík XIV. i Leopold domáhali se dědictví jeho, vzplanula válka znovu (válka o dědictví španělské). Karel II. říši svou odkázal vnuku Ludvíkovu, Filipovi z Anjou; Leopold uznal za krále španělského svého mladšího syna Karla. Boj o dědictví španělské vyvinul se ve válku evropskou. S císařem se spojily Anglie a Holandsko, s Francií Bavorsko a František Rákóczy, který vznítíl v Uhrách povstání.

Fr. Rákóczv.

Motiv povstání
jeho.

Ovládnutí Slo-
venska
a Sedmihrad.

Povstání Rákóczyovo na Slovensku. Frant. Rákóczy byl vnuk Jiřího II., kterého k boji s císařstvím byl povzbuzoval Komenský (str. 93 výše) a po matce vnuk Petra Zrinského, popraveného r. 1671. Ale na rozdíl od děda a praděda byl náboženství katolického; vzdělání nabyt v kolejích Jesuitů v Jindř. Hradci a v Praze, slovensky uměl asi neméně než maďarsky; statky jeho ležely jak v slovenském (na př. Lednice) tak maďarském území (na př. Blatný Potok). K povstání jej svedly rodinné tradice, především touha domoci se knížecí moci předků. Záminky k povstání byly tytéž jako za otce jeho a Tökölyho, příležitostí selské bouře proti útisku šlechty se zdvihající, rádcem byl mu Němce nenávidící hr. Mikuláš Bercsényi, dědičný župan stolice užské; střediskem odboje byly vůbec kraje dnešní Podkarpatské Rusi. Prvé styky Rákóczyho s Francií byly císaři Leopoldovi prozrazeny a Rákóczy uvězněn (1701); podařilo se mu však prchnouti z vazby a s pomocí francouzskou a polskou vzbuditi v slovenských stolicích povstání. R. 1703 zmocnil se celého Slovenska a časem stálo jeho vojsko i za Dunajem. Také Sedmihradý dostaly se do jeho moci. Odtud vedl si jako samostatný vládce

Slovenska a Podkarpatské Rusi, svoláváje sněmy (v Sečanech, Miškovci, Onodě a j.); jeden z těchto sněmů (r. 1707) odepřel navždy Habsburkům právo panovnické v Uhrách. Ale po porážce Rákóczyho před Trenčínem (r. 1708) sřítlo se panství jeho brzo; Sedmihrady i Slovensko byly do konce r. 1710 skoro cele dobyty od císařských. Rákóczy uchýlil se do Polska, pak do Paříže, hledaje rozličné pomoci (zemřel v Turecku r. 1735). Strana jeho smluvila s císařem mír sátmárský (1711), jímž vinníkům slíbena amnestie a zároveň ochota dostiučiniti uherským požadavkům náboženským i politickým. — V té době učinil Josef I. smlouvou se švédským králem Karlem XII. (1707) některé koncesse i protestantům slezským (na př. evang. kostel v Těšíně).

Pád Rákóczyho.

Mír sátmárský
(1711).

Slezsko.

Rákóczy byl v stycích i s vnukem Komenského, Jablonským, dvorním kazatelem v Berlíně a skrz něho s Pruskem a Anglií. Vyslancem Rákóczyho ke Karlu XII., králi švédskému, byl uvědomělý Slovák, Daniel Krman, superintendent západ. stolic slovenských, týž, jenž sepsal gramatiku pro Slováky, užívající »jazyka slovansko-českého« (zemřel v žaláři 1740). Řeckokatolický biskup v Munkáči byl opět poslem Rákóczyho u cara Petra Velkého. Národní prostředí maďarských revolucí této doby je vůbec silně promísleno slovenskými a slovanskými vlivy. Tím lze také vysvětliti, že náčelníci odboje znovu a znovu hledali útulku nebo pomoci v Polsku. — Jako v době spiknutí Zrinského měl ve věcech uherských nemalý vliv přední ministr Leopoldův, kn. Václ. z Lobkovic, tak nyní podobné postavení zaujímal u Josefa I. hr. Jan Vratislav.

Českoslovenští
pomocníci
Rákóczyho.

Pomoc Polska.

Čeští ministři
císařovi.

Čím déle válka o dědictví španělské trvala, tím rozhodnějších vítězství dobývala vojska císařova a spojenců jeho, vedená skvěle Eugenem Savojským a vév. z Marlborough. Po vítězství u Hochstättu (1704) obsazeny Bavorsy, r. 1706 opanována sev. Itálie, vítězeno i v Belgii; jen v Španělských samých byl Karel v nevýhodě proti Filipovi. Když však Josef I. zemřel (1711) a bratr jeho Karel měl spojití v rukou svých říši španělskou i rakouské země dědičné a založiti tak velmoc evropskou, učinily Anglie a Hollandsko v Utrechtu s Francií mír (1713), jímž vlastní Španěly přiznaly Filipovi V. Na tom základě i Karel VI. mírem v Raštattu (1714) válku s Francií ukončil. Domu rakouskému dostalo se Belgie, Milánska, Neapolska a Sardinska a r. 1720, když Karel VI. uznal Filipa za krále španělského, i Sicilie. Sardinie byla postoupena Savojsku. V té době monarchie habsburská nabyla rozsahu největšího. Ale když r. 1733 rozpoutala se válka o trůn polský a Karel proto octl se zas v boji s Francií a Španělskem, v boji nešťastně vedeném, byl mírem vídeňským (1735) donucen postoupiti Neapolska a Sicilie mladšímu synu krále španělského. Nastávajícímu zeti Karla VI. Františkovi dostalo se Toskánska náhradou za Lotrinsko. Všechny tyto velké války placeny byly většinou z kontribucí zemí českých; lze říci, že je vedl český král, ne římský císař. Ale vlast naše neměla z nich prospěchu žádného.

Obrat ve válce
o špan. dědictví
(1711).Mír raštatský
(1714).Změna v roz-
sahu říše
habsburské v l.
1714—1735.Oběti Čech ve
válce.

Válka Karla VI. s Turky. Také s Turky bylo Karlu VI. válčiti. Ve válce první porazil Eugen Savojský Turky u Petrovaradina (1716) a dobyl Bělehradu. Mírem v Požarevci (1718) vzdalo se Turecko i Temešského banátu, severní části Bosny, části Srbska s Bělehradem a záp. části Malé Valachie. Byla to doba největšího úspěchu zbraní císařských v těch končinách. Druhou válku vedl s Turky císař jako spojenec Ruska v l. 1737 až 1739. Ale Eugen Savojský byl již mrtev († 1736) a nástupci jeho vedli vojnu nešťastně. Mírem bělehradským vzdal se Karel VI. všeho, co získáno v Požarevci, kromě Temešského banátu.

Prvá válka
turecká
(1716-1718).Druhá válka
(1737-1739).Mír běle-
hradský
(1739).

Pragmatická
sankce
(1713).

Uznání list
cizinou i stavu.

Čtvrtá fáze
v státní právní
vývoji zemí
habsburských.

Pragmatická sankce. Karel VI. neměl mužského potomka, nýbrž pouze dcery. V Čechách bylo dědické právo dcery jeho zákonně stanoveno, nikoli však v Uhrách; proto měl císař za nutné, aby otázku následnickou upravit pro všechny země své jednotně. R. 1713 vydal z vlastní moci panovnické t. zv. pragmatickou sankci, t. j. zákon, jenž ustanovoval, že země habsburské mají po věčné časy býti državou nedílnou a dědit se v mužském potomstvu rodu habsburského podle práva prvorozenství; kdyby mužských potomků nebylo, dědit je mají dcery jeho a potomci jejich podle téhož pořádku prvorozenství; dále po vymření jejich dcery Josefa I. a potomstvo jejich. Zákonem tímto, jehož uznání od evropských mocností vykupoval Karel VI. velkými oběti a k němuž svolili v l. 1720—1725 stavové všech dědičných zemí rakouských (stavové zemí koruny české r. 1720), dostalo se státní jednotě zemí habsburských, sic již skutečně trvajících, ale zákonem dosud nestanovené, z á k l a d u p r á v n í h o. Státní samostatnosti jednotlivých států habsburských nedotýkala se pragmatická sankce nikterak; zásadou její je ještě: jednotu celku a samostatnost částí říše.

8. Vnitřní poměry v době protireformační v období pobělohorském.

Vláda panského
stavu.

Hospodářská
jeho moc.

Veliké oslabení
rytířstva a měst.

Zbědačení
sedláků
a přikývnutí jejich.

V poměrech hospodářských i sociálních dovršen byl Bílou Horou vývoj, jenž usiloval o ovládnutí státu a společnosti vyšší šlechtou. Je to vývoj význačný pro aristokratický sklon doby románské. Od doby Rudolfa II. do Ferdinanda II. mnoho rodin rytířských povýšeno bylo do stavu vyššího a revoluce majetková po Bílé Hoře dovolila budovati latifundia v míře neobyčejné. Mnoho rytířů ochuzeno bylo konfiskacemi, mnoho opustilo pro náboženství zemi. Po válce vidíme, že stav panský drží na 60% vsí půdy poddanské v Čechách (král 4%, duchovní 12%); stav rytířský má jen 10%. V polovici 16. stol. odhadován byl majetek rytířstva výše než panstva a ještě r. 1615 platila půda rytířská 27% daní (panská 37%, města 23%). Aristokratická doba nepřála ani nižší šlechtě ani městům, jak zřejmo i z Obnoveného zřízení. I válkou byl svobodný stav městský zničen tak, že mohl k berním zemským přispívat jen 13%. Vylidnění země po válce, úpadek všech živností a těžké kontribuce způsobily potom, že města ze zkázy své se nevzpamatovala, nýbrž klesala ještě hloub, a to až do 18. stol.

Neméně osudné byly následky války pro sedláka. Aristokratická kultura protireformační viděla v poddaném nejraději (v duchu práva římského) nevolníka, v českém poddaném pak namnoze kacíře a rebela. Vylidněním země ubylo podstatně pracovních sil, ale panských dvorů přibývalo, neboť vrchnosti vzdělávaly je tu a tam z pustých vsí a gruntů selských, ležících ladem. Proto některé vrchnosti počaly rozmnožovati roboty měrou v zemi dříve neslýchanou a i jinak vydírat poddaného. I v úředních projevech starý právní poměr

»člověčenství«, jehož smyslu již doba nerozuměla, vykládán byl, třebaš neprávem, jako »Leibeigenschaft«, t. j. nevolnictví. R. 1680 vypuklo v severních Čechách selské povstání, jež sic bylo brzo pokořeno, ale mělo v zápětí prvý robotní patent, který dovoľoval vrchnostem žádati od poddaného nanejvýše tři dny roboty týdně. Podobný patent vydán později r. 1717 a r. 1738. Na mnohých panstvích, kde bylo robot méně než tři dny v týdnu, byly robotní patenty neštěstím poddaného (zejména nejasný patent poslední). Neboť vrchnost zvýšila roboty na maximum patenty dovolené, jež po r. 1738 dopouštělo v době potřeby i šestidenní robotu v týdnu. Přes to na většině panství i v té době by byly poměry pro sedláka snesitelné, kdyby nebylo přibývalo hrozných kontribucí, jež svalovány byly většinou na bedra poddaného a jež jej hospodářsky, zejména za Karla VI., ničily nejvíce. V celku poddaný český, ač právní základy příznivého postavení jeho změněny nebyly, odváděl konečně z výtěžku svého polovici státu, polovici vrchnosti (kromě něco mála farářů); statek jeho, obyčejně zadlužený, zaručoval mu s nouzí holé živobyť.

Člověčenství-
Leibeigenschaft.

Robotní patenty.

Nesnesitelné
kontribuce.

Rostoucí bohatství dovoľovalo velké šlechtě (která od doby Ferdinanda II. byla hojně titulů hraběcích a knížecích) zaříditi život svůj podle požadavků nové kultury, jež chtěla lesku a nádheře a učila vybranějším požitkům. Staré hrady rytířské na skalách pustly; páni jali si již v 16. st. stavěti pohodlné zámky renaissanční (na př. Litomyšl, Opočno, Bučovice), v 17. st. pak monumentální paláce barokové, jimiž naplnili zejména sídelní město Prahu (menší měrou Vídeň); tak i v městech počala udávati tón šlechta. U zámků zakládány umělé zahrady, v lesích zřizovány obory pro zvěř, dvory panstva rostly počtem osob i služebnictva. Záliba velmožů obracela se nejdřív k sbírání kuriozit a k hračkám alchymickým, ale později (v 17. stol.) větší měrou ke krásnému umění, zejména malířství, hudbě a divadlu. V té době vznikly cenné galerie naší šlechty (na př. černínská); v té době byl bohatý šlechtic především kavalírem; společenským jazykem jeho byla vlastina, kroj byl vlášský, jako byl v 16. stol. španělský. Lesk a nádhera největší rozvíjela se však u dvora císařského, jenž živil bez počtu hodností a zřízců. Náklad na dvůr pohlcovav v l. 1620—1740 asi desátý díl, ba i více všech státních příjmů a přispěl především k vzrůstu Vídně, která však ještě počtem obyvatelů zůstávala za Prahou (tato měla před r. 1620 asi 40—50.000 ob.). Proniknutí přední šlechty našich zemí jednou kulturou, jedním jazykem a jedním náboženstvím a touha její přiblížiti se k lesku a darům dvora, odcizily ji znenáhla českonárodní tradici a připoutávaly k Vídni. Šlechta uherská naopak právě v 17. stol. se z odporu proti německé Vídni naplňuje většinou vědomím národním, více ještě zemsky-uherským, než národně-maďarským.

Bohatství a život
šlechtv.Kulturní zá-
liby šlechtv.

Kavalírství.

Lesk dvora.

Rozvoj Vídně.

Uhři a Vídeň.

Stavovské zřízení zemí našich trvá dále v téže podstatě, jak jsme je poznali dříve (str. 62, 79 výše), až na změny převratem bělohorským způsobené (str. 89 výše). I v době předbělohorské převaha moci náležela králi (jak prozrazuje na př. dlouholetá bezvýslednost snah stavovských o svobodu náboženskou), ale nyní má vůle panovníkova váhu rozhodující a jen okolnost, že rádci jeho, ze společnosti stavovské vyšší, snažili se práv stavovských se nedotýkati a stavům ponechávali správu země, zachránila stavy před absolutismem zjevným. Sněmy stavovské scházejí se nyní každoročně, v Čechách zasedají skoro celý rok; jednání jejich týká se především povolení berní, ale

Poměr moci
stavovské
a královské.Význam sněmů
stavovských.

- vztahuje se čím dále tím více na všechny obory státního života vnitřního, a to také v rozličných stálých komisích, na př. vojenské, katastrální, náboženské a j. Krajské sjezdy v českých zemích od války třicetileté přestaly cele. Pro dozor k berní správě vyvíjejí se v zemích stále výbory zemské. Zvláštní zemský výbor, jehož kompetence byla však nepatrná, vznikl v Čechách teprve r. 1714 (na Moravě již 1686); předsedal mu nejvyšší purkrabí. Města v něm (jako v jiných komisích sněmovních) byla zastoupena stejnou měrou jako jiné stavy. Toho v ostatních zemích nebylo. Ale i v Čechách byla města zastupována vlastně jen městy Pražskými; účast ostatních král. měst v sněmování byla cele passivní.
- Výborv zemské.**
- Zastoupení měst.**
- Berně.** Utužení moci královské jevílo se také v tom, že berně (srv. str. 81), žádané od stavovských sněmů, nabyly výše dřív neobyčejné. S dobou protireformační zvítězila po válce zásada, že všechnu kontribuci má nésti poddaný sám a pán že přispívá jen v mimořádných případech. Jak nelítostně od té doby bylo berní břímě poddaného stupňováno, zřejmo z toho, že celý sedlák český («usedlost») platil r. 1655 ročně 8 zl. rýn. (asi 96 K) kontribuce, za Karla VI. však již na 40 zl. (440 K), vedle břemen naturálních. Kontribuce poddanská zvala se *ordinarium militare*; od konce 17. st. zvykly si vrchnosti odváděti zvláštní daň panskou, mnohem nižší, jež slula *extraordinarium*. Vedle kontribuce řádné byly rozličné daně mimořádné, zejména sbírky turecké a j., a nákladné daně naturální, na př. v první době Leopoldově vychovávání vojska, potom stavění rekrutů, jež někdy vydaly tolik, co kontribuce vlastní; i jimi byly vrchnosti postiženy jen menším dílem. Výše až neuvěřitelné dostoupily kontribuce vynucované za války třicetileté vojsky, našimi i cizími. Vedle daní královských vybírali stavové i menší daně na zemská vydání, zvané *domesticum* (později fond domestikální).
- Svalení berní na poddané.**
- Vzrůst berní 1655 až 1740.**
- Daň panská.**
- Daně mimořádné a naturální.**
- Domesticum.**
- Císař neměl z říše německé důchodů skoro žádných, ale postavení jeho jako císaře i zájmy rodové zaplétaly ho do těžkých válek evropských, nemluvě o stálých válkách v Uhřích — všechny ohromné náklady s tím spojené musily nésti země české a rakouské. Na země české připadaly z toho dobré tři čtvrtiny. Nejosudnější pro ně bylo, že z odvedené kontribuce skoro nic nevracelo se do země zpět, nýbrž vydáváno bylo na vojsko v Uhřích, říši a Italii. Celkový roční příjem králův v Čechách za Leopolda vzrostl v zemi válkou zničené z 2 mil. až na 3.8 mil. a r. 1739 činil již skoro 8 mil. zl. (80 mil. K). (Celkový příjem monarchie habsburské r. 1739 lze odhadovati na 25 milionů zlatých (250 mil. K); z toho přímá berně, t. j. vojenská kontribuce, vydala asi třetinu).
- Podíl zemí českých ve výnosu celkovém.**
- Data o výnosu čes. daní.**
- Z příjmů státních menší díl vydal se na dvůr a správu; největší část pohltily dluhy, a zejména vojsko. Od války třicetileté vydržuje si panovník vojsko stálé, jež zvětšuje nebo zmenšuje podle potřeby; za Leopolda dostoupilo počtu až 130.000 mužů.
- Zřízení stálého vojska.**
- Početnost armád a nákladnost její.**
- Bylo to číslo velmi vysoké, neboť po válce třicetileté měly země české i rakouské bez Uher jen 5—5½ mil. obyvatelů (před válkou snad až 7 mil.). Tato armáda byla také dražší než dnes, neboť mužstvo se najímalo za peníze, a platy důstojnictva byly velmi

vysoké; část mužstva byla jen na papíře, ale peníze na ni se vyplácely. Stavové jednotlivých zemí hospodářské potřeby armády i díl rekrutů rozličně opatřovali, začez sráželi si příslušné podíly se svolené kontribuce. Ostatek byly věci vojenské pod správou dvorské vojenské rady; vojsko bylo přední a nejdůležitější záležitostí společnou všem státům monarchie.

Obchod a průmysl. V době Leopoldově a Karla VI. pronikalo živěji vědomí, že státu, chce-li na zemích dosáhnouti zvýšených daní, jest se starati o to, aby obyvatelstvu se hospodářsky vedlo dobře. Zásady *merkantilistické*, šířené z Francie od doby Ludvíka XIV., shledávaly záruku blahobytu v tom, koluje-li v zemi hodně peněz, čehož bylo lze dodělati se jen podporou vývozu surovin i průmyslových tovarů a ochranou domácí výroby proti zahraniční konkurenci. V smyslu tom působilo v našich zemích nabádavě několik národohospodářských odborníků. Byli to za Leopolda I. cizozemci *Becher*, tvůrce prvního komerčního kolegia ve Vídni, a *Hornigk*, autor spisu »Österreich über alles, wenn es nur will«; v Čechách v podobném duchu působil rada české komory J. Kr. *Bořek* († 1730). Naléháním sněmu českého byla za Josefa I. zřízena zvl. komerční komise v Praze, z níž vyvinulo se brzo české komerční kolegium, podobné dnešním obchodním komorám, ale s mocí větší.

Komerční kolegia, zejména české, mělo hlavní zásluhu o to, že vydány v zemích nové celní řády, které se s merkantilistickými zásadami víc shodovaly a zmírnily zejména starodávná velká cla vývozní, a že založeno několik továren (od šlechty i cizích podnikatelů), zejména textilních, chráněných privilegii proti žárlivosti nehybných a novotám technickým se vzpírajících cechů městských. Uvažováno i o zrušení celních linií mezi jednotlivými státy a zeměmi monarchie, obmezena hojná mýta a cla soukromá, pomýšleno na splavnění Vltavy a počato se stavbou řádných silnic. Ale celkem výsledek nebyl velký, zejména pro stálé vojny a pro převahu fiskálního zájmu vlády. Obchodní společnost východoindická, již Karel VI. založil v Ostende, byla zrušena z důvodů politických, také východní společnost (pro obchod s Tureckem) konečně zanikla; víc znamenalo prohlášení Terstu a Řeky za přístavy svobodné.

Vídeňské úřady ústřední trvají v podstatě ve formě, stvořené Ferdinandem I. (výše 70 a 89). Za Leopolda I. funkce bývalé tajné rady přechází na tajnou konferenci nebo užší radu tajnou. Rostoucí důležitosti mezi ústředními úřady nabývá po Bílé Hoře dvorská komora, jež osobuje si větší a větší vliv na finanční hospodářství, nejen panovnické, nýbrž i na jednání o berně se stavy jednotlivých zemí. Vznikají také při dvoře rozličné občasně nebo trvalé komise, jež radí se o záležitostech, v nichž třeba dorozumění mezi ústředními orgány. Obvyklý stručný titul soustátí je: dědičná království a země (domu Rakouského).

Vedle starodávných úřadů ústředních pro všechny státy monarchie stvořila nebo posílila doba Ferdinanda II. ústřední úřady pro jednotlivé skupiny státní, a to vesměs ve Vídni, kde dvůr již sídlil trvale. Byla to především česká dvorská kancelář, již v čele stál nejvyšší dvorský kancléř krále českého

Merkantilismus.

Becher
a Hörnigk.Bořek.
Komerční
kolegia.Nové celní
řády.Počátky
továren a
snáze jejich.Obchodní
společnosti.

Terst a Řeka.

Tajná
konference.
Význam dvorská
komora.

Titul soustátí.

Česká dvorská
kancelář.

Státoprávní
důležitost
ieif.Česká
komora.Klesání
významu
ieifio.

(do r. 1627: království českého). Dvorská kancelář stala se nejvyšší politickou a soudní instancí koruny české, lze říci českým říšským ministerstvem. Přijímala a vyřizovala všechna podání od stavů i od úřadů stavovských ze zemí českých králi adresovaná a naopak expedovala do zemí českých všechna rozhodnutí královská, opatřená podpisem kancléře. Českou kancelář (podobně jako apelačním soudem) byla jednota české koruny v době habsburské velmi posílena a správa její značně zcentralisována. Podobně byla zřízena i dvorská kancelář uherská. Česká komora (str. 70 výše) ztratila vznikem komory slezské a moravského úřadu rentmistrovského své říšsky české postavení již v 16. st.; v době pobělohorské poklesla ještě více, protože jí byly některé důležité obory (sůl, daň nápojová a j.) odňaty a podřízeny přímo orgánům poslušným dvorské komory.

Nejvyš. kancléř
král. čes.

Loketsk.

Morava.

Purkrabí
karlštejnský.

Poměry správní zůstaly stejné jako v 16. st. (str. 80 výše). Nejvyš. kancléř král. českého, jenž byl jedním z místodržících, sídlil od r. 1620 ve Vídni a byl vlastně všem nejv. úředníkům v koruně české nadřízen. Loketsk. o za 30leté války připojeno bylo přímo k Čechám jako nový kraj. Na Moravě po boku zemskému hejtmanu stojí od r. 1636 placený úřad zeměpanský, zvaný král. tribunálem; ten měl také pravomoc soudní. Krajsí hejtmané byli na Moravě od r. 1627 po jednom v kraji. Purkrabství karlštejnské bylo r. 1625 zrušeno.

Správní změny
na Slovensku.

V Uhřích sněmy byly svolávány zřídka a úřad palatina v 17. st. častěji nebýval obsazen. R. 1723 zřízena byla v Bratislavě král. rada místodržitelská (pod předsednictvím palatina), podobně asi jako v Čechách.

Readmisie čes.
hlasu (1708).

V poměru Čech k říši uznal král Josef I. za prospěšné, aby byl, jako kurfiřt český, zastoupen na stálém říšském sněmu řezenském. Tak od r. 1708, od t. zv. readmisie českého hlasu, prodléval zvláštní král. vyslanec český při sněmu v Řezně; plat mu většinou povolovaly země koruny české.

Bílá Hora
a postup
němčin.Němčina rovnou
právní
s češtinou.Nenáhle
germanisace
vyšších vrstev
v době pobělo-
horské.

Příčiny ieif.

V poměrech národnostních způsobila nebo připravila Bílá Hora změny důležité. Zastavila sic německé stěhování do zemí českých z protest. severu a část Němců vypudila za hranice, ale přivedila nenáhlé poněmčování země novou cizí šlechtou v zemi usedlou, již k vůli r. 1627 vedle češtiny němčina stala se jazykem úředním i v oboru práva šlechtického (v oboru práva městského byla jím již dříve). Část vítězné společnosti protireformační přenesla svou nechuť k českému kacířství i na jazyk český i národnost; hr. V. Slavata však byl horlivým obráncem češtiny. V písemném styku úřadů zemských s dvorem nabývala převahy němčina; i na sněmích se od konce 17. st. jednalo již více německy než česky a v 18. st. i do správ velkých statků, náležejících kavalírům českého původu, vnikla namnoze němčina jako jazyk úřední. V 17. st. je však ještě život i duch šlechty českého původu přes módní vlaštinu a hojný styk německo-úřední převahou český; méně ovšem v 18. K nenáhlému mizení českého rázu v životě veřejném přispěl nedostatek vši

vyšší literární činnosti v jazyce českém, přivozený vypuzením rytířské a městské intelligence za hranice, válkami a bídou po nich přišlou, ale i patrnou nedůvěrou protireformační společnosti ke všemu národněčeskému, vítězstvím latiny jako jazyka vědeckého i literárního, v neposlední řadě i duchovním násilím, které pronásledovalo kde jakou stopu starých Čech kacířských. Toto násilí budilo však záhy odpor a vychovávalo k vědomí národnímu. Nejdříve ozývaly se tóny českonárodní z exilia (ze spisů Stránského, Skály a Komenského); brzo pak i v Čechách prudce ozvaly se ve spise jesuity Bohuslava Balbína na obranu jazyka slovanského (1672), jenž ovšem tištěn býti nemohl.

Výchova
k vědomí
českonárodnímu.

Balbín.

Na Slovensku, kde protireformace, přes opětovné zákony a smlouvy na ochranu náboženské svobody, získala velkou část půdy, kterou katolíci ztratili v 16. stol., sílí v 17. st. živel slovácký. Šíření češtiny na Slovensku podporováno je v této době i přistěhováním českých náboženských uprchlíků a vyhnanců, zejména Českých Bratří z Moravy. Luterský kněz, Jiří Třanovský, vyhostěný z Moravy († 1637 v Lipt. sv. Mikuláši) zasloužil se o celá pokolení evang. Slovenska svou sbírkou českých písní duchovních (Cithara sanctorum). Stol. 17. je i u Maďarů dobou rozkvětu literatury; v st. 18., s podmaněním Uher Vídní, převládají zase díla psaná latinsky. Nejvýše stojí historické, statistické a filologické práce Mat. Běla, rodem Slovák († 1749 jako rektor evang. lycea v Bratislavě; psal i česky).

Postup Slováků.

Čeští Bratři na
Slovensku.

Maďarů.

Vývoj vyložený zračí se ovšem také v produkci vědecké a literární. Na sklonku doby předbělohorské ukazovala se čísla myšlenkově hlubšího a bohatšího života literárního: do ní také spadají počátky světoznámého reformátora vzdělání školského, Jana Amosa Komenského, vyznáním Českého Bratra a rodem moravského Slovák, jehož půlstoletá činnost osvětná, vědomě k utvoření dokonalejší společnosti lidské pracující, náleží skoro veskrze létům vyhnanství. Velký otřes, jímž pro život český byla revoluce, dal nám v obou táborech náboženských rozsáhlá díla historická (Slavata, Skála ze Zhoře), jež však jsou po vzoru 16. st. jen rozvlácnými kompilacemi aktového materiálu. Dílem muže smyslu vědeckého byla zato Pavla Stránského kniha o státu českém, vydaná také v exiliu (latinsky). V době pobělohorské vědecká snaha hlásila se především u mnichů řádových (u nás na př. jesuity Balbína, který prvý užil historie jako zbraně k utužení věrnosti a naděje národní); jinak produkce literární, kromě spisů určených nejnutnější potřebě lidové, úplně přestala. Za to neobyčejně zasloužila se protireformace o umění, naplnivši uměleckým smyslem veškerou společnost a v zemích našich, zejména v Praze, stvořivši veliký počet nádherných chrámů, paláců a soch barokních. Staviteli jejich byli zprvu mistři vlaští, ale právě mistrovská díla prvé polovice 18. st. pocházejí již od architektů domácích. Nejznamenitější z nich byli z rodiny Dienzenhoferů v Praze a Fischerů z Erlachu ve Vídni. I hudba pěstovala se horlivě ve všech vrstvách společnosti.

J. A. Komenský

Slavata,
Skála.

Stránský.

Balbín.

Rozvoj umění.

Triumfy
baroka.

Hudba.

VI. DOBA OSVÍCENSTVÍ A REVOLUCE.

Vliv francouzské.	Ráz doby. Dobu protireformace vystřídala doba osvícenská; je to zároveň doba, s níž ve vyšší společnosti zavládl jazyk a mrav francouzský. Bylo-li dřív heslem: »Vše pro víru!«, platilo nyní: »Vše pro stát!«; na místo nábožensky přecitlivělé doby barokní stal se zákonem reakce s v o b o d n ý r o z u m měrou hodnoty věcí. Kritický racionalismus osvícenský obracel se zároveň proti privilegii nebo útisku jak náboženskému tak sociálnímu a hospodářskému, tedy proti základním principům státu feudálního a zejména protireformačního. Chtěl r o v n o s t i státních občanů bez rozdílu víry a stavu. Prvý panovník, jenž získán byl tomu programu a uskutečňoval jej v zemích svých (nikoliv však bez kompromisu se stavem dosavadním), byl Josef II.; předchozí reformy Marie Terezie upravily mu poněkud cestu. Revoluce osvícenská prováděla se tedy v zemích našich shora, a to z a b s o l u t n í m o c i panovnické, která (jak učili někteří theoretikové práva přirozeného) nemá ohlížeti se na privilegia zemí a stavů, jde-li o prospěch obecný, o b l a h o s t á t u, jež bylo osvícenství zákonem nejvyšším a jemuž oddaně sloužiti měl především kníže země.
Revoluce shora.	
Právo přirozené a práva historická.	
Revoluce zdola.	Revoluci shora následovala revoluce zdola. Vycházela částečně z týchž podnětů racionalistické kritiky jako osvícenský absolutismus, žádajíc rovnosti před zákonem. Šla však dále, chtějíc důsledně pro každého občana i s v o b o d u, spolupůsobiti v životě státním i hospodářském. Obracela se tedy proti státu absolutnímu; chtěla státu konstitučnímu, v němž panovník dělí se o moc zákonodárnou s volenými zástupci státního občanstva. Prvý hrozný výbuch její v r e v o l u c i f r a n c o u z s k é dospěl k odstranění moci královské vůbec a k dočasnému založení republiky. To mělo za následek v zemích našich patrnou r e a k c i i proti liberálnímu duchu josefinismu. Ale reakce nedovedla již potlačit myšlenek opravných, jež (ovšem teprve od let třicátých 19. st.) pronikaly znenáhla do vzdělanějších vrstev středních v zemích našich.
Požadavek státu konstitučního.	
Revoluce francouzská.	
Reakce.	
Probuzení národní. Romantismus.	Probuzení politické pojilo se však u nás od počátku s probuzením národním. Toto bylo mocně podporováno náladou romantickou (ta byla zase již reakcí proti chladnému rozumářství doby osvícenské), která vzněcovala nadšení pro dějinné zásluhy národů, sílila lásku k rodnému jazyku,

vedla ke kultu národní svéráznosti a spolu pozvedla význam prostého lidu, v němž národní zvláštnost jazyková i povahová zachovala se nejryzeji. Tak demokratické ideály doby, chtějící dáti lidu práva politická, zesilovány byly ideály národními. Věda a literatura pracovala usilovně, aby těmito myšlenkami naplnila jednotlivé celky národní, a když r. 1848 revoluce, jež založila stát konstituční a odstranila středověké rozdělení společnosti na pány a poddané, zasáhla i země naše, jevila se nikoliv jako pozdvižení státního občanstva v celku, nýbrž spíš jako vystoupení národů proti jednotě státu.

Dílo revoluce
r. 1848.

Pozdvižení ná-
rodů proti státní
moci.

1. Vnější poměry v době Marie Terezie a Josefa II.

Marie Terezie (1740—1780). Císařem Karlem VI. vymřel rod habsburský po meči. Dědičkou říší jeho byla dcera jeho Marie Terezie, tou dobou 23letá, provdaná za Františka Lotrinského, pána v Toskánsku. Jím vstoupil francouzský rod lotrinský v dědictví Habsburků. Ale František sám nestal se králem českým a uherským, jako se jím stal za okolností podobných Ferdinand I.; Marie Terezie jej jmenovala pouze spoluvládce, moc panovnickou vskutku vykonávajíc sama. Byla to žena neobyčejného nadání i zdravého, krásného zjevu; ač mláda a k úkolům panovnice vlastně nevychována, vpravovala se rychle do složitých poměrů svých států a překvapila záhy samostatností a rozhodností úsudku. Její pracovitost, ráznost i sebedůvěra naplnily dvůr i stát novým životem.

Marie Terezie
(1740—1780)

František
Lotrinský.

Osobnost Marie
Terezie.

Marie Terezie a Fridrich Pruský. Situace, v níž se vlády ujala, byla neutešená. Nespokojenost s těžkými daněmi, zejména v Čechách, nabyla velkého rozsahu, v pokladnách nebylo peněz, armáda, demoralisovaná porážkami v poslední válce turecké, byla v úpadku. A za hranicemi vyvstávali nepřátelé, chtějící urvati (přes slavná uznání pragmatické sankce) části habsburského dědictví. Karel Albert, kurfiřt bavorský (jenž byl pragm. sankce neuznal), pokládal se jako potomek nejstarší dcery Ferdinanda I. za legitimního nápadníka habsburských států. Mladý král pruský Fridrich II. (1740—1786) činil nároky na některá knížectví slezská. Protivník tento ukázal se nejnebezpečnějším; byl stejně bezohledný ve své snaze po velikosti jako bystrý a rázný a opíral se o znamenitě zřízenou armádu a značnou státní moc (pruské země měly tenkrát 2¼ mil. obyv. a na 11 mil. zl. ročních důchodů). Po krátkém jednání o smírnou dohodu vpadl náhle (v prosinci 1740) do Slez a zmocnil se země, jež v něm vítala namnoze osvoboditele. Vojsko královnino přitrhlo teprve na jaře 1741 do Slez, ale bylo poraženo v krvavé bitvě u Molvic. Bylo to za necelý měsíc po narození královice Josefa II.

Neohroživý
stav říše.

Karel Albert
Bavorský.

Fridrich II.
Pruský
(1740—86.)

Voád do Slez
(1740).

Bitva u Molvic
(1741).

Válka o rakouské dědictví (1740—1748). Teprv toto vítězství dodalo protivníkům odvahu, aby smluvili spolky proti královně české a uherské a dali se ve válku o rakouské, či lépe řečeno o české dědictví. Vzájemnými

Smluvy
evropské
proti Marii
Terezií.

Bavoři a Fran-
couzi v Čechách.
Sasové
a Prusové
v Čechách.

Karel Albert
králem českým
a císařem.

smlouvami dohodly se Francie, Španělsko, Prusko, Bavorsko a Sasko o podíl z kořisti; Čech mělo se dostatí spolu s korunou císařskou, s H. Rakousy a Tyroly Karlu Albertovi, Moravy Sasům. Karel Albert podporován jsa silným vojskem francouzským, zmocnil se v září 1741 H. Rakous a odtud v t r h l d o Č e c h. Ve výroční den bitvy bělohorské, ve které dobyl předeek jeho domu Rakouskému českého království, vydal manifest k Čechům, v němž je vyzýval, aby ho uznali za pravého pána země. V listopadu zmocnil se s pomocí Sasů P r a h y. Asi polovice šlechty jej vskutku králem uznala a holdovala mu; v zemi byla zřízena bavorská vláda z české šlechty (t. zv. deputace). Počátkem roku 1742 odebral se Karel Albert do Frankfurtu, kde byl zvolen císařem (Karel VII., 1742—45). Fridrich se zatím zmocnil Olomouce a obsadil české Zálabí. Severozápad Čech byl v moci Sasů, jihovýchod v rukou vojsk králov-
niných; v Praze rozhodovala víc posádka francouzská než Bavoři.

Bitva u Chotusic

Mír vratislavský
(1742).

Ztráta většiny
Slezska
a Kladska

Znovudobytí
Čech a Bavor.

Druhá válka
slezská
(1744—1745).

Mír drážďanský
(1745).

Ztráta Slezska. Marie Terezie napíjala s pomocí zemí, jež jí zbyly, všechny síly, aby útoku se ubránila. Vojska její sice počátkem r. 1742 zmocnila se Bavor, ale v květnu 1742 byl Karel Lotrinský (bratr Františkův) poražen od Prusů u Chotusic. Po této porážce následoval mír ve Vratislavi, jímž se Marie Terezie vzdala největšího dílu Slezska (kromě části, jež nám do roku 1918 náležela) a Kladska. Francouzi a Bavoři byli brzo v Praze uza-
vření, ale podařilo se jim počátkem r. 1743 uniknouti zpět do Němec. Již v květnu byla Marie Terezie korunována v Praze. K vinníkům, kteří jakkoli porušili věrnost v době panství bavorského, zachovala se mírně. S pomocí anglickou zmocnila se znovu ztracených Bavor a dorozuměvši se i se Saskem, chystala novou válku s Pruskem. I tentokrát ji Fridrich předešel; v září 1744 vpadl do Čech, zmocnil se Prahy a některých pevností na jihu. Ale když vojska královna pospíšila od Rýna do Čech, byl Fridrich ještě roku 1744 ze země vytlačen. Válka přenesla se do Slez, Fridrich byl celkem osamocen, ale rychlostí pohybů a vycvičeností svého vojska nabýval stále převahy nad pomalými armá-
dami Marie Terezie, třebas počtem silnějšími. Fridrich zvítězil v několika bitvách; konečně zmocnil se D r á ž d a n. Proto v prosinci 1745 učinila Marie Terezie s Pruskem m í r d r á ž d a n s k ý, jímž mír vratislavský byl potvrzen.

Císař
František I.
(1745—66).

Karel VII. zemřel v lednu 1745; syn jeho Maxmilián Josef pak smluvil s královnou pokoj ve F r i s s e n u a zřekl se všech nároků na habsburské dědictví. V září 1745 byl F r a n t i š e k Toskánský zvolen císařem (1745—1765). Od té doby přijala Marie Terezie titul římské císařovny (jenž znamenal pouze, že je chotí císařovou); v Čechách i Uhrách vládla ovšem jako královna česká a uherská.

Mír
v Čáchách
(1748).

Válka s ostatními nepřáteli trvala dál; vojska královna bojovala v Itálii s Francií a Španěly, podporována jsouce Sardinii, a s Francií v Belgii, kdež opět Hollandsko a Anglie královně pomáhaly, Anglie i velkými podporami peněžitými. K míru došlo r. 1748 v Č á c h á c h. Jím Marie Terezie dostala zpět Belgii, ale ztratila část Milánska; pragmatická sankce byla znovu zaručena.

Důležitost
Slezska.

Válka sedmiletá (1756—1763). S l e z s k o bylo poměrně nejprůmyslovější a nejlidnatější zemí koruny české; Marie Terezie nesla ztrátu jeho těžce také

proto, že protestantský stát pruský nabyt jím moci nebezpečné. Nevzdala se proto úmyslu válku o Slezsko v příznivé chvíli obnoviti. Jala se organisovati země a vojska svá po vzoru pruském a hledati mocných spojenců. Anglie sblížovala se znenáhla s Pruskem; proto jal se nový diplomatický rádce Marie Terezie, Václav hr. Kounic, šlechtic moravský, usilovati o přátelství s Francií, která se dostala do vleklých sporů s Anglií o věci koloniální. Získána byla také carevna ruská Alžběta, dále August III. saský (jenž byl zároveň králem polským), posléze Švédsko. Ale dříve než aliance domu Rakouského byly pevně smlouveny a vojsko k útoku připraveno, vystoupil na bojiště král pruský, který byl čtyři pětiny důchodů svých obrátil na vychování armády 150.000 mužů a nelekal se vzdorovati evropské koalici. V srpnu r. 1756 vpadl do Sas, obklíčil Sasy u Perna a maršála Browna, chtějícího jim pomoci, odrazil u Lovosic. Tak počala se válka sedmiletá. Na jaře 1757 vtrhl Fridrich, jemuž také říše německá opověděla válku, do Čech. V krvavé bitvě před Prahou (u Štěrbohol) zvítězil nad Karlem Lotrinským a oblehl Prahu, ale byl poražen novou armádou Daunovou u Kolína (18. června). Tato bitva vsutku, jak vyslovila se Marie Terezie, zachránila monarchii.

Václav hr.
Kounic.
Spolek
s Francií.

Počátek války
sedmileté
(1756—63).

Bitva u Kolína
(1757).

Fridrichovi bylo Čechy opustiti a armády koalici přenesly vojnu do jeho vlastních zemí. Tu osvědčilo se znovu Fridrichovo vůdcovské nadání; v listopadu porazil francouzské a říšské vojsko u Rossbachu, po měsíci císařské u Leuthenu ve Slezsku a oblehl Olomouc. Ale v letech následujících uplatnila se přece početná převaha spojenců, zejména od r. 1759, kdy Rusové vstoupili na slezské bojiště. Fridrich byl opětovně poražen od Dauna i Laudona a jen nedostatek důvěryplné shody mezi vůdci ruskými a císařskými zabránil úplnému zničení jeho. Šťastnější byla pruská vojska na západě proti Francouzům, kteří i ve válce koloniální s Anglií podlehl nadobro. Když Anglie dosáhla tím způsobem svého cíle a v Rusku zemřela (1762) úhlavní protivnice Fridrichova, carevna Alžběta, byly obě válčící strany, vyčerpané finančně i vojensky, náchylny k míru. Po míru pařížském, v němž porovnaly se mocnosti námořské, následoval poč. r. 1763 mír v Hubertsburku, kterým míry z roku 1742 a 1745 byly potvrzeny. Sláva Fridrichova a moc Pruska byly pevně založeny. Roku 1765 zvolen byl Josef II. císařem; matka jeho, která byla jako královna česká volila r. 1745 chotě, volila nyní syna.

Další průběh
války.

Mír v Hubertsburku (1763).

Josef II.
císařem.

Získání Haliče a Bukoviny. Marii Terezii dostalo se za ztracené Slezsko brzo náhrady, již nečekala a již se vzpírala, totiž Haliče. Kounic i Fridrich Pruský neradi pozorovali, jak za slabé vlády krále polského Stanislava Poniatowského nabývá Rusko v pokleslé říši polské vlivu rozhodujícího. Oba státy byly znepokojovány také úspěchy Kateřiny II. ve válce s Turky (od r. 1768), když ruská vojska pronikala vítězně k Černému moři a k Dunaji. R. 1769 Fridrich předložil v Petrohradě plán částečného rozdělení Polska. Téhož roku dal Josef II. posunouti hranice severních Uher dál do krajín polských (nejdřív zabrány části Spiže, od doby Zikmunda krále Polsku zastavené); v tom následoval ho Fridrich v Prusích východních, naléhaje usilovně na carevnu, aby plán dělení Polska schválila. R. 1771 se Prusko a Rusko dohodlo a r. 1772 dala k nemravnému násilí souhlas i Marie Terezie.

Pokroky Ruska.
Plán rozdělení
Polska.

Souhlas Marie
Terezie.

Marii Terezii dostalo se dílu ne sic největšího, ale nejlepšího, t. j. v celku pozdější Haliče, avšak bez Krakova; celkem 1500 □ mil s 3 mil. obyv. Vláda ji organisovala jako zvláštní království haličskovladiměřské, dala jí stavovskou ústavu a podřídila konečně českorakouské kanceláři. R. 1774 dal Josef II. obsadit část tuřeckého Multanska, dělící Halič od Sedmíhrad (dnešní Bukovinu).

Získání Bavor.

Plány na Bavorsko. Josef II. a Kounic kojili se nadějí, že se jim podaří získati monarchii i velkou zemi německou, Bavorsko, kde hlavní linie Wittelsbachů r. 1777 vymřela. Ale plán zmařil Fridrich, vyslav silné vojsko k Náchodu (1778—79). Marie Terezie válce zabránila a v míru těšínském spokojila se innskou čtvrtí (40 □ mil), o níž zvětšeny Hor. Rakousy.

Mír těšínský (1779).

2. Poměry vnitřní v době Marie Terezie.

Pátá fáze v státoprávním vývoji monarchie habsb.

Panování Marie Terezie má zvlášť důležité místo v dějinách našich. Marie Terezie prvá zradila přísahy, jimiž se zavázala dbáti samostatnosti státu českého, a položila základy k spojení zemí českých a rakouských v jednotný stát. Poněvadž země uherské zůstaly tohoto násilí ušetřeny, byla tím připravována pozdější dualistická forma monarchie.

Příčiny ústavního převratu.

Důvody změn ústavních. Na Marii Terezii působil změněný duch doby, který odvracel se od práv historických a knížeti, chtějícímu soustředění moci státní, radil nedbatí starých ústav, třeba by byly plodem staletého úsilí národů. Duch ten spatřoval v moci stavů nebo spíše šlechty, jež měla všude správu zemí v rukou, hlavní překážku jakékoliv reformy. Působil také příklad a vyrostlá moc nepřítele pruského: Marie Terezie chtěla svůj stát vybudovat pevněji k boji s Pruskem. Marie Terezie nesla těžce i vzájemný boj dvorských kanceláří, české a rakouské, špatné hospodářství stavovské v některých zemích (zejména alpských), nepořádné placení kontribucí a s tím souvisící nedostatečné opatrování armády. Všemmu tomu dávala vinu na porážkách svých v obou prvních válkách slezských. Hlavním pomocníkem stal se jí slezský šlechtic Fridrich Vilém hr. Haugvic. Proti novotářským plánům Haugvicovým stála většina ministrů i všeho dvora, z hodností českých zejména nejvyšší kancléř hrabě Fridrich Harrach a předchůdce jeho v úřadě kancléřském Filip hr. Kinský. Ale Haugvic v boji s nimi zvítězil.

Prusko-spoluprávce jeho.

Haugvic a čeští ministři.

Harrach. Kinský.

Recessy z r. 1748.

Podněty jejich a

následky jejich.

Nový systém berní a vojenský. Haugvic postaral se nejprv (1748) o uspořádání financí státních. Přiměl stavy zemí neuherských, že zavázali se pro příštích deset let k vyšší kontribuci (t. zv. desíletý recess); tím zabezpečen byl jistý roční důchod 14. mil. zl., potřebný pro vychování armády 108.000 mužů. Zároveň upraveno bylo řádné splácení dluhů státních. Při tom bylo zásadou, aby země byly v zájmu vlastním i v zájmu armády zbaveny starostí, spojených se zásobováním vojska a stavěním rekrutů, a aby svolená kontribuce byla vyplácena celá a hotově do vojenské pokladny. O to, aby byla odvedena včas, pečoval Haugvic přísnými exekučními řády. Aby reforma berní i vojenská se zdařila, měl Haugvic za nezbytné, odniti provádění její stavovským vládám

zemským (v Čechách tedy král. místodržícím) a svěřiti ji úřadům novým, královně samé přímo podřízeným a jí placeným, t. zv. deputacím, jež měly vůbec obdržeti správu kontribucí i důchodů komorních v zemích (česká komora splynula tedy s deputací) a pečovati o opatření potřeb armádních. Novotami těmi byla sice moc stavovských úřadů velmi obmezena, ale platná ústava zůstala ještě nedotčena.

Deputace.

Postátnění správy a centralisace českorakouská. Ale již r. 1749 vydány byly dekrety, které znamenaly opuštění cesty ústavní. České místodržitelství a stavovská zemská vláda na Moravě byly zrušeny a místo nich nastoupily zmíněné již deputace, ale se změněným názvem: »král. reprezentace a komora«. Zemští nejvyšší úředníci ponecháni byli sice při svých hodnostech, ale byla jim odňata správa země. Ještě dalekosáhlejší byl význam dekretu z 1. května 1749, jímž zrušeny byly dvorské kanceláře česká a rakouská a za ně zřízeny dvě ústřední instance, společné zemím českým i rakouským: 1. *directorium in publicis et cameralibus*, 2. nejvyšší soudní úřad (oberste Justizstelle). Tím byl jednak zřízen centrální úřad pro správu politickou i finanční, jednak byly soudní záležitosti odděleny od politických a zřízen vlastně nejvyšší soud, společný zemím českým i rakouským. Haugvic stal se presidentem nového direktoria; Harrach, jehož se dotklo zrušení české kanceláře velmi bolestně, r. 1749 zemřel. V direktoriu a v nejvyšším soudu třeba spatřovati první centrální správní instance předlitavské, zřízené bez ohledu na státní svébytnost koruny české; česká kancelář byla zajisté dosud výrazem administrativní i soudní svéprávnosti a vůbec samostatnosti státu českého.

Zrušení stavovských vlád (1749).

Král. reprezentace a komora.

Zrušení dvorských kanceláří (1749).

Politické a finanční direktorium. Nejvyšší soud.

Význam převratu.

Vznik Předlitavska.

Částečná restaurace. Průběh války sedmileté ukázal, že zesílení absolutismu a centralismu nebylo s to, aby monarchii zajistilo vítězství nad Pruskem. Nová organisace byla drahá a neosvědčovala se v praxi tak, jak bylo doufáno. Nové centrální úřady samy navrhovaly od roku 1761, a to velmi houževnatě, návrat k zřízení starému. Tentokrátě bránil Haugvicova díla Kounic, ale Marie Terezie přece žádostem o změnu v něčem povolila. Na místo direktoria vstoupila (1762) zas česká a rakouská kancelář (jako úřad jediný); v čele jejím stál »král. český nejvyšší a rakouský první kancléř«. Tím vyhověno poněkud státoprávnímu stanovisku českému. Správní jednota zemí českých a rakouských, při níž zůstalo, jevila se podle toho na venek jako spojený stát českorakouský; nebylo nedůležité, že v spojení tom dáno bylo zemím českým podle významu jejich místo první. Ačkoliv vláda odtud se snažila, aby splynutí obou státních skupin, dosud jen v nejvyšších instancích správně spojených, dotvrdila stejněním zákonodárství i správy, nechtěla přece další trvání zvláštního státu českého uváděti cele v pochybnost. Monarchie byla zajisté i nadále federalistickým svazem státu českého, uherského a zemí alpských (s Haličí, Milánskem a Belgií); státní svéprávnost českých zemí byla ovšem novými proměnami centralistickými zastíněna.

Reorganisace zklamala.

Zřízení spojené kanceláře česko-rakouské (1762).

Stát česko-rakouský.

Program unifikace.

Federalistická povaha říše.

Názvy
monarchie.

Jednotného ustáleného názvu monarchie stále neměla; úředně rozeznávaly se královské české země dědičné od zemí rakouských, jindy obojí dohromady sluly »dědičnými zeměmi německými« na rozdíl od zemí uherských. Častěji již užívalo se názvu »monarchie rakouská« (t. j. domu Rakouského) nebo, zejména později, názvu státu rakouské.

Zrušení repre-
sentací a zřízení
král. gubernií
(1763).

Gubernia a krajské úřady. Po odstranění direktoria vyšla vláda žádostem o změnu poněkud vstříc i v úpravě správy zemské. Byly zrušeny (1763) representace a komory a místo nich zřízena král. gubernia. V jejich čelo postaven přední úředník ze stavů, v Čechách tedy nejvyšší purkrabí, na Moravě zemský hejtman. Ale gubernia byla úřady zeměpanskými jako starší representace; nebyla tedy obnovením starých vlád stavovských, jež v 1. pol. 18. st. zvány bývaly také guberniemi. S postátněním zemských politických úřadů souviselo i dokonalé postátnění krajské správy, prováděné znenáhla již dříve. Krajům českým (od r. 1751 počtem 16) postaven v čelo pouze hejtman jediný, placený většinou od státu (dříve byli dva, placení od stavů a v kraji usedlí); kompetence úřadu krajského rostla od r. 1748 vůči hledě. Chebsko stalo se r. 1751 částí kraje loketského; později pak za Josefa II. pominulo cele zvláštní postavení jeho. Na Moravě Opavsko počítáno bylo od 2. pol. 17. st. mezi knížectví slezská; jen některé velkostatky jeho, náležející Moravanům, slušely nadále k Moravě (enklavy). Tak centralisující stát dostal správu zemí našich, aspoň v středních a vyšších instancích, úplně do svých rukou.

Postátnění kra-
jské správy.

Chebsko.

Staré a nové
ústř. úřady.

Z ústředních úřadů pro celou monarchii zůstaly nadále v své váze dvorská vojenská rada a dvorská komora. Ale tajná rada a dvorská kancelář ustoupily nové organizaci. R. 1742 zřízena byla t. zv. domnáci, dvorská a státní kancelář jako ministerstvo zahraniční (od r. 1753 stál v čele jejím kancléř hr. V. Kounic); poradným sborem pro vnitřní záležitosti stala se r. 1760 založená státní rada. V ní bylo odtud hlavní sídlo snah reformních a to ve skutečnosti i pro země uherské.

Státní kancelář
(1742).

Státní rada.
(1760).

Povaha a cíle
ostatních refor-
m terezián-
ských.

Povaha reforem ostatních. Reformy tyto vztahovaly se na všechny obory života společenského a prozrazovaly, že stát té doby pochopil úkol svůj mnohem širší, než stát středověký, ač největší díl svých příjmů obracel stále na účely vojenské. Stát sám počal pečovat o hmotné i duševní povznesení svých poddaných, a to také vrstev nejširších, dosud vydaných skoro úplně v moc gruntovních vrchností. Ponecháváje správu v nejnižších instancích (t. j. dominiích) ještě v rukou vrchností, snažil se aspoň všestrannou kontrolou její skrze úřady krajské o ochranu malého poddaného a o přímý styk jeho se státem. Přes zásadní boj svůj se systémem feudálním šetřil stát přece ještě privilegií vrchností všemožně. Hospodářského povznesení zemí i zvýšení vzdělání obyvatelstva dbal se zvláštním důrazem, ale setrval ještě při zásadách protireformačních. Reformy jeho prováděny byly dílem zcela absolutisticky, dílem v dohodě se stavovskými sněmy zemskými, jež nebyly nikterak zbaveny všeho vlivu na zákonodárství a správu: poněvadž většinou směřovaly k tomu, aby ve všech zemích »německých« byly zavedeny stejné řády, připravovaly tak unifikaci zákonodárství i správy v státě českorakouském, která ovšem ani r. 1848 nebyla úplně dokonána. S tím souvisel centralistický a byrokratický

Sněmy
stavovské.

Unifikace.

Centralisace

raz jejich; reformy v oboru školství pak dovršily tyto snahy zřejmým programem germanisačním. Po smrti Haugvicově (1765) byl hlavním rádcem císařovny hr. Václav Kounic; od r. 1765 působil i Josef II. jako spoluvládce, ale rady jeho podléhaly konservativnějšímu smýšlení matky i ministrů; jen ve vojenství měl plnou vůli.

Germanisace.

Josef II.
spoluvládce.

Dosavadní ústavy poddanské se Marie Terezie v zásadě nedotkla; ve chvíli nebezpečí r. 1742 chtěla sic dáti sedlákům svobodu, ale později spokojila se tím, že zvláštními dvorskými komisemi vyšetřovala poměry poddanské a bránila poddaného proti zřejmým křivdám, především k tomu konci, aby kontribuční schopnost jeho nebyla vydíráním vrchností ohrožena. O to zasloužili se poněkud čeští stavové sami; již r. 1655 postarali se o prvý soupis rustikální půdy berní (t. zv. berní rolla), jenž měl zabrániti také připojování selské půdy k dominikálu, tehdy zásadně daně prostému. Od doby Josefa I. pracovalo se v Čechách na novém katastru půdy poddanské; byl hotov r. 1748 (t. zv. katastr tereziánský). Podle vzoru jeho nařízeno i zemím ostatním vzdělati katastry podobné a poříditi i katastry majetku a důchodů vrchnostenských (katastr panský). Zásadou bylo, že sedlák má (po pruském vzoru) dáti $\frac{1}{3}$ hrubého výtěžku na kontribuci; v Čechách však opravený katastr z r. 1756 stanovil poddanský podíl kontribuční na 42%. Kontribuce byla stále velmi vysoká (»usedlost« platila 60 zl.) a jen rostoucí výnos zemědělství, souvisící se vzrůstem populace, umožnil nésti břímě její. Důchody panské byly odhadnuty a zdaněny mnohem níže. Později vydala vláda v některých zemích (v Čechách r. 1775, když na severu vypuklo selské povstání) robotní patenty, jež v celku uzákonily těžkou dosavadní robotní povinnost, ale ulevily nejmenším a největším poddaným a odstranily větší zlořády. V tom duchu upraveny později i poměry v zemích uherských, ale nedokonale; tam i naprostá svoboda šlechty od berní a cel a mýt zůstala nedotčena. To byla jedna z hlavních složek uherské »svobody« vůbec.

Počátky státní
ochrany pod-
daných.Berní rolla
(1655).Prvý a druhý
katastr
tereziánský.Robotní
patenty.Poměry na
Slovensku.
Svoboda šlecht
od berní.

Roku 1753 počalo se sčítání obyvatelstva v našich zemích. Sčítání od r. 1770 slulo konskripce; předním účelem jeho bylo zjistiti počet mužů schopných vojenské služby. Dosavadní rekrutování mužstva mělo být jaksi usnadněno zásadní brannou povinností všech konskribovaných, jež však vskutku postihovala jen hospodářsky nesamostatné třídy rolnické. V Uhrách konskripce nebylo. R. 1754 napočítalo se v Čechách 2·1 milionu (v českých zemích přes 3 mil.) obyvatelů. R. 1781 bylo v Čechách 2·9 mil. (v českých zemích 4·4 mil.), v zemích uherských 9·3, v celku monarchie 21 milionů obyvatelů. Praha měla r. 1770 77.500 obyvatelů, Vídeň skoro 100.000. V uherských zemích náleželo mnoho obyvatelů k stavu šlechtickému ($\frac{1}{2}$ milionu, t. j. 5 procent). Číslování domů v obcích bylo zavedeno r. 1770.

Sčítání obyva-
telstva.

Konskripce.

Počet obyvatel-
stva.

Přirůstek obyvatelstva (vzrůst populace vlády této doby rozličně podporovaly) prospěl také **průmyslu a obchodu**, jemuž napomáhal horlivě i stát, a to prostředky dosavadními (str. 101): ochrannými cly, zákazy dovozu, povoláním cizích mistrů, premiemi na dokonalé výrobky, ano i odbornými školami, zřizováním konsulátů v cizině a stavbou řádných silnic. Tak vzniklo zas něco **továren**, zejména od doby Josefovy, hlavně textilních (nejvíce na severu

Podpora
průmyslu a
obchodu.

- Vliv fysiokratismu na zemědělství.** Čech), vzkvetlo sklářství i železářství; počalo se i těžiti uhlí. Také v zemědělství působením nauk fysiokratických, spatřujících v půdě hlavní zdroj národního bohatství, usilovalo se rozličně o povznesení výnosu; zaveden jetel, brambory, řípa; pastviny a lada obraceny v pole orná. R. 1769 byla založena král. hospodářská společnost v Praze i v Brně. Velké proměny prodělalo celní zákonodárství: r. 1752 vydán jednotný celní tarif pro země koruny české; r. 1775 po mnohých sporech vydán byl nový celní řád, jenž odstranil dosavadní celní linie mezi zeměmi českými a rakouskými, ale ponechal je proti Uhrám. Stalo se to nikoliv z důvodů státoprávních, nýbrž hospodářských, na ochranu zemědělství a vinařství v zemích západních, platících větší daně než Uhry. Ve Vídni 1771 zřízena veřejná bursa; r. 1754 byly míry a váhy dolnorakouské zavedeny v zemích českých i rakouských. Co se týče mince, vládl ve všech zemích již výhradně zlatkový systém; stříbrný zlatý byl od doby Leopolda I. o něco horší jakosti než dříve. Smlouvami zaveden byl r. 1753 stejný ráz i v jižním Německu (konvenční mince). Mince ražené v Čechách měly až do r. 1780 na prsou císařský orla český znak. Drobné peníze se od r. 1760 razily měděné.
- Státní finance.** Patrný rozvoj hospodářský zveličil příjmy státní, zejména ze státních podniků a daní nepřímých; válka sedmiletá ovšem dluh státní zdvojnásobila. Roku 1748 počítalo se všech příjmů (bez Belgie a Milánska) 27·4 milionů zlatých. Větší polovinu příjmu tvořily ještě daně přímé; z vydání připadalo 51 procent na vojsko, 30 procent na dluhy. Roku 1768 vydaly příjmy z celé říše na 42 milionů zlatých (v tom přes třetinu vojenská kontribuce). Ku konci 18. století vzrostly státní příjmy na 90 milionů zlatých (t. j. asi 720 milionů K předvál.), státní dluh r. 1793 na 390 mil. zl. Vláda pomáhala si konversemi dluhu na nižší úrok a vydáváním papírových peněz (bankocetlí, od r. 1762); část dluhu převzali stavové zemí českých a rakouských, vydávše naň obligace. Recess desíletý se stavy nebyl r. 1758 obnoven, takže se berně postulovaly od sněmů jako dříve. Ale vedle rostoucích daní nepřímých neměla již svolení stavovská té váhy jako v starší době. T. j. hlavní dosud zbraň a záruka stavovská v obraně autonomie zemské stávala se proti rostoucí hospodářské moci centralismu málo účinnou.
- Péče o jednotné právo.** **Zákonodárství právní.** Ve věcech právních šlo vládě především o to, aby v řádu soudním i v materiálním právu zavedla jednotné zákony v zemích českých i rakouských a odstranila středověké rozdíly práv zemských (šlechtických) i městských i zbytky práv obyčejových. Práce o tom počaly se r. 1753, ale ukončeny byly teprve r. 1811 vydáním obecného zákoníka občanského, díla to znamenitého, jež později (1852) zavedeno i v zemích uherských a platí dosud v naší republice. Některé části práva soukromého uzákoněny však již za Josefa II. Také řád soudu trestního a zákoník trestní byly hotovy již v době Mar. Terezie nebo Josefově; r. 1781 vydán obecný soudní řád, jenž žádal po soudci zkoušku z vědy právní, po advokátu doktorát práva; zůstal v platnosti až do r. 1895. Nové zákony jeví v mnohém vliv zásad osvícenských a práva přirozeného, jehož hlavními zastanci byli ve Vídni profesoři Riegger, Martin a Sonnenfels. Nebyly však prosty
- Občanský zákoník (1811).**
- Nové zákoníky doby terezián. a josefin.**
- Ráz letich.**

krutých trestů (cejchování, přikování, veřejné bičování), jež měly od zločinů odstrašovat. Za to tortura a barbarské tresty hrdelní starší doby byly odstraněny. Počet soudů hrdelních byl velice obmezen, v Čechách na př. s 378 na 30; právo odvolati se k vyšší instanci usnadněno. V Praze a v Brně zřízeny byly za Josefa II. úřady policejní. Censura konala se přísně, teprv za Josefa uvolněna způsobem od staletí nevídaným, zejména pro spisy, jež ho-
věly zásadám osvícenským. Stav úřednictva pro přibývajících potřeby byrokratické správy tvořil se teprve znenáhla; Josef II. později užil různých prostředků, aby vychoval úředníky k přesnému plnění vládní vůle.

Obmezení hrdel-
ních soudů.

Censura.

Výchova
úřednictva.

Rozsáhlé reformy staly se ve školství. To dosud bylo cele záleželo na péči církve a soukromých činitelů (hlavně obcí); Marie Terezie připravila po-
státnění jeho. Východiskem opravných směrů byla tu dvorská studijní ko-
mise (1760); hlavním rádcem císařovniným byl Belgičan, prof. lékařství ve
Vídni, S w i e t e n. Marii Terezii šlo nejvíc o vybudování školství obecného,
jež světila odborníku z Pruska, proboštu zaháňskému F e l b i g e r o v i, vcho-
vanému také spisy Komenského. Podle návrhu jeho zřízena byla (od r. 1774)
při každém farním chrámu škola triviální (obecná), jež měla v učebných
předmětech i návod k rozšafnosti a hospodářství; ve větších městech škola
hlavní, v Praze a Brně škola normální neboli vzorná s kursy pro učitele.
Proti duchu Komenského hřešila nová organisace tím, že školy hlavní byly
i v českém kraji ve vyšším ročníku německé, školy normální celé německé.
Na gymnasiích (pětitřídních) se mnoho nezměnilo; po zrušení řádu jesu-
itského (1773) dostala se skoro úplně do rukou Piaristů; také na universi-
tách (dosud jezuitských) teprv od té doby nabyli převahy učitelé svěští. Uni-
versita v T r n a v ě byla r. 1777 přeložena do P e š t i (Budína); v Š t á v n i c i
byla založena báňská akademie. Stát university podrobil dozoru a rozmnožil
učivo jejich o dějepis, geografii, přírodní vědy a předměty potřebné k výchově
úředníků správních. Z velikého jmění zrušeného řádu jezuitského, jež
zabral stát, zřízen studijní fond.

Prvé kroky
k postátnění
školství.

Swieten a
Felbiger.

Školy triviální,
hlavní a
normální.

Gymnasia.

Zrušení řádu
jesuitského.

University.

Postup germanisace; obrany češtiny. Od r. 1770 až 1781 vymizela čeština
i z gymnasií; na universitě pražské stala se němčina vyučovacím jazykem
místo latiny teprv r. 1784. V té době stala se němčina vnitřním jazykem úřed-
ním i v obci P r a ž s k é. Doba osvícenského absolutismu chtěla uniformovati
stát i po stránce jazykové, nebyla však při tom vedena myšlenkou německo-
nacionální. Až do spoluvlády Josefovy neprojevila Marie Terezie snah germa-
nisačních, ano r. 1763 rozkázala, aby upadající řeč česká byla horlivě ve
školách pěstována. Potomní úsilí vlády proti jazyku českému budilo v české
společnosti odpor a zakládalo účinnou lásku k němu. Přibývalo obran jazyka
českého i vlastenců, budících slovem i perem vědomí českonárodní. Na
venek stal se však veřejný život vzdělanějších vrstev i v českých krajinách
převahou německým. Ale čeština nezmizela z úřadů cele ani v době Josefově
a rovnoprávnost její s němčinou nebyla nikdy popřena; reskripty svolávající

Vypuzení
češtiny z vyšších
škol.

Obrany jazyka
českého.

Vlastenectví.

Zbývky češtiny
v úředním
životě.

sněm český byly po starém obyčeji výhradně české. Na středních školách učilo se dějinám českým, ovšem v jazyce německém.

Marie Terezie
a církev
katolická.

Omezování
privilegií
církevních.

Nové fary a nová
biskupství.

Noví biskupové
na Slovensku.

Poměr církve a státu změnil se veskrze. Marie Terezie byla katolické církvi upřímně oddána a nedovolila proto (přes naléhání Josefovo), aby zrušeny byly zákony proti nekatolíkům. Ale cíle státní kladla nade všechno; jim musila se podrobiti i církev. Obnovila t. zv. *placetum regium*, podle něhož bully papežské mohly býti prohlášeny jen se svolením vlády, vymohla u kurie zrušení mnohých svátků, omezila pouti a rozličná nadání ke kostelům, bojovala proti pověře, upravila štolové poplatky, znesnadnila vstup noviců do klášterů a dohlížela k správě církevního jmění. Statky zádušní teprv v době její podrobeny byly kontribuci jako jiný dominikál. Za to pečovalo se o zřizování nových far, nových biskupství a vhodnější rozhraničení jejich. Josef II. provedl program ten ve velkém rozsahu; v zemích českých vzniklo tak biskupství v *Budějovicích* a v *Brně* (biskupství v *Hr. Králové* a *Litoměřicích* zřízena byla r. 1656 a 1664), *Olomouc* povýšena na arcibiskupství. Na *Slovensku* zakročila podobně již Marie Terezie: zřídila tu tři nová biskupství: *spižské* (v *Podhradí*), v *Báňské Bystřici* a *Rožnavě*. V *Prešově* založila biskupství řecko-katolické pro uniatské Rusíny.

3. Doba Josefova.

Josef II.
(1780—1790).

Program
Josefov.

Omyl jeho.

Osobnost
Josefova.

Kniha Josefova.

Josef II. (1780—1790), na jehož názory působilo francouzské osvícenství i německé theorie přirozenoprávní, zašel v reformách mnohem dále než matka jeho. Jsa chladným *racionalistou* uznával za dobré jen to, co je rozumné a prakticky účelné; v duchu tom chtěl přetvořiti stát a společnost a vymýtit z ní vše, co se mu jevilo škodlivým přežitkem středověku. Nešel v tom sic do posledních důsledků, ale vykonal velkou část svého programu: omezil vliv a moc tříd, na nichž vybudován byl dosavadní stát feudální a protireformační, a dal víc svobody vrstvám utištěným. Blaho státu, štěstí poddaných byly nejvyšším cílem jeho; jim sloužil i osobně s obětavostí bezpříkladnou. Chtěje však sám svým rozumem zmoci vše a provésti věc rychle pouhým kabinetním, vojensky zbarveným despotismem, přecenil své síly duševní i fysické. Za to nedocenil mravní síly tradice historické a národní.

Josef měl vysoké myslivé čelo a krásné modré oči. Byl prvním císařem, jenž nosil prostou vojenskou uniformu. Dvůr byl za Josefa z největší části rozpuštěn, čímž státní výdaje se zmenšily; velké dědictví své po otci daroval Josef státu. Josef mnoho cestoval po svých zemích i v cizině (dvakrát byl v Rusku) a neuzavíral se styku s prostým lidem, jemuž stal se zvláštním ochráncem a vskutku *osvoboditelem*. Obřadností byl nepřitelem; nedal se také korunovati ani v Čechách ani v Uhrách. T. zv. *Kniha Josefova* (spis to vydaný na oslavu jeho) tlumočí krásně naděje všech utištěných ve vládu jeho.

Reformy církevně náboženské. Nejsmělejší reformou Josefovou bylo povolení *svobody náboženské*; ono zajisté chtělo zásadně opaku toho, co

od doby Ferdinanda II. bylo předním zájmem státním. Josef zrušil nejprve náboženské komise protireformační a v říjnu 1781 t. zv. patentem tolerančním dovolil svobodné vyznání církvím augšpurské, reformované i pravoslavné, s omezeními, jež měla ukázati, že církev katolická je panující.

Patent toleran-
ční (1781).

Obavy úřadů, že v brzkou čtvrtina obyvatelstva se přihlásí za nekatolíky, se nesplnily: do r. 1785 se přihlásilo v zemích neuherských jen 107.000 osob; agitaci pruské v Čechách, jež lákala mnoho tajných nekatolíků, aby vystěhovali se ze země, byl učiněn konec. V sev. vých. Čechách a na sev. Moravě byla však tou dobou v selském lidu řada sekt pietistických a deistických (vznikly hlavně působením pietismu německého, šířícího se ze Slez v době Karla VI. a ujaly se nejvíce v krajinách, kde staré luterství nebo česko-bratrství zholo vykořeněno nebylo; v době Karla VI. způsobily novou emigraci selskou do Saska a Pruska), jež vláda potírala dosti bezohledně; na poučování lidu působil tu v duchu osvícenském horlivě biskup hradecký Háj. Protestantům uherským pouhá tolerance však nestačovala. Pro protestanty zemí neuherských zřízeny ve Vídni konsistoře podle vyznání a v zemích jmenování superintendenti. S tím vším souviselo i propůjčení práv občanských židům.

Počet
nekatolíků.

Sekty
v Čechách.

Biskup Háj.

Organisace
církví protest.
Židé.

O měsíc později následovalo zrušení jistého počtu klášterů. Klášterů bylo r. 1781 v děd. zemích (bez Uher) 882; Josef II. zrušil z nich skoro polovinu, většinou klášterů menších, jež neopatrovaly nemocných, ani neměly škol nebo ve studiích nevynikaly. Ze jmění jejich založil náboženský fond, z něhož zakládaly se nové fary a biskupství. Při prodeji předmětů ze zrušených kostelů postupováno bylo nešetrně a bez ohledu na uměleckou cenu jejich, což svědčí o úzkém racionalismu doby. Učební řád na fakultách theologických byl stanoven vládou; r. 1783 zřízeny byly t. zv. generální semináře. Cílem vlády při tom bylo nejen odstraniti postranní semináře při klášterech, ale nabýti vlivu i na výchovu kněží a tím i ducha jejich. Roku 1784 odňaty byly soudnictví církevnímu pře manželské. Konečně zrušena i náboženská a literátská bratrstva při kostelích a špitály nadační; z jmění jejich utvořeny fondy chudinský a nadační, z nichž zřizovány ústavy chudinské, nemocnice, naleznice a porodnice. Věci tím bylo spíše uškozeno, ale zásada, že i tyto záležitosti náleží mezi povinnosti státní, zvítězila. Papež Pius VI. vypravil se osobně (1782) do Vídně, aby Josefa zdržel změn dalších, ale s nevalným výsledkem.

Rušení klášterů.

Náboženský
fond.

Generální
semináře.

Fondy
chudinský
a nadační.

Papež ve Vídni.

Dílem zásluhy zvláště památné byly Josefovy reformy poddanské. Josef byl z vlastního názoru poznal přetížení selské půdy král. kontribucí i povinnostmi k pánům; na opravný program jeho působily i názory fysiokratické i humanitní. Již jako spoluvládce matčin staral se o novou vnitřní koloniaci, t. j. zakládání nových vsí na místě zrušených dvorů dominikálních (zejména na českých statcích komorních a církevních; t. zv. Raabův systém), dále o dělení velkých selských statků a j., vůbec o rozmnožení počtu selských rodin. Již tenkrát by nejraději odstranil robotu a sedláky prohlásil za vlastníky statků jejich. Konečně však tak daleko přece nešel. Patentem z 1. listopadu 1781 zrušil t. zv. nevolnictví, t. j. nařídil, že poddaný nepotřebuje na příště k sňatku, naučení řemeslu a ke studiu svolení vrchnosti a že se může bez svolení pána vystěhovati. Zrušil tedy omezení osobní svobody selské, jež se byla od 15. st. na újmu původní svobody poddaných vyvinula, ale nedotkl se instituce poddanství. Obávané opouštění selských gruntů nikde ne-

Agrární reformy
z let 1765-80.

Raabův
systém.

Zrušení
t. zv. nevolnictví
(1781).

Patent o trestní
moci vrchností
z o stížnostech
poddanských
(1781).

nastalo. Zároveň vydal zákon, jenž omezil trestní moc vrchností nad poddanými, a upravil právo poddanských stížností a procesů proti vrchnostem. Na komorních statcích byla robot a bez náhrady zrušena. Zrušení nevolnictví provedeno i v Uhrách (1785), ale zůstalo většinou na papíře.

Katastr
josefinský.

Mělo-li vše to povznést sedláka především po stránce právní, měla jiná velká reforma ho osvobodit hospodářsky. Josef pojal úmysl pořádný katastrální soupis veškeré plodné půdy v zemích západních, a to stejně poddanské jako panské, a obojí půdu zdanit stejně. Katastr tento proveden vskutku ve 3—4 letech (1785—1789); při tom změřena byla (sedláky samými) a číslována každá parcela a všude stanoven hrubý výnos půdy. Ač dílo bylo nedokonalé, přece nalezlo se v Čechách proti dřívějšímu 4 mil. korců půdy dosud k dani nepřiznané. Dne 10. února 1789 vyšel pak t. zv.

Patent berní
a urbaniální z 10.
února 1789.

patent berní a urbaniální, jenž stanovil, že poddanému musí z hrubého výtěžku půdy jeho zůstat 70%; ostatních 30% mělo připadnouti jednak na kontribuci (jež měla obsáhnout jen 12% výtěžku), jednak na všechny povinnosti k farář i vrchnosti, robotu v to počítaje, za něž tedy měl poddaný platit všeho všudy zbývajících 18%. Všim tím sníženo bylo dosavadní břímě půdy selské neobyčejně (asi na jednu třetinu); příjmy vrchností ztenčeny byly podstatně.

Zrušení jeho.
Stav věcí
na Slovensku.

Zákon vstoupil v platnost 1. list. 1789, ale podlehl sobecké nespokojenosti postižené šlechty; trval jen půl roku, přeživ zákonodárce svého o několik měsíců. Nástupce Josefův Leopold obnovil stav dosavadní. Na Slovensku mařil (1784) vyměřovací práce katastrální, jejichž cílem bylo zatížit daní i šlechtu a ulevit poddanému, neuvědomělý lid násilím. Ale v Čechách zůstal katastr josefinský v platnosti a s ním mírně vyměřená kontribuce selská, takže přece z velkého díla Josefova podstatná část zisku sedlákům byla zachována. Země ostatní vrátily se většinou ke katastrům tereziánským; teprv berní provisorium od r. 1819 opíralo se zas o katastr josefinský.

Berní ústava
pozdější.

V oboru správy vykonala věci hlavní již Marie Terezie; nešáhla však na správu soudní, jejíž středověká organizace byla nejdůležitějším kusem ústav zemských. I tu zakročil Josef: v Čechách na př. zrušil prastaré soudy zemský, komorní, apelační, dvorský (lenní) a j. a místo nich zřídil dva soudy: jeden, zvaný zemským, pro šlechtu (ale osazený úředníky), druhý, zvaný apelačním, jako vyšší instancní soud pro všechny soudy v zemi a též pro soud zemský (v čele obou soudů stáli dva starodávni stavovští zemští úředníci, nejv. sudí a nejv. hofmistr); třetí instancí byl nejvyšší soud ve Vídni. Podobně věc upravena na Moravě, ale apelačnímu soudu brněnskému bylo podřízeno i Slezsko. O soukromých soudech první instance bylo nařízeno, aby vrchnosti si k soudům nad poddanými platily zkoušené justiciáry. Stará městská samospráva soudní i civilní byla obmezena vydatně; král, rychtářové, primasové a konšelé byli odstraněni a zřízeny t. zv. magistráty, jež skládaly se z několika placených a zkoušených radních, volených doživotně od měšťanstva (volbou nepřímou). Takové ma-

Zrušení
středověké
organizace
soudní.

Soudy apelační
a zemský.

Osazení niž.
soudů soudci
zkoušenými.

Magistráty
v městech.

gistráty zavedeny byly v městech královských i větších poddanských; soudní kompetence jejich rovnala se dnešním krajským soudům. Ale jednání městských rad a pak magistrátů bylo již od M. Terezie podrobováno kontrole krajských úřadů, takže města svou nezávislost na krajských úřadech, již si vymohla ve 13. stol., úplně ztratila. Čtyři města pražská spojena byla r. 1784 v jedno, ale Praze odňat titul města sídelního. Úřadu podkomořího zbyl dohled k hospodářství měst královských.

Rostoucí moc
krajských úřadů.

Praha.

Váha stavovských sněmů v době osvěcenského absolutismu ovšem úplně poklesla, ač ústavních práv jejich vláda zjevně neporušila a sněmy scházely se každoročně jako prve. Stavovské výbory zemské, které neměly valného významu, byly Josefem zrušeny a agenda jejich přikázána guberniu; kontrola hospodářství stavovského vztahovala se již i na vlastní příjmy a vydání zemská (domestikum), ano Josef spojil i berní úřad stavovský se zemskou pokladnou státní.

Stavovské
sněmy.

Zrušení
zemských
výborů.

V Uhrách, jejichž ústavy se Marie Terezie nedotkla, jevil se přece absolutismus patrně. V l. 1765—1780 nebyl sněm svolán, Josef II. ho nesvolal ani jednou (ač se ovšem berně vybírala) a vládl v Uhrách absolutně jako v jiných zemích. R. 1781 postátnil správu komitátní a podřídil ji kontrole zeměpanských komisařů, stojících v čele 10 nových obvodů správních. Roku 1784 nařídil v úřadech a soudech zavést do tří let jazyk německý.

Absolutismus
v Uhrách.

Postátnění a po-
měnění správy.

Proti středověkým privilegiím vystoupil Josef i v průmyslu a obchodu, zastává se volné konkurence, myšlenky tenkrát revoluční. Nezrušil všech cechů, ale, chtěje prospěti továrnímu průmyslu, prohlásil živnosti nevázané na trh místní za svobodné.

Zásada volné
konkurence.

Svobodné
živnosti.

Válka turecká. Smrt Josefova. Reformy Josefovy, zejména v oboru církevním, vzbudily v Belgii povstání, také v Uhrách hrozila nespokojenost vypuknutí v bouři. K tomu přispěly nezdary Josefovy ve válce turecké, do níž císař zapleten byl jako spojenec carevny Kateřiny II. (1787—91). Josef postavil na Sávě a Dunaji armádu $\frac{1}{4}$ mil. mužů, již však brzo neschopnost velitelů a zejména nemoci decimovaly; teprv r. 1789 dobyto bylo Bělehradu, částí Bosny a Srbska. Ale na rok 1790 hrozila vojna i s Pruskem, jež se s Tureckem spojilo. Josef II. v Banáti onemocněl; do Vídně vrátil se tělesně zlomen. V tom stavu odvolal většinu reforem svých v Belgii a v lednu 1790 i v Uhrách. Dne 20. ún. 1790 zemřel bezdětek úbytěmi.

Povstání
v Belgii.

Válka turecká
(1768—1791).

Smrt Josefova
(20. února 1790).

4. Doba válek francouzských.

Leopold II. (1790—1792). Stížnosti a žádosti zemí. Leopold, mladší bratr Josefov, jenž byl dosud panoval v Toskánsku, zabránil nejprve válce s Pruskem. Učinil s Turky mír ve Svišťově, jímž vzdal se všech výbojů na

Leopold II.
(1790—92).

Mír svišťovský
(1791).

Konstituční sklon Leopoldův.	<p>Balkáně. Upokojil také Belgii, svolal sněm uherský a vyzval stavy v všech zemích, aby předložily vládě své žádosti a stížnosti. Leopold byl osvícenec jako Josef, ale na rozdíl od něho přál myšlenkám konstitučním; brzo mluvilo se o demokratické straně při dvoře; v některých zemích navrhovalo se doplnit sněm zástupci měst a sedláků. Poměrně nejvíce zasaženi byli vlivy revolučních teorií francouzských stavové uherští a čeští. Uhři si vymohli výslovné uznání samostatnosti ústavní, kromě toho i novodobé zásady, že právo zákonodárné má náležeti králi a stavům společně; toho vskutku stará ústava uherská neznala. V Čechách též požadavek propadl na sněmu jen jedním hlasem; většina chtěla pouze, aby král zemského zřízení neměnil bez svolení sněmu, v jiných otázkách pak aby vyžádal si předchozí zdání sněmu. Stavové čeští, kteří našli odvahu jmenovati se zástupci národa a ústavu označovati (ve smyslu novodobých představ konstitučních) za smlouvu mezi králem a národem, chtěli zároveň, aby král pozměnil ústavu z r. 1627 v duchu jejich požadavků a ke všem daním dožadoval se svolení jejich. Velký díl stavů vedl stížnosti na odstrkování českého jazyka. I na Moravě (kde se státoprávní žádosti neozvaly), žádala se obnova zemských výborů a staré stavovské ústavy.</p>
Utvzení uherské samostatnosti.	<p>Částečné obnovení starých řádů. Leopold II. neobětoval z hlavních reforem bratrových nic kromě urbaniálního patentu a generálních seminářů. Při stejnoměrném zdanění půdy panské a poddanské však v Čechách, kde byli pro to stavové sami, zůstalo. V žádostech politických byl by nepochybně císař</p>
Požadavky Cechů.	<p>povolil více, kdyby od r. 1791 francouzská revoluce nebyla poděšila Evropu svým radikalismem a válka potomní vyjednávání se stavy neučinila konec. Leopold v celku obnovil ústavu stavovskou v podobě, již dosáhla po reformách Marie Terezie z let 1761—1763; změny způsobené od spoluvlády Josefovy většinou odstranil a zmírnil ostří i některých jiných zákonů Josefových. Čechům vyhověl závazkem z června 1791, že budou slyšení, půjde-li o změnu zákona, týkajícího se ústavy zemské (žádný dědic jeho se však tím slibem nevázal). Stížnostem jazykovým vyšel vstříc založením stolice jazyka českého při pražské universitě. To byl jediný ústupek národním</p>
Stížnosti jazykové. Stížnosti země vůbec.	<p>práním českých stavů a vlastenců; germanisace škol i úřadů trvala ovšem dále. Uhři si vymohli částečné zavedení maďarštiny do středních škol (vedle vládnoucí latiny); sněm uzákonil také konečně plnou svobodu církvím eva- ngelický m. Leopold dal se korunovati jak v Uhrách, tak v Čechách; r. 1792 zemřel. Dědicem států jeho byl nejstarší syn jeho František (1792—1835).</p>
Povolnost i povinnost císařova.	<p>Vůdcové opozice státoprávní a liberální na sněmu českém 1791—2 Jan hr.</p>
Vliv francouzské revoluce.	<p>Buquoy, Vilém baron Mac Neven a j. vyšli většinou ze šlechty pobělohorské; příslušníci starých rodů českých byli rozděleni ve stranu vládní a stranu</p>
Ústulky učiněné Cechům.	<p>lze říci národní. Korunovace Leopolda II. v září 1792 dala se s demonstrativní</p>
Stolice jazyka českého.	<p>okázalostí; s tím souviselo i užívání češtiny v oficiálních proslovech na prvním místě a národněčeské projevy Krameriovy v tisku, Dobrovského pak v Učené Společnosti. Stavové moravští nechťeli ničeho slyšeti ani o státoprávních ani o libe-</p>
Buquoy a Mac Neven.	<p></p>
Čeština při korunovaci.	<p></p>

rálních nebo i jazykových požadavcích české oposice; protesty jejich proti josefinismu měly (jako ve většině zemí) ráz typicky zpátečnický.

Stavové
moravští.

Panování **Františka II.** (jako krále čes. I.) naplněno je z polovice válkami s revoluční Francií a s Napoleonem. Leopold II. i Kounic snažili se brannému vystoupení proti Francouzům zabránit; válka s Francií zvracela zajiště systém aliancí r. 1756 založený. Ale r. 1792 vypověděla Francie válku sama. Vypověděla ji Františkovi jakožto králi uherskému a českému (František byl teprv potom zvolen řím. císařem). Když později revoluce francouzská přivedla Ludvíka XVI. i choť jeho, sestru Josefa II., na popraviště, když zabrala Belgii a vyvracela trůny v zemích sousedních, ujal se dvůr vídeňský války proti revoluci vši silou, a to na obranu staré Evropy i práva monarchického, konečně pak proti evropské hegemonii Napoleonově. Ve velkém tom zápolení připadl státům Františkovým úkol vůdčí a jim náleží hlavní podíl v konečném vítězství. Vojenské výkony monarchie v té době byly zcela neobyčejné, a to přes porážky vojsk jejich až do r. 1809, jež způsobeny byly převahou vůdcovského nadání Napoleonova i nadšením francouzských vojsk lidových. Hlavním vůdcem vojsk států rakouských byl (do r. 1809) arcikníže Karel, bratr císařův, jenž o reorganizaci armády se mnoho zasloužil. Diplomatickým ředitelem říšské politiky byl po smrti Kounicové (1794) Thugut (do r. 1800) a od r. 1809 bystrý a obratný Metternich.

František II.
(1792—1835).

Počátky zátek
francouzských.

Oběti a výkony
monarchie ve
válkách třech.

Arcikníže Karel
(† 1817).

Metternich.

Války s Francií. Válku prvou (1793—1797) zahájil František ve spolku s Pruskem, jež však nemínilo ji vésti vši silou, nýbrž snažilo se o to, aby zaneprázdnění spojence svého užilo k dalším ziskům v Polsku. Roku 1793 dohodlo se s Ruskem o druhé dělení Polska; třetího dělení, jímž zabráno Polsko celé (1795), účastnilo se i Rakousko. Hned potom smluvilo Prusko s Francií mír. Tíha války zůstala na říši habsburské, podporované důsledně jenom Anglií, zejména penězi. Šťěstí válečné přálo však Francouzům; Belgie byla ve válce ztracena navždy a vítězství Bonapartova v sev. Itálii r. 1796—7 vedla k míru v Campo Formio (1797), jímž vzdal se František Belgie a Milánska, ale obdržel náhradou Benátsko až po Adiži spolu s benátskou Istrií a Dalmácií. Dříve než kongres v Raštattě, který měl sjednat mír říši německé, své práce dokončil, vypukla nová válka (1799—1801), kterou tentokrát připravilo Rusko, spojivši se s Rakouskem, Sardiníí, Neapolskem i Tureckem. I tehdy podařilo se arciknížeti Karlovi porazit Francouze v již. Německu, zatím co Suvorov vítězil v Itálii. Když však náhle vystoupilo Rusko z koalice a geniální Napoleon objevil se na italském bojišti, donucen byl císař k míru v Lunévillu (1801), jenž celkem obnovil úmluvy z r. 1799.

Prvá válka
koaliční
(1793—97)

Druhé a třetí dě-
lení Polska
(1793, 1795).

Mír v Campo
Formio (1797).

Druhá válka
(1799—1801).

Mír v Lunévillu
(1801).

Třetí válka
(1805).

R. 1805 došlo k třetí válce s Napoleonem, tentokrát již císařem; František II. ji vedl hlavně ve spolku s Ruskem a Anglií. Napoleon po vítězství u Ulmu obsadil Vídeň a porazil vojsko rakouské a ruské ve velké bitvě u Slavkova na Moravě (pros. 1805). Mírem v Bratislavě musil František odstoupiti Napoleonovi Benátska, Tyrol a jiných menších území. Státy

Bitva
u Slavkova.
Mír bratislavský
(1805).

Rýnský spolek (1806). jilhoněmecké a západoněmecké, sloužící oddaně Napoleonovi beze všeho ohledu na říši, učinily r. 1806 rýnský spolek pod protektorátem Napoleonovým. To znamenalo úplný rozklad říše a přimělo císaře Františka, že r. 1806 se vzdal koruny císařství římského. Při tom byly výslovně zrušeny svazky koruny české a zemí rakouských s říší. O dva roky dříve (r. 1804) přijal František titul císaře rakouského.

Konec říše římské (1806).

Čtvrtá válka (1809). Doby po míru bratislavském, v níž Napoleon zničil i moc pruskou a zmocnil se poloostrova Pyrenejského, užili ve Vídni k reorganisaci armády, takže s nově pořízenou zeměbranou postavili do pole na $\frac{1}{2}$ mil. mužů. R. 1809 vystoupila monarchie s heslem osvobození od tyranie cizovlády do nového boje. Byla odkázána na vlastní síly; Rusko bylo dokonce spojeno s Napoleonem; přes to odvážila se ofensivy na všech frontách. Ale plán obecného povstání proti Francouzům rozbil se o mravní netečnost Německa, brzo pak rychlé zakročení Napoleonovo zatlačilo vojska rakouská v defensivu. U Asprů (21. kv.) podařilo se sic arciknížeti Karlovi dobýti nad Napoleonem vítězství, ale porážka jeho u Wagramu rozhodla o osudu celého tažení. Mírem vídeňským (1809) odříznuty byly rakouské státy od moře, ztrativše mimo jiné Terst a skoro všechny kraje osazené Slovinci (z nich a z Dalmácie Napoleon zřídil t. zv. provincie illyrské). Triumf Napoleonův dovršen pak (1810) sňatkem s arcikněžnou Marií Louisou, dcerou Františkovou.

Aspern a Wagram.

Mír vídeňský (1809).

Provincie illyrské.

Rakousko spojencem Napoleona.

Poslední koalice proti Napoleonovi.

Bitva u Lipska (říjen 1813).

Vítězství u Lipska a kongres vídeňský. Přátelství s Napoleonem tím způsobem založené a úplné vyčerpání monarchie, jež r. 1811 vedlo k státnímu bankrotu, způsobilo, že ve velkém tažení proti Rusku r. 1812 musily rakouské státy Napoleonovi pomáhati zvláštním sborem. Po pohromě armády Napoleonovy v Rusku r. 1812 spojilo se Rusko s Pruskem k dalšímu boji s Francouzi; poč. 1813 připojil se k nim i císař František. Vojska jeho přičinila se především o vítězství spojenců nad Napoleonem v třídní »bitvě národů« u Lipska (16.—18. říj. 1813).

Vrchním velitelem spojených vojsk, v nichž ovšem Slované zemí rakouských a ruských měli převahu nad Němci, byl český pán, maršál kn. Schwarzenberg, plán bitevní vypracoval chef štábu jeho, mladý Jan Jos. Radecký.

Kongres vídeňský.

Territoriální ztráty a zisk monarchie.

Německý spolek.

Na kongresu vídeňském (1814—15), kde za přítomnosti panovníků a diplomatů bezmála z celé Evropy došlo k obecné úpravě nových poměrů, postavila se monarchie v popředí států evropských. Rakousko proti stavu z r. 1792 ztratilo navždy Belgii a země venkovské (až na Vorarlberk); Krakov s okolím stal se samostatnou republikou. Za to získalo nově Benátsko s ostatkem Istrie a s Dalmácií a Solnohrady. Říše římská německého národa obnovena nebyla; na místo její vstoupil federativní svazek států německých, zvaný německým spolkem. Monarchie k němu přistoupila jen se zeměmi, jež dříve členy říše byly, tedy zeměmi koruny české a zeměmi alpskými. Rakousku v radě spolkové náleželo předsednictví.

Politika říše vo r. 1815.

Postavení monarchie po válkách napoleonských. Zřetel politiky vídeňské byl odtud obrácen jednak na uhájení prvenství v Německu a Itálii, jednak na potlačení

revolučního ducha v Evropě. Tomu měla sloužiti i Ruskem navržená (1815) Svatá aliance. již se panovníci evropští zavazovali vládnouti národům svým v svornosti podle zásad křesťanských, i občasné kongresy spojených velmocí Rakouska, Ruska, Pruska, Anglie a Francie. Kn. Metternich byl předním a úspěšným vykonavatelem tohoto programu, jehož prostředky vládními byl absolutismus a s ním přísný policejní dohled k životu národnímu, po případě i vojenské zakročení proti revolučním pokusům v Itálii a Německu. Rusko, jež od nastoupení cara Mikuláše (1805) vystupovalo jako ochránce pravoslavných národů balkánských (vymohlo samostatnost Řecka i částečně knížectví srbského), znepokojilo svými úspěchy proti Turkům opětovně Vídeň, ale společný zájem protirevoluční udržel dobrý poměr obou velmocí.

Svatá aliance.

Rakousko
a Rusko.

Metternich zůstal vedoucím ministrem mocnářství i za nástupce Františkova **Ferdinanda I. (V.) (1835—48)**; ve vnitřní politice však od r. 1826 rozhodoval více hr. Fr. A. Kolovrat, dosud nejv. prukrabí český; Kolovrat nebyl tak zásadním protivníkem myšlenek liberálních a národních. Kdežto František staral se o státní záležitosti dopodrobna, nemohl syn jeho, jsa slabomyslný, vskutku vládnouti; proto za něho státní konference, vstoupivší na místo státní rady, měla vliv rozhodující; v ní přední slovo měl strýc císařův arcikníže **Ludvík**.

Císař
Ferdinand I.
(1835—1848).
Hr. Kolovrat.Státní
konference.

R. 1846 zabralo Rakousko republiku **krakovskou**, když v ní vypuklo povstání, jež rozšířilo se i do Haliče. Ale rusínští sedláci pozdvihli se proti povstale polské šlechtě; obojí hnutí bylo brzo utlumené.

Zabránil
Krakova.

5. Vnitřní poměry v l. 1792—1848.

Pro státoprávní vývoj monarchie bylo zvlášť důležité, že František I. přijal r. 1804 **titul dědičného císaře rakouského**. Učinil tak proto, aby v hodnosti ne- zůstal za Napoleonem, který téhož roku pojmenoval se dědičným císařem Francouzů; také proto, že koruna císařství římskoněmeckého nebyla dědičná a bylo se obávati, že při rostoucím vlivu Napoleonově v říši nástupce Františkův již císařem římským zvolen nebude. František přijal jméno **rakouského císaře** jako jméno svého arcidomu; státoprávní postavení jeho království a zemí a korunovace uherská i česká měly trvati nadále beze změny.

Císařský titul
rakouský (šestá
fáze státopr. vý-
voje říše).

R. 1806 stanoven však již **znak císařství rakouského** (dvouhlavý orl staré říše římské; do 15. st. byl to znak císařství byzantského) a r. 1812 dáno všem státům a zemím habsburským jednotné jméno **císařského státu rakouského**. Úřady zeměpanské nazývaly se od r. 1806 »cís. král.« a pone náhlu vše, co bylo společným všem zemím monarchie, počalo se nazývati císařským (t. j. císařským rakouským), takže vyvíjel se názor, že panovník vládne v říši své z císařské moci rakouské, kteráž jaksi královskou moc vládni v Uhrách i v Čechách v sobě zahrnuje. Ferdinand I. (jako král český a uh. V.) dal se však korunovati v Uhrách i v Čechách (1836). Byla to poslední korunovace královská v Praze a předposlední poklona habsburská před právem

Nový znak a
název říše.Vliv císař. titulu
na státoprávní
povahu říše.Korunování
Ferdinanda V.
v Uhrách
a Čechách.

Obřad korunovační a skutečnost státoorávn.

českých zemí na samostatnost. A i ta byla již prázdná a lživá — měla zajisté jen zastříti fakt, že dynastie stvořila vskutku, rušíc nevážně všechny přísahy korunovační, jednotnou říši rakouskou a samostatný kdysi stát český proměnila na správní provincie jeho.

Občanský zákoník (1811).

Inkolát český.

Sněm uherské po r. 1825.

Uoadek financí státních.

Následky znehodnocení bankocetlí.

Státní bankrot 1811.

Šajny.

Vídeňská měna (šajny) a konvenční měna (stříbro).

Národní banka.

Nové daně.

Spořitelny.

Stabilní katastr.

Daň pozemková.

Státní rozpočet.

Směr politiky vládní. Patriarchálně-policejní vláda let 1792 až 1848 nejen že zachovala dílo osvícenského absolutismu, pokud šlo o jednotnou správní a soudní organizaci zemí českých, rakouských a Haliče, ale zesílila je, zejména vydáním občanského zákoníka z r. 1811 (výše str. 112), jenž také zavedl jednotné státní občanství v zemích předlitavských a razil cestu rovnosti všech občanů před zákonem. V zemích českých jen českostátní občanství šlechty (t. zv. inkolát) zůstalo výrazem zvláštních poměrů. Sněmy stavovské politicky neměly váhy žádné; i v Uhrách reakce klonila se k absolutismu; zde teprv od r. 1825 svolávány byly častěji stavovské sněmy; v nich pak se kritika dosavadního systému ozývala čím dál tím prudčeji.

Poměry finanční. Nesmírné výdaje, jež pohltila válka, otřáslý do základů hospodářstvím státním. Vláda si pomáhala zvyšováním daní, zhoršováním mince, zejména však vydáváním papírových peněz (bankocetlí), jejichž kupní síla klesala s rostoucím množstvím jejich.

Tím získávaly sic zdánlivě třídy výrobní, neboť cena zboží stoupala v témže poměru, v jakém znehodnocovaly se peníze; sedláci a řemeslníci bohatli, kdežto třídy, na pevný plat odkázané, byly vydány bídě a věřitelé ztráceli větší díl půjčených kapitálů. R. 1807 mělo 100 zl. v bankocetlích cenu 50 zl. stříbra, r. 1810 již jen 25 zl. a v ún. r. 1811 dokonce 11²/₈ zl. Stát neměl peněz na vyplacení bankocetlí (k tomu by byl potřeboval přes 1 miliardu zl. stř.); proto v břez. 1811 vydán patent, jímž cena peněz papírových i měděných snížena na jednu pětinu jmenovité hodnoty (státní bankrot). Zároveň vydány nové papírové peníze, t. zv. »šajny« a historie se opakovala: šajny nedosáhly kupní síly peněz stříbrných. Opatřeními vlády ustálily se poměry od r. 1819 tak, že 250 zl. šajnu (čili vídeňské měny) rovnalo se 100 zl. stříbra (konvenční měny). Tento poměr potrvál až do let padesátých. Sedlákům prospělo znehodnocení papírových peněz trvale: od r. 1811 platili své činže vrchnostem v šajnech; platili tedy o 60% méně. V témže poměru klesly i platy odváděné náhradou za robotu, na některých panstvích již od doby Marie Terezie v užívání vešlé.

R. 1816 založena byla vládou akciová národní banka, jež starala se o vykoupení šajnu a umenšení státního dluhu. V době válek francouzských vybírány byly rozličné daně mimořádné; r. 1829 počala se všeobecná daň potravní. R. 1819 založena byla ve Vídni prvá rakouská spořitelna; r. 1825 Česká spořitelna v Praze. R. 1817 počalo se s pracemi o přesné trigonometrické vyměření vší půdy v zemích neuherských a spolehlivý odhad čistého výnosu každé parcely (stabilní katastr). Rozsáhlé to dílo, při němž pořízeny řádné mapy všech berních (katastrálních) obcí, bylo dokonáno v letech 1834—1860; na jeho základě vyměřená daň pozemková stanovena byla na 16% z čistého výnosu. Stabilním katastrem dosaženo bylo konečně stejnoměrného vyměření daně pozemkové v našich zemích.

Příjmy monarchie činily r. 1847 151·5 mil. zl. stř. (v tom přes 37 mil. daň pozemková, 25¹/₂ mil. sůl, 20 daň potravní, zejm. z piva, kořalky a masa, 19 cla a 12 tabák). Více než české země vynášely země italské (Lombardsko a Benátsko); přímé

daně zemí uherských nevydaly tolik, co v Čechách jediných; mnoho znamenala již Vídeň, která měla na 400.000 obyv. (Praha 100.000, Terst 80.000). Obyvatelstva rychle přibývalo — r. 1846 počítalo se ho 35 mil. Z toho Čechy měly 4·3 mil. (v tom 59·5% Čechů), Morava 1·7 (70% Čechů), Slezsko 0·46 mil. (20% Čechů), země uherské 11½ mil.

Velká města.

Počet obyvatelstva.

Péče o pokrok hospodářský. Vláda starala se na základech, položených dobou tereziánskou a josefinskou, aby země povznesla hospodářsky. Zejména v Čechách vzrůstal se, nejvíce v kraji boleslavském a litoměřickém, p r ů m y s l t e x t i l n í, ale výroba prováděná samostatnými mistry měla ještě převahu nad výrobou strojovou ve velkých závodech, jichž bylo nemnoho. Nejvíce pokročilo české plátenictví (r. 1810 bylo přes 600.000 lidí v Čechách jím zaměstnáno), jež rozmohlo se po ztrátě Slezska, ale v 19. st. mnoho utrpělo soutěží laciných, většinou již strojových látek bavlněných. Znenáhla i kvetoucí kdys v Čechách s o u k e n i c t v í rukodělné podlehlo konkurenci tovární. Železářství, sklářství, v Praze pak rukavičkářství bylo ve značném rozmachu; v Čechách zakládány c u k r o v a r y (třtinové, s poč. 19. st. řepné). O z e m ě ě l s t v í pečovaly hospodářské společnosti i školy odborné. Hospodářství trojstranné ustupovalo racionelnějšímu hospodářství střídavému, k zdokonalení nástrojů položilo základ české r u c h a d l o bratranců Veverků (1827). V Praze založili stavové r. 1806 po vzoru francouzském ú s t a v p o l y t e c h n i c k ý; od roku 1804 zřizovány r e a l k y jakožto odborné školy průmyslové a obchodní. Stavěno hojně říšských s i l n i c; r. 1836 zahájena pak stavba ž e l e z n é d r á h y z Vídně do Brna (jež do r. 1845 dovedena byla přes Olomouc do Prahy) a brzo i na jiné strany, zejména k Terstu. P a r o p l a v b a zavedena na Labi, Vltavě i Dunaji; v Terstu založena byla loďařská společnost r a k. L l o y d u. V Čechách o rozvoj komunikací a průmyslu zasloužil se nejv. purkrabí Jan R. h r. C h o t e k († 1824). Ani geniálními v y n á l e z c i nebyly chudy naše země: Chrudiman R e s s e l vynalezl lodní šroub, Pražan S e n e f e l d e r kamenotisk.

Pokroky průmyslu.

Úpadek ručního plátenictví a soukenictví.

Počátky továrního průmyslu. Cukrovarů. Pokroky zemědělství.

Polytechniky.

Reálky.

Stavba silnic a drah.

Paroplavba. Llodv.

Průplav. Vynález.

Poměry správní. Školství. V poměrech správních změn zvlášť podstatných nebylo. Českorakouská kancelář zvaná byla od r. 1802 spojenou d v o r s k o u k a n c e l á ř í. Volba magistrátních radů v městech byla omezena; purkmistři byli ustanovováni doživotně. Velkého vlivu nabylo policejní m i n i s t e r s t v o ve Vídni, v jehož čele od r. 1817 stál hr. Sedlnický. Jemu podřízena byla i c e n s u r a, jež vykonávána byla přísně, ale nezabránila, aby brožury a noviny za hranicemi vydávané (zejména v Lipsku) nešfřily myšlenky vládě nemilé cestou podloudnou. V p o m ě r u k c í r k v i trval stát při zásadách osvěcenských, ale školství obecně přece podřídil (1804) dozoru farářů a vikářů. T. zv. direktori studií v jednotlivých zemích byli většinou osoby duchovní. Školství činilo patrné pokroky; gymnasií přibývalo. Od r. 1819 byla všechna šestitřídní; k nim v některých městech připojovala se 2—3letá s t u d i a f i l o s o f i c k á; lyceum v Olomouci prohlášeno u n i v e r s i t o u. G e r m a n i s a c e poněkud polevila: r. 1816 a 1818 dovoleno zas vyučovati několik hodin č e š t i n ě na gymnasiích a čeština prohlášena potřebnou kněžím a úředníkům

Spojená dvorská kancelář.

Police a censura.

Stát a církev.

Gymnasia a university.

Pokroky češtiny.

v zemích českých. Při universitě olomoucké založena byla také stolice jazyka českého.

Probuzení
snahy vědecké.

Král, učená
společnost.
České museum.

Císařská
akademie věd.

Umění
hudební.

Divadlo.

Žurnalistika.

Věda a umění. O vědu a krásnou literaturu neprojevil režim osvícenský valného zájmu. Přes to vědecký ruch probouzel se mocně, zejména v Čechách, a to pod vlivem snah českonárodních. V Praze již v době Josefa II. vznikla král. učená společnost nauk (prvá v říši), r. 1818 pak péčí hrabat Šternberků české museum, jemuž podobná zřízena byla dříve nebo později i v jiných zemích (na př. na Moravě Františkovo museum v Brně). Vědeckými badateli jsou v době osvícenské pravidlem kněžští řádoví, teprv v 1. pol. 19. st. vynikají vedle nich laikové. I na Slovensku vznikaly drobné literární společnosti. Vláda Metternichova vydávala vědecký sborník »Wiener Jahrbücher der Litteratur«; r. 1847 byla založena císařská akademie věd ve Vídni. Skvělému rozvoji těšilo se umění hudební; v něm proslavil se velký počet českých skladatelů i virtuosů; r. 1814 založena byla v Praze hudební konservatoř. R. 1783 bylo v Praze založeno stavovské divadlo, v němž hrávalo se i česky. Do doby Josefovy náleží i patrnější rozvoj žurnalistiky a časopisectva. V Čechách české Poštovské noviny vycházely od r. 1719; za Josefa II. k nim přistoupily C. k. vlastenské noviny; od r. 1845 Pražské Noviny. Také v Bratislavě vycházely od r. 1783 české noviny.

6. Vývoj hnutí za svobodu národní i občanskou.

Vývoj organismů
národních.

Době osvícenského absolutismu podařilo se snahy po ustejnění a sjednocení hlavních částí monarchie po všech stránkách veřejného života dovésti k patrnému úspěchu. Ale uniformita tato byla jen vnější a dočasná: doba, jež jí docílila, probudila zároveň k samostatnému životu nové mocné síly, organismy národní, jež vystoupily konečně zjevně proti programu centralisace a germanisace.

Kořeny jeho
v době
protireformační.

Doba Dobnerova
a Dobrovského.

Doba Jungmannova.

Národní hnutí české tkví kořeny svými v protireformační době, jejíž nechuť nebo nedůvěra k jazyku a národu českému budila mu záhy horlivé a věřící zastance (Balbín, Pešina, Beckovský, Vavák). Na jejich dílo navazuje probuzený duch vědecký v době Marie Terezie, usilující zprvu o kritické poznání nejstarších dějin českých a staré literatury národní a o vědecké probádání národního jazyka. To je doba Dobnerova a Dobrovského, píšící ještě latinsky a německy a to pro malý kruh učenců. Ale i ve vrstvách širších přibývá již v té době z odporu ke germanisaci, šířené vládou, lásky k českému jazyku, jež projevuje se hojnými obranami jeho; svoboda tisku za Josefa II. umožňuje vydání nejedné práce, proniknuté duchem bojovně národním (na př. kroniky Dalimilovy) nebo mírně literárním. Doba následující, Jungmannova, pojí snahu vědeckou, většinou stále jazykozpytnou, s propagandou svých myšlenek, píšíc již převahou česky a obracejíc se k vrstvám

středním. V ní působením *romantismu* (jenž v protivě k rozumovému osvícenství přál citovému unesení a nadšení a opíjel se víc vysněnou než skutečnou velikostí dějinnou) naplňuje se snaha po povznesení zanedbaného jazyka i vědomí národního horoucí vlasteneckou láskou, která posvěcuje všechno úsilí buditelů. Nadšení své projevují a šíří buditelé namnoze díly básnickými (v tom i obratným padělkem domněle prastarých rukopisů Zelenohorského a Královodvorského); obavy o osud národnosti české snaží se zaplašiti důkazy o jednotě pokrevní, jazykové i povahové s ostatními národy slovanskými. Vlivy skoro soudobého německého národního probuzení, zejm. po válkách napoleonských, a vlivy specificky *německé romantiky* na tento vývoj jsou neméně zřejmé jako vlivy teorií Rousseauových a Herderových na myšlenkové složky jeho. Snahy slovansky-romantické mají úrodnou půdu zejména na Slovensku; z nich vyšla Kollárova »Slávy Dcera« a jeho nauka o vzájemnosti slovanské. Z nich vyrostlo životní dílo Šafaříkovo »Slovanské starožitnosti«. Myšlenkami těmito vychován byl v Bratislavě i představitel třetí doby Fr. Palacký, jenž však založil buditelské úsilí své věcněji, od poesie obrátil se k historii, chtěl národu svému dáti obraz jeho velikosti dějinné, zejména v době husitské, a pracovati k tomu, aby program národní stal se zároveň programem mravního a kulturního povznesení. T. j. aby nestačilo býti Čechem, ale aby buditelé působili i k tomu, aby každý Čech byl mužem vzdělaným a poctivým. Založiv Časopis Českého Musea (1827), Matici českou (1830) a připraviv vydávání Slovníku Naučného, zasloužil se Palacký nejvíce o organizaci práce národní, usiluje i o to, aby ji zjednána byla podpora české šlechty.

Romantismus.

Padělané Rukopisy.

Vědomí slovanské.

Vlivy německé romantiky.

Kollár a Šafařík.

Doba Palackého.

Program Palackého.

Okolnost, že přední budovatelé novodobého českého vědomí národního vyšli **ze Slovenska**, ukazuje veliký význam jeho ve vývoji kulturního života československého. Úrodná iniciativa Slovenska souvisela s tím, že evangeličtí studenti slovenští směli navštěvovat protestantské university *německé*, odkud přinášeli do vlasti obrodné myšlenky a naděje západu. Střediskem vlastenecky reformního hnutí československého stal se zejména Prešpurk (Bratislava), kde v l. 1815—1825 stýkali se nebo studovali Kollár, Šafařík a Palacký. V Bratislavě byla od r. 1803 při evang. lyceu stolice řeči a literatury *československé* (založená soukromým spolkem). Pokroková mládež slovenská v Bratislavě držela se spisovného jazyka *českého*, zavrhuje pokusy katol. faráře Bernoláka († 1813), jenž v l. 1787—90 prvý počal opouštět spisovnou češtinu, již psali Slovinci přes tři sta let, a hájiti zásady, aby Slovinci jedno ze svých nářečí učinili si literárním jazykem. Z vynikajících slovenských literátů jen básník Jan Hollý vstoupil v šlépěje Bernolákovy; velká většina, zejména evangeličtí, s důrazem hájili češtiny. Ale roztržka, tím přece založená, počala jevit se na Slovensku rozličně.

Velký význam Slovenska.

Kulturní středisko bratislavské.

Počátky spisovné slovenštiny.

Bernolák.

Jan Hollý.

Počátky probuzení politického. Všechno to snažení o vzdělání jazyka a literatury národní, jež dalo nám záhy díla ceny trvalé, vystříhalo se z ohledu na

- censuru nárazek politických. Ale vůdcové jeho byli získáni myšlenkám liberálně demokratickým. Teprve po r. 1840 vnikají do literatury patrněji hněvy a touhy povahy politické, zejména Meissnerovým »Žižkou« a Hartmannovým »Českými elegiemi«, psanými německy, ale v duchu českém. Vlivem jejich a prací podobných, vlivem brožur a novin, podloudně dopravovaných přes hranice, přibývá i v Praze mužů, získaných programem liberálně demokratickému, jenž žádal rovná politická práva pro všechny občany státní, zákonodárné sněmy, volené ze všeho občanstva, jež by především vypracovaly novou a svobodnou ústavu země, uzákonily svobodu tisku, svobodu shromažďovací a vůbec zabezpečily »základní práva« občanská. Spojení programu tohoto se snahou národní bylo na snadě: na místě dosavadního národa politického, omezeného na stavy, jazykem i duchem většinou češství odcizené, měl zajisté vstoupiti nový národ politický, jehož hlavní vrstvou měli státi se malí měšťané a sedláci, kteří byli předními a vlastně jedinými představiteli českonárodní společnosti. Snaze zanést i do těchto vrstev osvobozovací myšlenky národní a politické sloužil obratně od r. 1845 mladý redaktor Pražských Novin, K. Havlíček. — Na Slovensku byly to také v první řadě cíle politické, jež mladého profesora Ludevíta Štúra vedly k tomu, aby střední slovenčinu (na rozdíl od trnavštiny Bernolákovy) povýšil (1843) na jazyk spisovný. Štúr chtěl tak sjednotiti k jednotné práci národní katolíky i evangelíky a zejména učiniti lidu přístupnější slovo politického vzdělání a povzbuzení. Bylo zajisté vidno, že nastává těžký boj s Maďary o slovenskou budoucnost. Evang. faráři Josef Hurban a hluboký a nadaný Michal Hodža stali se spolubojovníky Štúrovými.
- Také u Rusínů podkarpatských postihnouti lze v té době počátky osvětového probuzení. V druhé pol. 17. stol. získáno bylo pravoslavné duchovenstvo rusínské většinou pro unii s Římem (v Marmaroši se drželo pravoslaví), ale tím dostalo se pod vliv katolických biskupů jagerských, jenž nebyl prospěšný osamostatnění a vzdělání jeho. Teprve Marie Terezie založila vedle staršího biskupství v Munkáči (Mukačevu) nové samostatné řeckokatolické biskupství v Prešově. V Munkáči to byl biskup Ondřej Bočinský (1772—1809), jenž počal starati se o školy rusínské a o bohosloveckou a učitelskou přípravku v Užhorodě. Kolísání v otázce, zda spisovným jazykem pro Rusíny je zvoliti nářečí domácí (jako to učinili rusínští buditelé tou dobou v Haliči), či velkoruštinu, počalo se již tenkrát. Velmi nepříznivě na hospodářský i mravní stav lidu rusínského začalo působiti usazování se židů v Uhrách, příchozích z Haliče.
- Probuzení maďarské má mnoho rysů shodných s českým. Představitelé doby romantické, básníci i historici, kteří ještě více než u nás opíjeli se domnělou slávou dějinných počátků maďarských, stojí již literárně dosti vysoko. Poesii naplněnou politickými ideály revolučními zastupuje Michal Vörösmarty († 1885), skladatel »Pobídky« (Szózat), jež stala se hymnou národní, a Alexandr Petöfi (původně Petrovič), nejnadanější lyrik maďarský, jenž padl roku 1849 na bojišti. Roku 1802 založeno bylo hr. Fiantiškem Széchényim národní museum, roku 1825 synem jeho Štěpánem akademie uherská (byla to vlastně až do roku 1848 společnost pro vzdělání maďarského jazyka). Štěpán Széchényi, jenž dlouho pobyl v Anglii, obracel úsilí své také k hospodářskému osamostatnění Uher. Maďarské snahy národní měly vůbec

nejhorlivější přívržence mezi šlechtou, jež se vlastně v té době z velké části teprv pomaďařila. Sněmy uherské (zasedající ještě v Bratislavě) žádaly od r. 1826, aby maďarština stala se jazykem úředním namísto latiny; sněmy z r. 1840 a 1844 uzákonily to, nehledíce na protesty Chorvatů a Sasů, a brzo vnutily maďarštinu i stoličným výborům bez rozdílu. V letech těchto se na sněmu zřejměji vyvinuly strana konservativní a strana liberální. Obě chtěly přeměně středověkých Uher v stát novodobý, ale prvá víc v duchu osvětského absolutismu, druhá cestou ústavy konstituční. Hlavním mluvčím této strany byl Fr. Deák, bystrý právník, hlavním agitátorem advokát a novinář L u d v í k K o š u t (pocházející ze slovenské zemanské rodiny z Turce), jehož list Pesti Hirlap dosáhl značného nákladu.

Šlechta
maďarská.

Maďarština jazy-
kem úředním.

Strany v sněmu
uherském.

Deák a Košut.

7. Revoluce r. 1848.

Podmínky úspěchu revoluce. Hnutí národní v zemích našich bylo mnohem mocnější než politické; obojí však omezeno bylo na nečetnou ještě inteligenci v hlavních městech. Stát byl velkou převahou agrární, venkov byl málo probuzen, podobně dělnictvo tovární, jež bylo vážným činitelem jen v několika málo průmyslových městech (na př. Praha, Brno). Šlechta byla z části přesvědčena o neudržitelnosti absolutismu a nakloněna myšlence, že by se vhodným rozšířením práv sněmů stavovských, jež by doplněny byly zástupci měst a sedláků, vyšlo potřebě doby vstříc. Stav panský na sněmu českém od r. 1845 vystupoval dosti odhodlaně proti vládě, vrací se k stanovisku z doby Leopolda II. (str. 118); jednotlivci tu žádali již, aby vláda byla za své činy sněmu odpovědná a předkládala mu k schválení finanční rozpočty. Zvláštní komise, v níž hlavními činiteli byli Karel kn. A u e r s p e r g a F r i d r i c h h r. D e y m, vypracovala obšírný pamětní spis o nepřetržitosti práv a svobod českých, jež stavové podali (1847) králi. Vláda však setrvala v zásadním odporu proti všem žádostem toho druhu, ač v samé rodině panovnické přibývalo pochybností o správnosti konservativní politiky Metternichovy. Tím, že režim dosavadní pozbyl přesvědčených podporovatelů i v kruzích nejvyšších, lze vysvětliti, proč nedolal prvému nárazu revoluce. Nedostatek politického vzdělání ve vrstvách širších vysvětluje pak, proč tak velkou úlohu mělo v hnutí revolučním studentstvo a proč samozvaní agitátoři nabyli někdy vlivu rozhodného. Ve Vídni i v Uhrách postavilo se v čelo hnutí mnoho židovské inteligence, která od emancipace josefinské záhy domohla se vynikajícího vlivu jak na burse, tak zejména v žurnalistice.

Hnutí národně
politické a jed-
notlivé třídy
národní.

Oposice panská
v českém sněmu
(1845—1847).

Pamětní spis
o českých
právěch.

Stanovisko
vlády a dvora.

Studentstvo

Židé.

Důlem únorové
revoluce.

Žádosti
Košutovy.

Pražská petice
ke králi.

Povolání konstituce. Zprávy o úspěchu pařížské revoluce únorové a o vítězství lidových požadavků v státech jihoněmeckých vzbudily rázem ducha odboje ve všech zemích sousedních. V Uhrách, kde sněm právě zasedal, volal Košut již 3. března po samostatném ministerstvu uherskému, a v Praze samozvané shromáždění měšťanstva (11. března) sneslo se po návrhu advokáta D r a . B r a u n e r a na petici ke králi, která žá-

13. březen
ve Vídni.Propuštění
Metternicha.»Konstituce
vlásti.«Samostatnost
Uher.Ministerstvo
Pillersdorfovo.Ústava rakouská
z 25. dubna (dal-
ší fáze v státoor-
vývoji
monarchie).Ponětí
českého státu.Vídeňské bouře
květnové.Volby do sněmu
frankfurtského.Prvá a druhá
petice česká.

dala jednotný sněm a jednotné úřady pro země koruny české a úplnou rovnoprávnost češtiny s němčinou; k těmto státoprávním a národním přáním připojeno bylo devět článků s obvyklými liberálními požadavky doby; žádáno i zrušení poddanství a svobodné obecní zřízení. Ve Vídni donutily 13. března shluky lidu stavovský sněm dolnorakouský, že vyslal deputaci k císaři se žádostí o všeobecné zastoupení národa a svobodu tisku. Po nepatrné, ale krvavé srážce vojska s lidem dosáhla deputace u zmatené a bezradné státní rady poděkování kn. Metternicha, svobody tisku a ozbrojení studentstva. Dne 15. března vydán pak byl císařský manifest, jenž sliboval, že bude svolán stavovský výbor ze všech zemí, aby usnesl se na »konstituci vlásti«. Rozhodnutí panovníkovo vzbudilo záchvat nadšení ve všech zemích monarchie; ale ochotná povolnost vlády osmělovala k žádostem dále jdoucím.

Prvá konstituční ústava našich zemí. Osamostatnění Uher. Sněm uherský, jenž kvapem usnášel se na nových zákonech, srovnávajících se s novodobými požadavky ústavními, vymohl si brzo samostatné, sněmu odpovědné ministerstvo pro země uherské, v tom i zvláštního ministra financí a války. Tak Uhry najednou staly se státem samostatným; jen zahraniční záležitosti měly jim snad býti společny s ostatkem monarchie. Také v našich zemích zřízeno bylo pod předsednictvím sv. pána Pillersdorfa zvláštní odpovědné ministerstvo, jež dne 25. dubna vydalo prvou konstituční ústavu císařství Rakouského; k tomuto ovšem již nebyly počítány země uherské, ale ani italské. Nová ústava, jež stanovila dvě komory (vyšší, převahou šlechtickou, a nižší lidovou), obsahuje první v našich dějinách výslovné popření zvláštní státní osobnosti koruny české, pojímajíc země české stejně jako alpské jako pouhé provincie císařství Rakouského. Kdežto tedy doba revoluční dala Uhrám práva, jichž od r. 1526 neměly, vyřkla zároveň odmítavé slovo o právech zemí českých, k němuž sic absolutismus všechno byl připravil, ale jehož přece neproněsl. Ale ani tato ústava nestačila rostoucímu radikalismu vídeňské žurnalistiky a ovládaného jí studentstva a dělnictva, jež bouřemi zastrašilo vládu do té míry, že vzdala se (16. května) horní sněmovny a rozšířila ještě více volební právo do sněmovny dolní; tato měla sejíti se jako shromáždění ústavodárné. Dvůr za bouří květnových opustil Vídeň a usídlil se v Inšpruku. Vláda Pillersdorfova vyšla vstříc počátkem dubna i probudilému všenněmeckému nadšení hlavního města, povolivši volby do parlamentu frankfurtského, který měl zemím německého spolku dáti novou svobodnou ústavu z vůle národa. Země české a alpské měly tedy býti zastoupeny jednak v říšském sněmu rakouském, jednak v říšském sněmu všenněmeckém.

Požadavky české. Oba úmysly tyto přičily se více nebo méně žádostem projeveným v petici české z 11. března, opakovaným ještě důrazněji v nové petici z 29. března, kde žádalo se nejen správní spojení zemí koruny české a obecný sněm jejich, ale i odpovědné ministerstvo vnitřních záležitostí

koruny české. Císař kabinetním listem z 8. dubna žádostem těmto z části vyhověl, položiv tak základy k zvláštní ústavě české. Žádost o spojení zemí koruny české odložil sic na příští sněm říšský, povolil však zřízení nejvyšších odpovědných úřadů pro království České s rozšířeným oborem činnosti v Praze, povolil konstituční sněm zákonodárný (měli jej tvořiti jednak bývalí stavové, jednak volení zástupci měst a venkova) a zvlášť určitě uzákonil rovnoprávnost češtiny s němčinou v úřadě i ve škole i povinnost, aby všichni úředníci znali oba jazyky zemské. Správcem gubernia stal se mladý šlechtic, českému národnímu hnutí příchýlný, hr. Lev Thun, který se byl také (1843) ujal veřejně jazykových práv Slovanů proti Maďarům.

Kabinetní list
z 8. dubna.

Konstituční
sněm český
povoleno.

Hr. Lev Thun.

Rakouské stanovisko Čechů. Čechové se s koncesemi z 8. dubna spokojili a počali horlivě připravovati se k příštímu českému sněmu. Středem té práce stal se Národní výbor, sbor to jednak důvěrníků národních, jednak hr. Thunem jmenovaných, v němž předními členy byli Palacký, Dr. Brauner, hr. Vojtěch Deym a mladý právník Fr. L. Rieger. Čechové nemínili, nebo nedovedli, od samého počátku, napodobovati v státoprávní důslednosti Maďary, nýbrž naopak stáli o jednotu říše; z práv království svého chtěli obětovati tolik, kolik by bylo třeba pro mocenské postavení její. Také Moravané, jejichž stavovský sněm přetvořil se sám v sněm novodobý, vzpírali se ještě požadovanému správnímu sjednocení zemí českých. Nejvíce však působila na Čechy obava před hnutím všenněmeckým a parlamentem frankfurtským a vedla je k tomu, že jali se pomýšleti na sjednocení všech Slovanů monarchie habsburské, jež by jaksi bylo protiváhou politice všenněmecké a podepřelo český odpor proti Frankfurtu. Úvahy tohoto směru, k nimž hlásili se zejména spisovatelé čeští, vychovaní ideou slovanské vzájemnosti, posílily velice rakouský směr stanoviska českého a jeho touhu po jednotě říše; doufalo se také, že na jednotném sněmu říšském uplatní se slovanská většina monarchie a Čechům že v ní připadne role vůdčí. Fr. Palacký otevřeným listem z 11. dubna v duchu tohoto programu prohlásil, že Čechové do sněmu frankfurtského voliti nebudou, že chtějí naopak pečovati o zachování a upevnění Rakouska, jež jediné může jim zaručiti svobodu a rovnoprávnost národní.

Národní výbor.

Práva Čechů
jednota říše.

Moravský sněm.

Snahy o sjednocení
Slovanů
rakouských.

Důvody a naděje
jejich.

Čechové a sněm
frankfurtský.
Čechové pro
Rakousko.

Slovanský sjezd. V smyslu tom pracováno bylo také o sjezd Slovanů rakouských v Praze, jenž sešel se vskutku ke konci května (aby byl jaksi protiváhou všenněmeckým projevům frankfurtským), zahájen byl Palackým a vyvrcholil vzrušenou řečí Šafaříkovou. Vyslovil se v podstatě pro přetvoření Rakouska v spolek rovnoprávných národů. Manifest k národům evropským, jím vydaný, hájil výmluvně přirozeného práva národů, rovnoprávnosti a sebeurčení jejich a protestoval proti útisku Slovanů v Prusku, Polsku, Uhrách a Turecku.

Slovanský sjezd.

Jeho manifest
k národům
evropským.

Z řeči
Safaříkovy.

Safařík mluvě o tom, že Němci a Maďaři, sousedé Slovanů, Slovany jen za lid k poddanství zrozený považují, pravil: »Kdo pak jsou ti, co tak soudí o nás? Ti, jenž nad námi posavad železnou ruku drželi a dílem ji ještě drží, ti, jenž stříhali vlnu ovcí našich, jenž tyli tukem kostí našich; ti, jenž se živili potem a mozoly rolníků našich, ti, pro něž bojovali a krev svou lili bratří naši, synové drahých matek našich, ti, jenž sebe nazývají vzdělavateli a ochranci našimi — a jež my jmenujeme vrahy duší našich.« Třeba se, pokračoval, očistiti skutkem z pohan jejich a dokázati, že Slované jsou hodni svobody. Prostředkem k tomu je mravný život a mravná síla. »Mravní smrt je nejhorší smrt, ale i mravný život nejvyšší život. Bude-li v nás mravná síla, pronikne-li jedna myšlenka, jedna vůle těla národa našeho, národové celé země jí neodolají. Neboť všechno, co je pod sluncem, převyšuje síla mravná.«

Oslava mravní
síly.

Počátky polit.
životu českých
Němců.

Němci volili do
Frankfurtu.

Vystoupení lidového národa českého na zápasistiště politické (ze šlechty české přidružilo se k občanským Čechům jen několik jednotlivců) mělo za následek i politické osvědčení českých Němců. Byl to počátek politického života německé menšiny, jež se však teprv později v letech 60tých a 70tých postavila rozhodně proti snahám českým, čerpajíc sebevědomí své z průmyslového rozkvětu pohraničních svých sídel (jež v stoletích dřívějších neměla daleko toho hospodářského významu, jakého nabyla v 19. st.) a od r. 1871 z mocenského rozvoje německé říše. R. 1848 Němci čeští šli s Čechy, kde běželo o svobody konstituční; volili však do Frankfurtu.

Slováci r. 1848.

Shromáždění
v Lipt. sv.
Mikuláši.

Požadavky
národní.

Persekuce
Slováků.

Slováci, jejichž vůdčí intelligence záležela převahou z kněží evangelických i katolických (zemanstvo slovenské se počalo skoro vesměs hlásiti k Maďarům), našli již na sněmu uherském z r. 1847 statečného obhájce v delegátu města Zvolena Lud. Štúrovi. Po osamostatnění Uher vystoupili (zejména 10. května na shromáždění v Lipt. sv. Mikuláši) s ucelenými požadavky. Žádali, aby vedle obecného sněmu uherského scházel se zvláštní sněm slovenský, slovenské školství všech stupnic a slovenštinu v úřadech a sborech zastupitelských, mezi jiným pak i vrácení půdy lidu odňaté. Peštská vláda odpověděla na to stanným právem na Slovensku. Štúr, Hurban i Hodža musili brzo prehnouti před maďarskými hrozbami ze země. Matúškova píseň naděje: »Nad Tatrou sa blýska« tenkrát zobecněla na Slovensku.

Rozmýšlenost
české politiky.

Vládní rada
v Praze a pří-
prava sněmu.

Bouře
svatodušní.

Zmar českých nadějí. V té době, kdy ulice vídeňská plnila se duchem revolučním, kdy v Uhrách počal se boj národností se státní mocí, a kdy italské země odtrhly se od monarchie, stávalo se loyální stanovisko Čechů politickým činitelem jisté váhy a vedlo k tomu, že u dvora i v zemích radikalismem nezasažených hledělo se k Čechům s nadějí, v Pešti i ve Vídni s obavou. Hr. Lev Thun, nemaje důvěry k vídeňské vládě, jež byla pod vlivem radikálních stran, zřídil se svolením dvora prozatímní vládní radu v Praze, která záležela v podstatě z členů Národního výboru; urychloval zároveň přípravy k českému sněmu, k němuž již volby byly vykonány. V tom v pondělí svatodušní (12. června) došlo i v Praze, v době, kdy ještě zasedal slovanský sjezd, k bouři cílů nejasných, způsobené mládeží zmatenou radikálními hesly, zanesenými většinou z Vídně, a rostoucím napětím mezi vojskem a ozbrojeným studentstvem. Bouře, jež sic na několik dní naplnila Prahu barikádami, nebyla

povahy nebezpečné a byla po několika dnech velicím generálem, kn. Windischgrätzem, potlačena. Ale následky její byly neblahé — Čechové byli první ze všech národů poraženi a to jako revolucionáři, dříve než mohli okusiti plodů opatrné politiky Palackého. Zvláštní ústava česká i český sněm byly zmařeny, Národní výbor rozpuštěn, v Praze prohlášen stav obležení a zklamaným a roztrpčeným politikům českým nezbylo než toužiti po jediné volné tribuně, jež jim zbyla, t. j. ústavodárném sněmu říšském ve Vídni.

Neblahé
následky její.

Ústavodárný sněm vídeňský. Sněm sešel se v polovici července; měl většinu slovanskou; bylo v něm hojně sedláků, zejména z Haliče, dílem analfabetů; z Čechů vynikali vedle Palackého, Riegra a Braunera Dr. Strobach a Dr. Pinkas. Pravice složená ze Slovanů, kteří celkem hlásili se (až na část Poláků) k zásadám mírnějším, podporovala spolu se středem (konservativní Němci ze zemí alpských) vládu; německá levice byla radikálně demokratická; v ní vedle několika židovských poslanců vynikalo i několik českých Němců. Brzo zvolena komise, jež měla vypracovati návrh nové ústavy; sněm sám dal se v obšírné jednání o zrušení poddanství. Dne 7. září byla tato velká reforma uzákoněna. Jí odstraněn byl úplně od středověku trvajíc rozdílnost mezi pánem a poddaným, mezi půdou panskou a poddanskou; sedláci, jejichž statky do té doby náležely více nebo méně vrchnostem, stali se plnými vlastníky svých gruntů a zproštění byli všech dávek a robot dosavadních (jakož i církevního desátku) za náhradu poměrně nevelikou. Aby splacení náhrady bylo bývalým poddaným usnadněno, měly býti založeny v zemích tak zv. fondy vyvazovací a země převzítí na se třetinu vypočtené náhrady. Byl to jediný velký čin, jež sněm vykonal; dne 6. října se většina sněmu rozprchla. Toho dne vypuklo ve Vídni povstání, jež chtělo zabrániti odchodu vojska z města do boje proti Maďarům, s nimiž vídeňští radikálové sympatisovali; dav luzy při tom starého ministra války, hr. Latou-ra, umučil k smrti. Císař Ferdinand, který se byl na žádost sněmu do Vídně vrátil, přesídlil nyní do Olomouce. Kn. Windischgrätz pak donutil Vídeň ke kapitulaci (1. listop.)

Čechové na
sněmu říšském.

Strany
v ústavodárném
sněmu.

Zákon o zrušení
poddanství.

Význam jeho.

Fondy
vyvazovací.

Povstání říjnové
ve Vídni.

Pokoření Vídně.

Maďarské povstání. Vystoupení proti Maďarům připravovalo se od té doby, co vítězství Radeckého (u Custozy) dodalo odvahy dvoru pomýšleti na boj s revolucí. V Uhrách Srbové válčili s vojskem poslušným vládě pešťské již od června, v Chorvatsku chystal se mladý, energický bán Jelaičič, upřímný Slovan, je následovati a v polovici září vytrhl vojensky do Uher. Současně pokusili se vůdcové Slováků Hurban, Hodža, Štúr, podporování několika českými důstojníky, organisovati branný odpor proti Maďarům na Slovensku. Zcela nedostatečně ozbrojené houfy jejich svedly v září u Myjavy s maďarskou gardou (a spojeným s ní ještě císařským vojskem) první boje. Vláda maďarská jala se odtud vůdce slovenského odporu (náleželi k nim také Štěpán Daxner a Jan Francisci v Miškovci) stíhat žaláři a rozsudky smrti.

Vítězství
Radeckého
v Itálii.

Boje v Uhrách.

Zbrojné vystoupení
Slováků.

Trestání Slováků
Maďary.

Umysly vlády
jherské.

Chování dvora.

Revoluce
maďarská.

Slovenští
dobrovolci.

Sněm
v Debrecíně.
Kápolna.

Podpora, již se plánům Jelačičovým dostávalo ode dvora, souvisela s chováním sněmu uherského, jenž žádostem o pomoc Radeckému se uzavíral, ale naopak připravoval se finančně i vojensky k zjevné revoluci. Dvůr, aby boje v Uhrách zastavil, poslal do Pešti hr. L a m b e r g a jako mimořádného komisaře; ten byl však (28. září) zavražděn hned po svém příjezdu. Potom teprv (3. říj.) rozpustil císař uherský sněm a jmenoval zástupcem svým v Uhrách Jelačiče. V odpověď na to zřídil K o š u t r e v o l u č n í v l á d u, jež podporována jsouc sněmem, vedla vojnu jak v Sedmíhradech proti povstalým Rumunům tak proti Srbům a dovedla postavití značné armády i proti hlavnímu útoku od západu, vedenému (od prosince) Windischgrätzem a Jelačičem. Na S l o v e n s k u podporován byl tento útok slovenskými dobrovolníky Hurbanovými, vedenými českými důstojníky Bloudkem a Zachem, kteří, zesílení dobrovolníky z Čech, Moravy a plukem českého vojska, vtrhli jablunkovským průsmekem z Těšínska do země a po počátečním nezdaru ovládli některé části Slovenska. Když vojsko rakouské ohrožovalo Pešť, přesídlil sněm do D e b r e c í n a. Počátkem ledna 1849 padl B u d í n, ke konci února odražení byli Maďaři u K á p o l n y.

Zápas o ústavu
říšskou.

Federalismus a
centralismus.

Návrh
nové ústavy
(kroměřížské).

Jednání o prá-
vech základních.

Rozpuštění
sněmu a ústava
břežnová.

Sněm kroměřížský. Sněm ústavodárný byl zatím na naléhání poslanců českých přeložen do K r o m ě ř í ž e (22. list.). Teprve tam se rozvinul boj stran a národů o příští ústavu říšskou; poněvadž však ve výboru ústavním díky náhodné shodě okolností neměli Slované většiny, dopadlo řešení velkého problému proti přáním Čechů. Čechové chtěli ústavu povahy f e d e r a l i s t i c k é, jež by hlavním skupinám zemí zajistila aspoň samostatné zákonodárství ve věcech vnitřních a sněmu říšskému dala jen společné záležitosti, nezbytné pro velmocenské postavení monarchie. Ve výboru ústavním měl však převahu směr c e n t r a l i s t i c k ý: výbor zavrhl skupiny zemské (tedy i spojení zemí koruny české), sněmům jednotlivých zemí dal kompetenci nevelikou, zato velmi rozsáhlou sněmu říšskému, nad to chtěl ještě větší země rozdělití v k r a j e s vlastními sněmíky. Za to Čechové i Němci usilovali svorně v K r o m ě ř í ž i o to, aby t. zv. z á k l a d n í p r á v a občanská byla vyměřena co nejliberálněji (suverenita lidu, zrušení šlechty i fideikomisů, občanský sňatek, volba duchovních i správa církevního jmění náboženskými obcemi a synody atd.). Dříve než sněm jednání své o všem tom ukončil, byl 7. března, tedy nedlouho po boji u Kápolny, r o z p u š t ě n a zároveň oktrojována ústava, vypracovaná vládou, tak zv. b ř e z n o v á (s datem 4. března).

Vláda
Schwarzen-
berkova.

Nastoupení
Františka Josefa
(2. pros. 1846).

Nastoupení císaře Františka Josefa. Vláda, jež ústavodárný sněm rozpustila, jmenována byla již 21. list. 1848. V čele jejím byl zkušený a energický diplomat, kn. F e l i x z e S c h w a r z e n b e r k a; vedle něho byl hlavní osobou ministr vnitra hr. S t a d i o n, výborný znalec správy. Alex. B a c h, býv. advokát vídeňský, kdysi horlivý liberál, stal se ministrem justice a po brzké smrti Stadionově ministrem vnitra, zdědiv i vůdčí postavení jeho v kabinetu; obor vyučování převzal později hr. L e v T h u n. Dne 2. pros. 1848 došlo k změně ještě důležitější: císař Ferdinand se vzdal trůnu ve prospěch synovce svého, 18letého syna arciknížete Františka Karla, F r a n t i š k a J o s e f a. V dějinách našich nastala doba nová.

Náhlé změny r. 1848, kdy heslo svobody odstranilo najednou ostatky středověku, V zrušení a nadě-
 zejména stavovství, poddanství, robotu a cenzuru (všechno to bylo odstraněno ovšem le r. 1848.
 i novými zákony, na nichž snesl se sněm uherský r. 1848, jenže plnosti politických
 práv dostalo se pouze Uhrům mluvícím maďarsky), působily mocně na duši národů,
 doufajících s počátku, že pouhá rovnost a volnost založí všeobecné blaho na zemi.
 V zrušení společnosti jevílo se na venek rozličně; požadavek ozbrojení národa
 uskutečňován byl občanskými gardami měšťanů a studentskými kohortami, Obč. gardy.
 rozumí se, že v malebných uniformách. Z nových politických spolků nabyla u nás
 značného významu »Slovanská Lípa«, jež měla hojně odborů po Čechách i na Slovanská Lípa.
 Moravě.

VII. DOBA CÍSAŘE FRANTIŠKA JOSEFA.

1. Doba absolutismu.

Důvody nové
situace
politické.

Program
mladého
císaře.

Stanovisko
vlády.

Program nové vlády. Změnou na trůně a ve vládě, provedenou na podzim r. 1848, měla být obnovena autorita koruny, revolucí ohrožená, a odstraněno nebezpečí, jež hrozilo mocenskému postavení monarchie ze státní samostatnosti Uher a z pokusů o jednotnou říši německou, o kterou usiloval parlament frankfurtský. Mladý císař, ujmaje se korun své říše, prohlašoval, že chce všechny země a kmeny mocnářství spojit v jeden velký státní celek. Vláda Schwarzenberkova znala se s počátku k principu konstitučnímu, ale radikalismus, jež sněm kroměřížský projevil za jednání o právech základních, dodal jí odvahy k zastavení sněmu; později pak poklesnutí revolučního hnutí v celé Evropě umožnilo jí odstraniti i oktrojovanou ústavu březnovou a zahájit éru absolutismu, v níž nové uspořádání státu mělo státi se beze všeho spolupůsobení národů.

Úspěch
maďarského
odboje.

Košut
diktátorem.

Kapitulace
Maďarů
u Világoše

Slovenští
dobrovolníci.

Pokoření uherského odboje. Revoluce uherská nebyla však, jak vláda doufala, potřena u Kápolny. Vojska maďarská naopak nabyla převahy v Sedmihradech a v jižních Uhrách (proti Srbům) a v dubnu 1849 vytlačila císařské z Uher vůbec. Po tom úspěchu prohlásil sněm debrecínský rod panovnický za zbavena trůnu a zvolil Košuta diktátorem. Monarchie zaměstnána jsouc obnovenou válkou se Sardinií, mohla teprv v červnu vyslati generála Haynaua s větší mocí do Uher; vyjednala si však zároveň pomoc ruskou, vedenou starým Paskěvičem. Převaze této podařilo se brzy revoluci zmocit; dne 11. srpna vzdal se Košut diktatury a prchl do Turecka, dne 13. kapituloval Görgey se zbytkem svého vojska u Világoše. Tak Uhry byly dobyty znovu domu Rakouskému. Vůdci povstání většinou prchli za hranice; ostatní trestal Haynau krutě na hrdlech i statcích. Slovenský dobrovolnický sbor, tentokráte pod Daxnerem, měl i v posledních vojenských operacích na Slovensku jistou účast. Rozpuštěn byl v listop. 1849 v Bratislavě.

Vítězství
v Itálii.

Válka v Itálii byla zatím rozhodnuta vítězstvím Radeckého u Novary (23. břez.), v srpnu kapitulovaly i Benátky.

Vítězství nad Frankfurtem. Snahy parlamentu frankfurtského o novou ústavu německou narážely na těžké překážky, zejména když ve Frankfurtě nabyla převahy strana maloněmecká, která chtěla státnímu sjednocení Německa pod Pruskem a bez Rakouska; v břez. 1849 parlament malou většinou nabídl korunu »císaře Němců« králi pruskému Fridrichu Vilémovi. Vláda vídeňská nato poslance ze zemí českých a rakouských z Frankfurtu odvolala; podobně se zachoval král pruský, jenž nabízenou korunu odmítl. Prusko však nemínilo se vzdáti snah o spojení aspoň některé části Německa pod svým vedením, ale vidouc, že Rakousko je proto odhodláno k válce a že je silnější i diplomaticky, a to jak v Německu samém, tak za hranicemi (podporou Ruska), podrobilo se (v Olomouci, v list. 1850). Na jaře r. 1851 obnoven byl zas starý německý spolek; plán založení národní říši německou byl prozatím pochován.

Snahv sněmu frankfurt.

Stanovisko víd. vlád.

Cíl Pruska.

Ústup Pruska.

Obnovení něm. spolku.

Nezdar monarchie za války krinské. Mocné postavení říše rakouské v Evropě, založené politikou Schwarzenberkovou, bylo potom brzo otřeseno hr. Buolem-Schauensteinem, nástupcem Schwarzenberkovým (od r. 1852), za války krinské (1853—55). Když Rusko r. 1853 vypovědělo válku Turecku, a Anglie s Francií, potom i Sardinii, spojily se s Turky proti Rusku, nabyla ve Vídni působením Buola a Bacha převahy strana protiruská, jež sic neodhodlala se k válce s Ruskem, ale hrozila jí a donutila Rusy opustiti knížectví rumunská, jež pak obsadilo rakouské vojsko. Buol učinil spolek s Anglií a Francií, ale popudil i tyto státy proti monarchii, nesplniv jejich nadějí. Všim tím bylo Rusko hluboce roztrpčeno, přátelský poměr jeho k Vídni v niveč obrácen a položen základ k událostem z r. 1866 a 1870—1; i aliance Francie se Sardinii z r. 1859 má tu své kořeny. Rumunská knížectví musilo Rakousko zase opustiti; mobilisace pak zadala těžkou ránu státním financím.

Válka krinská (1853-55).

Zneprátení Rakouska a Ruska.

Program vnitřního sjednocení říše. Nezmary zahraniční zabránily konečně i trvalému úspěchu vlády v úpravě záležitostí vnitřních. Žádná vláda našich zemí od r. 1748 počínaje neměla té moci a příležitosti vybudovati monarchii jednotně a potřebám jejím přiměřeně jako vláda Bachova v letech padesátých. Vláda vskutku chtěla velkým věcem a položila v mnohých směrech základy k státu modernímu, ale i tu, jako v době Josefově, nedostatek zřetele k síle národní a historické tradice ohrozil dílo její. Nejdůležitější bylo, že prohlášena byla zásada ústavní a správní jednoty celé říše. Již ústava březnová vydána byla pro celek říše, znala jednotné říšské občanství a stvořila jediné říšské celní území; linie celní proti zemím uherským tedy padly. Staré ústavy stavovské se všim, co s nimi souviselo, byly zrušeny; všechny země staly se pouze »korunními zeměmi« císařské koruny rakouské. Tak protiprávní násilí, od celého století osnované proti historickému státu české koruny, bylo konečně dovršeno a rozšířeno i na země uherské. Uhry samy byly rozděleny v pět správních obvodů (s jistým zřetelem k sídlům jednotlivých národů; k obvodu bratislavskému slušela většina Slovenska, ke košickému ostatek jeho s Podkarpat. Rusí a přilehlým maďarským územím), podřízených místodržiteli v Budíně,

Možnost jednotné říše.

Příležitost špatně využitkována.

Hlavní zásady ústavv březnové.

Korunní země.

Znášitelná historického práva.

Správa Uher.

Vyvřeholení
státního. vřvrole
říše.

Sněmy,jež se
nesešly.

Zrušení ústav
(1851).
Absolutismus.

jenž v rukou svých soustřeďoval moc politickou i vojenskou. Nejvyšším soudem pro všechny korunní země stal se nejvyšší soudní dvůr ve Vídni; ministerstvo vídeňské spravovalo země uherské stejně jako české nebo alpské.

Zavedení absolutismu. Ústava březnová stanovila také všeobecný říšský sněm o dvou komorách (z nichž vyšší měla volena býti ze sněmů korunních zemí, ale většinou ze šlechticů). V tom však provedena nebyla a také vydaná nová zřízení zemská a sněmy jimi zavedené v skutek nevešly. Patenty z 31. pros. 1851 byla ústava z 4. března vůbec zrušena, takže nastal holý absolutismus. V zemích našich trvaly však dále staré výbory zemské, aby opatřovaly skrovné zemské hospodářství. Ze všech vymožeností revoluce výslovně zabezpečeno bylo i nadále zrušení poddanství a rovnost před zákonem.

Zřízení
ministerstev
r. 1848.
Místodržitelství.

Krajské úřady.

Okresní soudy
a hejtmanství.

Okresní úřady.

Obce.

Nové zařízení
správy soudní.

Rakouské právo
v Uhrách.

Správa berní.

Reorganisace správní. Za takových okolností uskutečňovala vláda beze všech překážek ústavních program úplné reorganisace státu. Na místě ústředních úřadů, v tom zejména spojené dvorské kanceláře, zřízena byla již r. 1848 odbořová ministerstva; v Čechách a na Moravě místo gubernií zřízena místodržitelstva (ve Slezsku zemská vláda). Krajské úřady zůstaly (v Čechách jich zřízeno nejdřív 7, od r. 1855 13). Za to rozsáhlé změny provedeny v instancích nižších, kde bylo třeba odstraniti úplně prastarou politickou a soudní správu vrchnostenskou (patrimoniální). Stadion na místě jejím zřídil jednak okresní soudy, jednak okresní hejtmanství čili podkrajské úřady, chtěje správu soudní a politickou úplně oddělit. V Čechách tak namísto 868 soudů patrimoniálních vzniklo 207 soudů okresních. Když však zařízení to se neosvědčovalo, bylo r. 1855 zrušeno a jako společné nejnižší instance soudní a politické zřízeny byly t. zv. okresní úřady. Nejnižšími jednotkami správy politické staly se vlastně obce, jež si svobodně volily své zastupitelstvo a v některých směrech převzaly i úkoly správy politické (na př. vybírání daní přímých a rekrutýrka). Ve správě soudní zavedeny byly řády v podstatě dosud trvajících. Pod nejvyšším soudním a kasačním dvorem ve Vídni zřízeny byly v Praze a Brně vrchní zemské soudy a jim podřízeny krajské soudy (krajský soud v hlavním městě sluje zemským) jakožto první instance pro přečiny a zločiny; první instancí pro přestupky a většinu sporů civilních byly zmíněné již soudy okresní a po jich zrušení okresní úřady. Rychty vesnické byly zrušeny. V obvodech krajských soudů zřízena byla státní n á v l a d n í c t v a; rakouské zákony zavedeny na Slovensku (v Uhrách), kde vůbec úřednictvo německé a české zavádělo nové pořádky. Úřady patrimoniální přestaly býti také úřady berními. Místo nich zřízeny byly okresní berní úřady, podřízené finančním okresním a zemským ředitelstvím.

Důležité reformy staly se v oboru **vyučování a kultu**. Vedoucí myšlenkou hr. L v a T h u n a bylo založiti větší svobodu i vědecký význam školství vyš-

šho, zejména universit, v nižším školství pak vyjítí vstříc požadavkům církve po dohledu a kontrole. *U n i v e r s i t á m* byla dána autonomie a svoboda učení, fakulty filosofické postaveny na roveň fakultám ostatním, pečováno o vyšší vzdělání profesorů a povolávání i vynikající učitelé z ciziny. Gymnasia rozšířena v osmitřídní a učební řád jejich, jakož i *r e á l e k* (šestitřídních vyšších a dvou- až trojtřídních nižších) byl velmi zdokonalen. Thun také některá gymnasia proměnil v ryze česká, později zavedl do vyšších tříd českých ústavů zase němčinu a češtinu v českých zemích učinil jazykem povinným i na německých ústavech. V **poměru k církvi** odvrátil se stát úplně od zásad josefinských, hledaje v ní a v náboženství podpory proti snahám revolučním; v tom vyšel mu vstříc nově probuzený duch protireformační v církvi katolické, obracející se bojovně proti myšlenkám liberálním. R. 1855 smluven byl mezi vládou a kurií **k o n k o r d á t**, který zrušoval všechna omezení, jimiž vázána byla dosud církev jednak ve styku s Římem a se členy svými, jednak v správě seminářů i jmění církevního; učitelé škol obecných a knihy školní podrobeny byly církevnímu dozoru, **c í r k e v n í m s o u d ů m** zas přikázány byly záležitosti manželské; jako náhradou za to vše dostalo se císaři rozhodujícího vlivu na jmenování biskupů. Biskupové byli zavázáni přísahou věrnosti císaři. **M a n ž e l s t v í**, jež bylo od doby Josefovy především smlouvou občanskou, mělo napříště býti uzavíráno jako svazek svátostný. **P r o t e s t a n t ů m** patentem z r. 1851 zaručena byla úplná svoboda vyznání, ale autonomie církví protestantských v Uhrách byla zrušena, později pak podřízena církevní radě jmenované císařem. V Uhrách znovu zakládány byly jezuitské koleje. I rovnoprávnost židů byla v některých směrech (nabývání majetku) omezena.

Zmodernisování universit.

Zdokonalení středních škol.

Otázka jazyková v školství.

Poměr církve a státu.

Konkordát (1855).

Práva evangelická.

Postavení židů.

Opatření proti tisku a politickým projevům.

Germanisace.

K. Havlíček.

Vláda a Slováci.

Reakce. Zásadní boj vlády s přežitky revoluce a duchem útočně liberálním jevil se přísnými opatřeními proti tisku a zostřeným policejním a četnickým dozorem, jenž konečně jakýkoli projev politický znemožnil. Původní důraz, jež vláda kladla na rovnoprávnost národů, ustupoval nenáhlé germanisaci, jež jevila se zejména v postupu němčiny jako úředního jazyka. V Praze v květnu 1849 propošetilý pokus spiknutí hrstky studentů byl zaveden výjimečný stav. V Čechách s počátku poctivý a mužný novinář K. Havlíček, jenž bojoval stejně proti výstřednostem revoluce jako reakce, ve svých *Nár. Novinách* (jež byly největším slovanským listem v říši) hájil myšlenek konstitučních v duchu českého programu; v lednu 1850 byl list jeho zastaven a český tisk umlčen vůbec. Havlíček vydával potom v Kutné Hoře »Slovana«, v němž vystupoval bojovně proti hierarchii. Proto byl v pros. 1851 internován v Brixenu (v dubnu 1855 byl propuštěn; r. 1856 zemřel). Ostatní politikové čeští se odmlčeli úplně, svobodný tisk zanikl. Četným politickým vězňům teprv amnestie z r. 1857 dala svobodu.

Na Slovensku také naděje Slováků, že dostane se jim odměny za obětavou podporu Vídně proti Pešti, splněny byly jen malou měrou. Vláda povolala sic básníka Kollára († 1852) na vídeňskou universitu (také jako svého rádce

Kollár († 1852). ve věcech slovenských), maďarisace sic ustala, ale brzo počala místo ní germanisace. Na některé střední školy uvedl hr. Thun češtinu jako částečný jazyk vyučovací (brzo, jako v Čechách, zatlačila ji němčina skoro úplně); báňskobystřický biskup Moyses, uvědomělý Slovák († 1869), zasloužil se také v tom směru. Co jazyka vyučovacího a úředního pro Slováky se týče, proniklo stanovisko Kollárovo, že má to býti jazyk český. Slovenská inteligence se s tím s počátku spokojila, ale znenáhla počala vraceti se k slovenčině, již nová mluvnická Mart. Hattaly dala ráz definitivní. Obětovný buditel slovenský a věřící Slovan Ludevít Štúr r. 1856 předčasně zemřel. I v Podkarpatské Rusi pokusil se s pomocí vlády Adolf Dobrjanskij, horlivý zastance utištěných národů v Uhrách, uplatnit práva ruského jazyka ve škole a úřadě.

Horlivá stavba komunikací.

V oboru kultury hmotné vykonala vláda mnoho záslužného. Říšské silnice stavěny byly ve velkém rozsahu, zejména v zanedbaných v té příčině Uhrách, dokončeny stavby hlavních linií železničních, a r. 1854 zvláštním zákonem umožněno stavěti nové dráhy společností soukromým, jimž stát se zaručil za zúrokování investovaného kapitálu. Linie telegrafní, jež počaly se stavěti okolo r. 1846, rozvedeny byly všemi směry, spojení poštovní bylo velmi zdokonaleno, zejména sníženy byly tarify, zavedeny (1850) poštovní známky, smluven poštovní spolek s Německem. Zemědělství prospělo mnoho zrušením roboty, neboť vzdělání půdy bylo napříště lepší jak na velkostatech (kde zaváděny byly stroje) tak na roli selské; cena osvobozeného statku selského vzrostla, a stále přibývání obyvatelstva vedlo i k vyšším cenám hospodářských produktů. Cukrovarů velmi přibylo, hojně pěstování bramborů dalo vznik i četným lihovarům. Pustošení lesů učinil přítrž zákon z r. 1852, upraveno honební právo, zákonem usnadněno i těžení kovů.

Svoboda živnostenská.

Obchodní komory.

Průmysl.

Banky a spořitelny.

V obchodu a průmyslu, pro kterýžto obor měla vláda vynikající sílu v ministru Bruckovi, setrváno bylo při svobodě živnostenské, takže stačilo pouhé oznámení k provozování živnosti (zákon z r. 1859); cechy byly zrušeny. R. 1850 zřízeny byly obchodní a živnostenské komory k hájení zájmů obchodních a průmyslových; nový zákon obchodní usnadnil zakládání obchodních společností. Průmysl textilní vzrůstal; pokročilo i těžení uhlí a železářství. Rozvoji průmyslu měly pomáhati i soukromé banky akciové, z nichž prvá slula Úvěrní ústav (Creditanstalt), ve Vídni r. 1856 založený. I spořitelna pomalu přibývalo. Celkový obrát obchodní vší říše činil r. 1853 197 mil. zl. dovozu a 217 mil. vývozu.

Zlá situace státních financí.

Přes patrný rozvoj hospodářský, přes to, že příjmy státu dosáhly r. 1860 300 mil. zl., octly se finance říšské v špatném stavu; roční schodek činil 40—50 mil. zl. Nová organizace úřadů stála mnoho peněz, dluh státu vzrůstal a mimořádná vydání za války krinské zveličila jej neobyčejně. R. 1855 bylo nutno vypsati dobrovolnou půjčku národní (upsáno bylo přes 500 mil. zl.), prodati státní dráhy i korunni

statky; při tom i velké komorní statky české dostaly se z části do soukromých rukou (ostatek byl prodán r. 1868). Daní nejvýnosnější byla stále ještě daň pozemková, jež byla zvýšena o třetinu, t. j. na 22½% čistého výnosu (r. 1853 nesla 60 mil. zl.), potom daň potravní, tabák a cla. Armáda spotřebovala polovici státních příjmů a státní dluh, jenž překročil 1½ miliardy zl., přes třetinu. R. 1858 zavedena byla nová měna: zlatý rakouského čísla o 100 krejcařích; 100 starých zlatých konvenční měny rovnalo se 105 novým zlatým r. č.

Daň pozemková.

Spotřeba
armád.

Zlatý rak. čísla.

Branná moc. Ztráta Lombardska. Vnitřní sjednocení monarchie umožnilo také jednotnou organizaci armády a zdokonalení válečného loďstva. Zavedena byla všeobecná branná povinnost se stejným počtem služebních let (8 let), ale setrváno při zásadě, že zámožní mohou se z povinnosti vyplatiti; vojsko rozmnoženo na 420.000 mužů v míru, zřízeny byly armádní sbory (počtem 14) a 19 pluků četnictva; za to zrušena zeměbrana trvající od roku 1808. Ale v zdokonalení výzbroje nestalo se skoro nic; armáda byla víc v rukou byrokratů než vojáků. To přispělo také k tomu, že po smrti Radeckého (1858) podlehl Rakousko r. 1859 útoku Sardinska na Lombardii, podporovanému Napoleonem III. (bitvy u Magenty a Solferina v červnu 1859). Mírem v Curychu byla největší část Lombardska postoupena nepříteli. Vláda vídeňská rozhodla se pro mír z obavy, aby Prusko nevyužítковоvalo situace k utvrzení svých plánů na prvenství v Německu; bylo se také obávati nepokojů v Uhrách.

Reorganisace
armád.

Četnictvo.

Válka se Sardinii
a Francií r. 1859.

Magenta
a Solferino.
Mír curyšský.

2. Doba ústavy únorové.

Konec absolutismu. Diplom říjnový. Zhoršená situace zahraniční po válce italské a finanční nesnáze monarchie rozhodly o pádu absolutismu. V srpnu r. 1859 propuštěn byl Bach; nástupcem jeho stal se konservativní Polák, hr. Agenor Goluchowski. V březnu 1860 zřízena byla t. zv. rozmnoužená rada říšská, t. j. sbor důvěrníků panovníkových ze šlechty a byrokracie všech zemí, jenž měl občas býti svoláván, aby spolurozhodoval o nových daních a půjčkách. V sboru tom, v němž nebylo nikoho z občanských Čechů, měla většinu konservativní šlechta ze zemí uherských a slovanských, přející si rozsáhlé autonomie jednotlivých království a zemí, jakožto historicko-politických individualit. Císař přiklonil se k návrhům většiny a 20. října 1860 vydal neodvolatelný diplom říjnový, jímž slavně a trvale zřekl se na příště absolutismu a stanovil zásady, kterými má spravovati se budoucí ústava říše. Podle nich měla sic býti zachována jednota celé říše v nutných záležitostech, jako jsou věci zahraniční, vojenské, obchodní, dopravní a finanční, ostatek však měla do značné míry býti obnovena historická práva království a zemí, sněmy zemské měly státi se základními faktory zákonodárnými a vysílati své zástupce do rozmnoužené rady říšské. Při tom však činí diplom pozoruhodný rozdíl mezi zeměmi uherskými a ostatními: v oněch měla zas v život vstoupiti stará ústava jejich (vskutku současně obnovena byla dvorská uherská, chorvatská i sedmihradská kancelář), v zemích ostatních měla zemská zřízení býti oktrojována; konstituční pravomoc rady říšské byla také vyměřena měrou skrovnou. Diplom

Propuštění
Bacha.
Goluchowski.
Rozmnoužená
rada říšská.

Návrhy její.

Diplom říjnový
(20. říj. 1860).

Zásady jeho.

Stanovisko
národů
k diplomu.

říjnový, přes to, že činil konec umrtvující éře absolutismu, nebyl přijat příznivě od většiny Němců, kteří obávali se federalismu. Za to vítán byl zvláště v Čechách, neboť přibližoval se nejvíc programu českému z r. 1848. Vůdcové Čechů byli předložili panovníku již v létě 1860 své stížnosti národní a dosáhli povolení vydávati list politický. Poč. r. 1861 počaly vycházeti *Národní Listy*, jakožto orgán Palackého a Riegra.

Zádsti Čechů.

Ústava únorová. Vypracovati ústavu na základě diplomu uloženo bylo

Ant. Schmerling

státnímu ministru Ant. ryt. Schmerlingovi, jenž v prosinci 1860 stal se

Program jeho.

nástupcem Goluchowského. Schmerling byl německý liberál; snahou jeho bylo v podstatě udržet ústavní jednotu císařské říše i nad vládu živlu ně-

Ústava únorová
a jednotu říše.

meckého a utvrdit vedoucí postavení Rakouska v německém spolku. Proto také ústava, již vypracoval a jež oktrojována byla 26. února 1861 (odtud

Nová
říšská rada.

ústava únorová), byla nesena duchem podstatně jiným, než sliboval diplom říjnový. Ústava únorová setrvává sice při jednotě říše, jejíž v še-

Složení obou
sněmoven ietiř

ch n y země mají býti zastoupeny v společné radě říšské. Ale tato říšská rada byla chytře vymyšlena tak, aby (proti duchu diplomu říjnového) strhla na sebe

v důležitějších věcech všechnu pravomoc, pokud šlo o země neuherské, zejména tedy české a aby jen zemím uherským ponechala více svobody. Skládala

se z dvou sněmoven: 1. p a n s k é, složené kromě arciknížat hlavně z členů dědičných z přední šlechty a vynikajících mužů z občanstva, jmenovaných

císařem doživotně; 2. ze sněmovny poslanecké, jež měla míti 343 poslanců (z toho 120 za země uherské, 82 za české, 38 za Halič, 20 za Benátsko).

Vtip protičeský záležel v tom, že říšská rada měla býti orgánem jednak celého mocnářství, jednak pouze zemí neuherských; podle toho měla míti dvojí

Širší a užší
rada říšská.

p ů s o b n o s t, širší a užší. Jako širší rada říšská rokovala by sněmovna za přítomnosti uherských zástupců o záležitostech celé říši společných

(na př. o finančním rozpočtu), jako užší usnášela se (za nepřítomnosti poslanců z Uher) o zákonech, týkajících se pouze zemí neuherských. Zřízení

Rozličnost
práv sněmů
zemských před
litavou
a v Uhrách.

zemská, jež byla současně pro země neuherské vydána, přidělila totiž, v zjevném rozporu s diploem říjnovým, sněmům neuherských království a zemí

celkem nevelikou zákonodárnou kompetenci a všechny důležitější záležitosti přikázala jako společné záležitosti zemí neuherských (předlitavských) užší

radě říšské. Užší rada říšská stala se tak hlavním sborem zákonodárným zemí neuherských, lze říci orgánem státu předlitavského; sněm

uherský nebo chorvatský byl jí postaven na roveň, ale sněm český (stejně jako na př. solnohradský) měly dostati jen malý zbytek zákonodárné kompetence.

Ovšem ani existence říšské rady nevylučovala absolutismu: paragraf 13. dovoloval totiž vládě vydávati nařízení s mocí zákonnou v době, kdy říšská rada nezasedá.

Paragraf 13.

Zemská zřízení zemí neuherských, jež byla v únorovce obsažena (české zřízení zemské platilo od té doby až do převratu), nečinila sic ze zemí našich poulé provincie jednotného státu (zákony zemské měly stejnou váhu jako

Státní právní
povahy
korunních
zemí podle
únorovky.

zákony říšské), ale provádění zákonů zemských bylo svěřeno orgánům zeměpanským, říšským; místodržitel český nebyl odpověden sněmu českému. Kompetence sněmů zemských vyměřena byla úzce; složení sněmů i volební řády stanovil Schmerling tak, aby byly příznivy Němcům nebo vládě; v zemích s dvěma národnostmi ponechal vládě pravidlem možnost, aby pomocí kurie velkostatkářské rozhodovala o většině. Sněmy založeny byly na zásadě zastoupení zájmů, a to tak, že všude byly tři kurie a) velkostatku a virilistů, b) měst a obchodních komor, c) obcí venkovských; poslance měst a venkova mohli voliti toliko voliči zámožnější, na venkově volbou nepřímou (později zavedeny volby přímé a census v Čechách snížen na 8 K daní). Český sněm měl 241 členů, moravský 100. Orgánem sněmu byl zemský výbor, jenž stal se brzo i nejvyšší instancí v oboru správy autonomní (samosprávy obecní a okresní). Výboru i sněmu předsedal nejv. zemský maršálek, panovníkem jmenovaný. Zemské potřeby finanční opatřovaly se jako dříve hlavně přírůžkami k daním přímým.

Kompetence
sněmů.
Volební
řády jejich.

Zemský výbor.

Zemské
finanční.

Odpor uherský proti ústavě. Ústava únorová vešla v život jen částečně. Jak Maďaři, tak Chorvati a Vlaši odepřeli obeslati širší radu říšskou; pouze sněm sedmihradský ji později obeslal. Ve sněmu uherském, jenž zasedal od dubna 1861, přijata byla na návrh Deákův adresa ke králi, jež žádala obnovení ústavy uherské, jak byla uzákoněna r. 1848, dále korunovaci a odpovědné ministerstvo, a prohlašovala, že Uhři říšské rady nikdy neuznají a nepřipustí, aby sněmu jejich bylo vzato právo povolovati daně a rekruty. Polovice sněmu byla proti adrese, nechtějíc s vládou jednati vůbec. Vláda odpověděla, že personální unie, v Pešti žádaná, ani fakticky ani právně nikdy neexistovala. Když sněm uherský na svém stanovisku setrval, byl rozpuštěn (v srpnu) a v zemi byl zaveden výjimečný stav.

Odpor Uhřů
a Vlachů proti
únorovce.

Adresa
sněmu
uherského
z r. 1861.

Výjimečný stav
v Uhrách.

Slováci. Do uherského sněmu 1861 nebyl zvolen ani jeden Slovák; stanoviska jejich hájil v něm jen vynikající uherský Rus Adolf Dobrjanskij, jenž v té době uveřejnil v Paříži (anonymně) znamenitý spis na obranu práv Slovanů rakouských proti Maďarům. Slovenská inteligence shromáždila se 6. června 1861 v Turč. sv. Martině, kde shrnula své postuláty národní v memorandum, vypracované Št. Daxnerem. Žádala uznání Slováků za zvláštní národ a slovenského území za zvláštní správní jednotku, v níž by ve škole, úřadě i církvi byla připuštěna řeč slovenská. S tou podmínkou chtěla uznati maďarštinu za hlavní jazyk zemský. Žádala i založení slovenské právnické akademie, stolicí slovenčiny při pešťské universitě a povolení spolků vzdělávacích. Sněm uherský nedal na umírněné žádosti ty vůbec odpovědi, ale staral se o protestní akci proti nim na Slovensku. Slovenská deputace, vedená biskupem Moysesem, podala pak žádosti národní (v pros. 1861) přímo králi. Výsledek byl pouze, že Slovákům povoleno (1862) založiti spolek k vydávání knih slovenských a šíření vzdělání (Slovenskou Maticí v Turč. sv. Martině) a slovenské gymnasium ve Velké Revúci, později i nižší gymnasium v Martině a Klášteře pod Žňovem.

Ad. Dobrjanskij.

Žádosti národa
slovenského.

Deputace
sloven. u císaře.

Slovenská
Matic.
Gymnasia.

Stanovisko Čechů. Také sněmy zemí neuherských svolány byly v dubnu 1861. Na sněmích českém i moravském měli Němci v kurii velkostatků i měst většinu. Menšina, jež zastupovala vskutku většinu země a jež záležela z dílu šlechty (t. zv. šlechta historická) a z Čechů občanských, přála si opravy ústavy, ale nebyla v názorech svých sjednocena. Šlechta historická, již v čele stáli Jindřich Jaroslav hr. Clam-Martinic a hr. Lev Thun, kladla důraz na státní právo král. českého, novou ústavou ohrožené. Pro žádost, aby panovník se dal korunovati za krále českého, byl však celý sněm, i Němci, a císař dal také deputaci sněmovní, o korunovaci žádající, odpověď příznivou. Ale jako Němci čeští nebyli ještě rozhodnými protivníky státního práva českého, tak ani Čechové občanskí nečinili ho ještě základem své politiky; trvali v podstatě při velkorakouském programu Palackého z r. 1848, hlásíce se k diplomu říjnovému a vytýkající především, že ústava Schmerlingova porušuje zásady jeho. Základem české politiky v letech 1861—1866 je vůbec myšlenka: jsme si vědomi státního práva českého a požadavků jeho, ale chceme z něho obětovati tolik, kolik je třeba pro mocenské postavení říše rakouské; oběť tuto chceme přinést pouze širší radě říšské, celou říši zastupující, nikterak však říšské radě zemí neuherských. Politika ta chtěla zabrániti dualismu a tím i nebezpečí, že by v zemích neuherských nabyli jednostranně převahy Němci a v uherských Maďaři. Takovými úvahami vedeni vstoupili čeští poslanci do rady říšské; doufali také, že se podaří prosaditi změnu ústavy v duchu diplomu říjnového. Poslanců českých bylo jen 26, mezi nimi hrabě Martinic, Rieger, Brauner a z Moravy Dr. Pražák; Palacký byl jmenován členem panské sněmovny.

Říšská rada. Tím, že ani země uherské ani vlášské říšské rady neobeslaly, byly naděje české předem zmařeny. V říšské radě, jež se prohlašovala podle potřeby za širší nebo za užší, ač širší vskutku nikdy nebyla, rozhodovala německá strana ústavní; federalistů či autonomistů ze zemí slovanských a z německých zemí alpských bylo jen 70 proti skoro dvojnásobné většině. Většina českých poslanců vidouc, že sněmovna není orgánem celé říše a že majorita chová se nešetrně k menšině, již r. 1863 do říšské rady nepřišla; jich příkladu následovali Moravané, r. 1864 nepřišli ani Poláci, Pasivní oposice Čechů proti říšské radě, tehdy zahájená, trvala do r. 1879.

Na sněmu českém v l. 1861—1864 usilovali Čechové marně o opravu volebního řádu, jím nepříznivého. Vedle toho na všech sněmích přijaty byly na základě rámcového zákona říšského o obecním zřízení z r. 1862 příslušné zákony zemské o samosprávě obecní a okresní, již popřáno zemím měrou rozsáhlejší než kdekoli v státech sousedních. Tenkrát v Čechách zřízena byla okresní zastupitelstva (r. 1864), jako střední instance samosprávná mezi obcí a zemským výborem. Na Moravě Němci zřízení zastu-

Sněm zemí českých.

Stanovisko historické.

Žádost o korunovaci.

Stanovisko Čechů občanských.

Velkorakouský program český.

Důvod jeho v obavě před dualismem.

Vstoupení Čechů do rady říšské.

Zmar českých nadějí.

Německá strana ústavní.

Počátek pasivní oposice.

Sněm český 1861—1864.

Samospráva okresní a obecní.

Okresní zastupitelstva.

pítelstev nepřipustili; místo nich vznikly pouze t. zv. silniční výbory. Sněm český staral se i o rovnoprávnost ve školství; r. 1864 bylo školství obecné odevzdáno v moc obcí (dosud správa jeho náležela patronátům vrchnostenským) a r. 1866 zaveden byl do obecných škol českých jazyk český jako výhradní jazyk vyučovací s nepovinnou němčinou; později (1868) rozdělena byla technika pražská v českou a německou; zároveň usilováno o české stolice na universitě a o povinný druhý jazyk zemský na gymnasiích. Od roku 1866 byly střední školy v českých zemích, počtem ještě skrovné, buď jen české, buď jen německé; učitelé na gymnasiích byli ještě většinou piaristé; zbývající řádová a obecní gymnasia byla znenáhla postátněna.

Silniční výbory.

Pokrokv
jazyka českého
ve školství.Na školách
středních
a vysokých.Staročeši
a mladočeši.Organisace
národní oráče.

Sokol.

Odchod
Schmerlingův.Ministerstvo
Belcrediho
(1865—1867).Zastavení
ústavv
únorové
(20. září 1865).První sněm
český s českou
většinou.Důslednost
odboru sněm
uherského.Připrava
vyrovnaní
s Uhry.

Staročeši a Mladočeši. Úspěchy národní snahy. Poslanci čeští rozlišili se od r. 1863 v stranu Staročechů, vedenou Palackým, Riegrem a Braunerem, k níž se hlásila velká většina poslanců, a stranu Mladočechů (vůdci Sladkovský, E. Grégr); onino stáli o spojení s konservativní šlechtou, tito kladli větší důraz na zásady liberálně demokratické. S novým životem ústavním od r. 1861 počíná se organizace národního života ve všech směrech u všech národů. V Praze nabyli Čechové ve volbách obecních r. 1861 většiny; i jiná česká města počala ztráceti německý ráz; zakládáno hojně spolků vlasteneckých, kulturních, hospodářských (r. 1862 založen byl Sokol). Také tisk se rozmáhal, ale brzo ohrožován byl tresty soudními.

Zastavení únorovky. Ministerstvo Belcrediho. Patrný nezdar ústavy únorové a zřetel na situaci zahraničnou, v níž rozpor s Pruskem se přiostrčil, byly koruně podnětem, že v červnu 1865 přijala demisi Schmerlingovu a jmenovala nástupcem jeho Moravana hr. Rich. Belcrediho, dosud místodržitele českého, nakloněného federalismu. Belcredimu bylo uloženo, aby hledal dorozumění především s Uhry; tou dobou i část Němců v radě říšské žádala, aby se Maďarům vyhovělo, a to rozdělením říše v stát německý a maďarský. Belcredi 20. září 1865 platnost ústavy únorové zastavil; podle úmyslu jeho mělo o změny ústavy únorové býti vyjednáváno se sněmy všech větších zemí. Čechové vítali rozhodnutí vlády; Němci většinou protestovali. Sněm český, v němž šlechta historická nabyta v kurii velkostatku většiny, přijal (1865) adresu ke králi povahy již patrně státoprávní a žádal opětně korunovaci a opětně obdržel slibnou odpověď. Na sněmu uherském (od pros. 1865 do června 1866) strana Deákova, jež měla velkou většinu, hájila s bezohlednou důsledností zásadu, že ústava uherská, uzákoněná r. 1848, musí býti dříve obnovena a Uhry musí obdržeti odpovědné ministerstvo; potom teprve že lze vstoupiti v jednání s Vídní o společná zařízení ústavní. Ale sněm přece zvolil výbor, jenž vypracoval návrh dualistického uspořádání říše. Dříve než byl s pracemi svými hotov, vypukla válka s Pruskem a Itálií.

3. Válka s Pruskem a Itálií r. 1866.

Příčiny války
s Pruskem.

Plán
Bismarkov.

Šlesvik
a Holštýn.
Spolek Pruska
s Itálií.

Společnosti
Rakouska.

Příčiny války. Válka s Pruskem byla plodem soupeření Habsburků a Hohenzollerů a náčelnictví v Německu, trvajících již od dob Fridricha Velkého. Dokud politiku monarchie habsburské řídili Metternich a Schwarzenberg, nemělo Prusko naděje v úspěch svých snah; r. 1862 stal se však zahraničním ministrem pruským Bismark, jenž byl odhodlán starý program pruský provést pomocí. Spoléhal při tom na diplomatické osamocení Rakouska, na lépe vyzbrojenou pruskou armádu i na pomoc Vlachů a po případě i Maďarů. Podnětem k válce byly spory o Šlesvik a Holštýn, kterýchžto zemí dobylo Rakousko a Prusko společně r. 1864 na králi dánském. Prusko učinilo na jaře 1866 spolek s králem italským Viktorem Emanueleem, který chtěl zmocnit se Benátska. Na stranu Rakouska postavila se většina německých knížat spolkových (Hanoversko, Hesensko, Sasko a státy jihu německé), ale vojska jejich neměla většinou valné ceny nebo (jako tomu bylo u Bavorů) nechtěla doopravdy v zápas se vmísiti.

Vítězství
u Custozy
a ostr. Visu.

Benedek.

Porážka
u Hradce
Králové
(3. července 1866).

Vítězství Pruska. Válka počala se v červnu. Na půdě italské byla rozhodnuta velmi rychle; vojsko císařské porazilo Italy na hlavu u Custozy (24. června), později zničil admirál Tegetthoff mnohem silnější loďstvo italské u ostrova Visu. Válka s Pruskem dopadla však nešťastně. Velitel severní armády Benedek, ač soustředil v čas dostatečnou moc u Hradce Králové, opominul vrhnouti se s přesilou svou na jednu z obou armád pruských, jež postupovaly jednak z Lužice k Turnovu, jednak z Kladska ke Skalici, a zničení ji při východu z hor; konečně postavil se v obranném postavení u Sádové (u Hradce Králové) a byl tu poražen oběma pruskými armádami, jež se spojily až na bojišti (3. července).

Jehlovky
a rakouská
taktika.

Klankova
legie.

Nemenší podíl v rakouské porážce měly pruské jehlovky, jež střílely pětkrát rychleji než ručnice rakouské, nabíjené z předu, a pak rakouská taktika útočiti v sevířených řadách, jež byly výborným terčem soustředěnému ohni jehlovek. Byl to sám František Josef, jenž v čas navrženému zavedení jehlovek ve své armádě se opřel; podle něho vítězí v bitvě statečnost a kázeň a ne technika. Pro případ pruské porážky měl Bismark v záloze Klankovu legii, složenou z uherských dobrovolníků, jež měla vtrhnouti do Uher a vzbuditi tam povstání.

Obětování
Benátska.

Mír pražský.

Konec
německého
spolku.

Mír pražský. Prusové po vítězství svém obsadili většinu Čech a Moravy, spěchající k Vídni. Napoleon III., jemuž pruské vítězství vítáno nebylo, nabídl prostředkování míru, jež bylo ve Vídni přijato. Rakousko postoupilo Benátska Napoleonovi (Napoleon vydal je poražené Itálii) a s Pruskem smluvilo příměří v Mikulově, v Praze pak v srpnu mír konečný. Král Vilém pruský chtěl část Čech, ale Bismarkovi se podařilo přiměti jej k povolnosti. Mír zavazoval Rakousko souhlasiti s rozchodem německého spolku a zaplatiti válečnou náhradu 20 mil. tolarů. Státní spojení našich zemí s říší německou, skoro tisíciletí trvajících, i úsilí o panství v Itálii bylo vším tím konečně přerváno.

no úplně a stvořena byla situace, která zřetel monarchie (jež beztoho v posledním století, nabyvši Haliče a Dalmácie, posílila svůj slovanský ráz) musila znenáhla obracet k východu.

4. Založení dualismu. Vyrovnání uherské a ústava prosincová.

Poměr stran k dualismu. Ale naděje federalistů, že monarchie, vytlačená z Německa i z Italie a vrácená sobě samé, bude pečlivá o rozřešení otázky ústavní ve smyslu jejich, se nesplnily. Zahraniční politika vídeňská pomýšlela na odvetu Prusku; proto na podzim 1866 bylo řízení její svěřeno bývalému ministru saskému, Beustovi, poměrů rakouských neznalému, který byl však proslul jako úhlavní protivník politiky Bismarkovy. Proto také zdálo se nutným vyrovnání s Maďary dovésti rychle ke konci a ústavu říšskou upravit tak, aby uspokojeni byli národové, na nichž Vídní záleželo především, Němci a Maďaři. Němci byli se již většinou s myšlenkou dualismu smířili; viděli v něm záchranu před federalismem; poněvadž centralismus nebylo lze provésti v celé říši bez ohrožení německé nadvlády, volili raději se s Maďary o monarchii rozdělit, tak aby vzniklo dvojí panství a dvojí centralismus: na západě německý, na východě maďarský. Čechové vůči tomu neopomíjeli před dualismem varovati. Palacký již r. 1865 ve studii »Idea státu rakouského« rozvinul znovu velkorakouský program svůj, žádající stejné právo pro všechny národy a v uskutečnění jeho spatřující dějinné poslání říše. Podobně sněm český z list. 1866 brojil proti dualismu; obava, že říše má býti roztržena ve dva státy a práva království českého že budou obětována Předlitavsku, přispěla především k tomu, že českošlechtická většina sněmu postavila se rozhodně na stanovisko státoprávní a prohlašovala, že čeští poslanci neuznají říšské rady, bude-li omezena na země neuherské. I na sněmu moravském tou dobou našla se bezmála většina pro stanovisko podobné, česky státoprávní.

Vítězství Beusta nad Belcredi. Zatím vláda Belcrediho vyjednávala s Maďary; jednání účastnil se i Beust, vycházející Maďarům víc vstřícně než Belcredi; dohoda byla brzo nepochybná. Hotové ujednání s Uhry mělo býti předloženo k úvaze zástupcům zemí neuherských. Poněvadž zastavením ústavy pozbyla i užší rada říšská platnosti, slíbil Belcredi poč. r. 1867 svolati t. zv. mimořádnou radu říšskou; k tomu konci rozpustil sněmy neuherské a vypsal nové volby do nich. V nich nabyla šlechta historická v kurii své nejen v Čechách, ale i na Moravě většiny, takže oba sněmy měly většinu českou; protože i Halič, Tyroly a Kraňsko byly proti centralismu, měla by zamýšlená mimořádná rada značnou většinu autonomistickou. Toho se vůdci Maďarů obávali a také Němci protestovali proti mimořádnému sněmu, jenž byl koncessí státoprávnímu odporu českému; nad to bylo pravděpodobno,

Plány
na odvetu.
Beust.

Naděje Maďarů
a Němců
v dualismus.

Velkorakouský
program český
proti
dualismu.

Sněm český
r. 1866 pro
státní právo.

Beust pro
Maďary.

Mimořádná
rada říšská.

Převaha
federalistů
v zemích
neuherských.

Svolání řádné
užší rady
říšské.

Odstoupení
Belcrediho
(únor 1867).

že mimořádný sněm nepřijme uherského vyrovnání beze změny. Proto Beust vymohl patent z 4. února 1867, jímž byla mimořádná rada říšská odřeknuta a svolána užší rada říšská podle zastavené ústavy únorové; mělo se totiž za to, že užší rady říšské Čechové neobešlou a ostatní federalisty že bude lze získati. Vítězství Beustovo mělo za následek odstoupení Belcrediho. Beust stal se po něm i předsedou ministerstva.

Obnovení
ústavy
uh. z r. 1848.

Uzákonění
vyrovnání
v Pešti.

Stanovisko
Chorvatů.

Vyrovnání
uhersko-
chorvatské.

Dohoda s Uhry. Chorvati. Vyrovnání s Uhry bylo potom skoncováno rychle. V únoru 1867 obnovena byla ústava uherská, jak byla uzákoněna r. 1848, jmenováno ministerstvo s hr. Jul. Andrássym v čele, v květnu přijal uherský sněm podmínky vyrovnání (jež podle úmluvy Beusta s Andrássym měly býti rakouské radě říšské předloženy jako hotový nezmenitelný zákon), pak pozměněna byla ústava uherská z r. 1848 po přání králově a v červnu byla korunovace. Nemaďarští národové uherští nepřijali obratu nevraživě, také proto, že slibována jim byla spravedlnost. Jen Chorvaté, kteří nebyli pozváni k jednání o vyrovnání, nechťeli většinou ho uznati, stojíce o samostatnost jak vůči Vídni tak Pešti. Ale vláda uherská dovedla si r. 1868 opatřiti v Chorvatsku sněm povolnější, jenž smluvil s říšským sněmem uherským zvláštní vyrovnání uhersko-chorvatské, jež Chorvatsku zabezpečilo samostatnost ve vnitřních záležitostech a zároveň zastoupení v sněmu uherském (40 poslanců z 453). Sedmilhrady splynuly s Uhry v zemi jedinou.

Poslední fáse
státoprávního
vývoje
monarchie habs-
burské.
Základ, zásady
vyrovnání.

Záležitosti
trvale a nutně
společné.
Společná
ministerstva.
Upravení
společného
vojenství.

Vyrovnání uherské. Vítězství dualismu. Vyrovnání rakousko-uherské znamenalo konečnou porážku snah o ústavně jednotnou monarchii rakouskou a vítězství dualismu, jenž monarchii rozdělil ve dva státy navzájem samostatné, spojené realní unií. Uhři vyšli od pragmatické sankce, příznávající, že z ní vyplývá pro samostatný stát uherský závazek společné obrany všech zemí monarchie a tudíž potřeba společného zřízení vojenského i nákladu na ně a potřeba jednotné zahraniční politiky. Tím způsobem stanoveny byly záležitosti trvale a nutně společné, t. j. 1. společné záležitosti zahraniční, 2. společné vojsko a 3. společné finance; pro tyto záležitosti bylo třeba zřídiťi společná ministerstva příslušná. Jednota v záležitostech vojenských docílena byla tím, že panovníkovi samému přiznáno právo řízení, vedení a vnitřní organisace armády. Ale zákonodárství ve věcech vojenských (na př. o branné povinnosti, o výročním povolování branců, o vojenském soudnictví, o zaopatření vojska) náleželo jednak sněmu uherskému, jednak říšské radě království a zemí; tu třeba bylo ovšem v obou státech zákonů věcně stejných.

Delegace.

Zásada parity.

Delegace. Zásady parity. Uhři nechťeli slyšeti o společném sněmu říšském, jakkoli jmenovaném; proto připustili jen t. zv. delegace, t. j. vlastně výbory, volené každého roku jednak ze sněmu uherského, jednak z říšské rady zemí předlitavských (v obou státech volilo se po 20 delegátech z panské a po 40 z poslanecké sněmovny), jež projednávaly předlohy společných ministerstev současně, ale každý zvlášť, a měly právo usnášeti se o společném rozpočtu. Snesení jejich musila býti souhlasná, platnosti nabývala sankcí panovníkovou. Vůbec při projednávání společných záležitostí přijata byla za základ zásada naprosté rovnosti (parity) obou států, pro skutečnou převahu Cislahtanie ovšem zhoubná.

Kvotové
deputace.

O úhradě společných vydání neradily se však delegace, nýbrž t. zv. kvotové deputace, od zákonodárných sborů obou států volené, jež stanovily podíl (kvotu),

již je tomu či onomu státu přispěti na potřeby celku. Kdyby k dohodě nedošlo, stanovil kvotu na příští rok sám císař. Hlavní však bylo, že společné záležitosti hraditi jest především výnosem celních příjmů; teprv zbytek, cly nezaplacený, kryl se poměrnými příspěvky obou států. Poněvadž celní příjem v zemích předlitavských byl několikrát větší než v zemích uherských, zkrácena tím byla západní polovina říše podstatně. Zásada maďarská byla zajisté: rovnost v právech, v povinnostech však 30% pro Uhry, 70% pro Cislajtánii. V tom poměru smluvena byla první kvota.

Uhrada
vydání a příjmy
celní.

První kvota.

Vyrovnaní národohospodářské. Zároveň byly položeny základy k vyrovnaní národohospodářskému, t. j. k obchodnímu a celnímu spolku mezi oběma státy. Vyrovnaní hospodářské umlouvala ministerstva obou států, obvykle na dobu 10 let. Jím zabezpečována byla jakž takž jednotnost obchodního a celního území celé monarchie; jeho plodem byly tudíž i jednotné smlouvy celní s jinými státy a srovnalé zákony o daních z piva, cukru, líhu a j., o monopolu tabákovém a solném, o měně, o cedulové bance říšské (Národní banka rakouská byla teprve r. 1878 přeměněna v banku Rakouskouherskou), o měrách a vahách, poště, o provozování obchodu a živností, patentech a pod.

Obchodní
a celní spolek
obou států.
Dočasnost jeho.
Obsah jeho.

Banka
rakousko-
uherská.

Celková povaha vyrovnaní. V celku bylo úmyslem vyrovnaní, aby jak země uherské na jedné straně tak ostatní království a země na straně druhé v poměru vzájemném a ve vnitřních záležitostech svých jevíly se státy samostatnými, na venek však dohromady státem jediným čili jedinou osobností mezinárodní. Této se také po přání Uhrů dostalo roku 1868 císařským nařízením nového jména: monarchie rakousko uherská; společné orgány výkonné sluly (od r. 1890) »cís. a král.« Později nesly se však snahy uherské rozličně k tomu, aby i na venek v záležitostech obchodních jevíly se Uhry státem zvláštním; silná strana v uherském sněmu (t. zv. strana neodvislosti) usilovala o vlastní celní území uherské, uherskou cedulovou banku, ano i o značné osamostatnění armády uherské, chtějíc vlastně pouhé personální unii s ostatními královstvími a zeměmi. Uhry zřekly se sice vyrovnaním hlavního výrazu samostatné státní moci, t. j. vlastní armády, ale vy-mohly si přece t. zv. zemskou obranu (honvédy) s velením maďarským (po případě chorvatským), spravovanou vlastním ministrem zemské obrany. K vůli paritě mezi oběma státy byla zemská obrana zavedena podobně i v Cislajtánii. Uhři si ve vyrovnaní také vymínili, že v ostatních královstvích a zemích má napříště trvati »plná ústavnost«. Bylo to žádáno asi vědomě v naději, že ústavní režim v Předlitavsku bude znamenat neutuchající boje mezi Čechy a Němci, a že tak váha Uher poroste. Vskutku vývoj další ukázal, že dualismem stali se Maďaři pány monarchie.

Dva státy,
jedna říše.

Monarchie
rakousko-
uherská.

Snahy uherské
o plnou
samostatnost.

Zemská obrana.

Plná ústavnost
před Litavou.

Ustavení státu »království a země v říšské radě zastoupené«. Následkem vyrovnaní uherského musily i království a země neuherské ustaviti se nově jako stát zvláštní. Změny tyto provedla stará užší rada říšská po návrzích vlády Beustovy v červnu až prosinci r. 1867; uzákoněny pak byly najednou dne 21. prosince 1867; souhrn těchto nových zákonů ústavních slul **ústavou prosincovou**, kterážto v základě platila do zřízení monarchie. Radě říšské nezbylo než vyrovnaní, v Uhrách již zákonně prohlášené, přijmouti beze

Nové ustavení
bývalého státu
našeho.

Ústava
prosincová.

Rozšíření svobod konstitučních.	z měny; vláda jaksi náhradou pečovala o to, aby při nové úpravě ústavní uplatnily se větší měrou než prve zásady konstituční a liberální. Tak na př. říšská rada, jež skládala se i nadále z 203 poslanců ze sněmů volených, nejen že rozšířila pravomoc svou o rozličné záležitosti dříve širší radě říšské vyhrazené, ale dostala výslovné právo povolovat berně a brance (toho únorovka vlastně neznala) a voliti si předsednictvo; ministři jí měli býti odpovědni, poslanci stali se imunními. Namísto § 13 staré ústavy vstoupil § 14,
Rozdíly únorové a prosincové ústavy.	jenž dovoľoval sic vládě vydávati nařízení s mocí zákonnou v době, kdy říšská rada nezasedá, ale nikoli již všeobecně jako dříve, nýbrž jen v naléhavé potřebě; nařízení takové nesmělo pak měniti ústavy nebo zatížiti stát trvalým břemenem. Ústava prosincová zaručovala také všem státním občanům t. zv.
§ 14.	Práva základní, jež měla zabezpečiti jejich svobodu duševní (na př. svobodu vyučování a vědy, svobodu svědomí a vyznání, svobodu spolčovací, osobní a shromažďovací, volný projev mínění slovem i tiskem), dále svobodu hospodářskou (na př. svobodu stěhování, povolání a živnosti) i svobodu národnosti. Touto uznávalo se (podle § 19) rovné právo jazyků v zemi obvyklých ve škole i v úřadě a stanovilo se, že každému národu má se dostat škol v jazyku jeho, tak aby nebyl nucen učiti se jazyku jinému. Ústava prosincová nezměnila zemských zřízení vydaných Schmerlingem pro naše království a země, ale v některých záležitostech legislativu zemských sněmů rozšířila, na př. bez výhrady v záležitostech obecních, ve vyučování technickém a j. Ústavou prosincovou dostalo se státu cislajtánskému i nového úředního názvu: království a země v říšské radě zastoupené. Byla to firma federalistická, již měl býti poněkud zakryt nový plod centralismu.
Práva základní.	
Svoboda národnosti.	
Kompetence sněmů zemských.	
Království a země v říšské radě zastoupené.	
Reformy v soudnictví.	Reformy správní. Zákony liberální. Ústava prosincová stanovila nezávislost soudců, obnovila porotní soudy a doplnila organizaci soudní jednak říšským soudem (k němuž odkázány byly žaloby občanů pro porušení práv zaručených ústavou a spory o příslušnost), jednak správním soudním dvorem (od r. 1875), k němuž slušely žaloby těch, jimž bylo ublíženo protizákonným rozhodnutím některého úřadu správního. Ústava provedla dále zásadu oddělení správy soudní a politické; proto r. 1868 byly okresní úřady (výše str. 136) zrušeny a místo nich zřizovány všude zase jednak okresní soudy, jednak okresní hejtmanství (krajské úřady byly zrušeny již v l. 1860—1862). Také v poměru církve a státu připravila ústava změnu dosavadního stanoviska. Vláda kn. K. Auersperga, jmenovaná koncem r. 1867, skládala se většinou z německých liberálů občanského původu (odtud t. zv. »Bürgerministerium«). Proto r. 1868 vydány byly zákony, jimiž byl konkordát de facto odstraněn, právo manželské podřízeno zas zákonům občanským, zaveden civilní sňatek z nouze (t. j. jen v případech, kdy kněz odepře posvěcení jeho z důvodů církevních) a upraveno vyznání dětí ve sňatcích smíšených. Správa vyučování a dohled k němu
Říšský a správní soud.	
Okresní soudy a hejtmanství. Krajské úřady.	
Poměr církve a státu.	
»Bürgerministerium«.	
Pád konkordátu.	

svěřen byl výhradně orgánům státním (zákony z r. 1868 a 1869). R. 1870 byl konkordát výslovně neplatným prohlášen. V l. 1862—69 zrušen byl s v a z e k l e n n í; manové stali se za mírnou náhradu pravými vlastníky svých lén.

Konec lenního
svazku.

5. Pokusy o vyrovnaní české.

Český boj státoprávní. Vyrovnaní s Uhry a uzákonění ústavy prosincové stalo se beze všeho účastenství národa českého, jehož poslanci říšské rady neuznávali a neobeslali. Dualismus byl uskutečněním toho, čeho se Čechové od r. 1848 nejvíce obávali a proč často okázale zdůrazňovali své velkorakouské stanovisko. Nyní dostalo se jim »odměny«. Když sněm český v únoru 1867 odmítl obeslat radu říšskou, byl rozpuštěn; podobně brzo potom sněm moravský; při nových volbách dovedla vláda zvítěziti v kurii velkých statků. Sněmy český a moravský měly odtud většinu německou. Proto Čechové v obou zemích sněm opustili, podavše protesty povahy státoprávní; protest český z 13. dubna, jenž byl dílem vynikajícím, dovozoval nárok státu českého na samostatnost, právě mezi jiným, že Čechové chtěli v podstatných kusech vzdáti se jí ve prospěch sjednocení celé říše, nikoli však k jejímu rozdělení. Čechové potom demonstrovali návštěvou vůdců svých na národopisné výstavě v Moskvě a Petrohradě (1867) a protestními tábory; vláda odpovídala pronásledováním tisku, žalářováním redaktorů, a konečně v ý m í n e č n ý m s t a v e m v Praze a jmenováním barona Kollera velícím generálem i místodržitelem v Čechách (říj. 1868). Dne 22. srpna 1868 vydali občanští poslanci čeští t. zv. d e k l a r a c i, v níž v 10 člancích formulovali své státoprávní stanovisko (v duchu pouhé personální unie Čech s ostatními zeměmi habsburskými) a protestovali proti ústavě prosincové i proti usnesení rady říšské; podobné prohlášení téhož dne vydali čeští poslanci m o r a v š t í (spolu se šlechtou), ohlašující, že se nové říšské rady nikdy nezúčastní.

Cechové
a ústava
prosincová.

Rozpuštění
českých sněmů.

Protest
z 13. dubna
1867.

České
demonstrace.

Koller.

Deklarace
česká
a moravská.

Ducha naděje a vytrvání sílilo v národě nejen skvělé přijetí českých delegátů v Rusku r. 1867 (car oslovil slovanské deputace pozdravem: »Rodnyje bratja v rodnoj zemi«) ale i velké manifestace, jakou byla na př. oslava položení základního kamene k Nár. divadlu (kv. 1868), nebo vítání koruny české, jež byla před válkou pruskou odvezena do Vídně a v srpnu 1867 dopravena zpět z dvorní klenotnice k sv. Vítu. Vlak s korunou projel Moravou a Čechami v noci, ale na všech stanicích vítán byl davy lidu a planoucí ohně na návrších provázely jízdu jeho až do Prahy. Při slavnosti Národního Divadla mluvil i s l o v e n s k ý buditel dr. Miroslav H u r b a n. Jeho slova: »My k vám náležíme, my vaši jsme, vy naši jste«, byla výrazem nezměněných bratrských citů mezi Slováky a Čechy. R. 1869 pokusil se Rieger zvl. memorandumem vyložiti vládě císaře Napoleona, že je vynikajícím zájmem Francie, aby v Rakousku zvítězil proti alianci německo-maďarské český program federalistický, jenž je programem práva i svobody a lidskosti.

Car a Čechové.

Slavnost
Nár. divadla.

Vítání české
koruny.

Češi a Slováci.

Memorandum
Riegerovo
do Francie.

Jednání
s Čechy.

Pokusy o smír. Ministerstvo Potockého. Ale panovník, jenž si přál uspokojiti i Čechy, nespustil otázku dorozumění s myslí; od r. 1869 vyjednávali někteří ministři (hr. Taaffe, hr. Potocki), kteří s většinou kolegů svých namnoze nesouhlasili, důvěrně s českými vůdci. Postavení liberálněněmecké vlády se zatím horšilo: v lednu 1870 opustili říšskou radu tyrolští konservativci. v březnu Poláci, kterým se vláda zdráhala splniti sliby o autonomii Haliče (v l. 1868 až 1869 zavedla však polštinu do vnějšího i vnitřního úřadování v Haliči); s nimi odešli Rumuni, Italové, většina Slovinců; v říšské radě zbyli jen Němci a tři Slované. Proto se vláda německoliberální, již v čele stál naposled Hasner, v dub. 1870 poděkovala, a zřízeno bylo ministerstvo hr. Potockého (Poláka), jež počalo usilovně jednati o to, aby se Čechové smířili s ústavou. Potocki odvolal Kollera, dal politickým vězňům amnestii, rozpustil český sněm a dal vykonati nové volby, v nichž Čechové nabyli většiny. Panovník opětovně, zejména reskriptem z 26. září 1870, slíbil slavné korunování na krále českého a projevil ochotu upravit poměr král. českého k říši; žádal však, aby změny ty se staly v rámci ústavy prosincové a aby Čechové říšskou radu obeslali. Čechové měli však nadále obeslání říšské rady bez předchozího vyrovnání státoprávního za nemožné. Potocki, jenž shromáždil zas úplnou říšskou radu (kromě Čechů), ale neměl v ní spolehlivé většiny, v ún. 1871 odstoupil. Nástupcem jeho stal se hr. Hohenwart.

Odchod
autonomistů
z rady říšské.

Ministerstvo
Potockého
(1870—1871).

Reskript
z 26. září 1870.

Nezdar jednání
Potockého
s Čechy.

V té době, za války francouzskoněmecké, podali (8. pros. 1870) čeští poslanci říšskému kancléři Beustovi memorandum, jež obsahovalo jednak skvěle napsanou obranu práva sebeurčení národů a přeměny ústavy rakouské v jeho duchu — po projevu Slovanského sjezdu z r. 1848 byl to druhý slavnostní projev český toho způsobu — jednak protest proti tomu, aby si vítězíci Německo přisvojilo některé části Francie. Memorandum dále projevovalo souhlas s osvobozovacími snahami balkánských národů (zejm. v Bosně a Hercegovině) proti Turecku i s balkánskou politikou Ruska. Memorandum bylo Beustem ostře a veřejně odmítnuto jako bezmála velezrádné. Ale ve vděčné paměti Francie působí dodnes a svědomí dějin dalo mu ve světové válce za pravdu.

České
memorandum
z 8. pros. 1870.

Projev pro sebe-
určení národů
a pro Francii.

Ministerstvo
Hohenwartovo
(1871).

Ministerstvo Hohenwartovo. Hohenwart nastoupil nedlouho potom, co po porážce Francie Německem bylo prohlášeno císařství německé, dědičné v rodě Hohenzollerů (18. led. 1871). Po přání panovníkově měl Hohenwart vyjednati především dohodu s Čechy. Duší ministerstva jeho byl ministr obchodu a orby. proslulý národní hospodář a sociolog německý, Albert Schäffle (protestant jako Beust); ministry stali se poprvé i dva Čechové Kar. Habětínek (justice) a Jos. Jireček (vyučování). Schäffle chtěl ústavu prosincovou pozměnit tak, aby historické základy státu i národní složení jeho vystoupily víc v popředí v duchu práva a spravedlnosti a aby smír s Čechy a zároveň mír Čechů s Němci dodal státu větší moci proti rostoucí převaze Uher. Všechny změny měly však provedeny býti cestou ústavní, t. j. snesením říšské rady samé; vládě se podařilo pro případ, že by Čechové říšskou radu obeslali, získati k tomu potřebnou většinu dvoutřetinovou. Důvěrnými úmluvami s vůdci Čechů hr. Clam-Martiničem, Riegrem a dr. Pražákem docílila vláda v srp. 1870

Albert Schäffle.

Program jeho.

Dohoda
s Čechy.

dohody, jež vtčlena byla v návrh zákona t. zv. článků fundamentálních; návrhu se dostalo i předběžného schválení císařova.

Články fundamentální, jichž je 18, přistupují v prvých osmi člancích jménem království českého dodatečně k vyrovnání rakouskouherskému, žádajíce toliko tu změnu, aby český sněm volil přímo 15 poslanců do delegací. Všechny záležitosti zákonodárné, jež delegacím nenáležejí, vyhrazují zásadně českému sněmu, ale vyslovují zároveň ochotu, uznati ve věcech královstvím a zemím nezbytně společných (jichž znají ovšem značně méně než ústava prosincová) zákonodárnou kompetenci říšské rady. Tato však slouiti má kongresem delegátů. Na místo panské sněmovny měl vstoupiti senát (složený z dědičných členů ze šlechty a členů doživotních, jmenovaných po návrhu sněmů), nikoliv však jako sbor zákonodárný, nýbrž spíše jako státní rada, připravující předlohy zákonů a rovnající spory mezi zeměmi. Pro společné záležitosti našich království a zemí (na př. branné, finanční, obchodní a komunikační) měli trvati společní ministři předlitavští. Ale vedle nich měli býti členy ministerstva zemští ministři, zastupující skupiny zemské; ministr za korunu českou měl slouiti český dvorský kancléř. Český kancléř byl by jednak zodpovědným správcem záležitostí, spadajících do kompetence sněmů zemí českých, jednak by vykonával snesení kongresu, pokud by se týkala českých zemí. Místodržitel český s chefy zemských úřadů měl tvořiti zemskou českou vládu, sněmu zodpovědnou. Rozdělení kompetence mezi říši a země české jevílo by se v praxi na př. tak, že soudy, hejtmanství, berní úřady, školy (i školy střední i university) by byly královské české, vojsko, železnice a pošty císařské rakouské. Přímé daně měly připadnouti zemím, o úhradě státního rozpočtu měly rozhodovati kvotové deputace zemí. Zároveň vypracován byl návrh nového zemského zřízení českého (v němž bylo dotčeno i personální unie zemí koruny české a generálního sněmu jejich), dále volební řád pro sněm český a zákon národnostní. Tento rozděloval okresy v české i německé, stanovil jazykové právo v úřadech i ochranu minorit a na sněmu zaváděl kurie národnostní s právem veta pro určité záležitosti. Všechny tyto základní zákony ústavy české měly (když by je říšská rada schválila) pojaty býti do slavného majestátu královského, jenž by vyhlášen byl na sněmu korunovačním.

Hlavní zásady českého vyrovnání.

Kongres delegátů. Senát.

Český dvorský kancléř.

Česká zemská vláda.

Řešení otázek finančních.

Zákon národnostní.

Královský majestát.

Zmar českého vyrovnání. Akce vyrovnávací zahájena byla královským reskriptem z 12. září 1871, jímž panovník slíbil práva království českého potvrditi přísahou korunovační a vyzýval sněm, aby vypracoval návrhy zákonů. Jež by státoprávní stanovisko české smířily s mocenským postavením říše a právy jiných zemí. Sněm potom za nepřítomnosti menšiny německé přijal články fundamentální, řád volební i zákon národnostní; také moravský sněm, jenž novými volbami nabyt většiny české, prohlásil se pro stanovisko fundamentálek; v slezském sněmu byla pro ně jen slovanská menšina. Jak bylo předvídati, vzbudilo uveřejnění fundamentálek prudkou protestní akci v tisku německém i ve sněmích zemí německých (kromě Tyrol); s oposicí tou se spojil říšský kancléř hr. Beust, líče fundamentálky jako nebezpečí pro říši a dynastii, konečně i hr. Andrássy jménem vlády uherské. Na korunní radě ve dnech 20.—21. října fundamentálky tomuto soustředěnému útoku podlehly. Ministerstvo Hohenwartovo 30. října 1871 odstoupilo. Horoucí snaha národa českého smířiti věrnost k staletému právu svému s potřebami monarchie a dynastie dožila se znovu pokorující porážky.

Reskript z 12. září 1871.

Přijetí fundamentálek v Praze.

Sněm moravský.

Němci a Maďari proti fundamentálkám.

Zmar českého vyrovnání.

Porážka Čechů.

Ministerstvo
Auerspergovo
(1871—1879.)

Koller.

«Až do těch
hrdel a statků.»

Porážka Čechů
a Moravanů
ve volbách
zemských.

Přímé volby
do říšské rady
(1873).

Uher. zákon
národnostní.

Protizákonná
praxe
skutečná.

Zrušení střed.
školy sloven.

Zrušení Matice
Slovenské.

Ministerstvo Auerspergovo. Nové ministerstvo s kn. Ad. Auerspergem v čele bylo zas německoliberální, a v Praze vystřídal místodržitele hr. Bohuslava Chotka (jenž měl býti prvním českým dvorským kancléřem) opět baron Koller. Počala se zase persekuce tisku, potlačování svobody shromažďovací, rozpouštění zastupitelských sborů samosprávných, panství policie a četnictva. Toto mělo plné ruce práce, aby konfiskovalo a strhávalo reskript z 12. září, jenž hromadně a demonstrativně byl rozšiřován, aby mravní cenu císařského slova postavil na pranýř. Čechové, kteří ústy kn. Karla Schwarzenberka ohlašovali, že při právech svých chtějí státi až do těch hrdel a statků, byli při nových volbách do sněmu českého (v břez. 1872), pomocí t. zv. chabrusu, t. j. společnosti na kupování hlasů velkostatkářských nebo velkostatků, opatřené vládními a bursovními penězi, ve velkostatkářské kurii poraženi (Moravané již při volbách v pros. 1871), i neobesílali nadále ani rady říšské, ani sněmu českého a moravského. Přes to r. 1873 provedla vláda v říšské radě proti hlasům autonomistů ještě dále jdoucí proměnu ústavy ve smyslu centralistickém: odňala sněmům zemským právo obesílati radu říšskou a uzákonila přímé volby; počet poslanců říšské rady byl zvětšen na 353, při čemž rozmnožen byl podíl velkostatkářů a měst na újmu venkova, Právo volební zůstalo jako dosud jen voličům do sněmů zemských.

Slováci dočkali se osudu ještě trpčího. Uherský zákon z r. 1868 přiznal sic »občanům uherským nemaďarského jazyka« právo užívat ve správě místní a stoliční, ve věcech církevních a u nižších soudů vlastního jazyka a zřizovat školy nižší i střední, ale vše bylo formulováno tak, aby se dalo rozličně obcházeti. Skutek ukázal brzo, že Maďaři ze zákona nechtějí dodržeti ničeho. Několik středních škol slovenských, vzniklých v posledních letech, bylo zavřeno r. 1874, a r. 1875 byla ministrem vnitra, Kolomanem Tiszou, rozpuštěna jediná slovenská organisace národněosvětová, *Matice Slovenská*.

Knihovna a sbírky její a značné jmění její, které podle stanov mělo zůstatí majetkem slovenského národa, zabráno bylo státem, protože prý v Uhrách žádného slovenského národa není. Vrchol výsměchu a maďarské zvůle byl v tom, že stát potom z jmění Matice vydával vládní slovenský list, jenž potíral cíle, které si byli vytkli vlastenečtí zakladatelé Matice.

Hr. Jul. Andrássy. V několika dnech po Hohenwartovi bylo odstoupiti i státnímu kancléři hr. Beustovi, jehož nástupcem stal se hr. Jul. Andrássy. Beust vykonavatelem odvety za Hradec Králové se vskutku nesl; v době války německo-francouzské, když byla příležitost k tomu největší, zmařil spojení Rakouska s Francií (kromě jiných příčin) především odpor vlády uherské. Byl to důkaz, že stanovisko maďarské nabývá vrchu i v zahraniční politice monarchie. Zmar českých fundamentů ukázal, že Maďaři rozhodují také o vnitřní politice v královstvích a zemích západních. To znamenalo vlastně konec starého Rakouska, konec jeho soupeřství s Pruskem a konec naděje, že by mohlo vzniknouti

Hrabě
Jul. Andrássy.

Maďaři
rozhodují
o politice
monarchie.

Velkorakousko, spravedlivé k svým národům, jež by shromáždilo pod štítem svým všechny malé národy evropského jihovýchodu. Neboť vedoucí myšlenkou maďarské politiky byl s p o l e k s N ě m e c k e m a N ě m c i, spolek k tomu konci, aby Slované domácí byli udrženi v područí a slovanské státy sousední, s Ruskem v čele, v šachu. Na této cestě, vedena Maďary, šla monarchie vstříc konečné katastrofě ve světové válce.

Vůdčí myšlenky
maďarské
politiky.

Cesta
ke katastrofě.

6. Poslední čtyři desetiletí před válkou.

Obsazení Bosny a Hercegoviny. Politice Andrásyho se podařilo zavést monarchii do tábora Rusku nepřátelského. Jednal v dohodě s Anglií (tenkrát protivnicí Ruska) a v dorozumění s Bismarkem, jemuž se napjatý poměr mezi Petrohradem a Vídní jevil pro německé zájmy prospěšným. Když Rusko po vítězné válce s Tureckem, vedené r. 1877—78 ve prospěch povstalých Slovanů balkánských (v Čechách česká veřejnost sledovala boje a konečné úspěchy Ruska s horoucí sympatií, za to maďarská v Uhrách s hněvným rozčilením, volajíc po válce s Ruskem), dosáhlo velmi výhodného míru v S. Stefa nu, způsobily Anglie a Rakousko, aby ruský mír byl revidován kongresem velmocí v Berlíně (v červnu a červenci 1878). Kongres, aby čelil očekávanému vlivu Ruska na Balkáně, uložil Rakousku, aby obsadilo (t. j. ne si přisvojilo) Bosnu a Hercegovinu, kde opětovně proti panství tureckému chápali se pravoslavní Srbové zbraně. V létě a na podzim r. 1878 byla okupace provedena, nikoliv bez tuhých bojů s odporem mohamedánských Srbů; r. 1879 obsazen byl i sandžak novopazarský. Turecko pak svolilo samo, aby Rakousko obě země spravovalo; suverénem jejich zůstával však nadále sultán. Obě země, jež podle obecného přesvědčení měly zůstat v moci Rakouska trvale, byly správou podřízeny společnému ministru financí; ústavních práv se jim nedostalo žádných.

Maďari a Rusko.

Válka
rusko-turecká
(1877—1878).

Kongres
berlínský
(1878)

Okupace Bosny
a Hercegoviny
(1878).

Sandžak
novopazarský.

Právní
postavení
Bosny
a Hercegoviny.

Maďari
a Německo.

Dvojspolek.

Trojspolek.

Trojdhoda.

Trojspolek. Výsledek kongresu berlínského přiblížil maďarské úsilí o spolek Rakouska s Německem konečně k cíli. R. 1879 smluvil Bismark s Andrássem dvojspolek s Německem na vzájemnou obranu, ke kterému r. 1883 přistoupila i Itálie. Trojspolek takovým způsobem založený byl odtud základem zahraniční politiky monarchie až do světové války; důsledkem jeho byl pozdější dvojspolek Ruska s Francií (1891), jemuž se konečně přiblížila i Anglie (trojdhoda). Trojspolku podařilo se získati za spojení i Rumunsko, jehož král Karel byl z rodu Hohenzollerů.

Vstup Čechů do rady říšské. Vláda Taaffova. Německá strana ústavní protivila se r. 1878 obsazení Bosny a Hercegoviny, což podlomilo váhu její u dvora. Ministerstvo Auerspergovo se r. 1879 poděkovalo a brzo povolán byl k vládě kabinet hr. E. d. Taaffeho (v srpnu 1879), v němž ministrem bez portfeuille byl jmenován Moravan dr. Pražák. Taaffe, jehož rod byl usídlen

Pád vlády
německo-
liberální.

Ministerstvo
Taaffovo
(1879—1893).

Ochabnutí
passivního
odporu českého.

Nový
program český.

Vstup Čechů
do rady říšské.

Vláda pravice.

Česká
universita.

Většina na
českém sněmu.

v Čechách a jenž si dávno přál smíru s českou oposicí, jal se vyjednávat s Čechy, aby přišli na radu říšskou; odpor český beztoho v posledních letech ochaboval. Moravané vstoupili do sněmu zemského i říšské rady již r. 1873—4, v Čechách pak agitovala mladočeská menšina pro postup podobný; r. 1878 přišli všichni poslanci čeští zase na sněm český. Vítězilo stanovisko, jemuž se boj za státní právo jevil beznadějným a jež přimlouvalo se za opuštění trpného odporu. Aktivní politikou, jak se soudilo, budou moci Čechové nabýti jisté politické moci a s ní vybojovati programu svému kus po kuse uznání. Tak vstoupili čeští poslanci v říjnu 1879 do rady říšské, nikoliv ovšem bez státoprávního ohrazení. Příchod jejich změnil cele situaci ve sněmovně, dav spojeným stranám slovanským a konservativním (pravice a střed) většinu nad liberální levicí; změna jevila se znenáhla i v složení ministerstva, kde Polák Dunajewski stal se ministrem financí, Pražák ministrem justičním. Vláda požadavků českým vyšla vstříc postupem nenáhlým: r. 1882 byla rozdělena universita pražská v českou a německou, r. 1883 v nových volbách do sněmu českého zvítězila ve velkostatku šlechta historická, čímž dobyto zas většiny na sněmu zemském, a r. 1884 změnou volebního řádu do obchodních komor zjednána byla Čechům většina ve třech komorách. Na sněmu moravském měli však Němci většinu i nadále.

Nařízení
Stremayerovo.

Formulování
českoněm.
požadavků.

Punktace.

Nařízení Stremayerovo. Punktace. R. 1880 zjednala vláda jazyku českému (nařízením Stremayerovým) ve vnějším úřadování rovné právo s němčinou v celé zemi. Ačkoli nařízení to srovnávalo se jen s praxí dosavadní, vzbudilo velkou nespokojenost mezi českými Němci, kteří odtud jali se usilovati o národní ohraničení okresů, tak aby povstalo u zavržené území německé, kde by (jak se zamýšlelo) byli jen němečtí soudci a německý jazyk úřední. Když návrhy jejich sněm český r. 1886 zamítl, opustili jej a vrátili se teprv r. 1890, kdy stanovisku jejich vláda a většina poslanců českých vyšla vstříc sjednáním t. zv. punktací (leden 1890).

Zásady jejich.

Punktacemi byla dosud platná zásada o povinné dvojazyčnosti úředníků v Čechách opuštěna; okresy soudní měly býti rozděleny podle národnosti a v území německém vnější úřední jazyk český řídit se jen skutečnou potřebou; v sněmu místo kurií městské a venkovské měly povstati dvě kurie národnostní s právem veta v některých věcech, vrchní soud zemský měl býti rozdělen v senát český (dvoujazyčný) a německý (pouze německý), zemská školní rada a zemědělská rada — obě byly zřízeny r. 1873 — v sekci českou a německou (v těchto třech bodech posledně jmenovaných byly punktace vskutku provedeny). Punktace navrhovaly i důležité změny ve prospěch Čechů: opravu řádu volebního do sněmu, příspěvek země obcím na zřizování škol menšinových a zřízení obchodní komory ve vých. Čechách.

Vady jejich.

Vadou punktací bylo, že nepovolovaly vnitřního úředního jazyka v české části země, jinými slovy, že dělily zemi v chráněnou část německou a část českoněmeckou, naznačující, že Čech v Čechách je přece jen občanem druhého řádu. Proto oposice mladočeská, která již ve volbách z r. 1889

dobyla bezmála polovice mandátů zemských a při volbách do říšské rady r. 1891 zvítězila na celé čáře, punktace zmařila. Změna ta způsobila konečně i pád ministerstva Taaffova (1893).

Vítězství
Mladočechů a
zmar punktací.

Boj o jazykové právo v Čechách. Odtud boj o otázky, punktacemi rozvířené, t. j. českoněmecké vyrovnání, trval až do skonání Rakouska a ovládal situaci státu. Ministerstvo, jemuž v čele stál polský kavalír hr. Badeni, řešilo jej v dubnu 1897 nařízeními jazykovými, podle nichž v Čechách i na Moravě ve všech úřadech mělo užíváno býti jazyka českého nebo německého ve vnější i vnitřní službě podle potřeby a státní úředníci měli býti znalí obou jazyků. V styku s úřady ústředními nebo jinozemskými a vojenskými zůstala němčina. Ač měl Badeni za sebou většinu sněmovny, musil ustoupiti hrozivé německé a sociálně-demokratické (v tom i české) obstrukci (listop. 1897); s ním padla jeho jazyková nařízení. Nástupce Badeniho sv. p. Gautsch nahradil je (břez. 1898) novým nařízením, podle něhož Čechy rozděleny byly v jazykovou oblast českou, německou a smíšenou; v prvních dvou měl býti úředním jazykem vnějším i vnitřním výhradně jazyk český nebo německý, v třetím jazyk obojí. Tohoto stanoviska hájilo i ministerstvo Thunovo, v němž Čech prof. Kařizl byl ministrem financí. Ale pro neumdlévající odpor Němců byla i nařízení Gautschova v říjnu 1899 odvolána a obnoven stav z r. 1896. Obstrukci německou vystřídala pak obstrukce česká. Ministerstvo Körbrovo (1900—1904), jehož členem byl i český historik A. Rezek, chtělo spory politicko-národní odstraniti velkými podniky hospodářsky-melioračními: stavbami kanálů, úpravou vodních cest a stavbou drah: část těchto plánů stala se skutkem k patrnému prospěchu našich zemí.

Zápas
o českoněmecké
vyrovnání.

Jazyková
nařízení
Badenova
(1897).

Pád Badeniho.

Nařízení
Gautschova
(1898).

Zrušení
jazykových
nařízení
(1899).
Ministerstvo
Körbrovo
(1900—1904).

Všeobecné hlasovací právo. Ministerstvo Beckovo (1907—1908) odhodlalo se jíti dále na této cestě: všeobecné, rovné právo hlasovací, jak se doufalo, způsobí, že otázky národní ustoupí problémům hospodářským. Již Taaffe a potom Badeni snížili census pro volby do rady říšské; Badeni pak připojil k dosavadním čtyřem kuriím říšské rady kurii pátou o 72 mandátech, do níž volilo veškerenstvo státních občanů. Beck uzákonil r. 1907 všeobecné rovné hlasovací právo, ale v podstatě tak, že každému národu byl přikázán určitý počet okresů volebních; Čechové při tom byli velice zkráceni. V parlamentu vyšlém z nových voleb rozbity sic byly velké strany národní dob dřívějších (na př. mladočeská) a zesílily značně strany, zbudované na programech hospodářských (na př. sociální demokracie a agrárníci), ale naděje v zeslabení sporů nacionálních se nesplnily, naopak, situace se zhoršila. Sněmovna byla nadále zmítána obstrukcí, která mařila plodnou činnost zákonodárnou a dávala i malým stranám moc skutečného »liberum veto« jako kdysi ve sněmu polském; vláda pak musila častěji pomáhati si § 14. Obstrukce přenesla se i do sněmů zemských, kdekoli stály proti sobě dvě národnosti, zejména do sněmu českého, jehož činnost od r. 1908

Kabinet
Beckův
(1907—1908).

Rozšiřování
volebního práva
(1892—1896).

Všeobecné
hlasovací právo
(1907).

Vliv jeho
na složení
sněmovny.

Obstrukce
a § 14.

Obstrukce
v sněmech
zemských.

přestala úplně; r. 1913 byl pak i český z e m s k ý v ý b o r, když nemohl následkem německé obstrukce opatřit úhradu nezbytných vydání, nahrazen správní komisí, složenou z úředníků státních a podřízenou přímo zeměpánovi. Stalo se to za pochvaly Němců, kterým vláda vycházela vstříc čím dále tím více, ač na venek zachovávala zdání nestrannosti (také tím, že zpravidla byli dva členové její Čechy).

O vyrovnání českoněmecké, jež by v celku sloučilo myšlenky punktací se základy Gautschových nařízení jazykových, vyjednávalo se za bojů těch stále, ale marně. Smír zdařil se dočasně r. 1905 jen na Moravě; jím byla dána konečně sněmu většina česká, ale i ochrana německé minority byla zabezpečena a odnárodňování dětí v školách jinojazyčných bylo vyloučeno. Počet poslanců byl tu (jako i v některých jiných zemích) rozšířen o kurii všeobecného práva hlasovacího. Ostatek metoda bezmyšlenkovitého protloukání se vlády v obtížích situace panovala dále; vláda hr. Stürgkha poč. r. 1914 nevěděla si konečně jiné pomoci, než parlament na dlouho odročiti. Nesešel se potom až r. 1917.

Pro Slováky byla poslední desetiletí před válkou dobou rostoucího utrpení. Račinný zákon volební vpustil pouze 1—3 Slováky (místo 45 podle počtu jejich) do uherské sněmovny, skrovný tisk slovenský stihán byl stále pokutami a vězením, státních obecných škol maďarských přibývalo, soukromých (církvních), kde se ještě držela slovenčina, ubývalo. Školský zákon hr. Apponyiho z r. 1907 proměnil pak i školy soukromé v ústavy maďarisační; dětské opatrovny, založené 1891, staraly se o pomaďarštění dětí školou ještě nepovinných; jakýkoliv projev slovenského vědomí na středních školách byl trestán vyloučením z ústavu. Konečně pokusila se vláda i o pomaďarštění hlavního dosud strážce myšlenky slovenské: duchovenstva, katolického i evangelického. Diecéším slovenským byli vnučováni maďarští biskupové, kteří měli starati se o potlačování ducha národního a šířiti maďarisaci i s kazatelny a od oltáře. Stížnosti ve Vídni ani v Římě proti moci Maďarů, vládnoucích v monarchii, nic nezmáhaly; za to počal útisk maďarský pobuřovat cizinu (R. W. Seton-Watson), Björnsen). Podobně křiklavé vystoupení maďarské justice proti pravoslavným Rusům podkarpatským, podezíraným ze styků s ruskými agitátory (1914), zesílilo protimaďarskou náladu v Rusku. Při všem tom se drobnému lidu rusínskému i slovenskému nevedlo hospodářsky dobře; stěhování jeho do Ameriky za výdělkem i trvalým pobytem neustávalo. Ve vlasti zbyla konečně jen polovina Rusínův; druhá byla v Americe.

Anexe Bosny a Hercegoviny. Ve vztazích monarchie na venek událost nej důležitější nastala v těchto letech anexí Bosny a Hercegoviny, t. j. ohlášením velmocem, že Rakouskouhersko připojuje obě země trvale k své državě a že vzdává se zároveň sandžaku novopazarského ve pro-

spěch Turecka (podzim 1908). Ministr zahraničí baron Al. Lexa z Aehrenthalu dorozuměl se sic dříve o anexi s Ruskem, ale jen napolo; okolnosti, za nichž anexe byla vyhlášena, vzbudily v Rusku přesvědčení, že bylo přelstěno. K tomu přispělo rozčilení Srbska. Srbsko bylo za panování krále Petra (od r. 1903) zesílilo mravně, politicky i hospodářsky; v anexi spatřovalo smrtelnou ránu pro své naděje na spojení Srbů balkánských; proti těmto nadějím byla také anexe především namířena. Napětí hrozilo na jaře 1909 válkou, ale konečně Rusko (na nátlak Německa) i Srbsko anexi uznalo. K novému válečnému nebezpečí došlo pak zejména na jaře 1913, když po vítězné válce balkánských států proti Turecku z r. 1912 přičinilo se Rakousko, aby v týlu zvlečených států srbských na Balkáně, Srbska a Černé Hory, vznikl nový, samostatný stát albánský, myšlený jako příští spojenec německomaďarský proti srbským Slovanům. I nyní podařilo se velmocem spor (jenž byl hlavně sporem o některá města albánská), v pokoji rozřešiti. Na pětí a rozčilení na obou stranách zůstalo a mělo se státi bezprostředním podnětem k rozpoutání světové války (srov. níže).

Aehrenthal.

Hněv Ruska
a rozčilení
Srbska.Válečné napětí
poč. 1909.Konflikt
se Srbskem
a Černou Horou
1913.
Zřízení státu
albánského.Ústavní
postavení
nových zemí
v monarchii.

Němci a Maďari nedovolili ovšem, aby Bosna a Hercegovina byly připojeny k jednomu ze států monarchie nebo mezi ně rozděleny (to by zajisté bylo posílilo postavení Slovanů v nich); obě země zůstaly jako dříve pod správou společného ministra financí jakožto společné země říšské; ani v delegacích zastoupení neobdržely. Dostaly dosti svobodnou ústavu; předlohy zemskou vládou bosenskou sněmu sarajevskému předkládané i sankce zákonů sněmem snesených předpokládaly plnou dohodu vlády vídeňské i peštské.

Císař a král František Josef I. (nar. 1830), jenž v prosinci 1913 oslavil v dějinách neobyčejné jubileum 65. výročí svého panování, byl panovník, jenž věnoval se svým povinnostem vládařským s opravdovostí příkladnou; také dlouhotrvalost jeho vlády, jeho zkušenost životní a očividný pokrok země jeho v době vlády jeho pomáhaly siliti jeho autoritu. Ale byl ducha prostředního; proto (a také, že cítil víc než kterýkoli předek jeho německy) nepochopil pravého poslání a postavení své říše. Touže po vládě bez zápasů a rozčilování, rozhodl se v kritických situacích pro stranu silnější, bez ohledu na to, ruší-li tím dané slovo nebo dává vrch křivdě nad právem. Tak dostal se cele do moci Maďarů a Němců a připravil sám záhubu své říše, již nadarmo čeští vůdcové od r. 1848 ukazovali na správnou cestu. Neštěstí plížilo se vytrvale kolem trůnu jeho; bratr jeho Maxmilián zastřelen byl (jako císař mexický) povstalci (1867), r. 1889 zavražděn byl na záletech jediný syn jeho Rudolf, 30letý, r. 1898 podlehl útoku anarchisty choť jeho Alžběta, roz. princezna bavorská; r. 1914 konečně stal se: nový dědic trůnu, arcikn. Frant. Ferdinand, (nar. 1863), s chotí svou, roz. hr. Chotkovou, obětí politického zločinu (Sarajevo, 28. června), jež zplodilo nepřátelské napětí srbsko-rakouské.

Osobnost
Františka
Josefa.Násilná smrt
jeho nejbližších.

7. Poměry vnitřní.

Poměry hospodářské proměnily se v době Františka Josefa pronikavěji než dříve za celá staletí. Velký převrat tento způsoben byl předně podivuhodnými pokroky technickými 19. stol., jež důmyslnými stroji všeho druhu, především však stroji parními, turbinami a motory, dále použitím síly

Převrat
v poměrech
hospodářských
v 19. století.
Pokroky
technické.

Kapitál peněžný.	elektrické a vynálezů chemických výkonnost práce lidské zmnohonásobily. Za druhé byl umožněn soustředěním velkých peněžitých prostředků v rukou jednotlivců nebo ústavů peněžních a obchodních společností, jež přímo neb
Prostředky dopravní.	ú v ě r e m usnadnily rozmach hospodářského podnikání způsobem dříve nevídaným. Z obou zdrojů těchto vyrostly novodobé prostředky dopravní (dráhy, spojení parolodní, pošty, telegrafy, telefony), jež však samy od počátku
Kapitalistický duch.	staly se třetí důležitou podmínkou a vzpruhou zmnohonásobeného života hospodářského. Nový duch kapitalistický se svými zásadami bezohledné soutěže, racionelního podnikání, velkého obratu a vyhledávání odbytu pomocí agentů a reklamy, vychovával k většímu napětí sil, k větší pracovitosti a vý-
Hospodářský liberalismus.	konnosti všechnu společnost, jež namnoze podlehla jeho touze po zisku a úspěchu. Vývoj tento podporován byl i hospodářskými teoriemi liberalisti-
Rozvoj průmyslový, zeměna v zemích českých.	ck ý m i, jež měly za škodlivé výdělečnou snahu jednotlivcovu jakkoliv ome- zovati, třebaš tato liberálnost začasté znamenala svobodu, danou chytrým a bohatým, aby obohacovali se rychle na úkor neuvědomělého množství.
Krach r. 1873.	Vším tím vznikl velký průmysl; v zemích českých byl vývoj jeho připraven dobou předchozí (zejména v průmyslu textilním, železářském a sklářském); v nich bylo nejvíce přirozených podmínek průmyslového pod-
Rostoucí počet obyvatelstva.	nikání, na př. hojně uhlí a železné rudy, dostatek kapitálu peněžního i odborného porozumění. Vzrůst průmyslu a obchodu nebyl však stejnoměrný: po rozkvětu v letech šedesátých, jenž spekulaci v akcích průmyslových a ban-
Vzrůst měst.	kovních podniků k lehkomyšlnému upřílišování, následoval úpadek (krach) r. 1873, po němž teprv nový zrychlený rozvoj dostavil se od let devadesátých. Hospodářské mohutnění našich zemí bylo podporováno stále stoupajícím
Velkoměsta.	po č t e m obyvatelstva, jenž z 6 ¹ / ₂ mil. z r. 1846 vyrostl v zemích českých r. 1910 na 10·2 mil. (v zemích uherských z 11 ¹ / ₂ na 20·8, v celku říše na 49 ¹ / ₄ bez Bosny) a jenž byl hlavním spolutvůrcem přibývajícího bohatství
Vylidňování venkova.	Ruch průmyslový způsobil pronikavé změny v rozšíření obyvatelstva, jež činil dál tím více opouští zemědělský venkov a soustřeďuje se v průmyslových krajích a v městech hlavních a továrních.
Převaha průmyslu nad zemědělstvím. Obchodní bilance říše.	Vznik velkoměst, z nichž na př. Praha s předměstími měla (1910) tolik obyvatelů, kolik čtvrtina Čech před 200 lety, a vznik velkých měst o 20.000 až 100.000 obyv. je na venek nejpatrnějším ukazatelem z průmyslnění společnosti; důsledkem jeho je bohužel v některých krajích (na př. na českém jihu) vylidňování ven-
Zemědělství.	k o v a. Země naše přestaly vůbec býti státem agrárním, jímž v podstatě byly ještě před 60 lety; zemědělstvím živí se již jen něco přes třetinu obyvatelstva; za to v průmyslu, obchodu a dopravě je zaměstnáno víc než polovina obyvatelstva. Vývoz celé říše z 1 ¹ / ₂ miliardy K r. 1890 zdvojnásobil se na 3 miliardy K r. 1912; v posledních letech před válkou vzrostl však dovoz v míře ještě větší (z 1·2 miliardy na 3·7).

Přes to i hospodářský význam zemědělství a zemědělského průmyslu byl ve stálém vzestupu a hlavní oporou našeho vývozu. Hospodářský liberalismus, jenž klonil se k zásadě svobodného obchodu, ohrozil sic (od let šedesátých a sedmdesátých počínaje) jeho výnosnost způsobem po-

vážlivým; moderní dopravní prostředky uvedly totiž na náš trh laciné obilí zámožské, dovoz výborné vlny australské a argentinské znehodnotil vlnu domácí a tím podvrátil úplně kvetoucí dřív chov ovcí. Všim tím stát byl donucen k jiné hospodářské politice: k stanovení ochranných cel k prospěchu zemědělství i některých odvětví průmyslových. Význam celní politiky, již lze regulovati ceny výrobků zemědělských i průmyslových a usnadniti nebo stížití odbytu jejich, stoupl vůbec neobyčejně. Bývalý stát náš teprv od pádu vlády liberální r. 1879 počal soustavněji starati se o hospodářský rozvoj jednotlivých tříd a záštitu slabších v duchu ochrannářském: r. 1883 obmezena byla svoboda živnostenská, takže od živnostníka žádá se průkaz odborné způsobilosti; země i stát počaly zakládati ústavy peněžní a podporovati sdružení živnostníků i rolníků, obojí k tomu konci, aby se jim dostalo laciného úvěru, jímž by zadlužení jejich bylo zmenšeno a svépomoc v nákupu strojů a jiných potřeb k zdokonalení produkce a usnadnění soutěže byla utvrzena. Přes rozvoj velkého průmyslu neubývá středních a malých živností, nýbrž přibývá, a jen v některých oborech velké závody kapitalistické nebo kartely jejich znemožňují soutěž menším; také zemědělec dovedl výtěžek svého pole proti dřívějšímu zdvojnásobiti.

Ochranná cla.

Počátek
státní ochrany
středního stavu.Sdružování
za účelem
svépomoci.

Kartely.

Poměry sociální. Pád feudalismu a zprůmyslnění společnosti mělo v zápětí i veliké změny v poměrech sociálních. Šlechta, již odstranění poddanství a robot hospodářsky spíš prospělo než uškodilo, zachovala si své rozsáhlé statky, chráněné z části fideikomissy, své tituly a vliv u dvora; převaha její v panské sněmovně zabezpečovala jí možnost spolurozhodovati v zákonodárství jako činiteli s parlamentem lidovým rovnoprávněmu. Ale vůdčí úlohu v životě politickém i hospodářském ztratila. Duchovenstvo jako stav zvláštní již na sněmích zastoupeno nebylo. Převahy moci a vlivu dostalo se v době ústavní zámožnému měšťanstvu (buržoasii), zejména vrstvám peněžním a průmyslovým, a inteligenci, vyšlé z vysokých škol; o tyto vrstvy především opírala se vláda liberální. Ve velkých bankách i německé (zejm. vídeňské) žurnalistice nabylo pevné půdy židovstvo, jehož emancipace od r. 1867 byla úplná a jeho pílí a obchodní nadání přispěly podstatně k rozvoji průmyslu a obchodu. Rozšíření státní moci a péče takřka na všechny obory veřejného života a rozsáhlost státních podniků (na př. zestátněním železnic, jež poč. 20. st. bylo skoro úplně provedeno) daly vznik celé armádě státních úředníků a zřízců, a rozvoj průmyslu a obchodu i množství úředníků soukromých. Jak ohromná změna nastala tím proti dřívějšímu, patrně z toho, že r. 1757 bylo v Čechách jen 871 státních úředníků, r. 1912 však (úředníků a zřízců) na 90.000. Platy úřednictva a zřízenectva vyžadovaly dobré třetiny všech státních příjmů, t. j. víc než 1 miliardu K. Organizace těles úřednických, zřízců státních i soukromých, sledující rozličné cíle svépomocné, staly se vážným činitelem. R. 1909 uzákoněno bylo pensijní pojištění soukromého úřednictva.

Šlechta.

Fideikomissy.

Duchovenstvo.

Měšťanstvo
a inteligence.

Židovstvo.

Úředníci
a zřízců státní
a soukromí.

K vrstvám, jež v posledních desetiletích vymaňují se z vůdcovství buržoasie a uplatňují své zvláštní cíle hospodářskopolitické, náleží rolnictvo, drobné živnostnictvo a zejména dělnictvo. Stav rolnický organisoval se ve stranu agrární, již šlo zejména o celní ochranu produkce zemědělské, kdežto vrstvám žijícím ze mzdy podnikatelské a úřednictvu vítána by byla cla na ochranu průmyslu a snížení cel na výrobky zemědělské. Organisace malého živnostnictva je teprve v počátcích; nejdokonaleji organisován je nový důležitý stav dělnictva továrního. Většina jeho je soustředěna v mezinárodní organizaci sociálně demokratické, jež ustavila se pevně v Rakousku r. 1888 a usiluje nejen o zlepšení hospodářské existence dělnictva (zvýšením mzdy, zkrácením pracovní doby a j.), ale má v programu svém i dalekosáhlé změny ústavní a politické, v tom zejména zrušení soukromého vlastnictví a postátnění všech prostředků výrobních. V poslední době přibývalo však v sociální demokracii samé přesvědčení, že předpoklady, na nichž program její je vybudován (zejm. učení *Marxovo*) nejsou potvrzovány skutečností a že třeba dáti přednost tomu, co je dosažitelné v mezích nenáhlého rozvoje. Poslanci sociálně demokratičtí dostali ve volbách r. 1911 v Čechách 37% všech hlasů. Důležitost otázky národněpolitické na naší půdě působila rozkladně i na pevné zřízení jejich, takže rozdělili se, přes to, že setrvávají zásadně na svém programu mezinárodním, v stranu autonomistů (českých sociálních demokratů) a stranu centralistů (něm. soc. dem.). Snaha spojití některé myšlenky socialistické s národními cíli českými a zejména s programem státoprávním vedla 1897 k založení strany národně-sociální, v níž vedle části dělnictva je zastoupeno i menší úřednictvo a díl živnostnictva. Také na politické organisování mas cílících katolicky měla rostoucí vliv myšlenka opřítí ethické postuláty socialistické o učení křesťanské a stvořiti tak stranu křesťansko-sociální.

Důležitost dělnické otázky vedla i býv. stát, a to měrou rozsáhlou, k opatřením na prospěch dělnictva (sociální politika). R. 1887 uzákoněno bylo pojištění dělnictva v nemoci nebo úrazu, důležitý zákon o starobním a invalidním pojišťování dělnictva a menšího živnostnictva byl připraven; velký počet zákonů a nařízení staral se pak o zlepšení pracovních podmínek dělnictva a chránil sil jeho proti zneužívání. Program nahraditi vlastnictví soukromé vlastnictvím pospolitým uskutečňuje se z části cestou přirozenou: stát sám i velké komuny stávají se podnikateli průmyslovými a také přibývání velkých podniků akciových je projevem přibývajících socialisace hospodářského podnikání.

Státní finance. S rozvojem hospodářským a s rostoucí účastí státu v něm zveličily se od let devadesátých rychle i státní příjmy. Poslední rozpočet jednotné říše na r. 1867 počítal s 407 mil. zl. příjmů a 434 mil. vydání. Rozpočet někdejších našich království a zemí na rok 1914—15 dosáhl v hru-

bých příjmech event. vydáních 346 miliard, rozpočet uherský 226 miliard, dohromady tedy skoro 53 $\frac{3}{4}$ miliard K. Státní dluh vzrostl z 3 miliard zl. r. 1867 na 123 miliard K (v Předlitavsku) a 62 miliard (v Uhrách) r. 1912. Z ročního příjmu 346 miliard vydala Cislajtanie podle posledního rozpočtu předválečného (1914—15) 530 mil. na státní dluh, 537 mil. na společná vydání (t. j. hlavně na vojsko a loďstvo), na zeměbranu a četnictvo přes 135 mil., 11 miliard na platy a pense úředníků a zřizenců, 1 miliardu na státní podniky (bez osobních vydání). Společné vydání říšské (jež r. 1868 činilo jen 108 mil. zl.) vzrostlo na 774 mil. K.

Státní dluh.

Hlavní složky státních vydání.

Společná vydání říšská.

Velkému vzrůstu státních vydání odpovídal i vzrůst státních příjmů. Složky jejich byly v podstatě jiné než v minulosti; příjmy státní nebyly již také osobním důchodem panovníkovým, který stát takřka ztělesňuje (jako tomu bylo v podstatě do Josefa II.); panovník byl omezen na t. zv. civilní listu, která tvořila zcela nepatrný zlomek státních výdajů. Daň pozemková, která byla ještě do let šedesátých hlavním příjmem berním, klesla k významu podřízenému (r. 1913 vynesla v Předlitavsku jen 54 mil. K).

Státní příjmy.

Změněná povaha jejich.

Hlavním příjmem berním staly se spotřební daně z cukru, kořalky, piva, minerálních olejů a masa (r. 1913 dohromady bruto 416 mil. K); plynuly většinou ze zemí českých. Rostoucí výnos poskytovaly daně osobní, v tom zejména daň z akciových společností (115 mil. K), všeobecná daň výdělková (39 mil. K) a r. 1896 zavedená osobní daň z příjmu (odhad. pro r. 1914 na 130 mil.); dohromady vydaly daně osobní r. 1913 brutto 279 mil. K. Daně osobních platilo se víc v Dolních Rakousích, t. j. ve Vídni, než ve všech třech zemích českých. V tom zejména jeví se cíle i důsledky hospodářské centralisace, jež velký díl bohatství zemí českých sváděly do Vídně a vlasti naše proměňovaly v kolonii vídeňských bank. Ve Vídni ubytovali se přední obchodníci a průmyslníci, měly tu nebo musily míti svá sídla největší banky a některé podniky průmyslové (na př. dráhy), jež proto i ve Vídni daň platily, ač výdělky jejich plynuly z velké části rovněž ze zemí českých. I v daních reálných (je to hlavně daň pozemková a činžovní daň domovní), jež vydaly r. 1913 184 mil. K, plynul z jediných Dolních Rakous peněz bezmála tak veliký, jako ze zemí českých. To zase bylo důsledkem drahého nájemného bytů vídeňských, z něhož stát vybíral celou čtvrtinu jako daň činžovní. Ostatní větší důchody státní plynuly kromě cla především ze státních podniků. Monopol tabákový vynesl r. 1913 345 mil. K brutto (229 mil. K čistého příjmu), sůl pak 49 mil. K (29 čist.); daleko důležitější místo mezi státními příjmy měla ovšem sůl dřívě. Dráhy vskutku čistého zisku neposkytovaly, t. j. vý-
těžek jejich v zemích českých a D. Rakousích byl stráven schodkem v zemích pasivních (1914 vypočten byl hrubý výnos drah na 910 mil. K). Totéž platilo o příjmu z pošty, telegrafu a poštovní spojitelný (hrubý výnos $\frac{1}{4}$ miliardy). Důležitým příjmem byly kolky, taxy a poplatky (235 mil. K r. 1913). I tu vydala jediná Vídeň více než všechny země české dohromady. Vyloučíme-li z počtu důchody státní z D. Rakous (pro zvláštní postavení Vídně), najdeme, že země české odváděly asi 58% státních příjmů; počítáme-li i s D. Rakousy, asi 42%.

Spotřební daně.

Daně osobní.

Důsledky hospodářské centralisace pro země české.

Daně reální.

Cla.

Státní podniky.

Kolky, taxy, poplatky.

Poplatnost zemí českých.

Státní daně přímé (t. j. daně reální a osobní) nebyly by se jevíly příliš tíživými, kdyby k nim nepřistupovaly přirážky zemské, okresní, obecní a školské. Korunní země české měly málo vlastních důchodů a nemnoho vlastních

Přirážky samosprávných korporací.

Vzrůst jejich. daní zvláštních a vydaly přece mnoho na školství obecné a veřejné zdravotnictví a jiné potřeby; proto byly v nepříznivých poměrech finančních, takže jim stát musil pomáhati ú d ě l y z daní spotřebních. Hlavním důchodem jejich byly přírážky k daním přímým, jež v Čechách činily 65% r. 1914 (Čechy potřebovaly tehdy 106 mil. K ročně, Morava 56 mil.). O k r e s y v Č e c h á c h i o b c e stanovily přírážky podobně vysoké, aby vybudovaly si školy, nemocnice, vodovody, silnice a pod. Tím se stalo, že souhrn přírážek samosprávných k daním státním v Čechách vzrostl průměrem na 180%. Země, okresy i obce byly většinou z a d l u ž e n y měrou velikou. V e l k o m ě s t a dosáhla ročních vydání, jež daleko převýšila rozpočty menších zemí. Praha s předměstími na př. přes 100 mil. K. Přes to, že vydání veřejná zveličovala se velmi rychle, stoupala zámožnost obyvatelstva.

Finance velkých měst. Vklady spořitelien rakouských činily r. 1867 jen 164 mil. zl., r. 1911 6·3 miliard K (v říši německé 18 miliard m.); v tom bylo 970 mil. ve spořitelnách českých, jež jsou mladšího původu. Spolu se záložnami a bankami měli Čechové uloženo přes 2 miliardy K úspor; české banky měly r. 1912 245 mil. K základního kapitálu a 2·6 miliard hlavní bilanční sumy. Bilanční suma všech bank v Předlitavsku (bez Rakouskouher. banky) vydala 12·3 miliard.

Vklady v peněžních ústavech a bilance bank. Zlepšení finanční situace monarchie umožnilo i nápravu m ě n y. R. 1892 zavedena byla z l a t á měna, jejíž početní jednotkou stala se koruna. Dvě koruny nové měny rovnaly se 1 zl. rak. čísla. Papírové peníze státem zejména v době války s Pruskem hojně vydané (státovky) byly staženy, a bankovky vydávané Rakouskouherskou bankou byly v podstatě pouze poukázky na zlaté koruny, soustředěné v jejím pokladu. Bankovek bylo v oběhu v celé říši poč. 1914 za 2½ miliardy (r. 1867 pětkrát méně). R. 1876 zavedeny byly metrické m í r y a v á h y.

Korunová měna. Armáda monarchie, k níž jsme náleželi, rostla počtem i výzbrojí k nejpřednější v Evropě. Po válce s Pruskem byla r. 1866—68 zavedena v š e o b e c n á b r a n n á p o v i n n o s t bez výjimky, s tříletou službou presenční, a zrušeny tělesné tresty; zároveň přibyla z e m ě b r a n a jako doplňující část řadového vojska. R. 1888 rozšířena byla vojenská povinnost pro případ války na všechny zbraně schopné státní občany nevojáky v stáří 19—42 let (d o m o b r a n a) a zákonem z r. 1912 zavázáno všechno mužské obyvatelstvo až do 50 r. pomáhati za války nebo mobilisace vojenským účelům podle sil svých. Novými a novými zákony brannými (jež byly zřejmě již přípravou k světové válce), zdokonalována byla organizace i zvětšován počet vojska, tak zejména branným zákonem z r. 1912, jenž u pěchoty zavedl d v o u l e t o u s l u ž b u presenční. Podle zákona z r. 1914 měl stav vojska v míru dosáhnouti v celé říši asi 600.000 mužů. I loďstvo bylo rozmnoženo stavbou válečných lodí velikého typu.

Míry a váhy. Výše vyložené pokroky hospodářské podmíněny byly namnoze neobyčejným **rozvojem duševní kultury** ve všech vrstvách obyvatelstva. Hluboko do 18. stol. bylo školní vzdělání omezeno jen na zámožnější, a to velkou převahou ien mužské obyvatelstvo; od druhé pol. 19. st. staral se stát i společnost sama, nejer aby nejnutnějších základů vzdělání dostalo se k a Ź d ě m u jednotlivci bez rozdílu, ale i aby v y š š í v z d ě l á n í přístupno bylo počtu co možná největ-

Všeobecná branná povinnost. Zeměbrana.
Domobrana.
Nové branné zákony.
Všeobecná povinnost a možnost návštěvy školní.

šimu. Proto školství nabylo důležitosti dříve naprosto neznámé; lidé dnes pracují nejen mnohem více než v stoletích předcházejících, ale učí se také nepoměrně více. Od školských zákonů z konce let šedesátých vstoupila na místo tereziánské soustavy všude škola obecná, k níž v městech připojuje se škola měšťanská (občanská); povinná návštěva školní rozšířena byla do 14 let; gymnasia a reálky (od r. 1868 sedmitřídní) byly založeny v každém větším městě, od nedávna přibýly k nim střední školy dívčí. Vznikly i hojné školy odborné (obchodní, hospodářské, průmyslové, řemeslnické), a vyšší školy odborné (na př. konservatoře, umělecké akademie, umělecko-průmyslové školy, vysoké školy hornické, zemědělské) byly rozličně zdokonaleny nebo rozmnoženy. University vynikly jak počtem sil učitelských tak počtem žactva a rozsahem vědecké činnosti; vedle nich k významu nemenšímu dospěly techniky, z nichž několik nově bylo založeno, v tom česká a německá technika v Brně. Olomoucká universita byla za hr. Lva Thuna zrušena.

Rozvoj školství.

Školy obecné,
střední
a odborné.University
a techniky.

O rozvoj vědy, literatury a umění snažil se čím dál tím větší počet pracovníků, zejména v našem národě. Podařilo se mu namnoze dosáhnouti Němce, jejichž potřebám kulturním sloužilo staré Rakousko výhradně a kteří mohli zároveň opřít se o vysoce pokročilou kulturu svých soukmenovců v říši německé. Čechové, podporováni jsou také rostoucí zámožností svou, vybudovali si nebo zdokonalili všechny prostředky a pomůcky potřebné k rozvoji své civilisace: ústavy vyučovací, učené a literární společnosti, musea, divadla, výstavy, odborné časopisy i denní tisk, spolky výchovné nebo vzdělávací všeho druhu, instituce přednáškové, velká knižkupectví. Ve všech těch směrech pracovalo se v národě, jemuž Palacký († 1876) i Rieger († 1903) vydali heslo »V práci a vědění je naše spasení«, s horlivostí a zřejmým úspěchem. Česká akademie pro vědu a umění, r. 1890 založená a mecenášem Hlávkou bohatě obdařená, dovršila českou organizaci vědeckou. Národní divadlo (dobudované r. 1883) výkony svými i svou krásnou budovou náleží k předním scénám středoevropským, odborných časopisů vědeckých i literárních, revuí a pod. mají Čechové poměrně více než jiní národové té velikosti, také český trh knižkupecký vyniká, počet knihoven po venkově je větší než jinde, počet analfabetů nejmenší; česká hudba (Smetana, Dvořák, Fibich), Sokol i sport odvažovaly se a odvažují s úspěchem soutěže světové.

České pokroky
kulturní.Prostředky
jejich.
a mravní základ
jejich.Česká
akademie.Bohatství
kulturních
pomůcek
českých.

Nejbohatší obsahem talentů, myšlenek a nadějí byl tento rozvoj v letech osmdesátých a devadesátých minulého století — tenkrát docházelo plného uznání velké umění Manesovo a Smetanovo, tenkrát stáli na vrcholu tvorby básníci Neruda, Čech, Vrchlický, tenkrát nová universita, bohatá vynikajícími silami, prohloubila neobyčejně život vědecký a kulturní vůbec, učíc přesnějším metodám myšlení a práce a uvádějíc evropské myšlenky na naši půdu (na př. jména: Gebauer, Masaryk, Goll), tenkrát i národohospodářské snahy české (jimž slibem i vzpruhou do budoucna byla zdařilá jubilejní výstava v r. 1891), počaly jevití výsledky utěšené. Později nenáhlý ústup myšlenky státoprávní a národní, jenž souvisel s rostoucí převahou zájmů materiálních a třídních, i s nepříznivými účinky

Kulturní
rozkvěť Čech
v letech 80tých
a 90tých.Vzestup
národohospodářský.
Ústup myšlenky
státoprávní
a národní.

Masaryk.	začasté jednostranného kriticismu, porušil rozličné linie radostného vzestupu, naplňuje za to život spoločnosti zápasem nových myšlenek a problémů, jež souvisejce zejména se sociálními a demokraticky-pokrokovými tužbami evropského západu, musily státi o řešení své i v českém prostředí. Jméno prof. Masaryka je s tímto bojem o novou orientaci spojeno mnohonásob.
Slováci.	Tento patrný rozvoj nemohl nemíti vlivu i na Slovensko: dával Slo- vákům možnost, aby v rozdílu mezi rozvojem národní osvěty v českém území a mezi násilným ubíjením jejím na Slovensku poznali hloubku své poroby a aby aspoň na tom poli, jehož nemohla zpusťošiti maďarská persequce, t. j. v literatuře, pěstili setbu kulturní a národní naděje. Poesie jejich Hurbanem- Vajanským a Hviezdoslavem (Pav. Országh) dosáhla vskutku vy- sokého stupně. Příkladem a podporou Čechů počala se rozvíjeti i slovenská organisace ústavů peněžních.
Rozkvět poesie jejich.	
Počátky organisace hospodářské.	
Stinné stránky moderní kultury.	Přes výše dotčené pokroky i přes skvělé částečné výsledky ve vědě, poesii, ma- lířství, plastice i hudbě sílilo i mezi českými vzdělanci přesvědčení, že rychlý osvětňý vývoj přítomnosti není prost jednostrannosti a nebezpečí. Věda i krásná literatura usi- lovaly od sklonku 19. století o to, aby překonaly úplně vlivy romantismu; realismus, naturalismus nabyt vrchu, vzdělání a zbystření rozumu stalo se úkolem hlavním. Doba strojové kultury a tovární velkovýroby sama bezděky přispívala k potlačení hodnot uměleckých a ethických, k zjednotvárnění života a osobnosti. Vůči všemu tomu pro- bouzí se znenáhla reakce, jež poznává, že jednostranné vychování intelektu třeba doplniti vzděláním duše a srdce, že pouhé vědění nestačí bez zušlechťení vnitřního, že krátce kultuře příští třeba opatřiti podobné základy, jaké době pro- buzení dala idealistická filosofie nebo láska a nadšení, jimiž ozbrojil buditele naše romantismus.
Potřeba vzdělání duše a srdce.	
Rozvoj českého vědomí národního.	Z toho, co bylo vyloženo, je zároveň zřejmo, jak podstatně změnily se v době Františka Josefa poměry národnostní na rozdíl od dřívějšího. České vědomí národní a s ním touha znamenati zas něco v Evropě, probuzeno bylo (zejména Dějinami Palackého) k plnému životu; Němci naproti tomu ne- chtěli bez boje vzdáti se svého nadprávi. Tak ve všech skoro oborech pra- covních vyvinula se snaha o uplatnění se českého živlu v zápas s živlem německým. V okresech a obcích jazykově smíšených vedl se ovšem boj o převahu v sborech zastupitelských a v úřadech, nejvíc pak o školství men- šinové. V jednom směru byli Čechové v boji tom v postavení zvlášť nevý- hodném, neboť přebytek jejich sil pracovních hledal zaměstnání jednak v prů- myslových okresech převahou německých v Čechách, jednak ve Vídni, kde všade nedostatek škol českých měl v zápětí nenáhlou jeho germanisaci; ale od východu se do českých sídel v Slezsku tlačili přistěhovalci polští a to i na Moravu (v okr. mor.-ostravském). K záchraně českých menšin založena byla r. 1880 Ústřední Matice školská, po vzoru německého Schul- vereinu; její roční potřeba dobrovolnými sbírkami hrazená přesahovala ro- ku 1914 již 1½ mil. K; vedle ní vznikly později i jiné spolky ochranné. Náro- dové organizovali se i jinak jako korporace, zejména volbou Národních rad, v nichž zastoupeny jsou především politické strany národní.
České ztráty v německém území.	
Ústřední Matice Školská	
Národní rada.	

V době poslední počali usilovati Čechové uvědomčleji než dříve nejen o osamostatnění kulturní, ale i hospodářské, a to v přesvědčení, že váha politická je důsledkem zdatnosti jak osvětne tak hmotné. Mezi Čechy byl posléze šířitelem těchto myšlenek prof. Albín Bráf (zemř. jako ministr orby roku 1912), zeť Riegrův, hlásající, že české probuzení literární a politické třeba doplniti i probuzením hospodářským. Od založení zemské banky v Praze (1890) a od velké jubilejní výstavy pražské z r. 1891 Čechové v tom směru, v průmyslu, obchodu i peněžnictví, dosáhli patrných úspěchů, ač mnoho ještě zbývalo, aby poměr jejich počtu a moci hospodářské byl podobný jako u Němců.

Boj
o osamostatnění
hospodářské.

Politické boje Čechů a Němců, jež především ovládaly situaci v zemích českých a v celém Předlitavsku, vzbuzovaly v cizině nejednou dojem o vnitřním rozvratu monarchie; naproti tomu bylo zjevno, že právě závodění národů o pokrok kulturní a hospodářský stalo se z nejmocnějších vzpruh rychlého rozvoje bývalého státu našeho ve všech směrech. Proto neubývalo ani doma ani v cizině hlasů, tlumočících naději, že se podaří přece najíti základ dorozumění mezi národy a dáti říši formu, která by umožnila svobodný a klidný vývoj kmenů jejich. Ale chorobná panstvílačnost Maďarů a Němců naděje tyto rázem zmařila — a ve velké zkoušce z let 1914—1918 vynesl osud nad starou monarchií Habsburků ortel smrtelný.

Obavy a naděje
o budoucnost
monarchie.

VIII. VZNIK ČESKOSLOVENSKÉHO STÁTU

1. Světová válka 1914—1918.

Dějiny posledních sedmi let, během nichž sřítla se po staletí budovaná stavba střední a východní Evropy, a kdy mezi státy evropskými zaujala místo republika československá, překonávají svým významem a bohatstvím událostí celá století české historie. Nejsou však ještě veskrze dějinami: jsou částí přítomnosti, kterou jsme prožili a prožíváme; proto po nejedné stránce vymykají se soudu historickému, ano lze říci, že i hlubšímu poznání historickému.

Napětí mezi
trojspolkem
a trojdohodou.

Příčiny světové války tkvěly v rostoucím napětí mezi vůdčími mocnostmi trojspolku, Německem a Rakouskem na jedné a mocnostmi trojdohody na druhé straně. Důvody jeho byly několikeré. Veliký hospodářský rozmach Německa vyvíjel se čím dál tím zřejměji v zápas s Anglií o nadvládu v obchodu světovém, jeho rostoucí moc vojenská a rychlé přibývání obyvatelstva zakládaly větší a větší převahu jeho nad Francií (kde obava před možným útokem německým byla již mnohem silnější než

Příčiny jeho.

myšlenka na odvetu za porážku z r. 1871), úsilné budování německého válečného loďstva a ovládnutí Turecka německým vlivem vojenským i obchodním, budily obavy ve všech státech trojdohody, panství Německa v Cařihradě pak zejména v Rusku, kde snaha o dosažení volné cesty Dardanely stála ode dávna v popředí národních přání. Situaci zhoršila zejména okolnost, že tento politický a hospodářský rozmach vzbudil v Německu patrně mocenského velikášství, jež jevílo se nejen v teoriích o »panském« národě německém, šířených hnutím všenněmeckým, nýbrž i v občasných vyzývacích projevech císaře Viléma II. a v stálém řinčení šavlí v Berlíně, a jež velkou část národní společnosti naplnilo myšlenkou, že moc je všechno, že platí víc než právo, a že stačí úder německým mečem, aby dal německému národu panství nad světem. Vše to přispívalo rozličně k znepokojení sousedů a k utvrzení trojdohody, ač Anglie ponechávala si volnost akce do poslední chvíle a snažila se ve všech směrech o vyvarování konfliktu. Napětí způsobilo právě závody v zbrojení na zemi i na moři v obou skupinách mocenských; trojdohoda snažila se nad to zeslabiti trojspolek prostředky diplomatickými, vyhledávajíc zejména dorozumění s Itálií a Ru-

Německé
velikášství.

Závody
v zbrojení.

Boj
diplomatický.

Situace
Rakousko-
Uherska.

Vina Maďarů.

Zhoršení situace
r. 1912 a 1913.

Hr. Berchtold.
Conrad
z Hotzendorfu.
Důvody
pro válku
se Srbskem.

Vraždy
v Sarajevě.

Německé
důvody k válce.

Ultimátum
Srbsku.

Mobilisace
rakouská.

munskem. Pokusy tyto budily obavu a rozčilení nejvíce v Rakousko-Uhersku, kde zahraniční politiku určovaly především ohledy národně politické. Maďaři, kteří v monarchii vskutku vládli, chápali spolek německorakouský jako spojenou německo-maďarskou frontu na obranu i útok proti Slovanstvu, zejména Rusku, a na utvrzení panství německého a maďarského v monarchii. Mravně bezohledné metody, jichž Maďaři v tom směru užívali proti podmaněným národnostem v státě svém, i snaha jejich poškoditi Srbsko hospodářsky, odcizovaly monarchii čím dál tím více Srbsko (a konečně i Rumunsko), a hnaly je cele do náručí Ruska. Krise anekce z r. 1908—9 (srv. výše str. 156) ukázala, jak poměry, způsobené maďarskou politikou v otázce jihoslovanské, jsou zralé k řešení válečnému.

Situace se zostřila, když po velikém vítězství balkánských států proti Turcku r. 1912 a po porážce Bulharska Srby a Rumuny a Řeky r. 1913, stalo se Srbsko, tolik nenáviděné v Pešti a ve Vídni, vojensky nejmocnějším státem na Balkáně. Jak diplomacie rakouskouherská, jež byla ovládána maďarskými vlivy — to platilo zejména o ministru zahraničí, moravském šlechtici hr. Berchtoldovi, jenž stál cele pod vlivem důvěrníka Tiszova hr. Forgáche — tak generalita, již v čele stál baron Conrad, pomýšlela od té doby na válku se Srbskem, a to i na nebezpečí, že by z ní vzešla válka evropská. Hlavním důvodem válečné strany bylo, že válku třeba vyvolati dříve, než budou spolku německorakouskému odcizeni Rumuni a Italové, a dříve než trojdohoda, zejména Rusko, dokončí své zbrojení. Mnozí měli také za to, že politický rozvrat v Předlitavsku možno vyléčit jen vítěznou válkou. Úřední Německo se však úmyslům vyvolati válku ještě vzpíralo — teprv, když byl v Sarajevě 28. června 1914 zavražděn spiklými bosenskými studenty následník trůnu František Ferdinand, dalo nejen svolení, ano pobízelo Vídeň, aby vzácné příležitosti neopominula. Důvodem bylo ne tak rozhořčení Viléma II. nad vraždou přítele a knížete, jako naléhání vojenské strany (jejíž argumenty byly podobné jako ve Vídni), hlavně pak asi obava, že by v blízké budoucnosti, za vlády nového dědice trůnu arciknížete Karla (jehož chof Zita pocházela z Bourbonů), mohlo i Rakousko vymknouti se ze spolku a že by Německo stálo potom osamoceno proti koalici celé Evropy.

Počátek války. Dne 23. července podalo Rakousko Srbsku ultimátum, jehož neobyčejná příkrost naplnila svět jistotou blízké války. V něm činilo Rakousko srbskou vládu odpovědnou za všechny agitace a atentáty ve svých zemích jihoslovanských v letech posledních a žádalo řadu opatření, jimiž to, co se stalo, mělo býti slavnostně odsouzeno a pro budoucnost znemožněno. Požadavky ultimáta byly úmyslně voleny tak, aby jich Srbsko přijmouti nemohlo. Přes to, že Srbsko polekáno přistoupilo skoro na vše, co ve Vídni nařizovali, odvolalo Rakousko svého srbského vyslance, mobilisovalo (26. července) polovici své armády a dne 29. vypovědělo Srbsku válku. Úsilné námahy Anglie i Ruska (jež sic ujímalo se Srbska, ale neprotivilo

se jeho potrestání, vzdá-li se Vídeň žádostí ohrožujících srbskou suverenitu), aby konflikt nerozšířil se ve válku evropskou, vyzněly ve Vídni i v Berlíně na prázdno. Dne 31. července užilo Německo všeobecné mobilisace ruské (kterou pravděpodobně samo lstivým způsobem vyvolalo), jako vytoužené záminky, aby strhlo na sebe vedení a přivodilo rychle válku. Dne 1. srpna vypovědělo válku Rusku, dne 3. Francii. Současně, rušíc nevážně opětné staré smlouvy, které zajišťovaly neutralitu Belgie, vyzvalo belgickou vládu, aby Němcům po dobrém nebo po zlém otevřela průchod Belgie k útoku na Francii. To bylo podnětem konečně i Anglii, aby Německu vypověděla válku. Anglii následovalo brzo potom i Japonsko. Rakousko, jež 31. července nařídilo všeobecnou mobilisaci, ale jež v poslední chvíli se stá- vělo, jako by se s Ruskem chtělo dohodnouti, vypovědělo válku Rusku (na ná- léhání Berlína) teprv 5. srpna. Itálie, dovolávajíc se toho, že nejde o válku obrannou, opustila spojence a prohlásila se neutrální; Rakousko ji marně na- bízelo jižní Tyroly. Tak byl rozpoután zápas, jemuž podobného rozsahem bojišť, počtem zápasníků a hrůzou zbraní bitevních nikdy nepoznaly dějiny.

Situace Čechů. Čechové byli válkou naprosto překvapeni. To bylo ne- výhodou tím větší, protože nebyli na osudovou chvíli svých dějin připraveni. Program státoprávní doby staročeské byl stranami českými ve sku- tečnosti dávno opuštěn; hlásila se k němu opravdově jen nepočetná strana státoprávně-pokroková. Politika česká, vyčerpávajíc se v měnivě hře vídeňské parlamentní strategie, jejímž cílem byla jen obrana nebo drobné zisky hospo- dářské, kulturní nebo správní (t. zv. pozitivní politika), ztratila cele velkou linii let dřívějších; rozbití poselstva českého na strany, především na materiálních zájmech organizované, k tomu přispívalo. Za hranicemi nemohlo býti připraveno nic; Čechové věřili ovšem v sympatie francouzské, jichž pěstiti nikdy nepřestali. Také v sympatie ruské, pro jejichž oživení byl vykonal mnoho mladočeský vůdce dr. Kramář svým úsilím (z let 1908 a násl.) o politické a hospodářské dorozumění slovanských státníků a politiků i o spolupráci kul- turní (t. zv. neoslavismus; slovanský sjezd v Praze 1908). Z jiných poslanců byli se starali o styky zahraniční také V. Klofáč a prof. Masa- ryk, který zejména přispěl k odsouzení podvodů (falešných dokumentů), jimiž rakouské vyslanectví v Srbsku (t. j. již dotčený hr. Forgách) a jiní r. 1909 až 10 snažili se kompromitovat předáky srbsko-chorvatské oposice a zhoršiti poměr monarchie k Srbsku. Ale pro případ války nebylo s cizinou ujednání žádných.

Myšlenkov
a citový stav
Čechů.

Čechové snad bez rozdílu byli si vědomi, že vítězství německomaďarské znamenalo by nesmírné ztížení jejich existence a zničení vši naděje na dosažení cílů národních. Myšlenka, že mají krví i statkem svým přispěti k utužení nad- vlády německomaďarské nad sebou, byla jim nesnesitelnou, stejně jako po- vinnost zabíjeti své přátele, Rusy, Srby a Francouze. Ale s počátku zřejmá

beznadějnost všeho odporu, zesílená zrušením skoro všech svobod politických hned s vypuknutím války, dojem atentátu na Františka Ferdinanda (k němuž v některých kruzích slovanských hleděno bylo jako k nepříteli Maďarů s jistými nadějemi) i převládající mínění, že Německo nabude v zápasu brzo převahy, nutily je podrobiti se mlčky hrozně nutnosti; mobilisace v českých zemích vydařila se úplně. Počátek války tuto trpnou resignaci prohloubil: vítězství Němců, kteří, daleko lépe vyzbrojeni a připraveni než Dohoda, probíjeli si rychle cestu do severní Francie přes znásilněnou Belgii a odráželi s úspěchem vpády Francouzů do Alsas a Lotrinska, ohlašována byla takřka denně. Ale již 22. srpna došla zpráva o naprostém nezdaru prvního rakouského útoku na Srbsko; v týdnech následujících pak bylo zjevné, že hlavní massy armád rakouských, operujících v Polsku a Haliči proti Rusku, podléhají ruské přesile. Počátkem září ztracena byla vých. Halič s Lvovem a do konce října ovládli Rusové celou zemi až skoro ke Krakovu a průsmykům karpatským; velká pevnost Přemyšl byla již jen ostrovem moci rakouské v ruském moři.

Počátečná
resignace.

První nezdár
rakouský
v Srbsku.

Porážky
v Haliči.

Prvé české naděje; počátek persekuce. Tento obrat pozdvihl česká srdce — zejména když se ukázalo, že velká vítězství jenerála Hindenburga nad Rusy ve Vých. Prusích nejsou s to, aby podlomila útočnou sílu Ruska, a když pak od polovice září bylo zjevné čím dál tím jistěji, že velký plán německého gener. štábu povaliti Francii do šesti neděl a potom vrhnouti se vší silou proti Rusům, ztroskotat úplně. Ve dnech 5.—11. září byly armády německé v bitvách na řece Marně donuceny k ústupu, což znamenalo vlastně zmáření všech německých předpokladů, záchranu Francie a možnost pro ni i Anglii, aby se na další zápas náležitě vyzbrojily, znamenalo to i vyvrácení pověry o nepřemožitelnosti německé armády. O vítězství na Marně měl hlavní zásluhu mocný útok Rusů do Prus Vých.; on přiměl císaře Viléma II., aby vymohl odeslání dvou armádních sborů z Francie do Prus, čímž porážka na Marně byla teprv umožněna. V té době, na podzim a v zimě 1914—15, kdy (v první polovici prosince) podařilo se Srbům v nezadržitelném útoku vyhnati rázem rakouská vojska, jež vnikla hluboko do země, a osvoboditi i Bělehrad (15. pros.), kdy ruské vojsko dralo se karpatskými průsmyky na Slovensko, kdy šířeny byly u nás tajně proklamace vrchního velitele ruského, velkoknížete Nikolaje Nikolajeviče, slibující Polákům a Čechům svobodu, naplněn byl český národ namnoze nadějí na vítězné tažení Rusů Moravou k Vídni a na brzký mír, jenž bude triumfem Slovanstva a Dohody. S tím souviselo, že čeští vojáci, jednotlivci i celé oddíly, začali se chovati tu a tam na frontě passivně, dávající se zajímati nebo přecházejíce při vhodné příležitosti k nepříteli. Přispěla k tomu i počínající se vládní persekuce, jež řízena byla z hlavního stanu armády v Těšíně a jež velmi početile zahájila preventivní boj proti možné velezrádě příští, stavíc tak sama široké vrstvy české v zásadní odpor proti státu. Tak již v srpnu

Vítězství
Hindenburgova.

Porážka Němců
na Marně
(září 1914).

Porážka
Rakouska v Srb-
sku v prosinci
1914.

České naděje
v Rusy 1914—15.

Chování čes-
kých vojáků.

Počátky proti-
české
persekuce.

a září zastaveny některé listy české, v září zatčen V. K l o f á ě, neškodní opisorovatelé letáků ruských byli odsuzováni k hrozným trestům, ano jednotlivci již umírali na popravišti.

Situace roku 1915. Nadějami z podzimu a zimy 1914—15 nemohlo otrásti vystoupení Turecka po boku Němců a Maďarů (poč. listop. 1914), také proto, že přibývalo jistoty, že Itálie připojí se brzo k bloku protiněmckému. Po pádu Přemyšle (22. března 1915) zdálo se, že uvolněná obléhací armáda ruská bude konečně moci prorazit do Slezska nebo na Slovensko. Ale den 2. května obrátil všechny tyto naděje v těžký zármutek. Toho dne počal se pod velením něm. generála Mackensena pečlivě připravený průlom ruské haličské fronty u Gorlice a Tarnova. Jemu následoval nenáhlý ústup ruských armád, trpících nesmírně nedostatkem zbraní i střeliva, z Haliče a království polského. Jím byla zatlačena ruská fronta do podzimu 1915 až k čáře záliv řížský—Dvinsk—Pinsk—Luck—Strypa — hranice rumunská; Rusové jím ztratili bezmála 1 milion zajatých a bezpočet děl a pevností. V téže době podařilo se Němcům, vedeným opět Mackensenem a dosáhnuvším (od října 1915) pomoci u Bulharů (v létě 1915 učinilo Rakousko s Bulharskem spolek na rozdělení Srbska), ve spojení s Rakušany zdtiti velkou přemocí zoufale-hrdinný odpor Srbů. Zbytky Srbů unikaly (od konce listop. 1915) za nevylicitelných strádání Albanií k Adrii. Francouzská pomoc ze Soluna pod Sarrailem přišla pozdě. Celé Srbsko octlo se v moci Němců a Bulharů, do pol. ledna 1916 byla obsazena Rakušany i Černá Hora, brzo potom i většina Albanie. Italské vypovědění války Rakousku (23. května 1915) upoutalo sic největší díl rakouské armády na nové bojiště horské na Soči a na hranici jihotyrolské, ale čtyři velké bitvy na Soči z roku 1915 přes těžké ztráty Italům žádného úspěchu nepřinesly. V Mesopotamii pak utrpěla i Anglie od Turků citelnou porážku. Boj na frontě hlavní, belgicko-francouzské, jež ustrnula v hrozně opevněnou linii pevnostní, sahající od moře Severního až k hranicím švýcarským a obsazenou 4—5 miliony bojovníků, přes nadlidské úsilí obou stran a statisícové ztráty rozhodnutí nepřinášel.

Zatčení Kramářovo. V Čechách, kde většina národa byla srdcem svým již rozhodně na straně Dohody a kde s potěšením přijímány zprávy, že na frontě protiruské i v Srbsku přecházejí menší oddíly ano i celé prapory k nepříteli, působila vítězství ústředních mocí rostoucí sklíčenost. Vojenské velení rakouské, chtějíc spolehlivost českých pluků si zajistiti, připadlo na prostředek nejnevhodnější: nespokojilo se dosavadní persekucí tisku a náhodných velezrádců, ale dalo na jaře 1915 zatknouti několik předních osobností českých, v tom zejména Dr. K r a m á ř e a dr. R a š í n a, a postaviti je na základě indicií zhola nedostatečných jako velezrádce před soud vojenský (výminečný stav, s počátkem války vyhlášený, tento čin umožnil). Nebylo vskutku pro-

Turecko
s Němci.

Pád Přemyšle
(22. břez. 1915).

Průlom
u Gorlice
(2. květ. 1915).
Ústup a ztráty
Rusů.

Bulhaři s Němci.

Přemožení
Srbska.

Albanie.

Itálie vypovídá
válku (kv. 1915).

Stav věcí na
frontách.

Většina Čechů
pro Dohodu.

Zatčení Kra-
máře a Rašína.

středku vhodnějšího, aby o vážnosti české otázky byla poučena trojdhodová cizina a aby český lid byl niterně utvrzen ve svém smýšlení protirakouském. K tomu přispělo i chování Němců rakouských, kteří počali vystupovati s politickými požadavky, jež nechtěly nic menšího, než aby oktrojován byl nový řád s nadvládou německého živlu a německého jazyka ve státě. **Parlament** sic nezasedal — Cislajtanie byla jediným státem v Evropě, jehož obyvatelstvo v nejosudnější chvíli svých dějin bylo zbaveno sněmovního zastoupení — ale to právě utvrzovalo svrchovanou moc armádního velení a srozuměných s ním Němců a Maďarů.

Stav z r. 1916. Pro ty, kdož sledovali situaci kriticky, bylo jasno, že ústřední mocnosti po nezdaru na Marň, přes to, že skoro všude stála vojska jejich hluboko v zemích Dohody, války již vyhrátí nemohou. Neboť Anglie panovala mořím, jež vyčistila všude od německých lodí obchodních i válečných, a blokáda Německa počala již jevit se v obtížích zásobování i průmyslové výroby; rozhodnutí Anglie o všeobecnou brannou povinnost (květ. 1916) prozrazovalo, že Anglie vrhne do boje všechnu svou energii mravní i hospodářskou, že válka potrvá dlouho a pravděpodobně vysílí ústřední mocnosti, jež ležely jakoby v obležené pevnosti. Také Rusko se v r. 1916 vzpamatovalo; poč. června Brusilov rozbíjí rakouskou frontu v široké čáře u Lucku a zajímá celou malou armádu. Průlom u Lucku donutil Conrada, aby zastavil svou rozsáhle připravenou ofensivu z Tyrol do severo-italské nížiny (jež hrozila státi se Itálii vskutku katastrofou) a aby poslal vše, čeho bylo lze postrádati, na ruské bojiště. Tak Rusko, jako bylo r. 1914 zachránilo Francii, zachránilo nyní Itálii. Na západě úsilný pokus Němců o dobytí Verdunu (od února až do července 1916) končí se nezdarem, na Soči dostává se Italům konečně malého úspěchu dobytím Gorice a na východě, povzbuzeno pokroky Rusů (kteří zmocnili se znovu Černovic a vnikli hluboko do jihových. Haliče), vstupuje konečně do boje proti Vídni i Rumunsko (27. srpna 1916).

V té době oživly zase české naděje: Rumuni vpadli do Sedmihrada a brzo stanuli na hranici uherské. Ale spojení Němců a Bulhaři vkrátce postavili proti nim armády na Dolním Dunaji (Mackensen) a v Sedmihradech samých, 6. pros. dobyli Bukurešti, po měsíci stanuli na hranicích Maltanska. Tak rok 1916 skončil pro dohodu přece okázalým nezdarem. Prognosa o vývoji příštím, setrvala-li při mínění, že Němci války nevyhrají, mohla dodati zároveň, že budou stěží poraženi a že výsledkem bude nejspíše mír kompromisní. Ale rozhodné odmítnutí německé nabídky o jednání mírové ze dne 12. pros. 1916 od států Dohody prozrazovalo přece, že naděje těchto jsou daleko silnější. Přispělo k tomu asi i přesvědčení, že v dohledné době připojí se k nim i Spojené státy americké, kde veřejné mínění i prezident Wilson čím dál tím určitěji plnili se myšlenkou, že je mravní povinností země přispěti k ukončení války a založení trvalého mírového spolku

Pošetilost činu.

Německé požadavky.

Zavření parlamentu.

Význam Marne.

Blokáda Německa.

Úspěchy Ruska na jaře 1916.

Záchrana Itálie.

Boj o Verdun (únor—červenec 1916).

Rumunsko s Dohodou (srpen 1916).

Porážka Rumunska.

Německá nabídka míru (prosinec 1916).

Severoamerická Unie.

mezi národy. Na přímou výzvu Wilsonovu v tom duchu pojatou a žádající, aby státy Dohody stanovily otevřeně své cíle válečné, odpověděla Dohoda 9. ledna 1917. Dohoda stavíc se na povznesené mravní stanovisko Wilsonovo, jež i nejmenšímu národu chtělo zabezpečiti ochranu proti násilí, pojala do výčtu svých podmínek mírových i větu: osvobození Vlachů, Jihoslovánů, Rumunů, Čechů a Slováků z cizí nadvlády. Toto osvoboditelské posvěcení programu dohodového jeví se čím dál tím více zbraní veliké mravní účinnosti; brutalita německomaďarského útoku a panstvichtivé choutky jeho kladly k němu ovšem základy od počátku.

Odboj zahraniční Čechie. Prohlášení, že Dohoda žádá i osvobození Čechů a Slováků, nebylo, jak přirozeno, mocnostmi jejími chápáno jako nezměnitelná podmínka míru, ale prozrazovalo přece, že zahraniční propaganda česká nese již ovoce. Ta počala se hned po vypuknutí války, beze všeho podnětu nebo styku se zemí mateřskou, a to především v Rusku, kde bylo poměrně nejvíce Čechů, a pak ve Francii. Čechové ve Francii, počtem skrovní, jali se hned stavěti dobrovolce pro franc. armádu; ti byli zařazováni do cizinecké legie a již na jaře 1915 osvědčili se na frontě. Daleko větší význam měla však propaganda, zahájená profesorem Arnoštem Denisem (v jehož životním díle o českých dějinách vyvrcholily zájem a láska Francie k českému národu); Denise třeba označiti jako prvního bojovníka za český program osvoboditelský. Denis v díle »Válka«, vydaném na jaře 1915 a v přečetných vydáních ve světě rozšířeném formuloval první rozhodně a podrobně myšlenku, kterou většina politického světa dohodového měla za nemožnou nebo povážlivou, t. j. myšlenku úplného rozkotání Rakouska a založení samostatného státu československého. Denis, podporován pařížskými Čechy, zahájil i jinak boj o propagandu její, zejm. založením revue *La nation tchèque* (od května 1915). V Rusku počali Čechové, v hojnějším počtu zejména na jihu usedlí, již v srpnu 1914 na schůzích v Kyjevě i Petrohradě pracovati pro zřízení zvl. vojenského oddílu českého v ruské armádě (t. zv. »České Družiny«, jejíž první pluk poslán v říjnu na frontu) a organizaci Svazu českých spolků v Rusku, jenž si vytkl za úkol starati se o úlevy nebo osvobození českých zajatců v Rusku (jejich počet během války přiblížil se číslu 200.000), brzo pak i úkol postaviti z českých zajatců, dobrovolně se hlásících, zvláštní český armádní sbor jako část samostatného spojeneckého vojska českého. Ve všem tom velkém úsilí připadl Čechům kyjevským s dr. V. Vondrákem v čele a v Petrohradě mladému historiku J. Klecanovi († 1918) velký podíl zásluhy. Politické plány Čechů ruských (jako francouzských) směřovaly k utvoření samostatného československého království (v Rusku si představovali, že bude sahati od Dunaje k Frankfurtu nad Odrou), jež by bylo v užším nebo volnějším svazku s Ruskem. Rusko ze všech států Dohody vycházelo českým touhám nejvíc vstříc: car opětovně přijímal vůdce Čechů a zavazoval se jim sliby, podobné sliby obsahovaly manifesty vrchního velitele

Nota Dohody
Wilsonovi z 9.
led. 1917.

»Osvobození
Čechoslováků«.

Česká propa-
ganda za hrani-
cemi.

Čechové ve
Francii; čeští
dobrovolníci.

Arnošt Denis.

Úsilí Čecnů
v Rusku.

Česká Družina.

Čechové kyjev-
ští.

Plány na české
království.

Rusko a Če-
chové.

ruských vojsk Nikolaje Nikolajeviče. Rusko však přece rozpakovalo se dáti svolení k utvoření většího bitevního sboru z českých zajatců: vidělo v tom něco s mezinárodního stanoviska povážlivého a rostoucí spory mezi jednotlivými politickými středisky českými na Rusi tuto zdrželivost utvrzovaly. České družiny používáno bylo nejvíc, a to s velkým úspěchem, k službám výzvědným. Sokolský duch a Sokolové tvořili takřka páteř její.

Úsilí
o české vojsko
v Rusku.

Masaryk a spolupracovníci jeho. Dne 14. listopadu 1915 vyšlo v Paříži provolání »českého komitétu zahraničního«, podepsané na prvním místě poslanci českými T. G. Masarykem a Jos. Dürichem, dále předáky českého živlu ve státech Dohody i Čechy a Slováky americkými, jež bylo prvním oficiálním projevem všech Čechů zahraničních pro samostatný československý stát, pro Dohodu a proti Rakousku. Tu začíná se otevřeně organizační práce Masarykova. Masaryk odejel již v říjnu 1914 z Prahy do neutrální ciziny, především k tomu konci, aby se informoval o situaci a navázal prvé styky s přáteli v zemích Dohody. Chtěl se ještě vrátit do Čech, nepovažoval také situaci za takovou, aby beze škody pro české zájmy postavil se v čelo odboje; zprávy z Čech o rostoucí persekuci protičeské i o nebezpečí návratu jej však již na jaře 1915 utvrdily v úmyslu jednati. Jako kritický muž nepočítal slepě s jistotou úspěchu, ale věřil, že i v případě nepříznivém, t. j. dojde-li k míru kompromisnímu, bude vystoupení Čechů za hranicemi s to, aby zajistilo Čechům podporu Dohody a s ní zlepšení jejich postavení v Rakousku. Jsa z Čechů působících politicky a vědecky v cizině mužem nejznámějším, znaje dobře cizinu a zejména výborně svět a jazyk anglosaský (ale i ruský), byl zvlášť způsobilým k veliké úloze, již se podjal. Poslanec strany agrární Jos. Dürich připojil se k němu v r. 1915 s vědomím a podporou předních českých poslanců, zejména A. Švehly a dr. Kramáře. Jeho působišťem mělo býti Rusko, kamž se Dürich, obdržev teprv na jaře 1916 dovolení k cestě, v červnu roku 1916 odebral. Zatím se vedení akce zahraniční ustálilo (na jaře 1916) tak, že Masaryk stal se předsedou Národní rady české za hranicemi, Dürich místopředsedou a dr. Beneš generálním sekretářem. Masaryk zvolil za své působišťe Londýn, Beneš Paříž. Beneš byl mladým docentem sociologie na pražské universitě; z Čech prchl (v září 1915) s podporou dr. Šámala do Švýcar a osvědčil se od počátku jako muž neobyčejné výkonnosti pracovní a vynalézavé iniciativnosti. Poměry francouzské znal velmi dobře (byl dosáhl doktorátu práv v Dijonu); na něm odtud spočívala hlavní tíha práce a starosti o zahraniční propagandu. Brzo vystřídal Denise ve vedení »La nation tchèque«. Spolupracovníkem, který měl veliké společenské styky v Paříži, zvláštní osobní kouzlo i zcela mimořádnou energii a odvahu, stal se mu záhy mladý slovenský hvězdář, sloužící jako důstojník ve francouzské armádě, Milan Štefánik. V Anglii nalezl Masaryk od počátku (říj. 1914) pomoci v mladém učenci a politiku Setonu-Watsonovi, který byl v osmiletém podrobném studiu poznal dokonale vnitřní poměry v Rakousku a zejména v Uhrách, a pracemi

Český projev
z 14. list. 1915.

T. G. Masaryk.

J. Dürich.

Národní rada
česká
za hranicemi.
Dr. Ed. Beneš.

Dr. Milan
Štefánik.

Seton-Watson

svými o nich stal se dávno předním žalobcem maďarské násilné politiky před tribunálem světovým. List jím r. 1916 založený »Nová Evropa« bojoval pro rozbití Rakouska i Turecka, pro osvobození všech ujařmených národů a pro nový světový řád práva, pokoje a demokracie, nad nímž by bděl Svaz národů. V tom ve všem byl nejvíce blízek myšlénkám Masarykovým; Masaryk sešel se s ním již v říjnu 1914 v Amsterdamě a vyložil mu své plány o příštím státu československém. Ale státy Dohody byly ještě daleko toho, aby si program tento osvojily; Francii i Anglii, jak se brzo ukázalo, bylo zachování Rakouska, třebaž značně zmenšeného, a zabezpečení rozsáhlé autonomie Čechům v něm, stále programem přijatelnějším než úplné rozbití Rakouska. Přes to byl souhlas francouzské vlády, aby do noty Wilsonovi z 9. ledna 1917 pojata bylo i osvobození Čechoslováků, nemalým úspěchem české Národní rady za hranicemi. Přijetí Masarykovo chelem vlády francouzské Briandem byl sprostředkoval Štefánik již v únoru 1916.

Situace v Rakousku. Persekuce Čechů. František Josef nedočkal se již chvíle, v níž osvobození československého národa vyhlášeno bylo jako kus válečného programu pěti velmocí. Ale zažil ještě příznačný projev rostoucího rozčilení vnitropolitického: zavraždění minist. předsedy hr. Stürgkha soc. demokratickým učencem a publicistou dr. Adlerem (říj. 1916). Tíha války dopadala zajisté strašným tlakem na obyvatelstvo: branná povinnost byla svémocně rozšířena od 18 do 50 let, ztráty mrtvých, raněných a zajatých byly čím dál tím hroznější, nouze o potraviny a drahota vzrůstaly — život milionů, vyjímaje čím dál tím větší počet válečných spekulantů a zbohatlíků, naplňoval se nebyvalým strádáním a bolestí. V zemích českých zvyšovala utrpení protičeská persekuce: vojenské soudy stávaly se pověstnými svými krutými rozsudky, jež začasť právu bily v tvář; v červnu 1916 byli odsouzeni k smrti dr. Kramář a dr. Rašín se soudruhy, nemalý počet jiných poslanců a publicistů seděl ve vězení, tisk byl uhnčten nanejvýš (zastaveno bylo trvale nebo na čas na 100 českých listů; censura a vnucené policejní články pečovaly o dobrého ducha zbylých), Sokol a vše, co mělo program slovanský nebo pokrokový nebo státoprávní, bylo pronásledováno, třebaž to byly spisy dávno vydané a uznané, podobně čištěny školské učebnice a knihovny, panství úřední němčiny zesilováno. Proti státoprávním tradicím české politiky odvážili se ve Vídni na nátlak Tiszův i toho, že ústavou zaručený název státu předlitavského (»království a země v říšské radě zastoupené«) změněn byl pouhým císař. nařízením (při úpravě společného znaku v říjnu 1915) na »země rakouské«; česká koruna i důstojnost »král. prince českého« zmizely ze znaku i z titulatury. Nejnebezpečnější pro Čechy byly přípravy k uskutečnění starého německonacionálního plánu protislovanského násilí, t. j. k osamostatnění Haliče v Předlitavsku, jež mělo Čechy ve vídeňské sněmovně vydati ccle na milost Němců. Německo a Rakousko zavázaly se v listop. 1916 obnoviti samostatnost Polska

Poměr Dohody
k přáním Čechů.

Úspěch
z 9. ledna 1917.

Zavraždění
hr. Stürgkha
(říj. 1916).

Tíha války
v Rakousku.

Persekuce
Čechů.

Nové pojmenování
Předlitav-
ska.

Přípravy
k zvl. postavení
Haliče.

na Rusích dobytého; v souvislosti s tím připravováno zmíněné zvláštní postavení Haliče. Čechy byly naplněny maďarskými posádkami; české pluky naopak dány do posádek uherských, aby unikly velezrádou nasycenému českému prostředí.

Maďarské
vojsko
v Čechách.

Smrt Františka Josefa. Císař Karel. Za takového stavu věci zemřel 21. listop. 1916, ve věku 86 let, císař František Josef, uprostřed jásotu Němců a Maďarů nad shroucením Rumunska. Jeho mladistvý nástupce, císař Karel I, byl dobře zpraven o nebezpečí, jež hrozí monarchii i o příčinách jeho, měl také vůli přivodit nápravu, ale nemaje dost schopností ani povahy ani cílevědomé opory způsobilých rádců, přestal na polovičních opatřeních, jež nepomohla, nýbrž spíš zvýšila zmatek a nejistotu. Karel učinil konec absolutismu hlavního stanu, zbaviv se Conrada (břez. 1917), vymanil se i ze spoluvlády uherského ministrpresidenta Št. Tiszy, propustiv jej (Tisza se vzpíral houževnaté přání císařovu o rozšíření volebního práva do sněmu uherského), byl odhodlán otevřít zase parlament národům a dáti amnestii českým i jiným velezrádcům, byl odhodlán konečně postarat se o brzké uzavření míru, a to po případě, nebude-li Německo ochotno sleviti se svých cílů, i míru separátního. K tomu konci zvolil si za ministra zahraničního hr. Otakara Černína, původem Čecha, jenž se byl přihlásil k Němcům.

Frant. Josef
(† 21. list. 1916).
Karel I.
(1916—1918).
Jeho boj
se starým
režimem.

Hr. Otakar
Černín.

Vstup Ameriky do války. Ruská revoluce. Polovičitost politiky císaře Karla jevila se i v tom, že přistoupil k německému návrhu vyhlásiti válku ponorkovou (led. 1917), již Němci doufali v několika málo měsících zničiti obchodní loďstvo anglické do té míry, aby Anglie byla nucena prositi o mír. Vskutku zničili veliké množství lodí, ale potápějíce i lodi neutrální, na př. velké osobní parníky americké (potopení »Lusitanie« roku 1916) a i lodi nemocniční, pobouřili teprv mravní svědomí světa a dosáhli, že severoamerická Unie vypověděla konečně (2. dub. 1917) válku Německu. Této veliké, původně nečekané pomoci (jejíž účinek na frontě západní mohl se objeviti ovšem teprv po roce), dostalo se Dohodě jako zázrakem ve chvíli, kdy na východě ztrácela pomoc ruskou. V Petrohradě vypukla 11. března 1917 revoluce, car byl donucen k abdikaci, Rusko de facto stalo se republikou. Ačkoli nová vláda slibovala vésti boj proti Němcům se zvýšeným úsilím a ač armáda byla na jarní ofensivu připravena lépe než kdykoli dříve, bylo znalci ruských poměrů jasno, že ruská svoboda skončí katastrofou. Prvá vláda, v níž hlavní osobou byl ministr zahraničí prof. Miljukov (hlásící se ještě k programu rozbití Rakouska a osamostatnění Čech), udržela se jen dva měsíce; radikálně socialistické rady dělníků a vojáků, řízené čím dál tím zřejměji živly neruskými a germanofilskými, jež měly rozhodující slovo, počaly pracovat k rozvratu fronty a opuštění národní a slovanské politiky. Naproti tomu měla ruská revoluce ten příznivý účinek, že osvobodovací program Wilsonův, založený na myšlence sebeurčení národů a vítězství demokracie proti autokracii, mohly si plněji osvojit, zbaveny jsouce ohledů na

Vyhlášení války
ponorkové.

Spol. státy vy-
povídají válku
(2. dub. 1917).

Ruská revoluce
(11. břez. 1917).

Miljukov.

Poněmčení
revoluce.

Příznivé účinky
ruské revoluce.

Účinky její
v Rakousku.

carské Rusko, i mocnosti Dohody (boj proti Němcům stával se tak bojem za lidská práva), a že odvaha k odboji proti militaristickému násilí a dobováčné válce byla utvrzena i v dělnických a národních vrstvách ústředních mocností. V Rakousku zejména vzdala se vláda pod dojmem ruských událostí myšlenky oktroje protičeského (t. zv. »předpokladů«); boj císaře Karla proti dosavadnímu režimu byl jimi posílen; hr. Černín jal se mluvit o potřebě míru bez anexí a náhrad.

Revoluč. vlády
a české žádosti.

Český odboj v Rusku a revoluce. Zborov. K dávnému úsilí Čechů ruských postavit z českých zajatců velký sbor bitevní, chovala se revoluční vláda Miljukovova a potom Kerenského neméně upjatě než dříve vlády carské.

Svolení k »ná-
boru«.

Svolení k velkému »náboru« zajatců, několik dní před vypuknutím revoluce ministerstvem dané, ale ještě nevyhlášené (plod to úsilné práce Svazu a posl. Düricha), bylo revoluční vládou přes všechny prosby zadrženo. Na svolení to čekalo již ode dávna na 25.000 přihlášených českých dobrovolců v zajateckých táborech. Carská vláda ruská byla se vzpírala povolení českého vojska také z toho důvodu, že v čele Národní rady české za hranicemi, jež o určení vojska měla rozhodovati, stál prof. Masaryk. Ruská vláda byla zpravena o proticarském smýšlení Masarykově (jenž marně se snažil, aby nedůvěru její rozptýlil; první díl jeho knihy »Rusko a Evropa«, vyšlý před válkou, byl v Rusku zakázán); proto chtěla, aby o českém vojsku na Rusi rozhodovala česká rada pod Dürichem, na Masarykovi nezávislá. Pod tou podmínkou v postavení vojska svolila. Okolnost, že Dürich přistoupil o své újmě na toto řešení, a vzájemná nedůvěra svářících se českých stran v Rusku (v politických emigracích za situací podobných bývají náruživé spory pravidlem), také nedostatek náležité informace na obou stranách, vedly k nedorozumění a roztržce; Štefánek, tenkrát na Rusi dlejší, vyhlásil vyloučení Düricha z Národní rady (únor 1917). Hrozila proto roztržka i mezi českým vojskem. Teprv ruská revoluce změnila situaci; stanovisko Národní rady pařížské, netající se nedůvěrou k carské vládě, mohlo se uplatnit nyní plně; sjezd Svazu českých spolků na Rusi (poč. kv. 1917) podřídil se Národní radě pařížské a ustavil její ruskou odbočku, jakožto vedoucí orgán české akce v Rusku. Dürichovi bylo ustoupiti v ústředí a dožítí se nejedné křivdy, omluvitelné rozčilením doby a situace. Když v pol. května přijel do Petrohradu Masaryk, skláněla se celá česká Rus před jeho autoritou; žádoucí jednota byla obnovena.

Spory mezi
Čechy na Rusi.

Masaryk a
carská vláda.

Hrozící
roztržka pro
Düricha.

Sjezd kylevský.

Přijezd
Masarykův.

Úspěch u Zbo-
rova (2. července
1917).

Porážka Rusů a
vítězství Čechů.

Brzo potom dostalo se opětovaným snahám o postavení české armády v Rusku neobyčejného vzpružení skvělým úspěchem České družiny u Zborova (záp. od Tarnopolu, 2. července 1917). U Zborova bylo poprvé užito Družiny, jež vzrostla zatím na brigádu o třech slabých plucích, k větší operaci bitevní; k překvapení ruského velení prorazila brigáda v nezadržitelném útoku za několik hodin silně opevněné linie rakouské, získala mnoho zajatých (víc než sama mužstva čítala) a byla by položila základ k úspěšnému tažení Brusilova ke Lvovu, kdyby rostoucí mravní rozklad ruských pluků nebyl zavinil v zápětí nové ústupy a nové porážky. Ale úspěch Čechů poprvé letěl světem (nebyl zatajen ani vládní zpravodajskou ústřednou rakouskou)

a byl prvním velkým mravním vítězstvím i povzbuzením akce zahraniční. »Nábor« zajatců byl konečně povolen.

Program českého státu a čeští poslanci. Po nastoupení císaře Karla, zejména za ministerského předsedy J. Clam-Martiniče, persekuce počala ustupovati v některém směru methodám lidštějším; známkou obratu bylo i dovolení, aby obhajovací řeči dra. Adlera, vraha Stürgkhova, jež byly jedinou obžalobou dosavadního režimu a výchovou k odvaze proti němu, byly v novinách otiskovány (kv. 1917). Obrat počal se jeviti i v českém prostředí, na něž dosud nejvíce měla namířeno persekuce. Intelligence česká počala zejména usilovati o to, aby poslanci čeští (kteří v druhé pol. ledna podali hr. Černínovi protest proti prohlášení Dohody o osvobození Čechoslováků, o právech českých se slovem nezmiňující), nezklamali naději národa ve chvíli, kdy otevřena bude znovu říšská rada. Intelligence česká si přála, aby poslanci vystoupili tam s programem českého státu. V tom směru stal se proslulým zejména projev českých spisovatelů z května 1917; nebyl jistě beze všeho vlivu na prohlášení českých poslanců v den zahájení rady říšské (30. kv. 1917), žádající přetvoření mocnářství habsburského ve spolkový stát rovnoprávných národních států. Prohlášení, jež žádalo pro český stát i Slovensko, vycházelo především od práva přirozeného, ale spojílo je s odkazem na nezadatelná práva historická. Důležité bylo, že projev byl podepsán všemi poslanci českými. Čeští sociální demokraté vstoupili totiž také do jednotného Svazu poslaneckého, jenž utvořil se v březnu; v červnu 1917 vyložili zástupci jejich (Habrmann, Němec a Šmeral) na mírových poradách socialistických ve Štokholmu (jež souvisely s plánem hr. Černína získati Rusko míru zvláštnímu), že právo národního sebeurčení vede nutně k požadavku suverenního státu československého ve federaci podunajské. Brzo potom (2. července) amnestie, vydaná císařem Karlem, dala největší části politických odsouzenců svobodu, v tom i českým poslancům s drem Kramářem v čele; amnestovaným nedostalo se však již místa v parlamentu. Projevy tisku i naděje společnosti stávaly se smělejšími a určitějšími; zpráva o zborovském úspěchu České Družiny přispěla k tomu měrou nemalou.

Úsilí Rakouska o mír. Katastrofa v Rusku a v Itálii. Císař Karel nevěřil v šťastný konec války; obával se také, aby se neopakovalo v Rakousku (obtíže zásobovací byly tu pro bezohledné sobectví Maďarů, kteří se obohacovali z bídy Předlitavska, čím dále tím trapnější), co se stalo v Rusku. Proto snažil se zachrániti se mírem. Hr. Černín chtěl míru získati jednak Rusko (s pomocí socialistů), jednak Německo, nabízející tomuto, vzdá-li se Alsas a Lotrinska ve prospěch Francie, náhradou celé Polsko i s Haličí. Když Německo odmítlo, nabídl Karel prostřednictvím švakra svého prince Sixta z Bourbonu, sloužícího v belgické armádě, Dohodě tajně mír separátní (v květnu 1917). Ale i tu setkal se s nezdarem: Anglie i Francie sice návrhu

Ministerstvo
Martiničovo (do
konce dubna
1917).

Proces Adlerův.

Přípravy české
pro říšskou
radu.
Projev spiso-
vatelů.

České prohlá-
šení ve sně-
movně (30. kv.).

Žádost o Slo-
vensko.

Čeští soc. demo-
kraté v národ-
ním šiku.

Projev štok-
holmský.

Amnestie.

Úsilí císařovo a
Černínovo
o mír.

Nabídka Haliče
Německu.

Princ Sixtus a
jednání o sepa-
rátní mír.

Odpor Italie.

přály, ale bránila se mu houževnatě Italie, která nechtěla se vzdátí ničeho z toho, co jí bylo slíbeno Dohodou před vstupem do války (zejména Terstu) a která počala cílevědomě usilovat o rozbití Rakouska. Jiné návrhy mírové, učiněné Německu, na př. papežův z léta 1917, narážely stále na nepřekonatelný odpor nejmocnějšího tou dobou muže v Německu, chefa generál-

Ludendorf bolševikuje Rusko.

štábu L u d e n d o r f a. V září 1917 Ludendorf bránil se míru i proto, že dostalo se mu pevné naděje, že se Němcům podaří způsobiti svými penězi a agenty v Rusku nový převrat, který jim dá osud Ruska do rukou. K tomu došlo 7. listopadu, kdy se Petrohradu a znenáhla celé říše zmocnili radikální socialisté,

Bolševici.

t. zv. bolševici, s fanatiky Leninem (Uljanovem) a Trockým (Bronsteinem) v čele. Rozehnali dumu, prohlásili v nové »republice sovětů« diktaturu proletariátu s postátněním veškeré produkce; vycházejíce od hesel, chtějících spásu společnosti, potlačili vskutku občanské i mravní svobody a zahájili dílo nevidané zkázy, potřísněné mnohonásobnou vraždou a loupeží. S novými pány, jež dali Rusku, uzavřeli pak Němci a spojenci jejich

Mír v Brestu Litevském (bř. 1918).

3. března 1918 v B r e s t u L i t e v s k é m m í r, jímž Rusko bolševické vzdalo se nejen ruského Polska a Litvy a Pobaltí, ale i Ukrajiny a částí Kavkazu, a jímž se zavázalo k úplné demobilisaci a vrácení všech zajatců. K podobně

Mír s Rumunskem.

ponižujícím míru se odhodlalo brzo na to R u m u n s k o, stávajíc se odtud vlastně kolonií rakouskoněmeckou. Triumf německorakouský na východě

Porážka Italů (konec října a poč. list. 1917).

byl provázen i vítězstvím Rakouska nad Itálií: s pomocí Němců podařilo se tu 24. října 1917 u T o l m i n a a F l i č e (Bovce) prorazit italskou frontu, ohroziti armády italské ze zadu a v kombinovaném útoku donutiti je za ohromných ztrát na lidech (300.000 zajatých) a materiálu, ustoupiti

Nová důvěra v něm. svět.

na řeku Piavu. Vítězství v Rusku i v Italii učinilo konec obavám Vídně a naplnilo svět německorakouský důvěrou, jež již počala mizeti. Na české naději padl stín obavy.

Úspěchy Dohody v Turecku a na Balkáně.

Důvěra Dohody ve vítězství. Katastrofy ruská a italská nedovedly otrásti naději Dohody. Hrozný zápas na frontě západní sic rozhodného úspěchu stále nepřinášel. Ale v Turecku nabývala Anglie převahy, dobyvši Bagdadu a Jerusáléma, Řecko připojilo se k Dohodě a posílilo tak posici armády Sarraillovy u Soluna. Počátky vzpour v armádě francouzské a klíčící nedůvěru země potlačil energický nový předseda

Clemenceau.

(od list. 1917) vlády francouzské C l e m e n c e a u; v tom směru působil povzbudivě i nenáhly příliv amerického vojska. Také technicky počala vojska francouzská a anglická nabývati znenáhla převahy, v čemž i ohromně vyrostlý zbrojní prů-

Technické prostředky boje.

mysl americký byl jim pomocen. Prostředky, vynalezené proti německým ponorkám, zmenšily ztráty lodí, proti otravným plynům pracovalo se plyny ještě účinnějšími, zájezdy Zeppelinů nad Londýn a Paříž a střelba na Paříž dalekonosným dělem německým jevily se čím dál tím více jen hrůzami, jež vojensky

Podvývka obyvatel v Něm. a Rakousku.

nemají významu. Hlavní bylo, že výživa obyvatelstva v obléhaných mocnostech ústředních, přes pomoc, již nabylo Německo po brestskolitevském míru v R u m u n s k u a U k r a j i n ě, byla vždy nedostatečnější, drahota že rostla a strany socialistické, povzbuzené ruským převratem, nestavěly se již tou měrou k dispoici válečným cílům Berlína a Vídně jako v prvních letech války. Pomoc Ameriky

Odhodlání Wilsonovo.

musila pak brzo dáti Dohodě na záp. frontě převahu; také Wilsonovo odhodlání k nelitostné válce až do konce, k válce, jež by radikálně proměnila starou Evropu

a dala vítězství utištěnému právu, pomáhalo v nívec obracetí mírové pokusy ústředních mocností.

Česká armáda v Rusku. Po povolení dávno připraveného »náboru« a po úspěchu zborovském vzrostla (na podzim 1917) česká brigáda ruská v jižním Rusku na celý armádní sbor s dvěma pěšími divisemi, záložní brigádou a 2 brigádami dělostřelectva. Sbor tvořil sice část ruské armády (vyšší důstojníci byli Rusové), ale o politickém určení jeho rozhodovala odbočka České národní rady v Rusku. Zhoršené poměry vyživovací v zajateckých táborech umožnily vzrůst jeho, ale rozpad ruské armády, převrat bolševický, příměří a pak mír brestskolitevský učinily jeho praktický význam velmi pochybným. Proto ujednáno, že sbor bude dopraven přes Vladivostok do Francie; s úmyslem, poslati díl českoruských dobrovolců do Francie, přibyl do Ruska již Dürich a jednal o něm dále Masaryk; v duchu těch plánů prohlášeno bylo české vojsko v Rusku poč. 1918 za autonomní část armády francouzské. Myšlénka, užití ukázněného vojska českého, jež jeho věřící nacionalismus uchránil skoro úplně vlivu ruského rozkladu, na půdě ruské a sice proti bolševikům, ozvala se rozličně v ruském prostředí, zejména vojenském (u mužů jako Kornilov, kteří chtěli Rusko zachrániti; s Kornilovem bojoval i oddíl českých dobrovolců); Dohoda pak si přála, aby českých vojsk bylo užito k obraně Rumunska. Po boku Rumunů proti Bulharům v Dobružji bojovala již v září 1916 divise ze srbských zajatců v Rusku postavená, v níž bylo hojně i českých zajatců-dobrovolníků. Ale obava, že by největší dosud česká jednotka bitevní byla ztrávena v ruských bojích vnitřních, jejichž vývoj byl nevypočítatelný, i podmínka, za níž byl český sbor povolen (že totiž možno ho užití jen proti nepříteli vnějšmu), rozhodly o Masarykově politice na prosté neutrality a o setrvání v plánu přepravy do Francie. Za nejisté situace v Ukrajině, kde nová ukrajinská vláda octla se v boji s bolševickým Ruskem a konečně otevřela zemi okupaci německé, nezbylo českému vojsku (od poč. břez. r. 1918) než rychle ustoupiti přes Kyjev k východu, nikoliv bez bojů zadních oddílů s Němci, zejména u Bachmače (v 1. pol. břez.) To byl počátek podivuhodného podniknutí českých vojsk, přepraviti se kolem celého světa a přenéstí boj z nejvýchodnější fronty německé na slibnější německou frontu západní. Prof. Masaryk odejel současně z Moskvy (poč. března) přes Vladivostok do Ameriky.

Zřízení českých vojsk ve Francii a Itálii. Po zřízení armády česko-ruské pracovali Štefánik, Beneš a Masaryk o to, aby podobné samostatné sbory pod českým praporem byly postaveny i na půdě francouzské a italské. Vláda francouzská dala svolení v pros. 1917. České vojsko ve Francii mělo obsáhnouti české dobrovolníky ve francouzské armádě již sloužící, ze zajatců pak zejména ty, kteří přežili hrůzný ústup srbský Albanií na konci r. 1915 (a kteří byli později dopraveni do Francie), konečně i české dobrovolce z Ameriky a části převezené z Ruska. V dubnu 1918 podařilo se Štefánikovi získati pro plán Itálii. Politické vedení vojska jako v Rusku

Český armádní sbor v Rusku.

Rozklad ruské armády.

Plán dopravy čes. vojska do Francie.

Boj o užití českého vojska.

Cechové v Dobružji.

Masarykova politika neutrality.

Ústup Čechů z Ukrajiny.

Bachmač (březen 1918).
Plán přepravy kolem světa.

Postavení českého vojska ve Francii.

České vojsko v Itálii.

Ceská mobilisace a národní půjčka.

Dosso Alto. Vouzières a Terrone.

Ceská pomoc z Ameriky.

Politický význam českého vojska.

Dohoda a otázka zachování Rakouska.

Kongres utišť. národů v Římě.

Boľševici a Čes. vojsko v Rusku.

Pokus odzbrojiti Čechy.

Čeští boľševici.

Souhlas Čes. vedení v Moskvě.

náleželo Národní Radě; náklad naň opatřily Francie a Italie (na účet český). Agitace pro nábor mezi zajatci prováděna byla obratně. Národní rada prohlásila zásadní mobilisaci všech Čechů zahraničních a sama organizovala odvody; ke krytí nákladů s tím vším spojených určena byla národní půjčka 20 mil. fr.; vypsána v srpnu roku 1917 v Americe, Francii i v Rusku. V Itálii, kde bylo mnoho českých zajatců, byly podmínky příznivé. Národní rada tu konečně vládla celou divisi, již bylo mnoho a s úspěchem užíváno na frontě rakouské. Nadšené pochvaly dostalo se jí zejména za zmaření rakouského útoku na Dosso Alto (mezi Adiží a jez. Gardským) 21. září 1918. Francie své čtyry české pluky málo zaměstnávala vojensky; v říjnu 1918 dopřála části jich vyznamenati se na samostatném úseku fronty v Champagni u Vouzières a Terrone. Na frontě italskorakouské řada českých hrdinů, upadnuvších zpět v zajetí rakouské, zpečetila svou věrnost k myšlence svobodné vlasti smrtí na šibenici. Početná a zámožná česká a slovenská větve americká, podporovala, zejména od vstupu Ameriky do války, českou věc s velkou obětavostí. Na 50.000 Čechů a Slováků přihlásilo se dobrovolně do armády Unie (kromě dobrovolců ve vojsku kanadském a ve Francii), na sbírkách sebráno v Americe přes 3 mil. dol. a zásob a potravin posláno českým vojskům do Evropy za peněz ještě vyšší. Postavení českých vojsk Národní Rady ve státech Dohody neznamenalo ještě, že si státy tyto osvojily válečný cíl zahraniční Čechie, t. j. rozbití Rakouska. Mírový program Wilsonův, sdělený kongressu 8. ledna 1918, zmiňoval se ještě velmi neurčitě o »svobodě národů rakouských«, a pokusy o tajnou dohodu mezi Francií a Anglií na jedné a Rakouskem na druhé straně nepřestaly až do jara 1918. Beneš, Denis i Seton Watson potírali ovšem publicisticky úsilovně projevy jednotlivců nebo stran, přimlouvající se za zachování Rakouska. Velmi účinnou akcí v tom směru byl i kongres potlačených národů v Římě (v dub. 1918), jež navrhl Denis a jež uskutečnil Beneš.

Povstání českého vojska proti boľševické Rusi. Čechové pány Sibíře. Od počátku přepravy českého vojska z Ukrajiny k Penze a odtud do Sibíře, přibývalo známek, že boľševická vláda chová se k podniku neloyálně. Na stanicích žádáno částečné nebo i úplné odzbrojení českých oddílů; obava vojska, že by to znamenalo vydání na milost i nemilost možnému nepřátelství »sovětů«, vzrůstala. Germanofilské tendence boľševické vlády byly příliš zřejmé, židovští, němečtí a maďarští zajatci v Rusku stavěli se do jejich služeb (s nimi šla ovšem i část českých zajatců-komunistů, agitujíc v sovětech horlivě proti českému vojsku); instinkt i denní zkušenost naplňovaly českého vojáka přesvědčením, že zájem Ruska, Čechů i Dohody přikazuje boj s boľševictvím. Odbočka Národní rady v Moskvě snažila se sice (aby zachránila dopravu vojska do Vladivostoku) konfliktu se vyhnouti; proto souhlasila i s odzbrojením Čechů, žádaným sověty. Ale srážek přece přibývalo — a když konečně dostaly se do rukou vojska telegramy sovětských úřadů a Trockého, nařizující

úplné odzbrojení Čechů, postřílení neochotných a zařazení jiných do sovětských pracovních pluků, dorozuměli se velitelé zadních oddílů českých 23. května roku 1918 (v tří stý výroční den pražské defenestrace) v Čeljabinsku, že vypovědí poslušnost odbočce Národní rady (jejíž představitelé Maxa a Čermák byli zatím v Moskvě internováni), zvolí si vlastní Výkonný výbor a že dobudou si cesty do Vladivostoku se zbraní v ruce. Plán veliké odvahy, v němž zračila se stejně důvěra v zdatnost českého vojska jako pohrdání vojenskou mocí sovětů, podařil se ku podivu brzo — přes to, či právě proto, že sbor byl rozptýlen na celé obrovské trati od Penzy až k Vladivostoku; spojení mezi jednotlivými oddíly bylo ovšem vojskem sovětským přetrženo. Za dva týdny podařilo se skupině kap. Gajdy, mající jen na 4000 mužů, ovládnouti 1700 verst dlouhou trať od Čeljabinska do Marijinska a zmocniti se měst na ní ležících (v tom Čeljabinska, Omsku a Novonikolajevska). Na západě v Rusku skupina por. Čečka zmocnila se Penzy, Samary, Ufy a jiných míst a nabyla (6. července) spojení se skupinou Gajdovou na východě. Gajda zatím zmocnil se trati až k Irkutsku (jenž padl 11. červce), pak s napětím všech sil i celé okružní dráhy bajkalské, konečně i Čity. Tím dosáhl znenáhla spojení se skupinou vladivostockou, která byla poměrně nejsilnější, ale (setrvávajíc zpočátku při nařízené neutralitě), teprv ku konci června zahájila akci, zmocnivši se Vladivostoku. Tak ke konci srpna byla celá hlavní trať sibiřská, v délce přes 8000 km, v moci české; ještě v červenci dobyli Češi i stolice Sibiře, bohatého Jekatěrinburku (kde krátce před tím byla bolševiky vyvražděna carská rodina), v Rusku pak dvou velkých měst na řece Volze, Simbirsk a 7. srpna Kazaně.

V té době ovšem nebylo již cílem boje dobýti cesty do Vladivostoku — naopak všechna postrádatelná moc česká vrhána zpět z dalekého východu na západ, do Ruska, na frontu povolžskou. Rozsah a význam českého vítězství utvrdily již od poč. července vůdce vojsk českých, zejm. plukovníka Čečka, v úmyslu obrátiti frontu proti německobolševickému Rusku a pokusit se, aby Rusko bylo vráceno Rusům a alianci s Dohodou. Tato nyní přála ovšem plánu a slíbila podporu (docházela od konce srpna vskutku, ale byla, až na pomoc japonskou ve vých. Sibiři, neveliká). Sibiř a část povolžské Rusi, jež vítala v Česích osvoboditele od potupného panství, počaly se organisovati samostatně politicky i vojensky s českou pomocí, a české vojsko samo užilo příležitosti, aby posílilo se novými zajatci i vojenskými sbory domácími, doplnilo výzbroj a zásoby. Velitelem vojska byl jmenován pluk. Syrový.

Význam českého vítězství v Sibiři. Vítězné boje československých pluků s bolševiky v Povolží a opanování Sibiře způsobily pravou sensaci ve státech dohodových; jméno našeho národa po tři měsíce plnilo tisk celého světa. Vojenský význam podivuhodného úspěchu českého záležel v neposlední řadě v tom, že vládě sovětů a tím i Německu uzavřena byla cesta k sibiřským

Historický den
v Čeljabinsku
(23. kv. 1918).

Plán dobýt
sibiřské dráhy.

Úspěchy skupiny
Gajdovy.

Skupiny
Čečkovy.

Skupina
vladivostocká.

Dobytí části
Povolží.

Jekatěrinburk.

Zpět na západ
do Ruska.

Válka s Ruskem
sovětským.

Organisace
osvobozených
oblastí.

Dojem v dohodové
veřejnosti.

Vojenský význam
českého
činu.

Vděčnost
Anglie.

Uznání české
pařížské vlády.

Cechové, spoje-
necký národ
Dohody.

zásobám potravin a surovin a že zmařen plán užití německých zajatců, v Sibiři utábořených, k posílení německého vojska. Pro politický program zahraniční Čechie mělo české opanování Sibíře nepochybně význam rozhodující. Anglický premier Lloyd George telegrafoval Masarykovi 11. září: »Váš národ prokázal neocenitelnou službu Rusku a Spojencům v jich boji za osvobození světa od despotismu. My toho nikdy nezapomeneme!« Francie pak 29. čvna zavázala se ve vši formě podporovat snahy po zřízení československého státu, osvobozeného z jařma Rakouska; podobný význam měl projev Spojených Států z 2. července. Během srpna a září byla Národní rada česká v Paříži uznána za představitelku budoucí československé vlády ode všech velmocí Dohody a československý národ za národ spojenecký.

Projev českých
poslanců
z 6. ledna 1918.

Přísaha
z 13. dubna.

Projev pittsbu-
rský 30. května.

Projev na Slo-
vensku 1. kv.

České deklarace. Národní rada česká mohla se ve svém úsilí o uznání Dohodou opírat i o projevy českého národa v Rakousku. Poslanci čeští rady říšské i sněmů zemských chtěli čelití stranným výkladům německo-rakouským o významu práva sebeurčení (v trvajícím tou dobou jednání o mír brestkolitevský); proto, nedbajíce nepříznivé situace na bojištích, vydali dne 6. ledna 1918 v Praze deklaraci, v níž jasně a určitě prohlásili, že stojí o svrchovaný stát »v hranicích historických zemí a sídel svých a své větve slovenské« a zamítli myšlenku řešiti právo sebeurčení československého v rámci ústavy rakouské nebo uherské. Nezříkali se ovšem ještě ani dynastie ani možnosti utvořit spolek států »rakouských«. Dne 13. dubna 1918 shromáždili se v Praze zástupci všech vrstev národních, aby složili přísahu, že v boji o samostatnost českou neustanou, dokud nezvítězí. V Spojených Státech pak v městě Pittsbu rku došlo 30. května za návštěvy Masarykovy k projevu zástupců slovenských a českých organizací amerických, jenž schvaloval spojení zemí českých se Slovenskem v samostatný stát. Projev zároveň předpokládal, že tento stát bude demokratickou republikou a že Slovensku se v některých směrech dostane autonomie. Ale do zemí českých zpráva o tomto usnesení nepronikla. Také v Lipt. Sv. Mikuláši odvážili se soc. dem. dělníci dne 1. kv. dovolávati se práva sebeurčení i pro uherskou větev národa československého. Původce projevu dr. Šrobár byl proto zatčen.

2. Konec Rakousko-Uherska. Česká samostatnost.

Naděje Němců a
obavy Fran-
couzů na jaře
1918.

• **Počátky německomaďarské porážky.** Úspěch sibiřského vojska českého náleží ještě zpola do doby, kdy situace na frontě francouzské vypadala povážlivě. Němci byli na jaře 1918 sebevědomější než kdy jindy, věřice v brzký průlom francouzských linií, k němuž soustředili všechny své síly; ku konci března pomýšlelo se ve Francii vskutku na ústup celé fronty a na vyklizení Paříže. Ale úsilné útoky německé, jež pronikly v březnu směrem k Amiensu

a v květnu až k řece Marne, naději v průlom nesplnily. Zatím generál Foch, jmenovaný také velitelem vojsk anglických (duší jeho štábu byl generál Pétain) připravil sám ofensivu; měl k ní, zvláště po příchodu Američanů, nejen potřebnou zásobu rezerv, ale i výzbroj jeho byla, zejména užitím velkého počtu lehkých tanků, dokonalejší německé. Na Marne, kde před čtyřmi lety byla Francie první útok zachytila, počalo se ode dne 18. července vítězství Dohody a ústup Němců. Nedávaje nepříteli oddychu a útoče na nových a nových úsecích fronty, vyčerpal Foch znenáhla energii a zásoby německé a prolomil strašná opevnění německá, v tom t. zv. linii Hindenburgovu. Po třech měsících byla v rukou jeho asi polovice francouzského území dosud Němci obsazeného a $\frac{1}{4}$ mil. nových zajatců. Nikdo ve Francii nečekal ještě zhroucení německé armády, ač ono již vskutku nastávalo; morální otřes, způsobený vědomím, že vítězství je vyloučeno a porážka že přijde dříve či později, i počínající se agitace bolševická ve vojsku připravily znenáhla tento obrat. Ludendorfa Hindenburg proto již v srpnu a pak zejména 28. září žádali vládu kategoricky, aby dala se v jednání o mír. Tou dobou prolomil velitel soluňské armády, Franchet d'Espéray i německobulharskou frontu na Balkáně (16. září); Bulhaři po 14denním vítězném útoku divisi francouzských a srbských, postupujících rychle k severu na Skoplje, Prištinu a Niš, kapitulovali úplně (dne 28. září) a otevřeli tak cestu Srbům a Francouzům k Sávě a Dunaji.

Ofensiva
Fochova.

Vítězství na
Marne (červenec
1918).

Porážky Němců.

Průlom fronty
bulharské.

Rakousko v předvečer porážky. Na jaře 1918, v době, kdy Německo doufalo ve vítězství na západě, byli i u nás Němci a Maďaři plni důvěry a jejich agitace a naděje v ústavní oktroj protičeský vzrůstaly. Také hr. Černín viděl tou dobou jedinou spásu v těsném přilnutí k Německu. Vyzývací řečí z poč. dubna donutil Clemenceau a dáti loňské tajné návrhy císaře Karla o mír separátní v plen veřejnosti — výsledkem, ať již chtěným či nechtěným, bylo, že jediná cesta záchrany, t. j. mír separátní, byla na příště Rakousku z nemožně na a závislost Vídně na Berlíně byla utvrzena. Černín po tomto »úspěchu« podal demisi. Ale jako na západě, tak ještě více na frontě rakousko-italské vyzněly vítězné naděje německé z jara v zklamání: pokus Boro evičů v prolomiti linii italskou na Píavě, podporovaný útokem z Tyrol (od pol. června) skončil se na prostým nezdařem. Když o měsíc později počal se i ústup německý ve Francii, pomýšlel císař Karel na to, zachránit se ústavním přebudováním říše, v níž by vznikl v Předlitavsku stát koruny české, v Uhrách stát jihoslovanský. Ale pro odpor Maďarů, stále stejně zaslepených jako dříve, i Němců neodvážil se vskutku ničeho. V září navrhl Wilsonovi zahájení rozprav mezi všemi státy o zásadách obecného míru, ale byl odmítnut. Dne 4. října konečně, po bulharské kapitulaci a po Ludendorfově výzvě do Berlína, že nezbývá než prositi o mír, obrátilo se Německo spolu s Rakouskem a Tureckem k Wilsonovi se žádostí o prostředkování příměří a míru na základě podmínek v dosavadních projevech Wilsonových

Situace v Ra-
kousku na jaře
1918.

Úspěch
hr. Černína.

Nezdar útoku
na Píavě
v červnu 1918.

Plány Karlovy.

Prosba Němců
o příměří a mír
(4. říj. 1918).

Karlův manifest
z 16. října.

obsažených. Císař Karel, aby podmínkám těmto sám předem vyšel vstříc, vydal 16. října manifest, jímž ohlašoval přeměnu Předlitavska ve spolek států národních (vzdávaje se spolu polské Haliče ve prospěch Poláků a krajin italských, kromě Terstu). Státy ty měly býti zbudovány na základě hranic národnostních, nikoliv historických. Provéstí tímto způsobem sebeurčení národů i v Uhrách se císař neodvážil. Neboť Maďaři v zaslepení svém stále nechápali nebezpečí situace: věřili, že zachrání jednotu svého státu, zřeknou-li se v poslední chvíli dualismu a tím spojení s Rakouskem (jehož záhubu byli zavinili), nebo zřeknou-li se — jako to učinil v uher. sněmu, zrazuje svou pýchu i svou minulost, hr. Tisza — spolku s Německem. Část oposice maďarské, vedená hr. Károlyim, snažila se zachránit Uhry jiným způsobem: nadbíháním Dohodě a spojením osudu Uher s revoluční propagandou mezinárodního proletariátu. V obojím směru pracoval Károlyi tajně již od konce r. 1917; nyní soustředil své úsilí na protiválečnou agitaci mezi zálohami piavské fronty.

Útěk Maďarů od
Rakouska a Ně-
mecka.

Plány
Károlyiho.

Sebevědomí
čes. poslanců.

Ustavení čes.
vlády v Paříži.

Prohlášení čes.
nezávislosti
(18. října).

Wilsonova zni-
cující odpověď
do Vídně
(18. října).
Vliv Masarykův
na ni.

Vyhlášení české samostatnosti. Čechové odmítli ovšem manifest z 16. října, a to jak projevem Národního Výboru v Praze (ustavil se v červenci r. 1918), tak ústy poslanců, kteří (od poč. října) počali mluvit v parlamentě vídeňském zcela otevřeně, a spolu s Jihoslovany a Poláky proklamovati své programy státně národní bez ohledu na Rakousko a dynastii. Současně pak čelila federalistickému plánu Karlovu revoluční Čechie zahraniční. Dne 14. října oznámil Beneš v Paříži vládám Dohody, že Národní rada pařížská, uznaná již za prozatímní vládu českou, bere z vůle národa a vojska do svých rukou řízení politických osudů zemí československých. Sdělil zároveň jména členů nové vlády (Masaryk, Beneš, Štefánik) i jména zástupců jejích států Dohody. Dne 18. října pak Masaryk, prodlévající ve Washingtonu, uveřejnil slavnostní prohlášení české nezávislosti, motivované hlavně proradou Habsburků na právech českého národa a obsahující již nárys ústavy příští české demokratické republiky. Ani o prvním ani o druhém z těchto státoprávních aktů nepronikla jasná zpráva včas do Čech; je vůbec zajímavé, že cílevědomého dorozumění mezi Čechii domácí a zahraniční bylo vskutku velmi málo a že přece obě střediska pracovala si shodou okolností dobře do rukou. V týž den, kdy Masaryk v Americe prohlásil neodvislost Československa, odpověděl i Wilson Rakousku na žádost jeho o prostředkování míru. Odpověděl pravděpodobně nikoli bez vlivu Masarykova a odpověď znamenala konec Rakouska. Autonomie, odpovídal Wilson, pro národy rakouskouherské, Vídní nabízená, nemůže již stačiti jako základna míru, protože Spojené Státy zatím uznaly, že jen československá vláda v Paříži má právo rozhodovat o české budoucnosti. Nechť se tedy Vídeň dohodne s Čechy a Jihoslovany.

Poslední dny Rakouska. Odpověď Wilsonova, jež rozhodnutí o osudu Rakouska-Uherska takřka vkládala do rukou Čechů a Jihoslovanů, uveřej-

něna byla u nás 21. října. Spolu s mocným dojmem, kterým působila nepochybná již úplná kapitulace Německa (o kterou Wilson tou dobou vyjednával), dovršila zmatek a bezradnost, vládoucí ve Vídni i Pešti, a podvrátila poslední zbytky státní autority ve správě i armádě, kde všude nekázeň a demoralisace, živěná nejen dušeným odporem k nenáviděné válce, ale i agitací národů, toužících po osvobození, a agitací Károlyiho a vlivy bolševictví byly pracovaly delší dobu k rozvratu. V Čechách již 14. října strany socialistické pokusily se o svolání republiky (jen v Praze bylo tomu s nouzí zabráněno) a i jinde jevíly se známky rozkladu; k němu přispěl sám císař, a to nejen manifestem z 16. října, jenž způsobil zmatek i v armádě, ale i tím, že se přiklonil k taktice, která nechávala věcem volný průběh. Protože odpověď Wilsonova předpokládala dorozumění Čechie domácí a zahraniční o podmínkách míru, císař dovolil, aby přední poslanci čeští odjeli (24. října) k poradám s dr. Benešem do Ženevy. Zároveň získal v hr. Jul. Andrássy nového ministra zahraničí, který v nepochopitelném optimismu věřil, že zachrání ne-li Rakousko, aspoň Uhry, vypoví-li věrnost Německu, požádá o separátní mír s Dohodou a uzná-li právo Čechů a Jiho-slovánů ve smyslu odpovědi Wilsonovy. Nota toho obsahu byla vydána ve Vídni v pondělí ráno dne 28. října.

Zmatek ve
Vídni a v Pešti.

Socialisté čeští
pro republiku.

Jak přispěl císař
Karel k roz-
vratu.

Andrássyho
nota kapitu-
lační.

Dojem noty
v Praze.

Národní Výbor.

Slavnost osvo-
bození v Če-
chách.
Morava
a Slovensko.

Revoluce
v Pešti.

Smrt Tiszova.

Poslední bitva
na Piavě.

Den 28. října v Čechách. Notu Andrássyho, oznámenou v Praze 28. října dopoledne vývěsky na redakcích deníků, pojala Praha jako úřední souhlas k prohlášení české samostatnosti. Lid pražský v davech vstoupil na ulice, aby za vzrušení a nadšení nevyčísitelného oslavil prvý den své svobody a zbavil se všech vnějších symbolů rakouského panství. Národní Výbor, jenž původně snesl se nepodniknouti ničeho před návratem zástupců svých z Ženevy, byl stržen nenadálým obratem a s poslanci Švehlou, Rašínem, Stříbrným, Soukupem (pak i Šrobárem) v čele ujal se hned vlády země. Vojsko i úřady vzdaly se celkem bez odporu. Do večera slavnost osvobození rozšířila se po celé české části země, dne následujícího pokračovala v ní česká Morava, dne 30. prohlásilo se i Slovensko projevem Národní Rady v Turč. sv. Martině, předneseným Matúšem Dúlou, pro jednotu československou. Stát československý byl založen.

Rozpadnutí Rakouska. O den později než Čechové svolali samostatnost svou i Chorvati i Srbové na sněmu záhřebském a Slovinci v Lublani (29. října); Poláci již od manifestu z 16. říj. podřizovali se vládě varšavské. V Pešti dne 31. října vypukla revoluce, jež postavila hr. Károlyiho v čelo »lidového státu« uherského; téhož dne byl zavražděn hr. Štěpán Tisza. Také ve Vídni vypukly toho dne bouře povahy bolševické. Vše to dalo se v době, kdy na frontě italské octla se veliká ještě armáda rozpadající se monarchie v posledním zápase (od 24. říj.). Skončil se ne tak porážkou jako rozvratem jejím a zajištěním velké části vojska; Italové ukořistili nad to válečný materiál v ceně miliardové. K rozvratu přispěli Maďaři, odvolavše

uherské divise z fronty (české i díl německých následovaly), i žádost císaře Karla o příměří a zmatek při uzavření jeho. Příměří z 3. listop. znamenalo zničení vojenské moci rakouské; Terst, jižní Tyroly a pobřeží Adrie bylo obsazeno Italy. Císař Karel vzdal se potom všeho podílu na vykonávání státní moci a uznal předem vyhlášení republiky německo-rakouské (12. list.) a maďarské (16. list.). Dne 20. list. vyslovilo se národní shromáždění uherských Rumunů v Aradě pro spojení s královstvím rumunským, dne 24. list. podobně národní rada Chorvatů, Srbů a Slovinců pro spojení s král. srbským. Vojsko české, rumunské a srbské počalo vstupovati na uherskou půdu; v Bělehradě dne 7. list. diktoval generál Franchet d'Esperay revoluční vládě Károlyiho první podmínky kapitulace. Monarchie habsburská odcházela z dějin. Císař Karel žil zpočátku jako soukromník v Rakousích; v břez. 1919 uchýlil se do Švýcar.

3. Prvá tři léta republiky československé.

Vláda Nár. Výboru v Čechách.

Německá revoluce (od 3. list. 1918).

Odstoupení Viléma II.

Německá kapitulace (11. list.).

Německá revoluce. Kapitulace Německa. Prvé dva týdny české samostatnosti, kdy Národní Výbor jako svrchovaný vládce země pracoval horečně, aby vyhověl prvním nutkavým požadavkům státní organizace, byly historickou chvílí, v níž se shroutilo císařské Německo. Vzpouřila se na válečných lodích v Kielu 3. listop. a podnícená i ruskými bolševickými vlivy, zachvátila rychle velký díl armády i dělnictva a donutila konečně císaře Viléma prchnouti do Holandska, kde vzdal se trůnu. Nové sociálně demokratické vládě v Berlíně nezbylo, než aby přijala kruté podmínky příměří, stanovené generálem Fochem (11. listopadu). Podmínky znamenaly zničení vojenské moci Německa na zemi i na moři, ovládnutí rýnské linie Dohodou, ústup Němců ze všech zemí na východě německém i v koloniích a další trvání blokády.

České porady v Ženevě.

Československá republika.

Národní shromáždění.

Veliký den 14. listop.

Ustavení republiky československé. Tak tváří v tvář revolučnímu shroucení dvou císařských velmocí kladeny byly základy k budově českého státu. Porady ženevské vedly k plné dohodě mezi českou vládou pařížskou a Národním Výborem, jehož zástupci, s dr. Kramářem v čele, dali souhlas k veškerým aktům vlády zahraniční a uznali za své její závazky. Na poradách ženevských bylo také ujednáno, že státní formou v Československu bude republika. Její prozatímní ústava byla vyhlášena Nár. Výborem dne 13. listop. O den později sestoupilo se Národní shromáždění československé. Byl to vlastně Národní Výbor, rozšířený podle početného poměru českých stran na 256 (později 270) členů; z nich bylo 44 Slováků, Němec žádný; mezi poslanci bylo na 37% socialistů. Ve schůzi zahajovací (14. list.) byla slavnostním prohlášením předsedy dra Kramáře dynastie habsbursko-lotrinská zbavena všech práv na trůn český a vy-

hlášena republika. Prof. Masaryk byl zvolen jednomyslně za prvního prezidenta jejího. Zároveň (podle ustanovení prozatímní ústavy) zvolena národní shromážděním první vláda. Představovala koaliční vládu parlamentní, vyšlou z dohody všech stran; ministerským předsedou zvolen K. R a m á ř i; ministři zahraničí (dr. B e n e š) a války (M. Š t e f á n i k) byli převzati z české vlády pařížské. Oba tito ministři byli povinností svou vázáni prozatím k pobytu v cizině; také Masaryk dlel ještě v Americe. Přijel do Prahy teprve 21. prosince, vítán jako osvoboditel upřímným nadšením země.

Masaryk
prezidentem
republiky.

První vláda čsl.

Příjezd Masaryka
(21. pros.).

Ministr dr. B e n e š vrátil se až po skončení jednání mírových, v září 1919. Skvělý spolupracovník jeho, generál M. Š t e f á n i k, vrátil se 4. kv. 1919 v aeroplanu z Itálie, aby takřka před očima očekávající matky nalezl smrt v troskách sřítivšího se letadla. Také jiný velký spoluvůrce české samostatnosti, A r n o š t D e n i s, navštívil osvobozené Čechy již se zárodkem smrtelné choroby (v říj. 1920), zemřel záhy (5. led. 1921) vděčnosti národa. Během války přivezli do Čech pod policejním dozorem (v čer. 1916) mrtvé tělo hr. L ů t z o w a, který jediný z české šlechty pracoval v duchu osvobozovacího programu pro nás v Anglii a Americe.

Smrt
Štefánikova
a Denisova.

Hr. Lützow.

Čeští Němci. Slovensko. Karpatská Rus. Přední starostí nové vlády bylo zabezpečení historickou jednotu českých zemí a provést skutkem spojení se Slovenskem. Většina českých Němců byla si vědoma, že příkazy politické i hospodářské situace vylučují myšlenku, že by Němci mohli odtrhnouti se od českého státu; významné bylo také, že první mocnost, jež československou samostatnost uznala, bylo Německo, a to ještě císařské Německo. Ale radikálně taktické ohledy zvítězily: dne 29. října ustavila se většina německých poslanců z Čech, shromážděných ve Vídni, jako prozatímní sněm německo-český a prohlásila německou část Čech za provincii státu německo-rakouského. Sněm tento přeložen potom do L i b e r e c e (konečně do Teplic), kde zřízena vláda pod zemským hejtmánem dr. L o d g m a n e m; adresou k W i l s o n o v i dovolávali se Němci práva sebeurčení. Česká vláda (která si jen s nesnázemi organisovala z trosek bývalé armády jistou moc vojenskou) mohla dokončit obsazení německých měst a okresů teprv v prosinci (16. pros. obsazen Liberec, 18. Opava); vláda Lodgmanova uchýlila se nejdříve do S a s, pak do V i d n ě. Na S l o v e n s k u byla část Pováží osazena, nikoliv bez bojů s Maďary, již v listopadu; teprv když poč. pros. nařídil maršál F o c h Maďarům vykliditi S l o v e n s k o, postupovalo zabírání země rychleji. Dne 29. pros. osazeny byly K o š i c e, dne 2. led. 1919 B r a t i s l a v a. K okupaci země užito především českých legií z Itálie (v tom také pluků z českých zajatců v poslední bitvě na Piavě nově postavených), jež podobně jako české pluky ve F r a n c i i počaly se znenáhla vraceti do vlasti, vítány jsou s díkem i obdivem. Ministr zdravotnictví dr. Š r o b á r byl jako plinomocný komisař vládní vyslán na Slovensko; to bylo základem k vytvoření »ministerstva s plnou mocí pro Slovensko« se sídlem v B r a t i s l a v ě. K a r p a t s k á R u s osazena byla nejpozději (dílem také Rumuny). Připojení její k Československé republice bylo připraveno usnesením americké Národní rady uhrorusské

Chování českých Němců.

Sněm německo-český pro připojení k Rakousku.

Obsazení německých částí země.

Obsazení Slovenska.

Ministr pro Slovensko v Bratislavě.

Podkarpatská Rus.

(předsedou jejím byl pozdější guvernér Podkarpat. Rusi Ž a t k o v i ě) z listop. 1918, dotvrzeným plebiscitem amerických U h r o r u s ů (pros. 1918). Myšlenku podporoval i M a s a r y k i W i l s o n. Zákon o definitivních hranicích Rusi se Slovenskem dosud usnesen nebyl.

Počátek mírových jednání v Paříži.

Ceský stát rovnoprávným členem vítězných států Dohody.
Míry: versailský, saint germainský, trianonský.

Territoriální zisky Československa.

Cesta do světa.

Finanční závazky Československa.

Rakousko.

Rozdělení Těšínska.

Jednání mírová v Paříži a Československo. Jednání mezi velmocemi o obnovení míru ve světě počalo se v led. 1919 v Paříži; republika československá, zastoupená K r a m á ř e m a B e n e š e m, účastnila se ho jako rovnoprávný člen spojených států vítězných. T. j. samostatnost českého státu nebyla snad založena teprv mírovými jednáními, nýbrž byla dobyta vlastní silou českou během války; jednáním mírovým docíleno dohody o rozsahu h r a n i c čes. státu a u z n á n í jeho ode všech mocí v traktátech zúčastněných. Smlouvami mírovými, jež 27 spojených a sdruž. mocností (v tom tedy i Č e s k o s l o v e n s k o) uzavřelo s Německem (ve Versailles 28. června 1919), s Rakouskem (v Saint-Germainu en Laye 10. září 1919) a Maďarskem (v Trianonu 4. června 1920), a pak doplňujícími smlouvami mezi velmocemi dohodovými a Československem z 10. září 1919 a 10. srpna 1920 byly přiznány republice historické hranice Čech a Moravy (a tedy odmítnuty naděje části Němců na roztržení země), stanoveny dnešní hranice Slovenska proti Maďarsku a k republice připojeno autonomní území Podkarpatské Rusi. Nad to bylo rozšířeno území české o pruské Hlučínsko, obydlené »Moravci« a dva hraniční proužky Rakous (jeden ve Vitorazsku s nádražím v C m u n t u, druhý na Dyji s V a l č i c e m i). Korridor k Jugoslavii, již D e n i s e m r. 1915 žádaný, sice zřízen nebyl, ale svobodná cesta do světa zaručena republice z mezinárodněm L a b e, O d r y a D u n a j e, spolu s postoupením části potřebných plavidel a vyhrazením vlastních prostor v přístavech námořních, dále právem českých vlaků projížděti územím rakouským. Československo přijalo na sebe povinnou kvotu předválečných dluhů rakouských a uherských (nikoliv však dluhů válečných) a zavázalo se zaplatiti mocnostem »n á h r a d y z a o s v o b o z e n í« 750 mil. franků ve zlatě (tolikéž mají platiti Poláci, Rumuni a Jihoslované dohromady). Vrácení listin a uměleckých předmětů, odvezených v posledních stoletích z Čech do Vídně, bylo vymíněno. R a k o u s k o (jež v míru trianonském bylo zveličeno o t. zv. »Burgenland«, většinou německý, v záp. Uhrách), stalo se malým státem s 6¼ mil. obyv.; finančně i hospodářsky dostalo se takřka pod kuratelu t. zv. r e p a r a č n í (dohodové) k o m i s e, jež má stanoviti výši a způsob jeho závazků k vítězům. V míru jsou i klausule, mající znesnadnit spojení Rakouska s Německem. Republika rakouská i česká se zavázaly, že m e n š i n á m j i n o n á r o d n í m i náboženským poskytnou náležitou ochranu.

Rozdělení Těšínska. Jen pokud šlo o staleté dědictví české, Těšínsko a části stolic slovenských O r a v y a S p i ž e, na něž si činili nárok i P o l á c i, nedosáhli Čechové všeho, čeho si přáli. Otázka, zralá ke kompromisu již od r. 1918, zneprátelila vlivem oboustranné agitace (jež zvýšena byla

ještě rozhodnutím Dohody, že o věci rozhodne plebiscit a pokusem Čechů z konce ledna 1919 zmocnit se části, Poláky osazené, se zbraní v ruce), národy český a polský. V červenci 1920 podařilo se mocnostem docílit mezi stranami dorozumění do té míry, že mohl býti s pominutím plebiscitu vynesena rozhodčí výrok, jímž staré knížectví bylo rozděleno mezi oba státy, a Spiž a Orava o něco málo zmenšeny hranicemi dnes platnými. Podstatná česká přání (uhelné doly a dráha na Slovensko) byla při rozdělení Těšínska splněna. Čechům připadlo 127.000 ha s 286.000 obyv., Polákům 101.000 ha s 149.000 obyv.

Spor s Poláky
o Těšínsko.
Spiž a Orava.

Bilance světové
války.

Ztráty
Rakousko-
Uherska.

Ztráty Česko-
slovenska.
Sčítání lidu
1921.

Rakousko-uherský
válečný dluh.
Válečné půjčky.

Jednání
o ústavě repu-
bliky.

Vzor
francouzský.

Lid zdrojem
státní moci.

Soustava dvou
komor.

V této době bylo již možno podati poměrně spolehlivou bilanci o ztrátách na životech, způsobených válkou. Počítá se, že přes 60 mil. mužů stálo v boji; z nich padlo přes 7 mil.; s těmi, co zemřeli v nemocnicích nebo jsou pohřešováni, stoupl by počet mrtvých na 12 mil. Nejohrovnější ztráty má Srbsko (padlo 370.000, t. i. skoro polovina veškeré moci branné, nečítaje zajatce, jichž 150.000 pohynulo v zajat. táborech). V Rakousko-uhersku, jež mobilisovalo na 9 mil. lidí, a mělo posléze na 5 milionů ve zbraní, počítá se mrtvých 1½ mil., 3.6 mil. úbytek porodů, 0.6 mil. vzrůst úmrtnosti, t. j. celkem 5.7 mil. To znamená, že Československo v dnešním rozsahu ztratilo ve válce skoro 1.5 mil. obyv., Čechoslováci sami na 1 mil., z čehož padlých přes 200.000. Sčítání lidu z února 1921 zjistilo též počet obyvatelstva v území Českoslov., jako v r. 1910 (13.6 milionů). Bez ztrát válečných mělo by dnes Československo tedy asi 15 milionů obyv. V Rusku počítá se úbytek válkou zaviněný (do r. 1917) as 13 mil., v Německu na 6.3 mil., ve Francii na 3½ mil. V Německu padlo 2 mil. mužů, ve Francii 1.4 mil. (bez vojska koloniálního). Ztráty v zajateckých táborech (zejm. nakažlivými nemocemi) byly hrozné v Rusku, ale i v Rakousku. — Také zadlužení států, nákladnou válkou způsobené, je ohromné. Rakouský dluh válečný dosáhl 31. říj. 1918 68 miliard K, uherský 33 miliard; velké obnosy ty opatřeny většinou vnitřními půjčkami; upisování dalo se pomocí rozsáhlého aparátu agitačního i nátlaku vlády; v zemích českých, kde bylo upísáno asi 13 miliard, zbavila se část (zejména české) společnosti svých úpisů včasným prodejem ještě během války: soupis váleč. půjček na poč. 1919 nalezl jich v Československu za 6 miliard; neochota vlády, zavázati se za plné splacení jejich, stala se jedním z předních důvodů českoněmecké nespokojenosti.

Ústava republiky. Zatím co jednání o smlouvě mírové snažilo se zabezpečit novému státu především v nější podmínky existence, pracovalo Národní shromáždění o jeho výzbroj vnitřní, radíc se o ústavě republiky. Velké dílo bylo dokonáno 29. února 1920. Nová ústava nepřiklonila se ke vzoru Spojených států amerických, kde moc výkonná a zákonodárná jsou úplně odděleny (žádný ministr nesmí býti členem parlamentu a zodpověden je pouze prezidentovi), nýbrž spíše k vzoru parlamentní republiky francouzské, kde vládne vlastně sněmovna. Ale přece zesílila poněkud na rozdíl od Francie postavení presidentovo a jeho moc výkonnou: umožnila ovšem i jmenování ministrů neposlanců. Ústava, jež zdůraznila, že jediným zdrojem státní moci v republice je lid (demokratická republika), odevzdala moc zákonodárnou výhradně poslancům lidem voleným, a to voleným všeobecným poměrným hlasovacím právem mužů i žen. Přijala soustavu dvou komor (poslanecké sněmovny a senátu, jež dohromady slují Národním shromážděním), ale dala více

President.	práva sněmovně poslanecké než senátu, který je volen voličstvem věkem zrajejším (od 26 let věku na rozdíl 21 let při volbě do sněmovny), i složen z poslanců starších (od 45 let). Senát volí se na 8 let, posl. sněmovna na 6 let,
Vázané voleb. listiny.	president (za jehož úřední výkony i projevy je zodpovědná parlamentu vláda) na 7 let. Volební listiny jsou vázané, což zavádá nejvíce podnětů k námitkám a zesiluje panství politických stran v parlamentě i veřejnosti. Aby bylo možno vydávati opatření, mající zatímni platnost zákonou, i v době, kdy parlament nezasedá (srv. výše str. 148 o § 14), zřídila ústava
Stálý výbor.	stálý výbor (16 členů ze sněmovny, 8 ze senátu), tak, aby po případě mohl
Referendum.	takřka nahraditi parlament. Ústava umožňuje i t. zv. referendum, t. j. vláda může, zamítne-li Národní shromáždění její předlohu, usnésti se, aby hlasování lidu o věci rozhodlo. Ale o změně ústavy takto hlasováno býti nesmí. Základní práva občanská, jež ústavní listina rovněž v obsah
Základ. práva občanská.	svojí pojala, jsou vybudována na zásadě, že jakékoliv obmezení zásadní svobody občanovy je možno jen na základě zákona. V tom smyslu uznává svobodu vlastnictví soukromého a jiné v základních právech od r. 1848 obvykle
Zrušení šlechty.	vyčítané svobody, jež leckde určitěji vymezuje. Neuznává výsad ani rodu (šlechtické tituly byly zrušeny již r. 1918 výslovně), ani pohlaví;
Rovnoprávnost žen.	manželství, rodinu a mateřství staví pod zvláštní ochranu zákonou, stanoví obecnou brannou povinnost. Ústavní zákony stanoví
Státní jazyk československý.	zároveň, že »státním, oficiálním jazykem republiky« je jazyk československý. Jím úřadují všechny státní úřady a podniky, jeho užívá branná moc jako jazyka služebního. V soudním okrese, kde je více než 20% obyvatelstva nečeského, jsou úřady povinny, přijímati podání i v jazyku nečeské menšiny a vyřizovati je buď dvojmo: v jazyku státním i jazyku menšiny, nebo (u úřadů a soudů prvé a druhé stolice) jen v jazyku podání. České, event. slovenské podání musí býti přijímáno od veřejných korporací (na př. obcí) v celém obvodu státním. Prováděcí nařízení, jež může na dobu prvých 5 let připustiti výjimky ze zákona jazykového, a jež má ustanoviti podrobně praxi jeho, dosud vydáno nebylo.

Vliv socialistických programů na zákonodárství.

Ostatní činnost zákonodárná. Velký dosah její. Mnohem bezprostředněji a hlouběji než zákony ústavní působily na život společnosti a dosavadní řád právní jiná snesení ústavodárného shromáždění; některá z nich byla důležitosti zcela mimořádné. Socialisté neměli sic v sněmovně většiny, ale panství jejich v poražených státech sousedních, zejm. v Německu, a hrozby bolševictví ruského měly vliv patrný i na socialistické strany české a nutily většinu k povolnosti. Tak přijalo nár. shromáždění hned na počátku nejen starý programový požadavek socialistický, totiž osmihodinnou dobu pracovní (bez rozdílu, jde-li o práci v dolech či v zemědělství), nýbrž uzákonilo (v led. 1919) i rovné a poměrné volební právo do obcí (dostali je i aktivní vojáci), a to volební právo všech mužů a žen od 21 let věku a po pobytu pouze tříměsíčním. V červnu 1919 vykonány byly volby do obcí podle nového zá-

Osmihodinná doba pracovní.

Volební právo do obcí.

kona. Ve větší části měst i části obcí venkovských dostaly se k vládě majority socialistické; minority národní dostaly všude zastoupení přiměřené své síle; poměrná síla českého živlu v německém území zjištěna byla dosti spolehlivě. Jiný dalekosáhlý zákon, vlastně celá skupina zákonů, snesených od kv. 1919 do dub. 1920 platil t. zv. **pozemkové reformě**; jím stanoveno, že všechny velkostatky jsou zásadně zabrány státem; vlastnická práva držitelů budou — vyjímaje 250 ha, jež pravidlem zůstanou v majetku držitelově — vyvlastněna za mírnou náhradu (t. j. za cenu předválečnou, redukovanou až na 60% při latifundiích zvlášť rozlehlých). Cílem operací s tím souvisících, jež potvrzují celá desetiletí a pro něž zřízen byl zvláštní, velikou mocí nadaný **Pozemkový úřad**, má býti podle stanoviska agrárníků podělení domkářů půdou a rozmnožení počtu maloročníků nebo státních nájemců, podle přání socialistů pak předání celých velkostatků státu, obcím nebo družstvům. I lesy a rybníky mají býti rozděleny. Zákon se již provádí; národně-politický dosah jeho je veliký zejména na Slovensku, kde velkostatek byl pohltil nejvíce selské půdy. Zákon o **podporách v nezaměstnanosti** (od pros. r. 1918), jehož bylo rozličně zneužíváno, byl novými a novými doplňky zdokonalován; r. 1921 podpory podstatně zvýšeny. Jiným zákonem bylo **nemocenské pojištění** rozšířeno i na dělnictvo domácí a zemědělské. Všechny tyto důležité zákony přijaty byly po tuhých bojích mezi stranami socialistickými a měšťanskými; těmto se však podařilo uplatnit (ne ovšem bez kompromisů) své stanovisko v otázce senátu a v otázce vojenské služby presenční. Obě tyto myšlenky socialisté původně zásadně odmítali; místo stálého vojska chtěli milici. Otázka nejnesnadnější a hospodářsky neméně dalekosáhlá jako při pozemkové reformě, t. j. otázka socialisace velkých závodů průmyslových, zejména **dolů uhelných**, počíná teprv nyní zaměstnávati sněmovnu. Zákon o **závodních výborech**, zabezpečujících dělnictvu jistý vliv na vedení větších podniků, byl usnesen v létě 1921. V poměru státu a církve připravuje se **rozluka**, jejíž povaha a rozsah jsou dosud neznámy.

Pozemková reforma. Zabírání velkostatků. Vyvlastnění velkostatků.

Cíle a naděje jeho.

Zákony ve prospěch dělnictva.

Závodní výbory.

Rozluka státu a církve.

Nová ministerstva.

Změny ve správě politické.

Změny ve správě autonomní. Konec sněmů zemských.

V oboru **správy** zůstalo prozatím v podstatě při zřízení dosavadním; vybudování nejvyšších jejích instancí bylo stejně naléhavým jako nesnadným úkolem. Zřízena byla některá nová ministerstva (sociální péče, zásobovací, pošta úřad pro zahraniční obchod), a dvě ministerstva, jež si vyžádalo spojení se Slovenskem. Jedno z nich, ministerstvo s plnou mocí pro Slovensko, se sídlem v Bratislavě, je jaksi výrazem zvl. postavení Slovenska ve státě, druhé, unifikační, má připravit sjednocení práva českého s uherským. Nejvyšší soud má své sídlo v Brně; správní soud (srv. výše str. 148) v Praze. Na místo místodržitelství vstoupily »zemské politické správy«, na místo okr. hejtmanství »okresní správy politické«. Autonomní správa zemská byla postátněna; s tím souviselo ústavně důležité odstranění sněmů zem-

Konec
zemských a
okr. výborů.

Velká Praha.

Župní zřízení.

Účel jeho a
vzory jeho.

Župní
zastupitelstvo.

Župní svazy
zemské.

Německé župy.

Prvé volby sně-
movní
(dub. 1920).

Poměr stran ve
sněmovně.

Roztržka v soc.
demokratické
Komunisté.

Změny ve
vládě.

s k ý c h; místo starých zemských výborů jmenuje nyní vláda správní komise zemské, na místo okr. výborů správní komise okresní, a to podle poměrné síly politických stran v okrese zastoupených; podobně na Slo- v e n s k u místo volených obecních a městských zastupitelstev. Jen na Mo- r a v ě drží se ještě starý zemský výbor; tam také snahy o zachování sněmů zemských a autonomie zemské mají nejvíce přímluvčích. Připojením před- městí a přilehlých obcí venkovských k hlavnímu městu Praze (Velká P r a h a) vznikl rozsáhlý správní obvod velkoměstský.

Dosavadní poměry správní jsou jen prozatímní: přijetí zákona o **župním zřízení** (v ún. 1920) připravilo úplnou proměnu jejich. Zákonem tím bylo celé území republiky, vyjímaje Podkarpatskou Rus, rozděleno na 21 správních obvodů, žup (jméno to zvoleno, ač žup nikdy ani v Čechách ani na Slovensku nebylo), ale tak, že dosavadní hranice zemské nejsou jimi porušeny. V mezích žup budou organisovány menší okresy. Jde tu o myšlenku krajského z ř í z e n í, podobnou té, již osnovali pro Předlitavsko Němci od r. 1848 počínaje. Účelem jejím je sloučiti státní správu v jedno se starou správou auto- nomní; jako padly novou ústavou zemské sněmy, tak mají i zemské a okresní výbory ustoupiti státní správě krajské (na Slovensku byla jen autonomní správa komitátní, stojící pod vrchními župany, vládou jmenova- nými). Stane se to nepochybně k prospěchu správy, neboť zákon zároveň nahrazuje zrušená zastupitelstva autonomní novými župními zastupitel- stvy a okresními výbory, jimž však v čele státi budou úředníci státní, nadaní značnou pravomocí. Tím spolupráce občanstva s úřady státními bude usnadněna. Spojené župy české, moravské a slovenské mají tvořiti tři župní s v a z y, v jejichž čele bude »zemský výbor svazový« pod »vrchním županem«. Župní rozdělení zásadně nepřihlíží k hranicím národnostním, ale v Čechách přece zakládá dvě župy skoro veskrze německé, českolipskou a kar- lo v a r s k o u. Zákon nemohl býti dosud uveden v život.

Situace vnitropolitická. V dubnu 1920 vykonány byly první volby sně- movní. Zvoleno bylo do sněmovny 281 poslanců (místo 300; protože nevolily Těšínsko a Rus); z nich 199 Čechů a Slováků, 72 Němců a 10 Maďarů (Němců a Maďarů tedy 29.2%); podobný poměr byl i v senátu. Strany občanské měly 145, socialistické 136 poslanců, v tom sociálních demokratů 74 českých, 31 ně- meckých a 4 německomaďarské. Hlasy socialistické v Čechách proti r. 1919 poklesly; zato na Slovensku odevzdáno jich 57%. Koalice českých stran, jejíž jádrem byla dohoda stran nejsilnějších, soc. demokracie a agrárníků (kteří se zovou nyní »republikánskou stranou čsl. venkova«), vedená agr. posl. Š v e h l o u, ovládala situaci až do do léta 1920, kdy strana soc. demokratická počala se rozpadati vznikem frakce komunistické (čítá dnes 23 poslanců československých a 4 Nečechy). Tato se na jaře 1921 postavila cele do služeb m o s k e v s k é bolševické i n t e r n a c i o n á l y. Změna v složení stran většiny přispěla k tomu, že k vládě povolán byl v září 1920 kabinet úřednický.

Jemu se v pros. 1920 podařilo bez velké námahy potlačit pokus komunistického pozdvížení. Němci, kteří teprv po mírových rozhodnutích pařížských rozpustili své tři v z d o r o v l á d y (českoněmeckou, sudetskou a jihomoravskou), vstoupili do sněmu. Pokusy o smírnou dohodu jejich s Čechy, která je v zájmu obou národů žádoucí, se (přes vracející se srážky místní) opakovaly a budou opakovati. Slo v á c i neutvořili zvláštní strany slovenské, nýbrž jsou rozděleni v stranách českých. Nesnáze, přirozeně spojené s nebyvalou změnou poměrů, s přílivem cizího českého úřednictva a hospodářskými i mravními zhoubami války (v tom i obavou katolických Slováků z protináboženské nebo protikatolické agitace některých Čechů), vzbudily na Slovensku jistou n e s p o k o j e n o s t, jejíž rozptýlení bude z předních starostí správy i politiky.

Němci.

Slováci.

V Podkarpatské Rusi, jež nemohla dosud obdržeti ani sněmu a ústavy, ani definitivní správy (v čele země stojí g u v e r n é r, jmenovaný presidentem republiky), jsou poměry ještě neutěšenější. Rusínů je tu něco málo přes polovinu a jsou rozděleni spory jak jazykovými, tak náboženskými; hospodářsky zemi ovládají židé. Také na Slovensku je 90% průmyslu v rukou neslovenských.

Podkarp. Rus.

Vliv poměrů zahraničních na stav věcí v Československu. Neklid společnosti, jeví se jak v životě politickém tak hospodářském, způsobován byl z velké části nejistou situací z a h r a n i č n í. Německo znovu a znovu bylo zachvacováno vnitřními bouřemi, a v poměru jeho k Dohodě zdálo se nejednou, že jednání o uskutečnění míru versailského skončí se novou válkou; teprv od května 1921, když Německo pod hrozbou ultimáta Dohody přijalo nařízenou úpravu miliardových náhrad (má zaplatit přes 300 miliard marek ve lhůtě 30—42 let), se situace zlepšila. Dnes jen nerozřešený spor polskoněmecký o Horní Slezsko je známkou nehotového ještě míru; ostatek jsou téměř všechny nebezpečné otázky s válkou související v střední Evropě vyřízeny a mírové smlouvy ratifikovány. Jiným mocným pramenem znepokojení bylo od počátku bolševické Rusko. Český poměr k němu souvisel i s existencí české sibiřské armády, která od jara 1918 s Ruskem válčila. V boji tom (srv. výše str. 180 sq.) nastal od září 1918 obrát pro Čechy nepříznivý: když bolševici shromáždili proti Čechům značné síly, byli tito nuceni z f r o n t y p o v o l ž s k é ustupovati.

Německo a mír versailský.

Bolševické Rusko. České vojsko v Sibiři.

České vojsko v Sibiři 1918—1919. Pomoc domácích ruských vojsk, postavených novou vládou sibiřskou, sic posílila české vojsko, ale fronta povolžská (K a z a ň, S a m a r a a j.) byla ztracena, a Čechům bylo ustoupiti na U r á l. V té době došla k vojsku zpráva o české samostatnosti, která, jak přirozeno, naplnila vojsko touhou po návratu domů. Ve vojsku počaly se také objevovati stopy n e k á z n ě a vlivů revolučních; to přimělo na př. velitele 1. pluku, plukovníka Š e v c e, ideálního Sokola-vlastence, k smrti sebevraždou (25. října 1918). Nespokojenost vojáků hledala opory i ve vývoji politické situace v Sibiři, kde (v listopadu 1918 v O m s k u) strhl na sebe takřka absolutní moc admirál K o l č a k, jenž netajil se svými sympatiemi pro obnovení monarchie. Značná část vojáků, jež sic potírala bolševiky, ale nepřála

Ztráta Povolží.

Plukovník Švec.

Admirál Kolčák.

carofilské restauraci, našla v tom nový důvod pro neochotu k dalším obětem. Přijezd generála Štefánika do Sibíře ku konci r. 1918, jenž měl přivodit setrvání vojsk na frontě protibolševické, nezměnil situace. Konečně bylo vojsko (od poč. 1919) staženo z fronty a uložena mu jen ochrana sibiřské trati. Čechové užili tohoto oddechu, nejen aby doplnili svůj sbor novými jednotkami, organisovali legie ze zajatců jiných národů, ale i aby zařídili se hospodářsky (organisace dolů a továren, obchodních skladů a j.), ba i společersky (časopisy, divadla, koncerty) jako doma. Poměr vojska k bolševikům, postupujícím pomalu do Sibíře, se zlepšil, ke Kolčakovi (v jehož službách jako velitel hlavní skupiny vojsk jeho stál v první polovici r. 1919 generál Gajda) horšil, až v prosinci 1919 až lednu 1920 sřítla se pod nástupem bolševiků i odbojem domácích poddaných vláda Kolčakova. Snahy českého vojska po neodkladném návratu do vlasti podporovány byly od července 1919 i vládou pražskou, jež nepřála si konfliktu s bolševiky; také agitace tisku socialistického proti podporování Kolčaka byla velmi důrazná. Od září 1919 počíná se evakuace vojska ze Sibíře; v listop. 1919, po půl druhém létě panství, opuštěny byly Omsk a Novonikolajevsk; potřebné lodi si najímali v Japonsku Čechové s počátku sami. Do léta 1920 byla Sibíř českých vojsk prostá; v Čechách byly vracející se pluky, jež zemi vydobýly svobody, vítány s velkým nadšením.

Otázka, zaměstnávající české vedení i české vojsko na Rusi od konce roku 1917, zda poměr k bolševické Rusi má býti řešen bojem či shovívavou neutralitou, přenesla se i do Čech a byla jednou z hlavních příčin neshod mezi stranami; měla vliv i na vystřídání Kramáře min. předs. soc. dem. T u s a r e m v čerci 1919; socialisté byli rozhodně pro neutralitu, strany občanské byly pro ni většinou. Později ve válce polskoruské (1920), jež sice z počátku přivedla Poláky až do Kyjeva, ale Rusy potom (v srpnu 1920) až před Varšavu a na 50 km od hranic Podkarpatské Rusi, stanula tato otázka znovu před českou politikou; i tentokráte byla zodpověděna rozhodnutím pro neutralitu. To nepřekáželo bolševické vládě, aby, jako v jiných zemích sousedních, nepracovala i v naší republice agenty a úplatky k rozpoutání nepokojů a posílení komunistické organisace.

Poměr k Maďarsku. Malá Dohoda. Plného úspěchu v tomto směru dočlila Moskva jen v Maďarsku, kde hr. Károlyi, zklamán byv ve svých nadějích v Dohodu, nebránil se tomu, aby to Maďaři zkusili otevřeným spojením s Moskvou. V druhé pol. března 1919 zmocnili se komunisté, vedeni Belou Kunem (byl židov. původu, jako většina »komisařů« jeho), Pešti i země; počal se režim nejbezohlednějšího násilí, s vraždami a loupežemi jako v Rusku, aby trval až do konce července. V květnu došlo k pádu Maďarů na Slovensko a tím k první válečné srážce naší republiky.

Válka na Slovensku. V dub. 1919 usilovala Dohoda o společné branné vystoupení Rumunů, Čechů a Jihoslovanů proti maďarskému bolševismu. Vláda česká plánu nepřála; proto zastaven také postup Rumunů; v souvislosti s ním dokončil však gen. H e n n o c q u e obsazení Podkarp. Rusi (zejm. Marmaroška). Ale na naléhavé prosby maďarských měst a obcí při slovenské hranici, pleněných bolš. rotami, nařídilo ministerstvo zem. obrany (1. kv.) překročení hranice (demarkační čáru); dne 2. kv. za jásotu maďar. obyvatelstva obsazen Miškovec. To stalo se Kunovi podnětem k soustředění sil proti Čechům, vojensky v každém směru málo připraveným; od pol. kv. až do

Štefánik pro boj
proti bolševikům.

Ústup vojska
z fronty.

Pád vlády
Kolčakovy.

Vyklizení
Sibíře.

Boj v Čechách
o otázku
neutrality.

Válka polsko-
ruská (1920).

Moskevská agi-
tace a Česko-
slovensko.

Bela Kun
pánem
Maďarska.

Vpád maďarský
na Slovensko.

Plán Dohody.

Obsazení
Munkáče.

Překročení
hranic.

poč. čevce zabrali Maďaři značnou část Slovenska (pronikli skoro až k Nitře a obsadivše Košice a Prešov, přetrhli spojení s Podkarp. Rusí) a způsobili veliké škody. Dohoda na žádosti z Prahy nařídila Kunovi ústup a stanovila (pol. června) nové definitivní hranice Slovenska; zároveň Čechové pod velením gen. Pellé zorganizovali se k výboji ztraceného území, jenž dařil se rychle. Příměří v 2. pol. čerce učinilo konec bojům; Maďaři ustoupili rychle za hranici; na Pešť tou dobou táhli zajisté Rumuni.

Ztráta dílu Slovenska.

Zpětný výboj.

Pod útokem Rumunů se bolševická vláda (1. srp.) rozpadla; členové její prchli ze země. Porážka bolševická dala v Maďarsku vítězství stranám konservativním; jejich cílem odtud bylo obnoviti království, a to nejdříve pod arcikn. Josefem, později pod Karlem, jenž v březnu 1921 náhle se vrátil do země. Česká politika potírala rozhodně plán restaurace Habsburků v sousedství. K tomu konci, a aby státy, mezi něž byly rozděleny části starých Uher, sjednotily se proti event. útokům maďarským k obraně, uzavřel ministr Beneš s Jugoslavií a Rumunskem (v srp. 1920 a dub. 1921) smlouvy obranné (t. zv. Malá Dohoda), o jejichž rozšíření (zejm. na Polsko) se vyjednává. Těmito úmluvami bylo nemálo posíleno postavení naší republiky v střední Evropě a položeny základy k trvalejšímu míru. Také úsilí vlády o vybudování smluv obchodně-hospodářských potkává se s rostoucím zdarem a přispívá nejvíce ke konsolidaci poměrů. Moc mezinárodní, která, zejména podle úmyslů Wilsonových a všech přátel lidského pokroku, měla mír světový zabezpečiti nejspokojivěji, t. j. navrhovaný Svaz národů, nevešla pro odpor Spojených států, odvrátivších se od politiky Wilsonovy, ve skutek tak, jak bylo zamýšleno. Svaz národů organisuje se dnes bez Ameriky; naděje, že autorita jeho postačí, aby nový mezinárodní řád ochránila, není snad bezdůvodna.

Kunův pád.

Malá Dohoda.

Hospodářské smlouvy s cizinou.

Svaz národů.

V poměrech hospodářských a finančních jeví se ve všech směrech katastrofální následky hrozné války. Drahota počala teprv po válce stoupati nebezpečně a rozdíl mezi těmi, kteří válkou i po válce zbohatli a těmi, kteří byli ochuzeni nebo ožebračeni, rostl. Převrat, jenž osmělil rozličně touhu po zvýšení dosavadního příjmu tím neb oním způsobem, a uvolnil cestu i dělnictvu, aby domáhalo se zvýšených mezd, přiměřených drahotě, spojen jsa se zkrácenou dobou pracovní i poklesem pracovní výkonnosti, zdrazil práci i zboží neobyčejně a vedl k novým a novým požadavkům. Jednou z hlavních příčin stoupajících cen bylo veliké rozmnožení oběhu papírových peněz (zlato a stříbro zmizelo z oběhu) a s ním ovšem klesnutí kupní síly jejich. Většímu znehodnocení bránil ministr financí dr. Rašín jednak odloučením českých peněz od rakousko-uherských (kolování bankovek v břez. 1919), jednak stažením části kolujících peněz papírových, a konečně vydáním nových vlastních bankovek. Přes to poklesu nové české koruny na zahraničním trhu zabráněno nebylo. Znehodnocení koruny bylo však s prospěchem českému vývozu, jenž v některých oborech dosáhl jen díky jemu velkého rozmachu; za to nákup potravin

Socialisace kapitálu znehodnocením peněz.

Pokles pracovního výkonu.

Nová měna československá.

Pokles její v cizině.

Drahý nákup
potravin
v cizině.

v Americe, Anglii a Holandsku (zejména nákup obilí a mouky), o nějž republika musila pečovatí především, byl jím zdražen neobyčejně. Protože stát snažil se prodávati mouku obyvatelstvu za cenu značně nižší než byla její cena kupní, rostly miliardové schodky v státním hospodářství; byly zmírněny poněkud jen ziskem z vývozu cukru, na němž si vyhradil podíl stát. Vážané hospodaření hlavními produkty, potřebnými k živč, i mnoho surovinami, bylo vůbec znakem války jako doby poválečné; těžkopádný a drahý aparát rozličných ústředn vskutku jen zboží zdražoval a málokdy mohl zabezpečiti dostatečné a včasné jeho rozdělení. Dnes čím dále tím více se ukazuje, že volný obchod dovede rychleji opatřiti potřebné zboží i přivoditi zlevnění jeho; proto se ústředny znenáhla rozpouštějí, ač je postaráno o to, aby nejchudší část obyvatelstva dostala mouku za ceny snížené.

Škodlivost vá-
zaného hospo-
dářství.

Prospěchy vol-
ného obchodu.

Pokles rakouské
a české koruny.

Dne 29. října 1918 stál ve Vídni švýcarský frank 231 hal., marka 169, rubl 180. Dne 23. listop. 1918 platila rak. koruna (Viedeň) v Curychu 31½ cent., marka (Berlín) 63½, frank (Paříž) 89½. Po osamostatnění české měny v břez. 1919 znamenala Praha v Curychu 27 c., Viedeň 22. Pokles všech valut států válkou postižených, jenž trval po celý rok 1919, jevil se 11. pros. 1919 takto: Praha 8, Viedeň 2¾, Berlín 10.3, Paříž 45½. Stav z 30. čerce 1921 je: Praha 7.6, Viedeň 0.67, Pešť 1.5, Berlín 7.5, Paříž 46.4, Varšava 0.3. Mezinárodnímu obchodu vadí ne tak nízký stav čs. koruny, jako neustálenost jeho. — Při kollování v břez. 1919 nalezeno (bez Podkarp. Rusi) 7.382 miliard bankovek, z nichž skoro 2 miliardy stát zadržel. Od květ. 1919 reguluje oběh bankovek v mezích zákonných bankovní úřad ministerstva financí, jenž zastupuje u nás jaksi roli cedulové banky; v červenci 1921 bylo v oběhu za 11.13 miliard bankovek. Celkový obrát čs. šekového úřadu za r. 1920 činil 56 miliard vkladů, 55 výplat.

Bankovní úřad.

Šekový úřad.

Dovoz a vývoz.

Za rok 1920 dovezeno bylo do republiky zboží v ceně 11.4 miliard, vyvezeno za 9.6 milard (ve vývozu nejvíc vydalo uhlí, dříví, cukr a sklo; v dovozu potraviny, tuky a bavlna). Do Rakouska šlo 33% vývozu, do Německa 19%, do Maďarska 6%. Mouky a obilí dovezeno bylo za 3.8 mil. — Banky se těšily velkému rozvoji a výtěžku. Roku 1918 bylo v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 28 akc. bank s kapitálem 551 mil. (v tom 75% v čes. bankách, 25% v něm.) a s hlavní bilanční sumou 6.8 miliard (72% čes., 28% něm.). Poč. r. 1920 bylo v bankách akc. kapitálu 915 mil. (79% čes. a 21% něm.), hlavní bilanční summa jejich byla 12.46 miliard (71% čes., 29% něm.). — Český kapitál (někde s pomocí francouzského) nabyl podílu v některých velkých podnicích dřív výhradně nebo velkou převahou německých a zesílil vliv svůj i na Slovensku. — Československo, jež rozlohou představuje 20.8% bývalého Rakousko-Uherska (počtem obyvatel 26.4%), má přes 70% jeho průmyslu; otázka, udržel-li se průmysl tento za změněných poměrů v dosavadní podobě a výkonnosti, náleží k předním starostem naší hospodářské budoucnosti.

Banky české
před převratem
a po něm.

Postup českého
kapitálu.

Situace
průmyslu.

Rozpočty
republiky.

Schodky jejich.

Potřeba vybudování nové státní správy v nejvyšších instancích, zřízení a vyzbrojení armády, ovládnutí Slovenska a Podkarpatské Rusi vyžadovala co rok rostoucí sumy, takže **rozpočet** náš následkem toho, ovšem i pod vlivem drahoty, byl od počátku pasivní. Opravený rozpočet na r. 1919 počítal s 8.6 miliardami vydání proti 3.7 mil. příjmů, na rok 1921 vypočtena sic již rozpočtová rovnováha s vydáním i příjmem 14 miliard, ale vydání bude

vskutku značně vyšší; ale i výnos daní je větší, než preliminováno. Schodky hradí se půjčkami doma (zpočátku i v cizině; tyto půjčky byly pro velký rozdíl valuty nesnesitelně tíživé), hlavně však zvyšováním daní, v čemž zejména zákony o dávce z majetku a daní z válečných zisků, vedle daně z obrátu (r. 1921 na 2% zvýšené) a daně z uhlí, mají vydati nejvíce; také ovšem zvyšováním sazeb a cen ve státních podnicích. Kromě velikých požadavků vojenských je to především nemírné přeplnění státních úřadů zřízení a úředníky a nedostatečný zřetel k potřebě co největší šetrnosti, jenž zabíráne žádoucí rovnováže ve státním rozpočtu. Vracející se chuť k práci a podnikání (jež souvisí s nenáhlou pacifikací Evropy i společnosti) zakládají naději, že republika v dohledné době ze svých finančních nesnází vybredne. Známkou toho je také patrný od zač. r. 1921 pokles drahoty a přibývající hojnost potravin i zboží všeho druhu.

Půjčky a
zvýšené daně.

Nedostatky
státního hospo-
daření.

Pokles drahoty.

Co rozpočtu státního se týče, není dosud po ruce čísel, umožňujících náležitou informaci o hlavních složkách skutečných vydání a příjmů. Z výkazu o ryzím výnosu daní za 11 měsíců r. 1920 (bez Slovenska) je zřejmo, že hlavní podíl v příjmech tvoří daně spotřební (přes 34%; z nich přes polovic vydá dávka z uhlí, pak následuje kořalka, cukr, pivo), výnos monopolů (v tom hlavně tabáku) má podíl přes 16%, daně osobní s daní z váleč. zisků skoro 20%, cla přes 7%, kolky, taxy a poplatky přes 7%, daně reální přes 3%. Ostatek plyne z daně přepychové, dopravní a z převodu statků. Hrubý příjem tabákového monopolu za r. 1920 byl 1·05 miliardy, hrubý výnos drah není dosud znám. Slovensko vyneslo přímých daní r. 1920 98 mil., Podkarp. Rus pouze 2·3 mil. Ve vydáních největší podíl má vojsko a železnice; osobní vydání tvoří daleko větší kvotu než v rak. rozpočtu předválečném (srv. výše str. 161.). V situaci ještě neutěšenější než finance státní je finanční hospodářství měst a obcí. Dluhy i přírázky k daním státním vzrostly tu měrou povážlivou.

Hlavní složky
státn. příjmů.

Slovensko a
Podkarp. Rus.

Finance obecní.

Státní dluh naší republiky je značný. Počítá se přibližně, že dluhy zahraniční z let 1917—20, zejména na potřeby českého vojska, činí asi 10 miliard Kčs; mírovou smlouvou jsme povinni zaplatiti $\frac{3}{4}$ miliardy fr. ve zlatě (náhradou za osvobození) a vzítí na se asi $\frac{1}{3}$ předváleč. dluhu rakouského a uherského (ten činil v čnu 1920 19·3 miliardy K), při čemž asi koruna předvál. bude počítána výše; dluh vzniklý úpravou měny r. 1919 činí 8·5 miliard, uznané válečné půjčky $4\frac{1}{2}$ miliardy; k tomu přistupují vnitřní státní půjčky od r. 1918 počínaje, jejichž počet i rozsah vzrůstá každým rokem. Naproti tomu máme nárok na jistý podíl z náhrad, jimiž povinny jsou poražené mocnosti.

Státní dluh.

Složky jeho a
výše jeho.

Poměry kulturní, zejm. školské. Doba poválečná se svými těžkými starostmi politickými a hospodářskými byla málo vhodnou půdou pro prohloubení nebo rozpětí snahy kulturní. Ale pro přípravu lepší budoucnosti v tom směru vykonalo Národní shromáždění mnoho, starajíc se především o to, aby Čechům dostalo se nových ústavů kulturních, v počtu potřebě přiměřeném. Tak zřízeny byly nové české, event. slovenské university v Brně a Bratislavě, vysoká škola obchodní v Praze, vysoká škola zemědělská a lesnická, dále zvěrolékařská v Brně. Skutečné vybudování těchto velkých ústavů bude ovšem trvatí delší dobu. Podobnými sliby do budoucnosti jsou nově založené ústavy Akademie práce, Ústav slovanský a

Nové
vysoké školy.

Nové
vědecké ústavy.

Veliká proměna
na Slovensku.

Školy
menšinové.
Školství
německé.

Velikost
armády.

Změny
na Slovensku.

Úbytek Němců
v Čechách a na
Moravě.

Brno
a Olomouc.

Vliv války na
pokles mravního
řádu.

Počínající se
ohrát.

Ústav orientální, škola žurnalistická při universitě a j. Největší a bezprostřední význam v ohledu kulturním mělo otevření slovenských (event. rusínských) škol všech druhů na Slovensku — tím konečně odstraněna byla do nebe volající křivda maďarská. Ale i Němcům na Slovensku dostalo se po dlouhé době zas škol v jejich jazyku. Převrat, jenž tím způsobem nastal na Slovensku a Podkarpatské Rusi, znázorní tato data: do r. 1921 zřízeno tam bylo 2372 slov., 98 něm. a 48 rusín. škol obecných a ubylo 2553 škol maďarských. V Čechách a na Moravě mohl býti zřízen značný počet škol menšinových (jež jsou vydržovány státem), také několik českých středních škol v městech většinou německých. Přes to jsou i dnes Němci v republice počtem škol a tříd vůči Čechům ještě ve výhodě, třeba již neveliké.

Armáda, jež se organisovala pod vlivem vojenské misse francouzské (gen. Pellé byl 1919—1921 chefem generál. štábu jejího) má přes 150.000 m. a skládá se z 12 divisí pěších, 2 brigád horských, 2 brigád těžkého dělostřelectva a 3 brigád jízdných. Ve válce může dosáhnout počtu 1·2 mil. mužů. Přesenní služba trvá (do r. 1924) 2 roky, později 18 a (od r. 1927) 14 měsíců.

V poměrech národnostních způsobil veliký převrat podstatnou změnu ve prospěch živlu slovanského zejména na Slovensku, kde velká část slovenské společnosti, více nebo méně zmaďarisované, vrácena byla svému národu. Ale i v Čechách a na Moravě způsobila válka nápadné vylidnění průmyslových pohraničních okresů německých, takže procento Němců v zemi poněkud poklesne (výsledky sčítání z ún. 1921 po stránce národnostní dosud známy nejsou). Jak volby obecní, tak volby sněmovní prokázaly úbytek Němců proti sčítání z r. 1910 asi o 2%—3%. Utvořením velkého Brna a velké Olomouce (t. j. spojením s obcemi přilehlými) a uzákoněním všeobecného práva volebního do obcí ztratili Němci své panství v obou městech a podobně i v některých obcích jiných. V celé republice je v obecných školách 67·6% dětí českoslov., 25% německých, 5·2% maďarských, 2·1% rusínských a polských.

Mravní stav společnosti utrpěl válkou v celém světě; projevů toho nebyly ušetřeny ani počátky českého státu. Chuť k práci většinou poklesla, takže pracovní výkon se zmenšil povážlivě, sklon ke krádeži nebo podvodnému obohacení se rozmohl, výtržnosti, neodůvodněné stávky, štvavé demagogické psaní tisku, podvracování autority úřední a státní — vše to jevílo se i u nás rozličným způsobem. Dnes lze pozorovati, jak společnost se znenáhla probírá z této nemoci, jak vrací se rozvaža a namnoze i smysl pro moudrou zdrželivost a jak začíná ujímati se slova rozum tam, kde dřív vládla hlavně náruživost. Třeba důvěřovati a pomáhati, aby tento návrat k práci, zodpovědnosti a rozvaze sílil a pokračoval: jen tak bude možno upevniti a zachovati nenadálý, veliký dar, jež naší generaci přinesl osud a proměnění jej opravdu v štěstí, štěstí české samostatnosti!

OBSAH.

	Str.
I. Země české v době t. zv. stěhování národů	3— 6
II. Země české na počátku doby slovanské	7—14
1. Kultura starých Slovanů	7
2. Založení nadvlády francké v našich zemích	10
3. Zápas vlivů franckých a byzantských na naši půdě	11
4. Maďarský vpád	13
III. Říše česká v době od r. 900 až 1200	15—27
1. Přehled dějin českých do r. 1034	15
2. Slovensko v 10. a 11. stol.	17
3. Přehled dějin českých v l. 1034—1197	18
4. Poměry vnitřní v stol. 10.—12.	21
IV. Dějiny československé v době gotické	28—66
A. Století třinácté a čtrnácté	29—46
1. Přehled dějin vnějších do 2. pol. 14. stol.	29
2. Přehled dějin vnitřních v 13. a 14. stol.	36
B. Doba od konce stol. 14. do r. 1526	47—66
1. Přehled dějin vnějších	47
2. Poměry vnitřní	61
V. Země československé v době renaissanční a protireformační	67—103
1. Založení velmoci habsburské	68
2. Založení monarchie domu Rakouského	69
3. Počátky protireformace	72
4. Vnitřní poměry v období předbělohorském	78
5. České povstání	83
6. Ostatek války třicetileté (1624—1648)	90
7. Od války třicetileté do vymření rodu habsburského	94
8. Vnitřní poměry v období pobělohorském	98

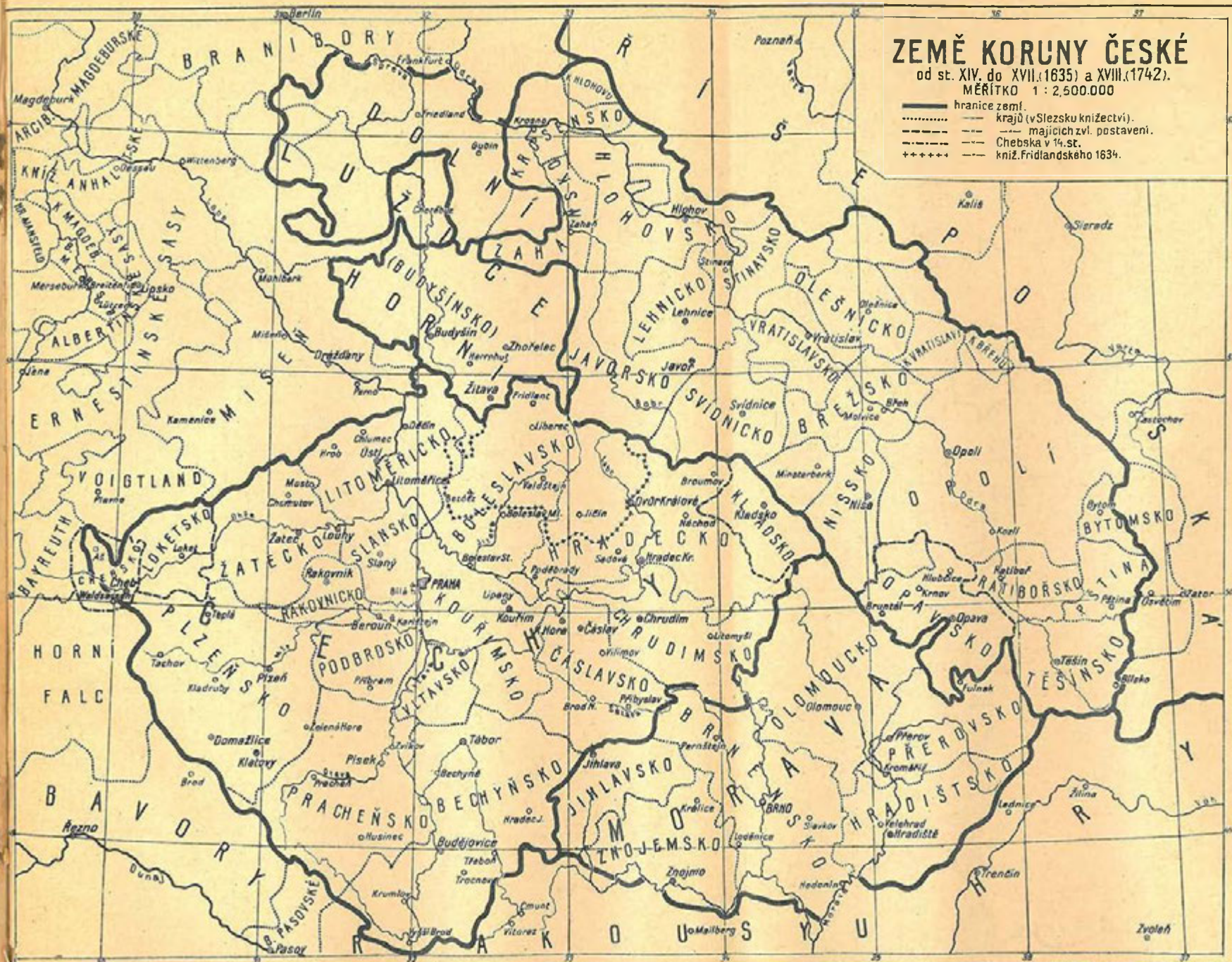
	Str.
VI. Doba osvícenství a revoluce	104—133
1. Vnější poměry v době Marie Terezie a Josefa II.	105
2. Poměry vnitřní v době Marie Terezie	108
3. Doba Josefova	114
4. Doba válek francouzských	117
5. Vnitřní poměry v l. 1792—1848	121
6. Vývoj hnutí za svobodu národní i občanskou	124
7. Revoluce r. 1848	127
 VII. Doba císaře Františka Josefa	 134—165
1. Doba absolutismu	134
2. Doba ústavy únorové	139
3. Válka s Pruskem a Itálií r. 1866	144
4. Založení dualismu. Vyrovnání uherské a ústava prosincová	145
5. Pokusy o vyrovnání české	149
6. Poslední čtyři desetiletí před válkou	153
7. Poměry vnitřní	157
 VIII. Vznik státu československého	 166—198
1. Světová válka 1914—1918	166
2. Konec Rakousko-Uherska. Česká samostatnost	182
3. Prvá tři léta republiky československé	186

ZEMĚ KORUNY ČESKÉ

od st. XIV. do XVII. (1635) a XVIII. (1742).

MĚŘITKO 1 : 2,500.000

- hranice zemí.
- krajů (v Slezsku knížectví).
- majících zvl. postavení.
- Chebska v 14. st.
- +++++ kníž. Fridlandského 1634.

SLOVENSKO A PODKARP. RUS

1: 2,500.000

- Nynější hranice Slovenska a Podkarp. Rusi
- Hranice stolic
- ~~~~~ Nejzazší hranice tureckého panství r. 1648
- Hranice knížectví Sibiňského r. 1648
- +++++ Polské državy v Spiši v 15-18. st.

